

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Til

Knud Fabricius

13. August 1945

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
Kjøbenhavn
1945

Til Knud Fabricius

Til

Knud Fabricius

13. August 1945

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
Kjøbenhavn
1945

Redaktion:
HANS H. FUSSING

KROHNS BOGTRYKKERI
HARALD JENSENS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

Anders Friis

SOM EN TAK
FOR SAMVITTIGHEDSFULD UNDERVISNING,
SOM EN HYLDEST TIL DEN GRUNDIGE FORSKER,
I BEUNDRING FOR ET REDELIGT MENNESKE
BRINGER GAMLE ELEVER DISSE STUDIER
TIL
KNUD FABRICIUS

13. AUGUST 1945

EN TAK, EN HYLDEST OG EN LYKØNSKNING

PAA

HALVFJERDSAARSDAGEN

BRINGER

Svend Aakjær,
Landsarkivar, Viborg.

Erik Andreassen,
Adjunkt, Esbjerg.

Erik Bach,
mag. art., Charlottenlund.

Henning Aarup,
Adjunkt, Sønderborg.

O. Andrup,
Museumsdirektør, Frederiksborg.

Elin Ryder Bach,
cand. mag., Charlottenlund.

Nils Ahnlund,
Professor, fil. d.r., Sverige.

Gerda Ankersen,
Adjunkt, København.

Poul Bagge,
Arkivar, dr. phil, Hellerup.

Bernhard Andersen,
Adjunkt, Hillerød.

A. Antonsen,
Dommerfuldmægtig, Skive.

Jakob Bak,
Læge, Esbjerg.

Caroline Emilie Andersen,
Arkivar, København.

Preben Arentoft,
Lektor, Nykøbing F.

L. Balslev,
Lektor, Sorø.

Holger Andersen,
fhv. Præsident, Hellerup.

Ellen Arnstrøm,
cand. mag., København.

Niels Banke,
Kontorchef, København.

Hugo Andersen,
cand. mag., Hellerup.

Erik Arup,
Professor Rostgardianus,
København.

Erik Bardram,
Læge, Søborg.

H. Torp Andersen,
Landsretssagfører, Aalborg.

F. Askgaard,
cand. mag., København.

Kaj Barr,
Professor, Ordrup.

K. B. Andersen,
Programsekretær, København.

Preben V. Askgaard,
Adjunkt, Kolding.

Jens Bek,
Adjunkt, Randers.

K. M. Andersen,
Overlæge, Give.

Johs. Asmund,
Provst, Ørsted.

Holger Bekker-Jensen,
Adjunkt, Kgs. Lyngby.

Knud Andersen,
Adjunkt, København.

Chr. I. Baastrup,
Overlæge, København.

Harald Bennike,
Læge, Holsted.

<i>Aage Bentzen</i> , Professor, Hellerup.	<i>Hector Boeck</i> , Kaptajn, Kammerjunker, København.	<i>Karen Margrethe Carstens</i> , Lektor, Kolding.
<i>H. Berner Schilden Holsten</i> , Lehnsbaron, Langese.	<i>Sture Bolin</i> , Professor, Lund.	<i>Aksel E. Christensen</i> , dr. phil., København.
<i>Jørgen Henrik Bertelsen</i> , stud. mag., København.	<i>Arvid Boman</i> , Hovpredikant, København.	<i>Grethe Frost Christensen</i> , cand. mag., København.
<i>L. R. Bille</i> , Sognepræst, Abild.	<i>Frede Bording</i> , Højskoleforstander, København.	<i>Alma Christensen</i> , Lektor, København.
<i>Alfred Bindselev</i> , Borgmester, København.	<i>Svend Borregaard</i> , Sognepræst, Skamstrup.	<i>Arne Christensen</i> , cand. mag., Vejle.
<i>A. Bjarup</i> , Landsretssagfører, Aarhus.	<i>Vibeke Bratvold</i> , stud. mag., København.	<i>C. A. Christensen</i> , mag. art., Holte.
<i>N. Bjerre</i> , Landsretssagfører, Holstebro.	<i>Niels Breitenstein</i> , Museumsinspektør, København.	<i>Kirsten Christensen</i> , Professorinde, Charlottenlund.
<i>Jørgen Prip Bjernum</i> , stud. mag., København.	<i>Vagn Bro</i> , Politimester, Køge.	<i>L. Østergaard Christensen</i> , Overlæge, dr. med., Silkeborg.
<i>Anders Bjerrum</i> , dr. phil., København.	<i>J. O. Bro-Jørgensen</i> , Arkivar, København.	<i>S. Schroll Christensen</i> , Landsretssagfører, Aalborg.
<i>Laurits Blendstrup</i> , Lektor, Ribe.	<i>Gunnar Bruun</i> , Adjunkt, København.	<i>C. P. O. Christiansen</i> , Højskoleforstander, Hillerød.
<i>Johs. Blide</i> , Sagfører, København.	<i>Henry Bruun</i> , Arkivar, København.	<i>Carl S. Christiansen</i> , Arkivar, Charlottenlund.
<i>Aage Fasmer Blomberg</i> , Adjunkt, Odense.	<i>Johannes Brøndsted</i> , Professor, København.	<i>Ebbe Christiansen</i> , Sognepræst, Herfølge.
<i>Jørgen Blom-Hanssen</i> , Sekretær, København.	<i>N. Fabritius Buchwald</i> , Professor, København.	<i>Niels A. Christiansen</i> , Adjunkt, Roskilde.
<i>Kristian S. Boas</i> , stud. mag., Holte.	<i>Eilif Bøgebjerg</i> , Adjunkt, Svendborg.	<i>F. V. Clausen</i> , Sognepræst, Hvorslev.
<i>Louis Bobé</i> , dr. phil., København.	<i>K. Bøgholm</i> , Redaktør, Vedbæk.	<i>Vilh. la Cour</i> , dr. phil., Birkerød.
<i>Elise Bockelund</i> , cand. mag., København.	<i>Gottfrid Carlsson</i> , Professor, Lund.	<i>L. F. la Cour</i> , Akademikasserer, Sorø.
<i>C. A. Bodelsen</i> , Professor, København.	<i>Axel Carstens</i> , Lektor, Maribo.	<i>Knud Dahl</i> , Overretssagfører, København.

<i>Svend Dahl</i> , Rigsbibliotekar, København.	<i>Knud Fanø</i> , stud. mag., København.	<i>Svend Gissel</i> , stud. mag., Taastrup.
<i>Sune Dalgård</i> , stud. mag., København.	<i>B. Fisch-Thomsen</i> , Landsretssagfører, Vejle.	<i>H. J. H. Glædemark</i> , cand. mag., København.
<i>Sv. Dalgaard</i> , Læge, Odense.	<i>Mogens Flødelius</i> , dr. med., Hjørring.	<i>Niels Jørgen Gotthardsen</i> , Assurandør, Tønder.
<i>Peter Dam</i> , Dommerfuldmægtig, Horsens.	<i>Poul Flødelius</i> , cand. mag., København.	<i>Jens Gram</i> , Overlæge, Frederiksværk.
<i>Erik Damm</i> , Sognepræst, Magleby.	<i>H. Fonager</i> , Landsretssagfører, Silkeborg.	<i>Svend-Erik Grange</i> , Adjunkt, Rungsted.
<i>Aage I. Davidsen</i> , Adjunkt, Rønne.	<i>Leo Hindborg Frederiksen</i> , Adjunkt, Herning.	<i>Thøger Gregersen</i> , Sognepræst, Esbjerg.
<i>Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg</i> , Hillerød.	<i>Aage Friis</i> , Professor, Hellerup.	<i>Vilhelm Grcgersen</i> , Sognepræst, Solledsted.
<i>Anders Diemer</i> , Lektor, Haderslev.	<i>Hartvig Frisch</i> , Professor, Hørsholm.	<i>Frode Gribsvad</i> , Landsarkivar, Aabenraa.
<i>Carl Dumreicher</i> , Bibliotekar, København.	<i>H. Fuglsang-Damgaard</i> , Biskop, dr. theol., København.	<i>Alfred Grost</i> , Læge, Odense.
<i>Gudrun Ebbesen f. Nissen</i> , cand. mag., København.	<i>William C. Færing</i> , Lektor, Holbæk.	<i>E. Groth Petersen</i> , Overlæge, Fakse.
<i>Jørgen Eggers</i> , stud. mag., København.	<i>Hans Henrik Færkel</i> , cand. mag., København.	<i>Marquard Grubbe</i> , Lektor, Viborg.
<i>Gudrun Einersen f. Herling</i> , cand. mag., København.	<i>Sven Gabrielsen</i> , Adjunkt, Aarhus.	<i>H. Grüner-Nielsen</i> , Arkivar, København
<i>Poul Jensen Elkjær</i> , Adjunkt, Herning.	<i>Samuel Gamborg</i> , Præst, Vanløse.	<i>Sigvald Grøn</i> , Sognepræst, Daler Østerby.
<i>Svend Elmelund</i> , cand. mag., Svendborg.	<i>Georg Galster</i> , Museumsinspektør, Hellerup.	<i>Hans Haarder</i> , Højskoleforstander, Rinkenæs.
<i>Carl Engelsen</i> , stud. mag., Glostrup.	<i>Saaby Garde</i> , Sagfører, Hillerød.	<i>Inger Tryde Haarløv</i> , cand. mag., Hellerup.
<i>Poul Engelstoft</i> , Redaktør, København.	<i>Kurt Germer</i> , Overlæge, Aalborg.	<i>Niels Haislund</i> , cand. mag., København.
<i>L. P. Fabricius</i> , Sognepræst, Charlottenlund.	<i>Ebba Giersing</i> , stud. mag., København.	<i>Kirsten Halberg</i> , cand. mag., København.

<i>Kristian Hald,</i> dr. phil., København.	<i>Svend Hasted,</i> Landsretssagfører, Aarhus.	<i>Chr. Holm,</i> Landsretssagfører, Randers.
<i>Agnete Hammer,</i> stud. mag., København.	<i>Jørgen Hatting,</i> Adjunkt, Rungsted.	<i>Elisabeth Holm,</i> Adjunkt, København.
<i>L. L. Hammerich,</i> Professor, København.	<i>Ejler Haugsted,</i> Bibliotekar, Aarhus.	<i>Søren Holm,</i> dr. phil., København.
<i>Handels- og Søfartsmuseet</i> <i>paa Kronborg.</i>	<i>E. Heckscher,</i> Professor, Stockholm.	<i>Jens Holmgård,</i> stud. mag., København.
<i>Knud Hannestad,</i> cand. mag., Aarhus.	<i>Axel Heils,</i> Arkivar, København.	<i>Hans P. Holst,</i> Sagfører, København.
<i>Cornelius Hansen,</i> Købmand, Flensborg.	<i>Carsten L. Henriksen,</i> Lektor, København.	<i>Jørgen Holst,</i> Adjunkt, Odense.
<i>Gustav Hansen,</i> Bibliotekar, Silkeborg.	<i>Ida Maria Henriksen,</i> cand. mag., København.	<i>P. Hostrup,</i> Sognepræst, Rø.
<i>H. Mølholm Hansen,</i> dr. phil., Hellerup.	<i>Frode Henriksen,</i> Reservelæge, Horsens.	<i>Johannes Humlum,</i> Professor, dr. phil., Aarhus.
<i>J. Marius Hansen,</i> Adjunkt, Nakskov.	<i>Oliver Henriksen,</i> Kredslæge, Saxkøbing.	<i>Flemming Hvidberg,</i> Professor, dr. theol., Charlottenlund.
<i>Knud Hansen,</i> stud. mag., Vanløse.	<i>J. Herfelt,</i> Kontorchef, Hellerup.	<i>Aage Høisgaard,</i> cand. mag., København.
<i>Paul-Erik Hansen,</i> mag. art., Hornbæk.	<i>V. Herlufsen,</i> Præst, København.	<i>Peter Ilsoe,</i> Rektor, København.
<i>Peder Hansen,</i> mag. art., København.	<i>Victor Hermansen,</i> Museumsinspektør, København.	<i>Leif Ingvorsen,</i> cand. mag., København.
<i>Poul Hansen,</i> Adjunkt, Vejle.	<i>Kr. B. Hillgaard,</i> Provst, Skivholme.	<i>Peter Kr. Iversen,</i> Arkivar, Aabenraa.
<i>Poul Jørgen Hansen,</i> cand. theol., København.	<i>Erland Hjärne,</i> Professor, Upsala.	<i>Sigurd Iversen,</i> Præst, Esbjerg.
<i>H. Hartvig-Olsen,</i> stud. mag., København.	<i>Niels Hjerrild,</i> Afdelingslæge, Augustenborg.	<i>Gustav Jacobsen,</i> Civilingeniør, Gentofte.
<i>Peter Kæstel,</i> Rektor, Haslev.	<i>Niels Hoff,</i> cand. polit., København.	<i>Knud Jacobsen,</i> Læge, Trustrup.
<i>Finn Hasselager,</i> Præst, København.	<i>Johs. Hoffmeyer,</i> Adjunkt, Holte.	<i>Niels Peder Jacobsen,</i> Sekretær, København.

- Aksel Jakobsen*,
Sognepræst, Tornby.
- Mikkel Jensen*,
Landsretssagfører, Hjørring.
- Stig Iuul*,
Professor, dr. juris., København.
- Otto Bøndergaard Jakobsen*,
Adjunkt, Sønderborg.
- N. Otto Jensen*,
Sognepræst, Mundelstrup.
- W. Jäger*,
cand. mag., København.
- Gottlieb Japsen*,
cand. mag., København.
- Ove Kofoed Jensen*,
Adjunkt, Randers.
- Aage E. Jørgensen*,
Borgmester, Gentofte.
- Jef Jepsen*,
Adjunkt, København.
- Peter Jensen*,
Øjenlæge, Randers.
- A. H. Feilberg Jørgensen*,
Adjunkt, Hellerup.
- Thøger Jensbye*,
Landsretssagfører, Viborg.
- P. Koch Jensen*,
Chefredaktør, København.
- Erik Jørgensen*,
Adjunkt, Gentofte.
- Aage J. C. Jensen*,
dr. phil., Gentofte.
- Sigurd Jensen*,
Landsretssagfører, Give.
- H. C. Jørgensen*,
Kontorchef, København.
- A. Touborg Jensen*,
Ingeniør, København.
- Thorkild Jensen*,
Læge, Sulsted.
- H. N. Jørgensen*,
cand. mag., København.
- Axel Pretzmann Jensen*,
Ørelæge, Randers.
- Herbert Jerichow*,
Direktør, Hellerup.
- Harald Jørgensen*,
Arkivar, dr. phil., København.
- Carl Jensen*,
Underdirektør, Gentofte.
- Franz v. Jessen*,
Redaktør, Charlottenlund.
- Peter Jørgensen*,
Docent, København.
- Frede Jensen*,
cand. mag., Helsingør.
- Jørgen Jessen*,
Hejskolelærer, cand. mag., Als.
- Poul Johs. Jørgensen*,
fhv. Professor, dr. juris.,
København.
- H. Bach Jensen*,
cand. mag., København.
- Thelma Jexlev*,
stud. mag., København.
- Sven Lauge Jørgensen*,
Lektor, Aarhus.
- H. Frydendal Jensen*,
Adjunkt, Herning.
- J. Johannsen*,
Adjunkt, Struer.
- Bue Kaae*,
Adjunkt, Esbjerg.
- Hans Jensen*,
Adjunkt, København.
- Jens Johansen*,
Oberstløjtnant, Hellerup.
- Rolf Kall*,
Oberst, København.
- Hans Otto Jensen*,
Adjunkt, Maribo.
- K. Friis Johansen*,
Professor, dr. phil., København.
- Poul Kierkegaard*,
Adjunkt, Næstved.
- Holger Jensen*,
Lektor, Hellerup.
- John Johnsen*,
Adjunkt, Birkerød.
- Gustav Kinch*,
Sognepræst, Strib.
- Karen E. Jensen*,
cand. mag., Gl. Holsted.
- Oluf Jønsen*,
Lektor, Hellerup.
- Chr. Kirkegaard*,
Læge, Holstebro.
- Kirsten Jensen*,
stud. mag., København.
- F. Juhl*,
Dommer, Nørresundby.
- A. D. Klausen*,
Sagfører, Nykøbing F.

Knud Klem,
Museumsdirektør, Helsingør.

Helge Knudsen,
Overlærer, Bogen.

Regnar Knudsen,
Lektor, Aarhus.

Kjeld Kolding,
stud. mag., København.

Bjørn Kornerup,
Arkivar, dr. theol., København.

Ebbe Krarup,
Grosserer, København.

Edele Kruchow,
f. Langberg,
cand. mag., København

E. Krüger,
Amanuensis, Charlottenlund.

Peter Ladekarl,
Overlæge, dr. med., Odense.

Aagot Lading,
Adjunkt, København.

Georg Landberg,
Docent, Rektor, Upsala.

Landsarkivet for Fyen,
Odense.

Landsarkivet for Sjælland,
København.

Hans P. Lange,
cand. mag., Rønde.

Albert Larsen,
Ekspeditionssekretær,
Charlottenlund.

Ernst Larsen,
Seminarieforstander, København.

Helge Larsen,
cand. mag., Vanløse.

Inger Larsen,
stud. mag., København.

Knud Larsen,
Bibliotekar, København.

Lars Aage Larsen,
cand. mag., København.

V. Prior Larsen,
Læge, Thisted.

S. V. Lauritsen,
Læge, Sorø.

Aage Fauerskov Laursen,
stud. mag., København.

Vermund G. Laustsen,
Seminarilærer, København.

Carsten Levinsen
stud. mag., København.

Marius Lilholt,
Civilingeniør, Hjørring.

Karl Lindqvist,
Sognepræst, Saksøbing.

Axel Linvald,
Rigsarkivar, København.

Christian Lisse,
cand. mag., København.

Johs. Lomholt-Thomsen,
Adjunkt, Charlottenlund.

Jørgen Lorentzen,
Domæneforpagter, Rønhave.

Vilh. Lorenzen,
Lektor, dr. phil., Charlottenlund.

Erik Lund,
Rektor, Fredericia.

Hakon Lund,
Professor, Aarhus.

Hans Lund,
Landsretssagfører, Brødstrup.

Aage Lundkvist,
Læge, Gjedsted.

A. Lybye,
Amtsforvalter, Randers.

Kaj Løber,
Adjunkt, Odense.

Morten Løkkegaard,
Aktuar, Holte.

M. Mackeprang,
Museumsdirektør, dr. phil.,
Charlottenlund.

Frida Madsen,
stud. mag., København.

H. C. Madsen,
Sognepræst, Lysbild.

J. Villadsen Madsen,
Adjunkt, Herning.

N. F. Kalsbøl Madsen,
Dommerfuldmægtig, Horsens.

R. Magtengaard,
Landsretssagfører, København.

Johs. Marcussen,
Landsretssagfører, Nykøbing F.

E. Marquard,
Arkivar, København.

Hugo Matthiessen,
mag. art., København.

<i>Peter Michaelsen,</i> Grosserer, Lunderskov.	<i>Niels Mune,</i> Læge, Lyngø.	<i>Helge Nielsen,</i> cand. mag., København.
<i>F. Michelsen,</i> Adjunkt, Næstved.	<i>D. Müller,</i> Professor, dr. phil., København.	<i>Herluf Nielsen,</i> stud. mag., København.
<i>Christian Peder Mikkelsen,</i> cand. theol.	<i>Hans Müller,</i> Adjunkt, København.	<i>Holger Nielsen,</i> Arkivar, Bagsværd.
<i>7. Huulgaard Mikkelsen,</i> Lektor, Randers.	<i>Th. A. Müller,</i> Lektor, dr. phil., København.	<i>7. S. Nielsen,</i> stud. mag., Hellerup.
<i>Malte Johs. Mikkelsen,</i> Fuldmægtig, København.	<i>H. C. T. Møller,</i> Amtssygehusinspektør, Næstved.	<i>7. Smed Nielsen,</i> Civilingeniør, Charlottenlund.
<i>Peter Mikkelsen,</i> Seminarlærer, cand. mag., Vordingborg.	<i>Harry Møller,</i> Fuldmægtig, København.	<i>Karen Marie Nielsen,</i> København.
<i>C. Alkjær Mogensen,</i> Landsretssagfører, Silkeborg.	<i>Hans Ulrik Møller,</i> Overlæge, dr. med., Hellerup.	<i>Niels Nielsen,</i> Professor, dr. phil., København.
<i>Elly Mogensen,</i> stud. mag., København.	<i>Nicolaus Kryger Møller,</i> cand. mag., København.	<i>Niels A. Nielsen,</i> Overlæge, Kolding.
<i>L. Moltesen,</i> dr. phil. & theol., Charlottenlund.	<i>Poul Møller,</i> cand. mag., København.	<i>S. F. Nielsen,</i> Overlæge, Esbjerg.
<i>Erik Moltke,</i> Redaktør, cand. mag., København.	<i>Hans Neumann,</i> Museumsinspektør, Haderslev.	<i>Svend Nielsen,</i> Fuldmægtig, Gentofte.
<i>7. H. Monrad,</i> Forstander, cand. mag., Høng.	<i>Albjerg Nielsen,</i> Politifuldmægtig, Aarhus.	<i>Valdemar Nielsen,</i> Højskolelærer, cand. mag., Vallekilde.
<i>Svend Mortensen,</i> Læge, Sdr. Draaby, Mors.	<i>Arni Nielsen,</i> cand. mag., København.	<i>Viggo Johs. Nielsen,</i> Glostrup.
<i>Holger Mosbech,</i> Professor, dr. theol., København.	<i>Astrid Nielsen,</i> Adjunkt, Charlottenlund.	<i>C. W. Noack,</i> Biskop, Haderslev.
<i>Knud Moseholm,</i> Lektor, Fredericia.	<i>Chr. Nielsen,</i> Rektor, København.	<i>Knud Nordbo,</i> Adjunkt, Struer.
<i>Gunnar Munch,</i> Politifuldmægtig, Skanderborg.	<i>Christian Nielsen,</i> Rektor, Slagelse.	<i>Gordon Norrie,</i> Kaptajn, Bibliotekar, København.
<i>Viggo Munch,</i> Læge, Holte.	<i>Gerda Nielsen,</i> Lektor, København.	<i>O. Nyeborg,</i> Overlæge, København.

<i>Eiler Nystrom,</i> dr. phil., København.	<i>Fr. Orluf,</i> Lektor, Vejle.	<i>Jørgen Plenge,</i> Inspektør ved Det kgl. Blindeinstitut.
<i>Ove Heilmann Nøhr,</i> Læge, Grønberg.	<i>J. Ostfeld,</i> Lektor, dr. phil., København.	<i>Hærens Arkiv.</i>
<i>Erik Nørgaard,</i> Adjunkt, Slagelse.	<i>Kristian Overgaard,</i> Overlæge, dr. med., Viborg.	<i>M. Harbo Poulsen,</i> Landsretssagfører, Frederikshavn.
<i>J. Nørgaard,</i> Landsretssagfører, Aakirkeby.	<i>Holger Pahus,</i> Sognepræst, Hanning.	<i>P. Poulsen,</i> Læge, Bregninge.
<i>Svend Aage Nørgaard,</i> Valgmenighedspræst, Vejstrup.	<i>R. Paulli,</i> Bibliotekar, København.	<i>P. A. Poulsen,</i> Kontorchef, Aarhus.
<i>Poul Nørlund,</i> Direktør, dr. phil., København.	<i>Jørgen Paulsen,</i> Museumsinspektør, Frederiksborg.	<i>Signe Prytz,</i> dr. phil., Jægerspris.
<i>J. Nørregaard,</i> Professor, dr. phil., København.	<i>A. Leth Pedersen,</i> Læge, Bagsværd.	<i>Sofus Raaen,</i> Landsretssagfører, Aalborg.
<i>Knud Oldendow,</i> Direktør for Grønlands Styrelse, Kastrup.	<i>Arne Brandt Pedersen,</i> Højskoleforstander, Vraa.	<i>Just Rahbek,</i> Lektor, Hellerup.
<i>L. Høgh Olesen,</i> cand. mag., Taastrup.	<i>Ingeman Pedersen,</i> Adjunkt, Aabenraa.	<i>H. U. Ramsing,</i> Generalmajor, København.
<i>Knud Orlík,</i> Lektor, Haderslev.	<i>Johs. Pedersen,</i> Professor, dr. phil., København.	<i>Aa. Rasch,</i> cand. mag., København.
<i>Albert Olsen,</i> Professor, dr. phil., København.	<i>Kr. Pedersen,</i> cand. mag., Vejen.	<i>Edit Rasmussen,</i> stud. mag., København.
<i>Anker Olsen,</i> Vanlose.	<i>Gertrud Friborg Petersen</i> cand. mag., Odense.	<i>Erik Rasmussen,</i> cand. mag., København.
<i>Gunnar Olsen,</i> cand. mag., København.	<i>Harald O. Petersen,</i> Læge, Fakse.	<i>Harry Rasmussen,</i> Adjunkt, Charlottenlund.
<i>Karl Olsen,</i> Adjunkt, Kolding.	<i>Kr. Petersen,</i> Lektor, København.	<i>Holger Rasmussen,</i> cand. mag., København.
<i>Rich. Olsen,</i> Læge, København.	<i>Parmo C. Tang Petersen,</i> Lektor, Kolding.	<i>Jens Rasmussen,</i> Landsretssagfører, Thisted.
<i>William Olsen,</i> Fabrikant, Slagelse.	<i>P. M. Peterslund,</i> Sagfører, Nykøbing M.	<i>Kai Steffen Rasmussen,</i> cand. mag., København.

- Willy Rasmussen*,
cand. mag., København.
- Mogens Schou*,
stud. mag., København.
- Holger Sten*,
Professor, dr. phil., København.
- O. E. Ravn*,
Professor, København.
- V. Schou-Pedersen*,
Seminarilærer, dr. theol.,
Skaarup.
- Knud Stenum*,
Sagfører, Tarm.
- Johannes Reumert*,
Lektor, Gentofte.
- Aage Schousgaard*,
Lektor, Aalborg.
- A. C. Sterndorff*,
Læge, Nørre-Aaby.
- Carl Roos*,
Professor, København.
- H. B. Seesten*,
Arkivar, Odense.
- A. Strehle*,
Rektor, Horsens.
- Jerker Rosén*,
Docent, Lund.
- E. Sejr*,
Overbibliotekar, Aarhus.
- J. E. Swanstrøm*,
Civilingeniør, Hellerup.
- Axel Krarup Rosendal*,
Lektor, Gentofte.
- Ruth og Kaj Sieverts*,
Lektor, Tønder.
- A. Sveistrup*,
cand. mag., København.
- Johs. Rosing*,
Civilingeniør, København.
- V. Sjøqvist*,
mag. art., København.
- Johannes Andreas Svendsen*,
Kontorchef, Aarhus.
- Kirsten L. Røder*,
cand. mag., Aarhus.
- Svend Larsen Skole*,
cand. mag., Frederikshavn.
- A. Svensson*,
Redaktør, Haderslev.
- Niels-Henrik Salomon*,
stud. mag., Hellerup.
- Peter Skautrup*,
Professor, Aarhus.
- Niels Sølling*,
Viceinspektør, Horsens.
- Gunnar Sandfeld*,
Adjunkt, Struer.
- Roar Skovmand*,
dr. phil., Askov.
- Hans Sølvhøj*,
cand. mag., Helsingør.
- Otto Schaumann*,
cand. mag., Aarhus.
- Kristen Ejner Skydsgaard*,
Professor, dr. theol., København.
- Karl Søndergaard*,
Overlæge, Næstved.
- L. Schjøtz-Christensen*,
Læge, København.
- N. H. Skyum-Nielsen*,
stud. mag., København.
- Carl Sørensen*,
Dommerfuldmægtig, Aarhus.
- Henning Schlanbusch*,
Politifuldmægtig, Varde.
- Sorø Akademis Bibliotek*,
Sorø.
- E. T. Sørensen*,
Adjunkt, Aalborg.
- Hans Schmidt*,
Arkitekt, Roskilde.
- Poul Stavnstrup*,
Politimester, Odde.
- Ida Sørensen*,
stud. mag., København.
- Hans Schmidt*,
cand. mag., Ribe.
- Jan Steenberg*,
Lektor, dr. phil., Hillerød.
- Paul Sørensen*,
Adjunkt, Hellerup.
- Kresten Schmidt*,
Auditor, Roskilde.
- C. Fl. Steenstrup*,
Ekspeditionssekretær, Gentofte.
- Poul Brunbjerg Sørensen*,
Statsadvokatfuldmægtig,
Sønderborg.

<i>Sigrid Sørensen,</i> Lektor, Horsens.	<i>Christen Leif Vebæk,</i> cand. mag., København.	<i>Knud Westlund,</i> cand. polit., Klampenborg.
<i>Knud Thorvildsen,</i> Konservator, København.	<i>Johs. Veistrup,</i> Adjunkt, Nykøbing M.	<i>Uno Willers,</i> fil. d.r., Stockholm.
<i>Thyra Pontoppidan</i> <i>Thyssen,</i> stud. mag., København.	<i>Jens Vibæk,</i> Overlærer, cand. mag., København.	<i>Kjeld Winding,</i> Lektor, København.
<i>Sven Tunberg,</i> Professor, Stockholm.	<i>P. Kirkegaard Vikelgaard,</i> cand. mag., Nykøbing F.	<i>H. Zerlang,</i> Læge, Gram.
<i>Poul Tuxen,</i> Professor, København.	<i>Victor Vilner,</i> Kontorchef, Charlottenlund.	<i>Ærenlund-Jensen,</i> Læge, Valby.
<i>Bode Tvergaard,</i> Civilingeniør, Odense.	<i>Ellen M. Wanscher,</i> Klampenborg.	<i>M. Øllgaard,</i> cand. mag., Nyborg.
<i>Carla Ulfbeck,</i> Lektor, Holte.	<i>Kirsten Weber-Andersen</i> stud. mag., København.	<i>Paul Gerhardt Ørberg,</i> stud. mag., København.
<i>Ruth og Georg Ulrich,</i> cand. mag., Hjørring.	<i>H. Wedege-Mathiassen,</i> Bankdirektor, Maribo.	<i>O. S. Østerø,</i> Seminarlærer, Haslev.
	<i>Frantz Wilhelm Wendt,</i> Direktor, Hellerup.	

*Paa grund af forholdene
har det desværre været umuligt at komme i forbindelse
med norske fagfæller.*

Indhold

<i>Adam Afzelius: Kong Romulus . . . . .</i>	1
<i>J. O. R. Arhning: Rane, den første Provincialprior for Prædikebrødreordenen i Norden . . . . .</i>	9
<i>Troels Fink: Flensborgs borgerskab i det 15. aarhundrede</i>	13
<i>Johan Hvidtfeldt: Kanslere og kancelliembedsmænd under Frederik I . . . . .</i>	30
<i>Poul Colding: Om Andreas von Barbys stilling som leder af Tyske Kancelli . . . . .</i>	44
<i>Arthur G. Hassø: Et Minde om Frederik II's Papirmølle ved Hvidøre . . . . .</i>	57
<i>Astrid Friis: Nogle Betragtninger over Arild Huitfeldt og Danmarks Riges Krønike . . . . .</i>	68
<i>Albert Fabritius: Indgiftet i den danske Højadel i det 17de Aarhundrede . . . . .</i>	94
<i>C. O. Bøggild-Andersen: Hannibal Sehesteds slægt, barndom og skoleaar . . . . .</i>	112
<i>Svend Larsen: Byting og Raadstueret i Odense før 1649 . . . . .</i>	136
<i>Hans H. Fussing: Adel og menighed. Kirkebøgernes vidnesbyrd om den danske adel omkring midten av 1600-tallet</i>	160
<i>Arne Hoff: Christian V som jæger og rytter . . . . .</i>	178
<i>Gudmund Boesen: Kongelige Slotsinteriører omkring 1700 . . . . .</i>	186
<i>Harald Jørgensen: Universitetet og Jøderne. Om Fortolkningen af Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788. Kapitel I, Paragraf 15. . . . .</i>	212
<i>Fridlev Skrubbeltrang: Et jysk Hoveriforslag fra 1788 . . . . .</i>	224
<i>Georg Nørregaard: Danmarks Fred med Preussen 1814 . . . . .</i>	240
<i>Knud Kretzschmer: Forskydninger i Nordslesvigs Befolkningstal siden 1920 . . . . .</i>	253
<i>Register ved Albert Fabritius</i>	264

Kong Romulus.

Af Adam Afzelius.

Den kritiske Historieforskning har faret haardt frem imod den romerske Kongetid.¹ Den kanoniske Kongerække er gaaet alt Kødets Gang, og selv Françoisgravens Malerier har ikke været i Stand til at sikre Anerkendelsen af Kong Tarquinius end sige Kong Ser. Tullus Eksistens.² Endnu svagere staar »Kongerne med Plebejernavnene« Numa Pompilius, Tullus Hostilius og Ancus Marcius. Og naar vi tilbage til Roms Grundlægger Romulus, har der næppe i mange Hjerner hersket Tvivl om, at Romulus var en ren Sagnfigur, en Aitiologi for Bynavnet Rom. Og her i Landet har vi i Kong Dan den nærmeste Parallel til denne Opfattelse af Romulus.

Det var Filologen Wilhelm Schulze,³ der for første Gang i nyere Tid vovede at anfægte dette Dogme. Han gjorde opmærksom paa, at Romulus aldeles ikke var en naturlig Afledning af Rom. Vilde man konstruere en mythisk Grundlægger af Byen Rom udaf Bynavnet, maatte han komme til at bære Navnet Romus, saadan som den græske Tradition faktisk afleder Navnet Roma af en mythisk Grundlægger Rhomos.⁴ Romulus var tværtimod et virkeligt eksisterende gammelt Personnavn; saaledes havde Stamfaderen til Slægten Romilius heddet.

De romerske Slægtsnavne var oprindeligt Patronymer, der med Tiden blev faste Slægtsnavne. Ligesom i sin Tid en Dansker ved Navn Kaj som Søn af en Markus kom til at hedde Kaj Markusen, saaledes har oprindeligt en romersk Kaj Markusen heddet Gajus Marcius. Paa et meget tidligt Tidspunkt er da dette Patronym i Rom gaaet over til at blive et fast Slægtsnavn uden Hensyn til Faderens faktiske Fornavn,

1. Knud Fabricius.

ganske som Markusen i Dag er det hos os. Men ligesom vi, normalt i al Fald, af et Efternavn Jensen kan slutte os til en Forfader Jens, saaledes kan vi af en Række romerske Slægtsnavne slutte os til Stamfædrenes Navne, en Marcius stammer fra en Marcus, en Quinctius fra en Quintus, en Servilius fra en Servius o. s. v.⁵ Og en Romilius maa nødvendigvis stamme fra en Romilus eller rettere en Romulus, idet der ikke kan herske Tvivl om, at Slægtsnavnet Romilius i ældre Tid har lydt Romulius. Denne Overgang fra u til i mellem to Konsonanter er særdeles velkendt, cf. optumus—optimus, maxumus—maximus. Den nærmeste Parallel til Romulus—Romilius danner iøvrigt Slægten Caecilius, der afledede sin Herkomst fra Praenestes mythiske Grundlægger Caeculus.⁶ Saa vidt er der ingen Tvivl. Som Stamfader til Slægten Romilius maa vi nødvendigvis antage en Romulus.

Slægten Romilius var en romersk Patricierslægt, som tidligt var uddød eller i al Fald havde udspillet sin Rolle. I Konsullisterne forekommer Slægten kun een Gang med T. Romilius Rocus Vaticanus (cos. 455, Xvir legibus scribundis 451). Han var Søn af en Titus og Sønnesøn af en Titus,⁷ hvorefter Stamfaderen Romulus maa gaa mindst tre Generationer tilbage. Iøvrigt giver Konsullisterne et temmelig sikkert Holdepunkt for, at Overgangen fra Patronymikon til Slægtsnavn maa have været fuldbyrdet inden Republikkens Begyndelse.

At Slægten Romilius gaar tilbage til Kongetiden fremgaar ogsaa, om end ikke med fuld Sikkerhed, af, at en af de 16 ældste Landtribus fører denne Slægts Navn (Tribus Romilia). Den nærmere Begrundelse af Tidspunktet for Oprettelsen af disse Landtribus maa jeg af Pladshensyn give Afkald paa at bringe her.

Der har altsaa i romersk Kongetid i hvert Fald levet een Mand ved Navn Romulus. Vi vender os nu til Overleveringens Konge af samme Navn og spørger, om der ikke i hele Sagnkredsen om Kong Romulus findes noget, der synes at gaa tilbage til Viden, ikke til Myter og senere Konstruktioner.

Der fandtes i Rom et Tempel for Juppiter Feretrius, et Tempel som Augustus lod restaurere.⁸ Juppiter Feretrius havde, som saa mange andre af de udspecialiserede romerske Guder, kun en enkelt Opgave:

Han modtog i sit Tempel spolia opima d. v. s. det fede Krigsbytte. Og spolia opima var noget uhyre sjældent: Det var den fjendtlige Feltherres Rustning, men vel at mærke kun, hvis den romerske Feltherre egenhændigt havde dræbt ham under Slaget og afklædt ham hans Rustning. Opfyldes disse Betingelser ikke, var der ikke Tale om spolia opima. Og det var Betingelser, der ikke kom igen i hvert Aarhundrede:

Aar 222 f. Kr. fældede Konsul M. Claudius Marcellus saaledes med egen Haand Insubrernes Konge Virдумarus i Slaget ved Clastidium og bragte Juppiter spolia opima. Det var den tredje Rustning, der blev anbragt i Juppiter Feretrius Tempel. Ca. 200 Aar tidligere havde Konsul A. Cornelius Cossus handlet ligesaa med Kong Lars Tolumnius af Veji. Den første spolia opima skal Juppiter have faaet af Kong Romulus, efter at han havde fældet Kong Acro af Caenina.⁹ Aar 29 f. Kr. dræbte endelig Prokonsul M. Licinius Crassus Bastarnerkongen Deldo i Slag. Men Kejser Augustus hævdede, at han alene var Feltherre, og at Crassus som Underfeltherre ikke kunde indvie spolia opima.¹⁰ Herved blev Betingelserne for Indvielse af spolia opima yderligere vanskeliggjort, og Juppiter Feretrius maatte for stedse nøjes med de tre Rustninger, han allerede havde modtaget.

Livius beretter, at Lars Tolumnius Rustning var forsynet med en Indskrift om Cossus Bedrift, og hans Kilde er Augustus, der personligt har læst Indskriften, formodentligt ved Tempets Genindvielse efter Restaurationen.¹¹ Vi kan vel heraf slutte, at alle tre Rustninger har baaret saadanne Indskrifter, derimod ikke, at Indskrifterne nødvendigvis maa stamme fra Romulus, Cossus og Marcellus selv.

Men vil man hævde, at de første spolia opima er et Sagn, nødes man til at antage et Falskneri af ganske usandsynlig Art, noget i Retning af, at Romerne i Glæde over Cossus Bedrift ikke blot har bevilget ham den Udmærkelse at indvie et særligt Tempel til at opbevare hans spolia opima, men ogsaa, at de for yderligere at give hans Udmærkelse Allure skulde have anbragt en gammel Rustning derinde og fastslaaet, at den stammede fra Kong Romulus Sejv over Caenina. Og en saadan Antagelse maa dog siges at være ganske usandsynlig. Jeg kan ikke se, at man kan komme udenom, at Juppiter Feretrius Tempel maa have eksisteret

før Cossus, og at dets eneste Opgave indtil da har været at gemme een enkelt Rustning. Om denne har man da fortalt, at den skulde stamme fra Romulus Sejr, og jeg kan ikke se, hvorfor det ikke skulde være rigtigt. Selvom Rustningen næppe dengang har været forsynet med nogen Indskrift, kan man dog sikkert gaa ud fra, at Erindringen om Templets eneste Funktion har holdt sig.

Nu har denne Romulus med de første spolia opima ikke været Konsul; for Konsullisten har vi bevaret intakt i den Form, Romerne kendte den, og det er ikke sandsynligt, at just en Erhverver af spolia opima skulde være gledet ud af Erindringen. Romulus kunde da kun være Diktator, hvis han skulde tilhøre Republikkens Tid, men herimod taler dels hans simple Prænomen uden overleveret Gentilnomen, dels at Erindringen herom ganske er gaaet tabt, hvad der paa Grund af spolia opimas Sjældenhed og Nemheden ved at datere en vigtig Begivenhed til et Konsulatsaar ikke er meget sandsynligt. Følgelig maa Romulus efter al Sandsynlighed tilhøre Kongetiden. Og naar han har tilhørt Kongetiden og erhvervet spolia opima, maa han ogsaa selv have været Konge.

Dermed er der endnu langt til den ulvindeopfostrede Grundlægger af Byen Rom. Det er et Spørgsmaal, om Rom overhovedet nogensinde er blevet grundlagt i Ordets bogstavelige Betydning. Men det er forstaaeligt, at de senere Romere med deres utallige Bygrundlæggelser, ikke har kunnet tænke sig, at Rom skulde have gennemgaaet en naturlig Udvikling fra Stammelandsby (eller Stammelandsbyer) til regulær By. De har søgt en Grundlægger. Og i Juppiter Feretrius Tempel opbevaredes Mindet om en Mand, der forenede to værdifulde Egenskaber som Grundlæggeremne. Han var Byens ældste historiske Person og hans Navn havde en umiskendelig Lighed med Bynavnet Rom. Hvad var da naturligere end at udpege just denne Romulus til Roms Grundlægger?

Ogsaa vi staar overfor det Faktum, at der mellem Personnavnet Romulus og Bynavnet Roma bestaar en Lighed, som næppe kan være tilfældig. Romulus kan vel Schulze til Trods være afledet af Rom: Saaledes mener Beloch, at Romulus simpelt hen betyder Romeren, og at

Romulus svarer til Romanus som Volsculus til Volscus eller Graeculus til Graecus.¹² Men kan det være omvendt, at Rom virkelig har Navn efter Romulus?

Herimod kunde man først og fremmest indvende, at Romulus egentlig synes at være et etruskisk Navn. I Vulci forekommer saaledes i en Indskrift en Rumlnas Sethres,¹³ hvis første Navn er sammensat af Stammen Ruml + Suffixet nas, svarende til Latin Romul + us. Og Rom er givetvis ikke i sin Oprindelse en etruskisk By. Men denne Indvending siger i Virkeligheden ikke noget. Vi kan nemlig ikke hævde, at Stammen ruml i sin Oprindelse er etruskisk. Baade Romerne og Etruskerne kan for den Sags Skyld have hentet denne Ordstamme samme tredie Sted. Og under alle Omstændigheder findes i Samnium i et Omraade, der aldrig har været under etruskisk Indflydelse, et Bynavn Romulea¹⁴ dannet af nøjagtig samme Stamme.

Men lad Romulus være et etruskisk Navn, lad endog — hvad der ikke givetvis følger af det — den første Erhverver af spolia opima være Etrusker. Kan vor Romulus ikke af den Grund have grundlagt Rom?

Romulus staar vel som Roms første, men ikke som dens eneste Grundlægger. Da Gallerne Aar 390 f. Kr. havde indtaget og plyndret Rom, faldt det efter Traditionen i M. Furius Camillus Lod at hævne Nederlaget og genrejse Staten, hvorfor Romerne fejrede ham som Roms anden Grundlægger.¹⁵ Og da C. Marius havde besejret Cimbrenne Aar 101 og befriet Rom for den Fare, der i Aarevis havde truet Statens Eksistens, blev han hilst som Roms tredie Grundlægger.¹⁶ Er der noget til Hinder for at opfatte Roms første Grundlægger paa samme Maade?

Da Marcellus fældede Kong Virginius ved Clastidium eller da Marius slog Cimbrenne ved Vercellae, kunde et Nederlag vel have faaet skæbnesvangre Følger for Rom, men saadanne Følger var dog ikke eo ipso givet ved et Nederlag. Men da Romulus fældede Kong Acro af Caenina, maa Slaget have staaet i Roms umiddelbare Nærhed; kun alt for let kunde dengang et Nederlag have bragt en Katastrofe over et Rom, som i hvert Fald endnu ikke var beskyttet af de Mure, der Aarhundreder senere holdt Hannibal fra at forsøge et Stormangreb mod Byen.

Jeg ser nu i Fantasien Romulus som Sejrherr over Kongen af Cænina endnu inden Byens Grundlæggelse. Hvornaar blev Rom egentlig grundlagt? Som bekendt ikke paa een Dag. Da de første Rundhytter rejste sig paa Palatinerhøjen, var det ikke Rom, der var blevet grundlagt. Det var blot den sandsynligvis første menneskelige Bosættelse paa den Plads, som senere blev Sæde for den evige Stad. En Latinerstamme slog sig ned paa Palatinerhøjen, hvor kun svage Spor endnu vidner om denne tidlige Bebyggelse. De døde jordfæstedes i Dalsænkningen mellem Palatin og Esquilin, hvor en Del af Gravpladsen nu er udgravet (mellem Antoninus Tempel og Romulus Tempel).¹⁷ Det ældste ♂: underste Lag af Grave bestaar udelukkende af Villanovakulturens smaa, runde Pozzograve med deres Askeurner. Men i de følgende Lag forekommer ved Siden af disse ogsaa Skaktgrave for ubrændte Lig. Tilsvarende Grave for jordfæstede Lig findes ogsaa i Gravpladser bag Esquilin og Quirinal. Nu maa Latinerne efter alle Solemærker at dømme være Efterkommere af Villanovakulturen, og Pozzo-gravene derfor tilskrives dem. Derimod har de oskiske Folk, til hvem Sabinerne hørte, brugt at jordfæste deres døde.¹⁸ Og da ogsaa andre Forhold, bl. a. sproglige, tyder paa oskisk Indslag i Roms Befolkning,¹⁹ har det været en nærliggende Slutning, at Brandgravene i Forumnekropolen repræsenterer Latinerne paa Palatin, mens Gravene med de jordfæstede Lig repræsenterer en oskisk Bebyggelse paa Esquilin. Og den fredelige Begravelse Side om Side for de to Stammers døde tyder paa, at der har hersket Fred og Forstaaelse mellem de to Stammer. Derimod kan de to Bebyggelser endnu ikke være smeltet sammen til een By, da det i Oldtiden ikke var Skik at begrave de døde indenfor Byens Omraade. Forskningen har altsaa her sandsynliggjort for os nogle Stadier af Roms Udvikling, inden Byen Rom endnu var grundlagt. Og som Relikt fra dette Stadium har man ogsaa erkendt den religiøse Fest Septimontium, som fejredes hvert Aar af Beboerne paa Palatins to Høje Palatium og Cermalus, dens Udløber Velia, Esquilins tre Udløbere Cispius, Oppius og Fagutal samt Caelius.²⁰

Paa et eller andet Tidspunkt før Republikkens Indførelse har da de forskellige Stammer sluttet sig sammen til et virkeligt Bysamfund. Grav-

pladsen paa Forum blev opgivet, muligvis er ogsaa allerede da Mellemrummene mellem Højene blevet forbundet med Mure og en Vold og en Grav opført paa Esquilinerhøjdedragets Fortsættelse. Rom var blevet grundlagt.

Det er naturligtvis meget muligt, at det fredelige Samliv mellem Latinerstammen paa Palatin og Oskerstammen paa Esquilin lidt efter lidt medførte en gradvis Overgang til en samlet Stamme og et fælles Bysamfund, muligt er det ogsaa, at Sammenslutningen skyldtes en Beslutning truffet uden nogen Form for Tvang fra ydre Forhold. Men det er i al Fald lige saa vel muligt, at en eller anden ydre Begivenhed har givet det endelige Stød til Bystaten Roms Opstaaen. Og nu giver jeg Fantasien frie Tøjler:

Jeg ser en akut Krigsfare true Stammesamfundene paa Roms Territorium. Jeg ser deres væbnede Mandskab rykke ud under Kommando af en vis Romulus. Faren er overhængende. Et Nederlag kan betyde en Katastrofe for Stammerne paa Roms Høje, der sandsynligvis kun var nødtørftigt befæstet paa de Partier, hvor Adgangen ellers var for let. Men Sagen faldt anderledes ud. Fjenden led Nederlag, og Romulus fældede endda med egen Haand Fjendens Anfører. En stor Fare var afværget, men en Fare af denne Art kunde naar som helst dukke op igen. Overfor en saadan Mulighed har Latinere og Osker set bort fra, hvad der kunde skille dem. Sammenslutningen er blevet besluttet og ført ud i Livet. Men hvad skulde Byen hedde? Skulde Oskerne paa Esquilin ofre saa meget paa Sammenslutningens Alter, at den antog Latinerbebyggelsens Navn, eller skulde Latinerne finde sig i at overtage Oskernes Betegnelse? Og tog man sin Tilflugt til et nyt Navn, skulde man saa give Latinernes Juppiter eller Oskernes Quirinus Fortrinet? De to Stammer havde i Virkeligheden kun eet fælles, den Hærfører, der havde vundet det afgørende Slag. Men han kunde ogsaa give den nye By de to Nyindretninger, der var nødvendige: et Navn og en Konge.²¹

Lad mig tøjle min Fantasi. Der har i romersk Kongetid eksisteret en Romulus. Det er givet. Der har efter al Sandsynlighed ogsaa eksisteret en Kong Romulus. Herpaa tyder Overleveringen om de første spolia

opima. Resten er rent hypothetisk. Og Roma er vel hverken paa Latin eller paa Oskisk en naturlig Afledning af Romulus, hvis da Schulze har Ret i, at Romulus ikke er det af Roma. Ganske vist kunde jeg glimrende tænke mig Navnet Roma som et Kompromis mellem en ren oskisk og en ren latinsk Afledning. Men lad mig alligevel bryde af paa dette Punkt.

---

1. Denne Afhandling er dels en Skizze, dels et Fantasispil. Det skizzemæssige skyldes først og fremmest Pladshensynet, der har afholdt mig fra forskellige Digressioner, jeg ellers nok havde haft Lyst til; men dertil kommer ogsaa, at det for Tiden er vanskeligt at faa fat paa al den Litteratur, jeg gerne skulde have gennemgaaet for forskellige Spørgsmaals Vedkommende. Jeg har derfor paa flere Punkter maattet nøjes med at give et Omrids, hvor jeg vilde foretrække at søge dybere, om jeg havde haft den fornødne Tid til Raadighed. Jeg har af den Grund ogsaa maattet undlade at give en Del Henvisninger til anden Forskning, men mener dog, at det fremtræder klart, naar jeg refererer andre Forskeres Resultater og Synspunkter. 2. Cf. f. Eks. De Sanctis, *Storia dei Romani* I 374 f. med den der anførte Litteratur. 3. Zur Geschichte lateinischer Eigennamen p. 579. 4. Plut. Rom. 2. Dion Hal. 1, 72 sq. Cf. G. Hermansen, *Studien über den italischen und den römischen Mars* p. 145 ff. 5. Da romersk Navneskik meget tidligt gik over til kun at bruge ganske faa Fornavne, er særdeles mange til Slægtsnavnene svarende Fornavne ikke overleveret. Vi kan dog finde Spor af forskellige af de ikke overleverede Fornavne, f. Eks. Julius svarende til Julius, Fusus til Fusius, senere Furius etc. 6. Cf. Schulze l. l. Festus p. 38 (Lindsay). 7. T. f. T. n. (*Fasti Cap.*). 8. Liv. 4, 20, 7; *Mon Anc.* 19. 9. PW. s. v. *spolia opima*. Om Cossus var Konsul eller Konsulartribun (*tribunus militum consulari potestate*) spiller ingen Rolle, da Konsulartribunerne i al Fald i denne Henseende maa have været Konsulerne ganske sidestillede. 10. PW. Licinii nr. 58. 11. 4, 20, 6 f. 12. *Römische Geschichte* p. 226. 13. Cf. Schulze l. l. 14. Nu Bisaccia i Provinsen Avellinos østlige Del over imod Puglie. 15. Liv. 5, 49, 7. 7, 1, 10. Plut. Cam. 1, 1. 16. PW Suppl. VI 1396. 17. Romulus var Kejser Maxentius' tidligt henfarnes Søn, ikke hans berømte Navne, Genstanden for denne Afhandling. 18. Disse Forhold er i nyere Tid blevet behandlet af adskillige Forskere. 19. F. Eks. oskisk l for latinsk d mellem to Vokaler eller i Begyndelsen af Ord: *pecus, pecudis*, men *peculium*; *cassis, cassidis*, men *casila* o. a. Oskisk f for latinsk d i Begyndelsen af Ord: *filum* — *hilum*; *fedus* — *hedus*. Det var vist Conway, der først fremdrog disse Forhold, og lidt dristigt talte om Sabinsk i Stedet for Oskisk. For Sabinernes Sprog er næsten *terra incognita*. Derimod sandsynliggør Sabinernes geografiske Bosættelse i Roms umiddelbare Nærhed i højeste Grad, at det oskiske Indslag i Roms ældste Historie netop har været sabinsk. Ogsaa bag Sagnet om Sabinerindernes Rov synes der saaledes at ligge historiske Kendsgerninger. 20. Cf. Altheim, *Römische Religionsgeschichte* 21. 21. Selvom Romulus virkelig var Etrusker, er det ikke et Modbevis mod ovennævnte Konstruktion, da en tidlig Indvandring af Etruskere til Rom slet ikke er usandsynlig.

Rane, den første Provincialprior for Prædikebrødreordenen i Norden.

Af J. O. R. Arhning.

I en Skildring af Prædikebrødreordenens ældste Historie i Danmark, der er trykt i S.R.D. V 500—502 og med et enkelt Mellemlid gaar tilbage til en Afskrift af Bartholin i det første Bind (A) af dennes Samlinger,¹ findes følgende: Circa idem tempus [1221] intravit ordinem *Parisios*(!) frater *Ranoldus* in artibus — — — — rexerat & decanus fuerat *Roschild*, & electus in episcopum in eodem(!) ecclesia, qui vadens pro confirmatione ad curiam veniens *Parisios* a beato *Dominico* ad ordinem est receptus. Hic antequam annum complevit in ordine, fit prior permultis annis primoriam regens, post quem *Analdus* 2. annis, post quem frater *Absalon* annis viginti. Da i det mindste nogle Ord i ovennævnte Citat er udfaldne (se Punkteringen), kan man ikke være sikker paa, om de Brudstykker, der staar henholdsvis foran og efter det udfaldne, angaar samme Person. Til alt Held har imidlertid Bartholin selv i sine Annaloptegnelser under Aaret 1221 givet et Uddrag² af Notitsen, hvoraf med fuld Tydelighed fremgaar, at de to Brudstykker begge angaar Rane.³ Paa dette Grundlag lader sig følgende sige om Rane: Omkring (circa) 1221 var Roskilledekananen Rane, der var blevet udvalgt — naturligvis af Kapitlet — til Biskop i Roskilde, paa Vej til Kurien for at opnaa pavelig Bekræftelse. Han naaede dog ikke længere end til Paris, hvor han af selve Domingo blev optaget i den af denne stiftede Prædikebrødreorden. Inden et Aar var omme, blev han Prior og styrede Prioratet (*primoria*) gennem mange Aar. De her givne Oplysninger trænger imidlertid til en kritisk Belysning.

Hvad først Bartholins Henførelse af Begivenheden — Ranes Optagelse i Ordenen under selve Domingos Medvirken — til »circa« 1221 angaar, skyldes den vel blot, at det var i dette Aar, Domingo døde; Aaret 1221 maatte derfor være en yderste Termin for Ranes Optagelse, naar Ordensstifteren skulde være medvirkende. Da denne døde i Bologna allerede $\frac{2}{4}$ 1221, er det maaske tvivlsomt, at han det samme Aar har været til Stede i Paris, og man maa muligvis henføre Ranes Optagelse til et lidt tidligere Tidspunkt, dog ikke meget før; thi mod Slutningen af sit Liv foretog Domingo en Inspektionsrejse til Klostrene i Frankrig, og det er sikkert paa denne, at han i Paris — til hvilken By de første Dominikanere var kommet i 1218⁴ — har truffet den danske Dekan. Hvis man derfor antager Rane for optaget i Ordenen o. 1220, vil det paa det allernærmeste være rigtigt.

Beretningen om, at Rane af Domkapitlet var udvalgt til Biskop og allerede paa Rejse til Rom for at indhente pavelig Bekræftelse, dengang han, efter at være naaet til Paris, lod sig optage i den dengang ganske unge og endnu ret ukendte Dominikanerorden, hvorved han naturligvis afstod fra Udsigten til det biskoppelige Skrud til Fordel for en Munkekutte, lyder lidet trolig, og under Forudsætning af, at det virkelig var Domingo selv, der i Paris optog ham i sin Orden, tør man paastaa, at han *ikke paa det Tidspunkt kan have været eligeret til Biskop*. Domingo maa nemlig have besøgt Paris efter de første Dominikaneres Ankomst i 1218 og før sin Død $\frac{2}{4}$ 1221, men i dette Tidsrum var Roskilde Bispestol ikke ledig, idet den beklædtes af Peder Jakobsøn fra 1216 til 1225.⁵ Rane var vel ene og alene Dekan ved Roskilde Domkirke, dengang han i Paris traf Domingo og besluttede at indtræde i Prædikebrødrenes Orden, hvoraf Konsekvensen vel var, at han opgav Dekanværdigheden. Da Dekanatet imidlertid var den fornemste Dignitet ved Domkirken i Roskilde, kan man endda undre sig over det Skridt, han gjorde, og det bærer Vidne om den stærke Indflydelse, der udstraalede fra Domingos Personlighed. Ranes Nedlæggelse af Dekanatet gjorde sikkert ogsaa et stærkt Indtryk paa hans Samtid og blev ikke glemt. Da Gravskriften over ham mange Aar efter blev affattet,

vilde man have det lille Træk med, at denne Mand engang, paa et tidligere Tidspunkt af sit Liv, havde været Dekan ved Domkirken (quondam decanus; se S. 12).

Om Ranes akademiske Uddannelse oplyses vi, idet han ved sin Indtræden i Prædikebrødrenes Orden o. 1220 kaldes »*in artibus . . .*« (se S. 9), ved sin Død i 1238 *Magister*.⁶

Fra Dekan var Rane blevet menig *Frater* i Prædikebrødrenes Orden, men han skulde naa saa vidt indenfor denne, som man overhovedet kunde i Norden, idet han med Tiden blev Ordenens Provincialprior (*prior provincialis*) i de nordiske Lande (*Dacia*). Ifølge Gravskriften over ham var han tilmed *den første* Provincialprior.⁷ En anden Ting er, *hvornaar* han opnaede denne Post. Kan man stole paa Prædikebrødreordenens Historie (se S. 9), skete det allerede inden et Aar efter, at han var indtraadt som Frater. Indtraadte han i 1220, skulde han altsaa være blevet Provincialprior allerede 1221 — det Aar, i hvilket det første danske Kloster af denne Orden anlagdesovre i Lund⁸, — hvilket vilde sige, at Rane havde ledet Ordenen fra dens første Optræden i Danmark. Ifølge Daugaards Klosterhistorie blev Dacia imidlertid først oprettet som Ordensprovins i 1238,⁹ og er det rigtigt, skulde man antage, at Rane først i dette Aar blev Provincialprior.

Til Slut et Par Ord om hans Død. Om Tidspunktet for dennes Indtræden lades vi i Stikken af Gravskriften over ham. Bartholin antog ham øjensynlig for død i 1228, siden han i sine *Annaler* anførte Gravskriften under dette Aar. Men Rane kan først være død paa et senere Tidspunkt; thi hans Gravsten blev fundet i Roskilde i Sortebrødre-klosterets Ruiner,¹⁰ men Sortebrødrene kom tidligst til Roskilde i 1231!¹¹ Løffler gik til den modsatte Yderlighed, idet han i sit Værk om Gravstenene i Roskilde uden nogen Kommentar henførte Ranes Gravskrift til 1288.¹² Han identificerede ham — men med Urette — med en i dette Aar afdød *Dekan* Rane.¹³ Af den dansk-svenske Aarvog 916—1263 fremgaar, at Provincialprioren Ranes Dødsaar var 1238.¹⁴ Dødsdagen var ifølge *Liber Daticus Lundensis vetustior* 16/7.¹⁵

Det er Resen, man kan takke for Efterretningen om Ranes *Gravsten*, der blev fundet Aar 1670, altsaa netop paa Resens Tid. Stenen er siden gaaet tabt, men Resen har gengivet Indskriften paa den:

Hic jacet frater Rano,
primus prior provincialis fratrum prædicatorum in Dacia,
quondam decanus Roschildensis.¹⁶

---

1. SRD. V, 500, Indledningen. 2. Circa idem tempus Ranoldus decanus Roskildensis Parisiis a B. Dominico in ordinem est receptus, et post annum prior factus multis annis primoriam regit, post eum Arnoldus 2 annis, tunc Salomon 20. A. 329, 330. 3. Saaledes har Bartholin i hvert Fald opfattet Teksten. 4. La grande Encycl. XIV: Dominique. 5. Naar det i SRD. V, 501, Note (i) foreslaas at henføre Ranes Udvælgelse til Bisp og Optagelse i Dominikanerordenen til 1214 (i hvilket Aar Biskop Peder Sunesøn døde), er dette en Umulighed, da Ordenen først fik pavelig Anerkendelse ²²/₁₂ 1216. 6. Ann. Dano-Suecani 916—1263 (E. Jørgensen 131). 7. Lib. Dat. Lund. vet. ¹⁰/₇ (Weekes Udg. 178). Resens Roskilde (ved Johs. Knudsen) 73. Daugaard lader *Analdus* være den første, »som vides at have beklædt denne Post« (De danske Klostre i Middelald. 18); at han ikke var den første, viser saavel Gravskriften over Rane som Prædikebrødreordenens Historie (se Citat S. 19). 8. Daugaard: l. c. 17. 9. ib. 18. 10. Resens Roskilde (ved Johs. Knudsen) 73. 11. 1231: Predicatoris uenerunt Roskildis (Annales 67—1287, E. Jørgensen 137). 1234 missus est conventus fratrum predicatorum Roskild. (U.B.: AM. 107ⁿ, Bl. 64^r). 12. Løffler: l. c. 109. 13. UB.: Bartholin, Bd. F. VIte Afsn. 118; Ups. UB.: Chron. Sec., Bl. 54^v. At Løfflers Identifikation ikke kan holde, fremgaar af, at medens den Rane, der nævnes paa den i Sortebrødreklosterets Ruiner fundne Gravsten, synes at være død som *Provincialprior* og *forhenværende Dekan*, saa var den i 1288 afdøde Rane *Dekan ved sin Død*, og der er ikke Antydning af, at han nogen Sinde har været Provincialprior. Endvidere nævnes forskellige Dødsdage for de to Personer (Lib. Dat. Lund vet., Weekes Udg. 178; UB.: Bartholin, Bd. F., VIte Afsn. 118). 14. Dansk-svensk Aarvog 916—1263 (»blevet til i et af Dominikanernes Huse; man fristes til at gætte paa Klostret i Roskilde eller i Lund«, E. Jørgensen 21): 1237. Obiit magister Jordanis... 1238. Obiit magister Rano. Factus magister ordinis frater Remundus, provincialis Dacie Analdus. For at kunne vurdere de citerede Ord paa rette Vis maa man nødvendigvis vide, baade hvem *Jordanis* og hvem *Remundus* var. Førstnævnte var i 1222 blevet valgt til Ordensgeneral i Dominikanerordenen og døde ¹³/₂ 1237, sidstnævnte blev af Kapitlet i Bologna ²⁴/₆ 1238 ligeledes udnævnt til General (= magister ordinis) (Moreri: Le grand dictionnaire historique). Paa Grundlag af denne Viden tør man trygt gøre følgende Tilføjelser til det ovenstaaende Citat: 1237. Obiit magister [ordinis] Jordanis... 1238. Obiit magister [in artibus] Rano. Factus magister ordinis frater Remundus, provincialis Dacie Analdus. Det vil være naturligt at forstaa denne Tekst saaledes, at ligesom Remundus fulgte efter Jordanis som Ordensgeneral, fulgte Analdus efter Rane som Provincialprior. Idet man altsaa tør gaa ud fra, at den her nævnte Rane virkelig er Provincialprior, oplyses man samtidig om, at hans Dødsaar var 1238. 15. Weekes Udg. 178. 16. Resens Roskilde (ved Johs. Knudsen) 73.

Flensborgs borgerskab i det 15. aarhundrede.

Af Troels Fink.

Perioden 1325—1460 er for Sønderjyllands vedkommende præget af Holstenernes stadig voksende indflydelse og tyskhedens fremtrængen. De holstenske grever banede vej ved efterhaanden at sikre sig det politiske herredømme. Den holstenske adel fulgte efter og fortrængte mere og mere den gamle sønderjyske. I administration, kulturliv og erhvervsliv blev nedertysk sprog næsten eneraadende, efterhaanden som latinen gik af brug. Kun bondestanden levede ret uforandret videre paa det gamle danske grundlag, men politisk havde denne stand ikke længere nogen betydning; den sank i de følgende aarhundreder længere og længere ned ad den sociale rangstige. Der kunde ikke fra den udgaa nogen kraft til at modvirke den almindelige fortyskning. Det kunde først ske, da demokratiets æra var inde, i det 19. aarhundrede.

Forklaringen paa denne fortyskning maa man i hovedsagen søge i den politiske udvikling, der medførte, at skellet mellem kongerige og hertugdømme blev trukket stadig stærkere op ved de holstenske grevers virksomhed. Selv en meget stor indvandring kunde være akklimatiseret, hvis der havde været et krystalliseringspunkt, saaledes som det skete i kongeriget. Da det saa ud til, at Erik af Pommern i det andet aarti af det 15. aarhundrede vilde faa held til at hævde sig i Sønderjylland, sluttede en hel del af de indvandrede holstenske adelsmænd sig til ham, og borgerne i Flensborg begyndte saa smaat at skrive dansk til kongen. Men med Erik af Pommerns nederlag, nærmere bestemt Flensborgs fald i 1431, var alt haab i den retning udslukt. Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten blev nu knyttet meget nøje; og adelen, hvis slægter

var forgrenede i begge hertugdømmer, begyndte at føle »slesvig-holstensk« og blev politisk Schauenborgernes arvtagere.

Den tyske indflydelse blev især baaret frem af de indvandrede holstenske adelsmænd. Man har ogsaa ment, at tyskhedens fremtrængen i byerne til en vis grad blev baaret af en stærk tysk indvandring.¹ For de fleste sønderjyske byer er bedømmelsesgrundlaget meget spinkelt. En undtagelse danner Flensborg — den betydeligste af de slesvigske byer. Her findes et omfattende stof i de mange navne paa borgere, der kendes dels fra Jordebogen af 1436 og dels fra de mange medlemslister fra de forskellige gilder.² Ingen anden by i det gamle Danmark kan opvise mage hertil. Det er formaalet med denne undersøgelse at søge indvandringsproblemet klarlagt, saa vidt det ved hjælp af navnestoffet lader sig gøre.

Der er imidlertid mange usikkerhedsmomenter ved dette stof. Det minder om et bleget fotografi med stærkt udvaskede træk, der kun giver et vist helhedsindtryk. Men naar man har valget mellem et saadant afbleget billede eller ingenting, kan afgørelsen ikke være vanskelig. Det forekommer mig trods alle forbehold at være umagen værd at aflokke navnene, hvad de kan fortælle os om de gamle Flensborgeres afstamning.

Men først forbeholdene. Man kan i almindelighed indvende, at navnestoffets vidneværdi ikke er stort. Indvandrere kan akklimatisere sig og overtage stedets navneskik, hvorved sporene af indvandringen hurtigt fortaber sig; navnegivningen kan være underkastet modesvingninger fælles for begge parter, og endelig er der et stort navnestof af bibelsk herkomst, der bruges baade blandt danske og tyske. Alt opfordrer altsaa til forsigtighed; men i almindelighed har man vel lov til at fremsætte den paastand, at en stærk tysk indvandring vil sætte sig spor i forekomsten af tysk navneskik og i overtagelse af tysk navnegods. Hvis navneskikken ikke undergaar større forandringer, maa det være et vidnesbyrd om, at den oprindelige befolkning paa intet tidspunkt er blevet overvældet af det fremmede element.

Den vigtigste kilde er Flensborgs Jordebog af 1436.³ Hvis man gaar til denne kilde i forventningen om, at faa en fuldstændig oversigt over

de grundejende borgere i Flensborg i aaret 1436, bliver man skuffet. Ulykkeligvis er der blevet streget over, raderet og gjort tilføjelser gennem en længere aarrække. (Den sidste tilføjelse er fra 1623). Det er derfor et møjsommeligt arbejde at skille ud, hvad der er tilføjet, og hvad der er oprindeligt. Sejdelin har muliggjort en saadan udskillelse ved at angive tilføjelser og overstregninger med forskellig sats, men adskillige fejlmuligheder bestaar. Nogle af dem kunde maaske hæves ved en fornyet gennemgang af originalen med benyttelse af den moderne teknik, men det har, under de raadende forhold, ikke kunnet lade sig gøre.

Jordebogen har tidligere været genstand for undersøgelse, først af A. Sach senere af den flensborgske historiker F. Graef. Sach gaar ikke videre ind paa problemerne. Han aftrykker de oprindelige navne, ialt 232 (indbefattet kvindenavne), og anslaaer højst 25 % til at være tyske.⁴ Graef har offentliggjort sine resultater i tidsskriftet »Die Heimat« 1935. Der kan rettes alvorlige indvendinger mod Graefs metode, og en fornyet undersøgelse er derfor ikke overflødig.

Den alvorligste indvending er vel den, at Graef sondrer mellem navne, der ender paa -sen og -son, idet han regner de første til den tyske gruppe og de sidste til den danske, mens der selvfølgelig kun kan være tale om forskel i stavemaade. Ligeledes maa det siges at være forkert, naar Graef ligesom Sach regner navne, der dannes af erhvervsbetegnelser, for tyske; navnegivning efter erhverv kendes ogsaa i danske byer. Yderligere kan man indvende, at Graef kun opererer med to grupper, en dansk og en tysk; der maa nødvendigvis tilføjes en tredje, en neutral. Graef naar til det resultat, at der blandt de oprindelige navne i Marie sogn var 92 danske og 41 tyske, i Nicolai sogn 40 danske og 17 tyske, i Johannes sogn (hvor tilføjelserne er meget faa) 48 danske og 8 tyske. Nogen større værdi kan der dog ikke tillægges dette resultat.

Ved en gennemgang af Jordebogen har jeg ment at kunne konstatere ialt 414 grundstykker. (Graef nævner 416, men der kan rejses tvivl med hensyn til en enkelt grund, om den er nævnt to gange). Ved 16 af grundene findes ikke opført ejernavn. 41 tilhører enten

kirkerne, gilderne eller byen. (Af de sidste er en del smaagader). Antallet af grunde i privateje kan altsaa sættes til 357. Men antallet af navne er betydeligt større, dels fordi enkelte grunde har haft flere ejere, og dels fordi der er tilføjet adskillige senere ejere. Tilføjelserne synes især at være gjort af borgmestre og raadsmedlemmer, der paa raadhuset har haft lejlighed til at se Jordebogen. Om nogen systematisk videreførelse af denne er der ikke tale. Her regnes kun med de oprindelige ejere, hvoraf der har kunnet konstateres 242; men for at faa et ensartet grundlag er kvindenavnene, ialt 24, udeladt og ligeledes de ikke ret mange gejstlige. En mand, der ejer flere grunde, er kun taget med een gang, selvom der ved almindelige navne kan være tale om to forskellige med samme navn. Hvor der som ejere anføres en far og hans sønner, er sønnerne medtaget blandt sen-navnene, hvis faderen har et sen-navn; og hvor der som ejere er anført en bestemt mands arvinger, er arveladerens navn taget med, selvom man maa regne med, at han har været død i 1436. Enkelte af navnene er rekonstrueret ved hjælp af en liste over Hellig Gejst Husets ejendomme fra 1451.⁵ I denne fortegnelse er beliggenheden af hvert hus kendetegnet ved angivelse af naboens navn. I adskillige tilfælde er der samme ejer 1436 og 1451. I de tilfælde, hvor det oprindelige navn er slettet i Jordebogen, men findes i fortegnelsen af 1451, er det taget med, naar det af andre kilder har kunnet godtgøres, at den paagældende har levet i 1436. Saaledes nævnes s. 548 Peter Smed som nabo til Claus Kremer. Den sidste findes i Jordebogen, mens naboens navn her er bortraderet. En Peter Smed nævnes som medlem af Vor Frues Købmandsgilde i perioden 1420—41 og er derfor taget med. Paa samme maade er navnene Jeppe Jenson og Anders Becker rekonstrueret.

Med udeladelser og tilføjelser blev antallet af oprindelige navne 218, af dem var 106 sen-navne, og 47 erhvervsnavne og 33 andre neutrale navne. Desuden var der 8 danske navne, — stednavne eller dyrenavne, — 2 frisiske og 2 tyske.

Sen-navnene udgør en klart afsluttet gruppe, ligeledes erhvervsnavnene, vanskeligere er det med de andre grupper. Til de neutrale er regnet navne som Peter Røde, Magnus Kroke, Anders Smadder, Peter

Stych, Tammes Brun o. l. Men der kan selvfølgelig ved flere navne rejses tvivl om, hvor de hører hen. Af forsigtighedsgrunde er den neutrale gruppe maaske gjort større, end det strængt taget er nødvendigt.

Problemet om befolkningens afstamning var let klaret, hvis man uden videre kunde regne sen-navnene + de danske navne lig det danske element. Det kan man imidlertid ikke. For det første kan der være tilvandrere, der har overtaget stedets navneskik, f. eks. kunde et navn som Nis Curdesson tyde paa, at faderen med det tyske fornavn Kurt, er indvandret; men om saa var, tyder navnet Nis Curdesson dog paa en vis assimilation. Et navn som Ghermen Etekesson kunde ligeledes lede tanken hen paa fremmed afstamning; men de nævnte eksempler er undtagelser, der maalt med helheden ikke har større betydning. Mere afgørende er det, at sen-navneskikken baade er dansk og frisisk, og derfor er det danske og frisiske navnestof i det følgende regnet til een gruppe.⁶

Desværre er det ikke muligt at foretage en nøjagtig bestemmelse af det frisiske islæts omfang; men navne som Bannek Hayesson, Hune Pagesson, Broder Pagesson, Benneke Brodersson og Dyderik Feddersson er ikke til at tage fejl af. Selvfølgelig betyder frisisk navn ikke uden videre frisisk afstamning; der kan jo være tale om opkaldelse; men forekomsten af de frisiske navne maa i almindelighed pege hen paa en frisisk tilvandring. Ialt mener jeg, at man kan regne med en gruppe paa 15 frisiske fornavne af ialt 217: Rellef, Benneke (Banke), Sønke, Page (Paye), Harre, Boye, Tete, Hune, Broder, Fedder og Namen. Om de 15 frisiske fornavne ogsaa er et talmæssigt udtryk for det frisiske element faar dog staa hen. — Mere end 6—7 % kan der dog næppe være tale om. Uden videre kan man ikke sætte den dansk-frisiske gruppe i modsætning til tysk, eftersom det frisiske element i byen utvivlsomt har støttet det nedertyske sprog. En klarere afgrænsning tillader stoffet imidlertid ikke.

Ligesom der her ved hjælp af fornavnene er forsøgt at give et omtrentligt indtryk af det frisiske elements styrke, saaledes kan fornavnene bidrage til yderligere at klargøre forholdet mellem dansk og tysk. De udprægede danske fornavne findes hyppigst blandt sen-nav-

nene, et forhold der forøvrigt er egnet til at skabe større tillid til navnestoffets værdi som kilde til belysning af den nationale stilling.

Særlig for den gruppes vedkommende, der her er kaldt den neutrale, har fornavnene interesse. En Oluf Tymmerman kan rimeligvis regnes til den danske gruppe, mens en Claus Schroder ligesaa rimeligt hører til den tyske. En uopløselig rest bliver der dog tilbage, men det nationale styrkeforhold fremtræder klarere, jo mindre den neutrale gruppe er; specielt da der i denne ikke er halvt danske og halvt tyske fornavne.

Det er selvfølgelig med alt forbehold, at fornavnestoffet saaledes lægges til grund, og resultaterne fra for- og efternavne kombineres; men et vist helhedsindtryk kan der dog sikkert vindes ad denne vej.

Først et par ord om fornavnene som helhed.

Blandt de danske fornavne møder *Nis* med 17 repræsentanter, deraf 12 blandt sen-navnene, 5 i den neutrale gruppe og ingen i den tyske. 14 hedder *Jes* (fordelt paa de tre grupper: 11-3-0), 9 hedder *Jep* (7-2-0). Ialt kan man regne med 81 danske fornavne. Til de tyske navne er regnet *Hans* med 18 repræsentanter; navnet Hans var paa dette tidspunkt endnu nyt paa dansk sprogomraade; men det er et navn, som hurtigt er blevet populært, og for en senere periode maa man sikkert regne det til den neutrale gruppe.⁷ Det fordeler sig paa de tre grupper med 6, 7 og 5, d. v. s., at det relativt er hyppigst i den tyske gruppe. Ialt kan man regne den tyske gruppe af fornavne til 63, idet der dog maa tages forbehold m. h. t. Hans. Til den neutrale gruppe kan regnes 52 navne, deraf Peter med 22 repræsentanter, der fordeler sig med 12-10-0 paa de tre grupper. Meget kunde tyde paa, at Peter har været mere populært paa dansk sprogomraade end paa tysk. For at faa en baggrund for bedømmelsen af fornavnenes anvendelse har jeg foretaget en undersøgelse over fornavnene i Lübeck i samme periode. Undersøgelsen er foretaget paa grundlag af personregisteret i bd. VIII af »Urkundenbuch der Stadt Lübeck«, der gaar fra 1427—1440. Alle, der i personregisteret staar anført som borgere i Lübeck, er taget med. Det drejer sig ialt om 289 personer. Kun 4 af dem hed Peter, mens navnet forekom 22 gange i Flensborg blandt 217 navne. Nedenfor nævnes tallene paa nogle personnavne i Lübeck

og i parentes tilføjes, hvor ofte det samme navn forekommer i Flensborg. Johan 45 (3), Henrik 44 (9), Hans 28 (18), Herman 17 (2), Claus 14 (5), Tideman 10 (0), Bernd 10 (3), Conrad 9 (0), Marquart 8 (1). Jes, Nis og Jep forekommer ikke i Lübeck.

Hvis man saa paa samme maade fordeler den neutrale gruppes fornavne, bliver resultatet, at af 79 fornavne var 22 danske, 2 frisiske, 24 neutrale og 31 tyske, af disse sidste udgør Hans de 7.

Gør man stillingen op i procent først paa grundlag af efternavnene alene og dernæst under hensyntagen til den neutrale gruppes fornavne, der saa vidt muligt fordeles paa de to nationale grupper, faar man følgende tal:

dansk-frisisk	53,2 %	64,2 %
neutral	36,2 %	11,5 %
tysk	10,6 %	24,3 %

Hvis den sidste beregningsmaade holder stik, vil det altsaa sige, at det tyske element i befolkningen har udgjort ca. 25 %, et resultat, der ikke afviger fra Sachs, men rigtignok hviler paa et andet grundlag.

*

Undersøgelsen har hidtil kun omfattet den grundejende befolkning, der vel kan betragtes som den mere konstante del af byens indbyggere. Der har ogsaa været et element, der var løserne tilknyttet byen, som var med til at præge stadens liv og repræsenterede en af de kanaler, hvorigennem den tyske paavirkning trængte frem. Særlig i Middelalderen har dette løserne element haft et stort omfang og en relativt stor betydning, specielt »liggerne«, de hanseatiske agenter. Det er ikke muligt at skille »liggerne« ud for sig, men byens befolkning i sin helhed, — baade grundejere og ikke-grundejere — kan man gøre sig haab om at faa et indtryk af gennem gildernes medlemslister. Der er dog den vanskelighed, at udenbysboende ogsaa kunde være medlem af gilderne. Hvor et medlem udtrykkelig er anført som udenbys, er navnet ikke taget med i nedenstaaende undersøgelse; men blandt de øvrige

navne kan der godt være en del af samme kategori; blandt andet forekommer der i Vor Frue Købmandsgildes medlemsliste en del Rantzauer og Ahlefeldt'er; det kan være adelige, der ejer gaarde i byen og af den grund bør tages med, men med sikkerhed kan det ikke siges. De er her taget med i undersøgelsen, da navnene jo i hvert tilfælde repræsenterer en tilknytning til byen. En anden vanskelighed ved bearbejdelsen af medlemslisterne er den usikre datering af medlemsskabet. Det har kun været muligt for to gilders vedkommende at udsondre medlemmerne for en bestemt aarrække, der nogenlunde svarer til det aar, hvori Jordebogen paabegyndtes. Det drejer sig om Vor Frue Købmandsgilde og St. Gertrudsgilde, henholdsvis for perioderne ca. 1420—41 og 1428—45.

Adskilligt tyder paa, at Vor Frue Købmandsgilde har haft et særligt tysk præg, det har muligvis svaret til de »Tyske Kompagnier«, der fandtes i byerne ved Øresund, især København og Malmø. Grundlæggernes navne er ikke til at tage fejl af. Det var Hagedorn, Hermen van Ummen, Rutger uppe deme Ouene, Hermen uppe deme Ouene, Claus Redenzin og Matias uppe de Lucht.⁸ Det er muligt, at de holstenske sympatier under kampen mellem Schauenborgerne og Erik af Pommern har haft et hjemsted her. At byens befolkning har været politisk delt, fremgaar af den almindelige historie. Navnestoffets fordeling tyder i hvert tilfælde paa, at Vor Frue Købmandsgilde i perioden 1420—41 har været et tilholdssted for tyskerne, idet der er en væsentlig forskel mellem dette gildes medlemsliste og Jordebogen. Ialt forekommer der for perioden ca. 1420—41 290 navne, deraf 69 sen-navne, der sammen med 15 danske og 2 frisiske navne, ialt 86, udgør 29,7 %, mod Jordebogens 53,2 %, den neutrale gruppe udgør 112, deraf 45 erhvervsnavne og 67 andre neutrale, ialt 38,6 % (Jordebogen: 36,2), de tyske navne udgjorde 92 eller 31,7 % (Jordebogen 10,6). Hvis man yderligere tager fordelingen af fornavnene inden for den neutrale gruppe i betragtning, forstærkes indtrykket af tyskhedens overvægt i dette gilde. Ialt forekommer blandt de neutrale navne 66 tyske fornavne, deraf *Hans* med 14; neutrale er 35, danske 13 og frisiske 3. Fordeler man den neutrale gruppe efter fornavne, bliver tallene:

34,6 % dansk-frisiske navne, 11,8 % neutrale og 53,6 % tyske. Billedet er næsten det omvendte af Jordebogens. Man har altsaa lov til at slutte, at en relativ større del af den til byen løsere knyttede befolkning har været tyskere, og at dette tyske element har haft sit samlingssted i Vor Frue Købmandsgilde. Antagelig har der været en særlig stor tilstrømning efter Holstenernes erobring af Flensborg i 1431.

At Vor Frue Købmandsgilde har været tyskernes særlige samlingssted, bliver endnu mere sandsynligt gennem undersøgelsen over St. Gertrudsgildes medlemmer;⁹ her er det tyske element ikke dominerende paa samme maade. Fra perioden 1428—45 findes ialt 490 navne, deraf 204 sen-navne, hvortil kommer 14 danske og 4 frisiske, ialt 222 eller 45,3 %. Den neutrale gruppe udgjorde 35,9 % fordelt paa 81 erhvervsnavne og 95 andre neutrale. Den tyske gruppe udgjorde 92 eller 18,8 %. Ogsaa fordelingen af den neutrale gruppes fornavne tyder paa, at det tyske element har spillet en mindre rolle her. Rigtignok er gruppen af tyske fornavne med 72 den største, men de danske udgør dog 53 og de neutrale 42 samt 1 frisisk. Af de hyppigst forekommende fornavne i den neutrale gruppe møder *Jes* med 13, *Jep* med 9 og *Peter* med 15, *Hans* med 14, *Claus* med 9 og *Henrik* med 7. Fordeles den neutrale gruppe paa samme maade som ovenfor, udgør de dansk-frisiske navne 57,3 %, de neutrale 8,7 % og de tyske 34,0 %. Det er temmelig nøje det omvendte af resultatet for Vor Frue Købmandsgilde.

Ogsaa inden for St. Gertrudsgildet er den tyske gruppe noget større end blandt Jordebogens navne, men forskellen fra Vor Frue Købmandsgilde er dog væsentlig større. Om forskellen mellem de to gilder er stor nok til at antage, at det danske parti har haft en støtte i St. Gertrudsgildet, skal jeg lade staa hen.

*

Den hidtidige undersøgelse har samlet sig om aarene paa begge sider af 1436. Man kan herimod indvende, at der ikke kan sluttes noget alment fra et saa kort spand af tid. Derfor skal der i det føl-

gende gøres et forsøg paa at belyse forholdene i tiden fra ca. 1440—1500. En tilsvarende undersøgelse for tiden før 1436 lader sig ikke gennemføre. Der kan henvises til, at A. Sach har foretaget en gennemgang af St. Gertrudsgildets navnestof i dette gildes ældste periode fra 1379 og følgende aar. Han har kun kunnet konstatere meget faa tyske navne. Men navnenes datering er meget usikker, hvorved en systematisk undersøgelse bliver ret tvivlsom. Saa meget tør man maaske udlede af Sachs resultat, at den tyske indvandring først faar betydning et stykke ind i det 15. aarhundrede, specielt efter Holstenernes erobring af byen i 1431.

For perioden 1440—1500 savnes rigtignok det nogenlunde solide grundlag, som Jordebogen udgør for tiden omkring 1436. Men der findes i Jordebogen et saa stort antal tilføjede navne, som af andre kilder kan tidsfæstes til de sidste 6 aartier af det 15. aarhundrede, og disse navne kan suppleres med navnene paa en hel del andre grundejere fra samme periode, kendt fra lister over de laan, som af kirker og gilder var ydet i borgernes huse. Først og fremmest fortegnelser over de af St. Jørgens Hospital og Hellig Gejsthuset udlaante penge¹⁰ og i mindre grad St. Knudsgildes og St. Nikolaigildes tilgodehavender.¹¹

For tiden 1440—1500 har jeg kunnet fremdrage ialt 155 navne paa grundejere. Det er selvfølgelig et ret begrænset antal, men dog et udsnit, der har alle forudsætninger for at være typisk. Af de 155 navne var 73 sen-navne, 10 danske, 1 frisisk, 28 erhvervsnavne og 28 andre neutrale og endelig 12 tyske. Paa de tre grupper bliver det: 54,1 % dansk-frisiske, 37,2 % neutrale og 7,7 % tyske. Naar de mange usikkerhedsmomenter tages i betragtning, er forskellen ikke stor fra 1436.

Det frisiske element har omtrent samme størrelse; blandt fornavnene er der 8, der maa henregnes til denne gruppe. Henrik og Claus synes ikke at være foretrukket af den dansk-frisiske gruppe; navnene forekommer hver een gang blandt sen-navnene, men henholdsvis 6 og 7 gange blandt de neutrale. Omvendt er Jes, Nis og Jep hyppigst i den dansk-frisiske gruppe med henholdsvis 8, 7 og 7 repræsentanter, mens navnene i samme rækkefølge fordeler sig blandt de neutrale med 0, 3 og 2. De tyske navne er saa faa, at der ikke rigtig kan stilles noget

op med dem. Men fordeler man den neutrale gruppe efter fornavne, falder der 22 paa de tyske, deraf 11 paa Hans, 14 paa den danske, 18 paa den neutrale og 2 paa den frisiske. Ogsaa her skal den tyske gruppe altsaa have broderparten af de neutrale; det bliver for de tre grupper 65,8 % dansk-frisiske, 11,8 % neutrale og 22,4 % tyske, tal der viser en forbavsende overensstemmelse med tallene fra 1436: 64,2 % dansk-frisiske, 11,5 % neutrale og 24,3 % tyske.

For perioden 1440—1500 kan der ogsaa fremdrages medlemslister fra gilderne til sammenligning. Dels fortsætter Vor Frue Købmandsgildes medlemsfortegnelse, og dels findes en fortegnelse for Hellig Legemsgilde, denne sidste omfatter (bortset fra grundlæggerne) kun navne fra 1473—1500, og kun denne periode er her taget med. For sammenligningens skyld har jeg delt Vor Frue Købmandsgildes medlemmer i to grupper, henholdsvis fra 1441—1470 og 1470—1500. Tallene for de tre perioder viser en jævn stigning i den dansk-frisiske navnegruppe, eller med andre ord, at Vor Frue Købmandsgilde efterhaanden taber det stærke tyske præg. I parentes tilføjes tallene efter opdeling af den neutrale gruppe paa grundlag af fornavnene.

	dansk-frisiske navne	neutrale navne	tyske navne
1421—41	29,7 0/0 (34,6 0/0)	38,6 0/0 (11,8 0/0)	31,7 0/0 (53,6 0/0)
1441—70	44,0 0/0 (48,4 0/0)	36,4 0/0 (10,2 0/0)	19,6 0/0 (41,4 0/0)
1470—1500	52,8 0/0 (59,2 0/0)	26,2 0/0 (9,5 0/0)	21,0 0/0 (31,3 0/0)

Hellig Legemsgilde adskiller sig næppe stort fra Vor Frue Købmandsgilde 1470—1500. 84 var sen-navne, 6 danske og 1 frisisk, ialt 91 eller 41,8 %, 103 eller 47,8 % var neutrale (deraf 58 erhvervsnavne), endelig var der 24 tyske, eller 11,4 %. Ogsaa blandt Hellig Legemsgildes medlemmer har tyskerne efter fornavnene at dømme broderparten af den neutrale gruppe. 43 tyske navne, deraf 10, der hedder *Hans*, 15 danske og 1 frisisk og 37 neutrale, deraf *Peter* 9 gange. Tager man hensyn hertil, bliver procentfordelingen 50,7, 17,6 og 31,7.

*

Man kan altsaa opgøre forholdet saaledes, at der i det 15. aarhundrede i det grundejende borgerskab har været et tysk element paa ca. 25 %, medens antallet af tyskere blandt de ikke grundejende borgere har været noget større, men aftagende i løbet af aarhundredet. Man har maaske lov til heraf at slutte, at der har været en ret stærk tilvandring i aarhundredets første aartier, mens den ikke har gjort sig saa stærkt gældende i aarhundredets sidste del. Tallene taler egentlig et forbavsende tydeligt sprog. For oversigtens skyld skal de her gentages opstillet paa tabelvis; i parentes tilføjes de tilsvarende tal efter opløsning af den neutrale gruppe.

	dansk-frisisk	neutral	tysk
Jordebogen 1436	53,2 (64,2)	36,2 (11,5)	10,6 (24,3)
Grundejere 1440—1500	54,1 (65,8)	37,2 (11,8)	7,7 (22,4)
St. Gertrudsgilde 1428—45	45,3 (57,3)	35,9 (8,7)	18,8 (34,0)
Vor Frue Købmandsgilde 1420—41 .	29,7 (34,6)	38,6 (11,8)	31,7 (53,6)
» » » 1441—70 .	44,0 (48,4)	36,4 (10,2)	19,6 (41,4)
» » » 1470—1500 .	52,8 (59,2)	26,2 (9,5)	21,0 (31,3)
Hellig Legemsgilde 1473—1500	41,8 (50,7)	47,8 (17,6)	11,4 (31,7)

Tilvandringsspørgsmaalet kan altsaa besvares saaledes, at der har været en bølge af fremmede omkring 1430, antagelig er den kulmineret i løbet af 1430'erne. Den har imidlertid ikke faaet større blivende betydning. Tværtimod forekommer forholdene ret stabile i aarhundredets sidste halvdel. En stærk tysk tilvandring kan man altsaa kun tale om i perioden omkring 1436, og kun for den løsere befolknings vedkommende. Sammenlignet med en by som Aalborg er det tyske element ikke særlig betydeligt. Her udgjorde tyskerne en saa stor del af medlemmerne i »Guds Legems Lav«, at der var en tysk oldermann ved siden af den danske og lige mange danske og tyske medlemmer i udvalgene. Medlemstallene er gjort op for tiden 1536—75, altsaa en senere periode end den, der her behandles, hvor tyskheden snarere har været mindre end mere fremtrædende. I denne tid var der 483 danske medlemmer og 424 tyske. Antallet af tyskere var aftagende mod periodens slutning.¹²

*

De tal, der er fremkommet ved undersøgelsen af navnestoffet i Flensborg by i det 15. aarhundrede, forekommer mig at være saa klare, og overensstemmelsen, naar man tager usikkerhedsmomenterne i betragtning, at være saa stor, at man virkelig kan bygge noget paa dem, men forudsætningen er rigtignok, at man kan gaa ud fra, at sen-navneformen virkelig er en typisk dansk og frisisk dannelselse.

Dette grundlag er der gjort et forsøg paa at rokke ved af Tønder bys fortjenstfulde historiker, Ludwig Andresen; og selvom hans betragtninger over dette emne virker lidet overbevisende, er hans navn saa anerkendt, at man ikke helt kan forbigaa ham i tavshed. En undersøgelse af hans paastande giver desuden lejlighed til at drage et sammenligningsmateriale med ind i undersøgelsen, der ikke er uden værdi.

Ludwig Andresens betragtninger findes i et lille skrift: »Vom Volkstum und Namengebung in Schleswigschen«. ¹³ Skriftet er fremkaldt af Claus Eskildsens »Grænselære«; Eskildsens omtale af navnegivningen paa begge sider af det gamle folkeskel er faldet Ludwig Andresen stærkt for brystet; og han har vel ret i, at man ikke kan slutte fra navne til »blod«; men at ikke desto mindre forskellen i navneskikken, den dag i dag er et vidnesbyrd om det gamle folkeskel, er hævet over enhver tvivl.

Ludwig Andresen bebrejder Eskildsen, at han ikke har draget middelalderligt materiale med ind i sin undersøgelse, og han mener, at det turde være et spørgsmål: »om sen-formerne, som Eskildsen vil, udelukkende er kendetegn paa dansk-nordisk folketilhørsforhold«. En gennemgang af kendte tyske navnebøger kunde have bragt Eskildsen til et andet resultat og ligeledes en undersøgelse af det trykte dokumentmateriale fra Slesvig-Holsten i Middelalderen. Andresen fremhæver derpaa, at ogsaa Holsten kendte og kender sen-navne som hjemlige dannelser, omend de ikke er saa hyppige som i Slesvig. Derpaa nævner Andresen i flæng en række holstenske sen-navne og mener derved at have bevist, at Eskildsen ikke har ret i, at der er et klart og tydeligt skel mellem den nordiske nationalitet i Slesvig og den tyske i Holsten. »Klart og tydeligt viser eksemplerne«, siger han, »at sen- og son-navne forekommer som nøjagtigt ligesaa folke- og hjemstavnsprægede dannelser i Holsten i Middelalderen som i Slesvig og i Norden«. Rigtignok var de

ikke saa hyppige, og deres tal var siden Middelalderen gaaet tilbage, men Andresen mener, at det ikke kan være afgørende, og han afviser muligheden af at slutte noget fra navneskikken, da den ligesaa godt kan være tysk som nordisk.

Efter det foreliggende maa man give Ludwig Andresen ret i, at sen-navne er forekommet i Holsten i Middelalderen; men der kan paa den anden side ikke være tvivl om, at det er undtagelser, endda meget sjældne undtagelser. At der er forekommet andre former for patronymika siger i denne forbindelse ingenting.

Opgaven bliver da at undersøge den relative hyppighed paa dansk og tysk omraade. For Lübecks vedkommende er der foretaget en undersøgelse af A. Reimpell.¹⁴ Undersøgelsen omfatter aarene 1250—1350, altsaa før den periode, vi her beskæftiger os med; men uden interesse er resultaterne alligevel ikke. Blandt 2369 forskellige navne og 6226 forskellige navnebærere forekom afledninger af døbenavne (alle former for patronymika) henholdsvis 147 og 250 gange, men egentlige sen-navne forekom kun 3 gange.¹⁵ D. v. s., at forekomsten af sen-navne er ganske betydningsløs.

Et sikkert og ensartet sammenligningsgrundlag for baade dansk og tysk omraade er vanskeligt at opnaa; som stoffet ligger maa alle sammenligninger blive mere eller mindre tilfældige, men et ligeligt tilfældigt stof mener jeg at have i regnskabet over Gottorp-tolden 1484—85.¹⁶ Toldregnskabet udmærker sig ved, at langt det største antal passanter er opført med angivelse af hjemsted. I det følgende er der paa grundlag af toldregnskabet udarbejdet en oversigt over forekomsten af de forskellige navneformer i en række *jyske byer* (Aarhus, Holstebro, Horsens, Randers, Ribe og Viborg), i to *fynske byer* (Odense og Assens), i *Flensborg* og *Husum* (der ikke kan tages under eet, da forholdene er vidt forskellige i de to byer) og endelig en række *tyske byer* (Lübeck, Hamborg, Itzehoe, Kiel og Rendsborg). Kun de byer er taget med, hvor der forekommer et nogenlunde stort antal navne. Toldregnskabets navne gælder borgere i de paagældende byer, idet det udtrykkelig er bemærket, naar det ikke er købmanden selv, der ledsager sine varer.

	Ialt	sen- navne	erhvervs- navne	personnavne, der ender paa -s *	andre navne	alene fornavne
Aarhus	20	13	0	0	7	0
Holstebro	39	30	1	0	5	3
Horsens	25	15	2	0	7	1
Randers	42	32	0	0	9	1
Ribe	69	51	4	4	4	6
Viborg	30	26	0	0	3	1
Ialt	225	167	7	4	35	12
Assens	25	16	6	0	3	0
Odense	25	11	1	1	12	0
Ialt	50	27	7	1	15	0
Flensborg	59	31	10	2	15	1
Husum	36	5	11	2	17	1
Lübeck	103	5	11	3	80	4
Hamborg	27	1	3	3	19	1
Itzehoe	17	1	2	0	14	0
Kiel	22	0	2	0	20	0
Rendsborg	25	1	2	0	21	1
Ialt	194	8	20	6	154	6

Udregnet i % fordeler navnene sig paa følgende maade:

	sen- navne	erhvervs- navne	personnavne, der ender paa -s *	andre navne	alene fornavne
Jyske byer	74,2	3,1	1,8	15,6	5,3
Fynske byer	54,0	14,0	2,0	30,0	0,0
Flensborg	52,5	17,0	3,4	25,4	1,7
Husum	13,9	30,6	5,6	47,2	2,7
Tyske byer	4,1	10,3	3,1	79,4	3,1

* Disse navne kan ikke klart erkendes som sen-navne, og er derfor holdt for sig.

De to sønderjyske byer indtager en mellemstilling mellem de andre danske og de tyske, saaledes at Flensborg udpræget hælder til dansk side og Husum til tysk. For nærmere at karakterisere de flensborgske navne, skal der her foretages en opstilling af dem efter de samme synspunkter, som er anvendt paa Jordebogens og medlemslisternes navne. Antallet — 59 — er rigtignok lidt smaalt, men resultatet svarer saa godt til de tidligere, at det kan tjene til yderligere bekræftelse.

Fordelt paa grundlag af efternavnene alene bliver det 64,4 % i den dansk-frisiske, 23,8 i den neutrale og 11,8 i den tyske. Efter opløsning af den neutrale gruppe bliver de tilsvarende tal 66,1 %, 11,8 % og 22,1 %. Der er dog den forskel fra de tidligere beregninger, at Hans her er henregnet til den neutrale gruppe, hvad der sikkert er fuldt forsvareligt for dette tidspunkt.

Toldregnskabet gør det kun muligt at faa fat paa handelsstanden indenfor borgerskabet. Inden for haandværkerstanden vil erhvervsbetegnelserne være mere fremherskende, men det vil sikkert være tilfældet nogenlunde ligeligt i alle byer. Med hensyn til forekomsten af sen-navne i danske og tyske byer er oversigten ikke til at tage fejl af; sen-navnene i Holsten og Hansestæderne er sjældne undtagelser, som der ikke kan bygges noget paa. Flensborgs plads i helheden kommer sikkert ogsaa meget godt til sin ret.

*

Undersøgelsen kan paa forskellig maade udvides ved inddragelse af sammenligningsstof, ligesom der er materiale nok til at fortsætte med tilsvarende studier for det 16. aarhundredes vedkommende. Men det ligger uden for formaalet med denne artikel.

Befolkningsmæssigt har borgerskabet i Flensborg i hovedsagen faaet sin rekrutering fra det danske omraade, og indvandringen sydfra har næppe været saa stor som i flere andre danske byer (København, Aalborg). Den afgørende forskel er den, at der i Flensborg ikke var mulighed for en assimilation paa dansk sproggrundlag, fordi nedertysk sprog havde faaet hævd i byen paa et tidligt tidspunkt som handels- og

administrationssprog og fordi den politiske forbindelse med Danmark var ophørt paa den tid, da overgangen fra latin til levende sprog fandt sted. Indvandringen er ikke nok til at forklare tyskheden; vigtigere var de andre faktorer som almindeligvis nævnes, den økonomiske kraft og den kulturelle overlegenhed, der havde sit centrum i de nedertyske byer i Hansaens blomstringsperiode, fremfor alle Lübeck, og som derfra gjorde sig gældende ud over hele Nordeuropa.

---

1. Sønderjyllands Historie II, s. 137, Ludwig Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern, s. 155—57. A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung III, s. 210 ff. (Sach gør dog en undtagelse for Flensborgs vedkommende. Jvf. nedenfor). 2. Trykt i Sejdels: Diplomatarium Flensborgense. 3. Sejdelin I, s. 418—47. 4. A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung III, s. 246 ff. 5. Sejdelin I, s. 548—50. 6. Sml. P. Martensen: Über friesische Personennamen. Jahrbuch des nordfriesischen Vereins 1922, s. 8 ff. og samme: Die schleswigschen Familienamen auf »sen«, Jahrbuch des Heimatbundes Nordfriesland 1937, s. 140 ff. 7. Marius Kristensen: Fremmede Personnavne i Dansk indtil omkring 1650. Blandinger udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund II 1897. 8. Sejdelin I, s. 233. 9. Sejdelin I, s. 109 ff. 10. Sejdelin I, s. 546 f. og 548 ff. 11. Sejdelin I, s. 8 ff. og 518 ff. 12. A. E. Christensen: Nordisk Kultur II, s. 52. 13. Schriften zur Volkstumsarbeit 5, udgivet af Schleswig-Holsteiner Bund 1937. 14. Die Lübecker Personnamen unter besonderer Berücksichtigung der Familienamenbildung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts 1930. 15. Reimpell, s. 35. 16. Udgivet af arkivar frk. C. E. Andersen, Danske Magazin 6 R. VI 1933.

Kanslere og kancelliembedsmænd under Frederik I.

Af Johan Hvidtfeldt.

Da hertug Frederik i marts 1523 gik over grænsen mellem kongeriget og Sønderjylland, fulgte det hertugelige kancelli med ham. Det lededes af kansleren Wulfgang von Utenhof, som kort før havde afløst dr. Ditlev Reventlow, der endnu nævnes omkring 1. september 1522,¹ mens Utenhof synes at have været kansler, da han deltog i de raadslagninger hos hertugen, som gik forud for den endelige beslutning om kampen mod kong Christian.² Det er sandsynligt, at kanslerskiftet maa ses paa baggrund af den spændte politiske situation. Under den krise, som var i udvikling, var det af afgørende betydning at have en dygtig mand paa den vigtige post.

Hertugens kancelli kunde dog ikke administrere det danske kongerige, da dets medarbejdere udelukkende var tyskere, som manglede ethvert kendskab til dansk sprog og danske forhold. Det maatte derfor blive en af hertug Frederiks første opgaver at skabe et kancelli, der kunde overtage administrationen af kongeriget, et dansk kancelli³ i modsætning til hertugens tyske kancelli, der, som den senere udvikling viser, var bestemt til at overtage styrelsen af hertugdømmerne og ledelsen af udenrigspolitikken.

Det danske kancelli maatte være rede til at begynde sit arbejde, i det øjeblik hertug Frederik gik over grænsen mellem Sønderjylland og kongeriget. Den 13. marts drog han fra Haderslev og naede samme dag til Kolding.⁴ Allerede den 17. marts var det danske kancelli i virksomhed, idet der sendtes danske breve til Fynboerne og til Mogens

Gøye, som opfordredes til at hylde hertugen.⁵ Til det sidstnævnte brev er der bevaret et koncept, skrevet med Claus Gjordsens haand,⁶ hvilket viser, at han allerede da havde begyndt sit arbejde i kancelliet.

Den 26. marts 1523 blev hertug Frederik hyldet i Viborg, og efter hvad Utenhof fortæller, blev alle de højere embeder som hovmester, kansler og marsk ved den lejlighed besat.⁷ Der kan hermed ikke, som man har ment,⁸ være tale om det kanslerembede, som Roskildebispen Lave Urne beklædte, idet denne paa det tidspunkt endnu ikke var gaaet over til Frederik I.⁹ Hvis Utenhofs oplysning er rigtig, maa den betyde, at kongen, samtidig med at Mogens Gøye blev udnævnt til rigens hovmester og Tyge Krabbe til rigens marsk, har givet Claus Gjordsen officiel anerkendelse som leder af kongerigets administration. Kancelliet under Claus Gjordsens ledelse var uden tvivl en kendsgerning, da hertugen drog ind i Kolding. Nu blev dets eksistens kundgjort for hele landet, og Frederik I tilkendegav hermed overfor undersaatterne, at han ikke var en fremmed herre, der erobrede landet, men at han var dansk konge med en dansk konges magtmidler.

Frederik I maa selvfølgelig i god tid have besluttet at overdrage det vigtige embede til Claus Gjordsen, der paa dette tidspunkt var domprovst i Ribe, en stilling, han havde beklædt fra 1514 efter tidligere at have været kantor i Ribe, provst i Jellingsyssell og i Hardsyssel samt sognepræst i Højer.¹⁰ Naar hertug Frederiks valg netop faldt paa denne mand, som aldrig før havde været knyttet til kancelliet, kan det i første øjeblik virke noget overraskende, men tager man alle forhold i betragtning, var det i virkeligheden et ganske nærliggende valg. Hertugen, der maatte have en kansler straks, var paa forhaand afskaaret fra at faa en saadan fra de dele af riget, der laa fjernt fra hans magtomraade. Han skulde have en studeret mand, hvilket næsten var ensbetydende med en gejstlig, og Ribe stift var det nærmeste kongerigske stift. Som de politiske og administrative forhold laa, vilde det ogsaa være praktisk at faa en mand, der var fuldt fortrolig med dansk og tysk. Sønderjyden Claus Gjordsen, der residerede i Ribe, opfyldte disse betingelser. Hans modersmaal var uden tvivl dansk; i hvert fald skriver han dette sprog saa rent og smukt som nogen. Men som slesvigsk adelsmand var han

ogsaa fortrolig med tysk, og sit kendskab til dette sprog havde han faaet udvidet gennem sine studier ved universitetet i Köln, hvor han immatrikuleredes den 27. april 1504.¹¹ Hertil kommer, at Claus Gjordsen paa en maade var hertug Frederiks undersaat, idet han var født paa Solviggaard, som hans forfædre havde ejet igennem flere generationer.¹² Denne gaard laa i Tønder amt, som var tilfaldet hertugen ved delingen i 1490. En betydelig del af amtet hørte iøvrigt paa denne tid i kirkelig henseende under Ribe stift, saa ogsaa paa denne maade var der tilknytningspunkter mellem Ribe kanniken og hertugen.

Hvorledes Claus Gjordsens syn paa Christian II har været, foreligger der intet positivt om, men da han uden tvivl har staaet i et godt forhold til Ribebispen Iver Munk, ligger det nær at antage, at han har delt dennes politiske synspunkter. Og Iver Munk var en af Christian II's bitreste modstandere, som allerede i 1513 havde gjort forsøg paa at faa hertug Frederik valgt som konge i hans sted og i 1522 var en af de ivrigste i kampen mod den forhadte konge. Og Claus Gjordsen selv havde næppe heller grund til at nære særligt venlige følelser overfor kongen, idet han havde haft en strid med kanniken Povl Andersen, en af Christian II's og Sigbrits ivrigste tilhængere. Ogsaa Iver Munk førte en forbitret kamp mod denne mand og lod ham tilsidst fængsle.¹³ I politisk henseende har den nye kansler sikkert allerede før udnævnelsen været hertugens tilhænger.

Claus Gjordsens hurtige karriere i Ribe tyder paa, at han har vist evner som administrator, og ogsaa hans arbejde i de følgende aar giver indtryk af en mand, der forstod at lede og styre. Alt tyder paa, at der har hersket ret god orden i kancelliet, efter at de første vanskeligheder var blevet overstaaet. Registreringen af brevene kom i fast gænge,¹⁴ ligesom man nu mere systematisk end under Christian II angav, hvem der havde givet ordre til brevenes udstedelse.¹⁵ Der blev ogsaa gennemført en række vigtige arbejdskrævende arbejder, hvor kansleren selv bar hovedbyrden. Han ledede saaledes opkrævningen af landehjælpen, hvorfor han i lang tid maatte opholde sig i Kolding,¹⁶ ligesom han var med til den endelige regnskabsaflæggelse i januar 1527.¹⁷

En vigtig opgave for kansleren blev udarbejdelsen af de oversigter

over kongens indtægter paa Frederik I's og kong Hans' tid, som skulde bruges til at understøtte kongens krav til rigsraadet om større udbytte af lenene.¹⁸ I forbindelse med dette arbejde staar sikkert ogsaa hans udarbejdelse af en slags jordebog, omfattende en række forskellige len.¹⁹ Den er blevet til, efter at kancelliet i 1525 havde opfordret lensmændene til at indsende jordebøger og registre over deres lens tilliggende, rente og afgift.²⁰ At kansleren var den drivende kraft i dette arbejde fremgaar bl. a. af, at de forskellige optegnelser og registre efter hans død blev fundet blandt hans private efterladenskaber.²¹ Ligesom Claus Gjordsen i dette tilfælde forfægtede kongens anskuelser overfor rigsraadet, tog han ogsaa flere gange som kongens repræsentant del i forhandlingerne paa herredagene,²² og i 1525 fik han af kongen ordre til at udarbejde dennes svar til rigsraadet.²³ Der kan ikke være tvivl om, at han har nydt Frederik I's fulde tillid, og at denne i særlig grad har lyttet til hans raad. Det fremgaar bl. a. af Johan Friis' udtalelse til kansleren i 1527. Efter at have redegjort for nogle vanskelige forhandlinger med kongen, siger han, at han ikke selv tør trænge for stærkt ind paa denne, men tilføjer saa: »Naar I kommer selv, da bliver der gode raad til«. ²⁴ Kansleren var heller ikke bange for at sige kongen sin ærlige mening, saaledes skriver han i 1529 til denne i forbindelse med biskop Jørgen Friis' skatterestancer: »thi jeg nu udi nogle aar haver ladet vare hans naade ad, og sagde hans naade samme mening udi eders naadige herres og eders naades raads nærværelse . . .«. ²⁵ Hans betydelige anseelse fremgaar ogsaa af, at han flere gange nævnes som medlem af raadet, ²⁶ ligesom hans standsfæller gang paa gang benyttede ham som mellemmand, naar de ønskede at udvirke begunstigelser hos kongen. ²⁷

Det var vanskelige opgaver, den unge kansler — han har vel været omkring 40 aar — i 1523 gik ind til. Han havde ingen praktisk erfaring fra tidligere virksomhed indenfor centraladministrationen, og i øjeblikket kunde det synes umuligt at faa knyttet folk til sig, der kunde fortsætte traditionen fra kong Hans' og Christian II's kancelli. Claus Gjordsens medarbejdere i det nye kancelli var ligesaa uerfarne som han.

Men da fik man hjælp fra en uventet kant. Dr. jur. Ove Bille, biskop i Aarhus og medlem af rigsraadet, havde indtil 1520 været kansler hos

kongerne Hans og Christian II. Han forblev længe loyal overfor kongen, selvom han uden tvivl har set med stor misbilligelse paa den politik, der blev ført. Antagelig engang i januar 1523 meddelte han Christian II, at nogle af medlemmerne af rigsraadet og af den menige adel vilde opsiges kongen huldskab og troskab. Christian II skrev derefter et indtrængende brev til biskoppen, hvori han bad denne gribe ind og sørge for at faa et møde mellem kongen og rigsraadet bragt i stand.²⁸ Ove Bille skrev straks til raadets medlemmer og bad dem »afstille al forsamling, oprejsning og ej nogen del foretage mod vor kæreste naadige herre«, før der havde fundet forhandlinger sted.²⁹ Men Ove Billes mæglingforsøg kom for sent, og oprøret lod sig ikke standse. Da hertugen den 13. marts kom til Kolding, opholdt biskoppen sig paa slottet sammen med Mogens Gøye. Ove Bille mente vel nu, at han havde gjort sin pligt overfor kong Christian, og at han med frelst samvittighed kunde gaa over til hertugen, saa meget desto mere som han var blevet udsat for et haardt pres fra sine kollegaer i rigsraadet.³⁰ Og da Ove Bille først havde gjort op med sin samvittighed og havde taget sin beslutning, tog han skridtet fuldt ud. Han stillede sin store, praktiske erfaring fra den lange kanslertid til den nye magthavers disposition; atter tog han plads ved kancelliets skrivepult for at koncipere vigtigere kongebreve, udkast, der vel ogsaa kunde bruges som paradigmer af de ukyndige sekretærer. Om hans virksomhed i kancelliet er begyndt med det samme, lader sig nu ikke mere fastslaa, idet de fleste af koncepterne mangler datum, men i hvert fald er flere af brevene fra tiden før 1. juni, og fem stammer fra juli og august maaned, mens eet brev synes at være fra tiden efter kroningen. Ogsaa et enkelt brev fra rigsraadet er konciperet af ham.³¹

Det vides ikke, hvormange faste sekretærer der har været i kancelliet i de første maaneder. I koncepterne fra denne tid findes en del forskellige »hænder«, men kun navnene paa to af medarbejderne kendes: Iver Kjeldsen Juel og Mogens Kaas, der begge nævnes i et kongeligt brev, som er udstedt før 9. juni 1523.³² Den førstnævnte var knyttet til Ribe, hvor han havde gaaet i skole, og hvor han i 1514 havde opnaaet et kanonikat, som han dog opgav i 1521, efter at han nogen tid før var

bleven kannik i Viborg.³³ Han har saaledes været en god bekendt af Claus Gjordsen. Ligesom denne havde han studeret i Köln (imm. 4. oktober 1516),³⁴ hvor han havde truffet Mogens Kaas, med hvem han fulgtes til Amsterdam. Deres senere kollega Johan Friis havde samtidig med dem frekventeret universitetet i Köln.³⁵

I det nye kancelli var man ret tidligt begyndt at føre registranter. Der er bevaret et hæfte, der indeholder kopier af og koncepter til kongebreve fra tiden 27. maj—28. september 1523,³⁶ og muligvis har der været ført en anden, nu tabt, registrant.³⁷ Trods alle praktiske og politiske vanskeligheder var det lykkedes at skabe et ret effektivt administrationsapparat. Naar rigsraadet sidst paa aaret 1523 anmodede kongen om, at han »ville lade det bestille i eders naades kancelleri, at alle »macktliige« breve registreres, paa det at af eders naades kancelleri ikke skal gives brev mod brev eders naade til ulempe«,³⁸ var paamindelsen med hensyn til registreringen sikkert overflødig, og af beskyldningen for, at der blev givet »brev mod brev«, kan man ikke, som Heise har ment,³⁹ drage den slutning, at der skulde være større uorden i kancelliet. En saadan klage var ogsaa blevet rettet mod Christian II,⁴⁰ og selv i aarene efter 1523, da administrationen var kommen i fast gænge, er det et klagepunkt, som rigsraadet gang paa gang vender tilbage til.⁴¹

Men selvom man havde klaret den første vanskelige tid, var en videre udbygning af centraladministrationen dog magtpaaliggende, og det var derfor af stor betydning, at det lykkedes at faa tre af de betydeligste personligheder fra Christian II's kancelli til at gaa ind i arbejdet for den nye konge. Den første af de tidligere kancellisekretærer, som gik over, var Johan Friis. Selvom han en kort tid havde arbejdet i Christian II's kancelli, har han næppe været nogen tilhænger af den yderliggaaende politik, som førtes i denne konges senere regeringsaar. Politisk har han snarere staaet folk som Mogens Gøye og Ove Bille nær. Frederik I har uden tvivl ønsket at knytte den unge, dygtige magister til sig og har vel opfordret ham til en forhandling, hvorfor han den 12. maj 1523 gav ham »sikker lejde saa han maa og skal være fri og fællig med hvis hannem tilhører . . . saa længe han os til ords kom-

mendes vorder og siden udi sit behold igen med svende, heste, harnisk, og hvis hannem tilhører«. ⁴² Det har næppe voldt store vanskeligheder at blive enige; allerede den 6. juli blev Johan Friis forlenet med Rønnebæksholm, ⁴³ og lidt ind i august maaned er han i virksomhed i det kongelige kancelli. ⁴⁴

En betydelig gevinst for det nye kancelli var det ogsaa, at det lykkedes at faa Jesper Brochmand til at blive sekretær. Han havde omkring 1521 indtaget en betydelig stilling i kancelliet og havde en tid forvaltet kanslerembedet, ⁴⁵ men var siden faldet i unaade og havde en overgang været fængslet, men var dog blevet sat paa fri fod mod at betale 400 rh. gl. ⁴⁶ Efter Utenhofs fortælling skal det være hans beretninger om stemningen udenfor København, som fik Christian II til at træffe den endelige beslutning om at forlade landet. ⁴⁷ Jesper Brochmand fulgte dog ikke med denne i landflygtigheden, men blev foreløbig i hovedstaden. I november 1523 gav kongen ordre til, at han, i tilfælde af, at København maatte opgives, skulde tage alle brevene paa Københavns slot til sig »und in geheym in di closter zu verwahrung thun oder etlichen bürgern geben, dy uns dyselben mitler zeit zuschicken mochten«. De mere ligegyldige breve skulde dog blive liggende. ⁴⁸ Hvornaar han er traadt ind i Frederik I's kancelli, kan ikke siges med bestemthed, men det er antagelig sket kort efter Københavns overgivelse.

Magister Anders Glob, der var provst i Odense, havde i Christian II's tid haft ledelsen af finansvæsnet, hvorfor han — i hvert fald fra 1517 — førte titlen rentemester. ⁴⁹ Om hans forhold i den første tid under Frederik I's styre foreligger der ingen oplysninger, men han maa senest 1524 være kommet ind i den nye konges kancelli, ⁵⁰ han fik ogsaa her titel af rentemester med finansvæsnet som særlig domæne. Senere kom der endnu en rentemester, nemlig Christian Hvid, der tidligst kan paavises med denne titel 1528, ⁵¹ men sikkert har haft stillingen nogle aar før, i hvert fald fra 1526. ⁵² Christian Hvid gav sig især af med de jyske forretninger, Anders Glob med de østdanske.

Foruden kansleren og Anders Glob var der nu i hvert fald 4 sekretærer. Men tallet forøgedes i den følgende tid. 1524 omtales Claus Urne, en søn af hr. Lage Urne til Boserup, som sekretær. ⁵³ Endvidere nævnes

i de følgende aar: Morten Jensen Hegelund, der første gang forekommer 1525,⁵⁴ Morten Skinkel 1526,⁵⁵ Laurids Ølmand 1527,⁵⁵ Morten Krabbe 1527⁵⁶ og Henrik Hansen 1526.⁵⁷ De har dog sikkert allerede været ansat i kancelliet i 1525, idet de i dette og det følgende aar deltog i det omfattende arbejde med at indkræve de store ekstraskatter, landehjælpen,⁵⁸ en opgave, som det paahvilede rigsraadet sammen med de kgl. lensmænd og sekretærer at løse.⁵⁹ Ogsaa mester Aksel Juel⁶⁰ og mester Christian Hvid arbejdede med oppebørslen af landehjælpen og har sikkert allerede paa dette tidspunkt været knyttet til kancelliet.⁶¹ Ogsaa enkelte andre personer har ydet en saa betydelig indsats i dette arbejde, at det kan tænkes, at de har været ansat i kancelliet;⁶² det gælder især Jens Hvas til Kaas, en mand der i udstrakt grad nød Frederik I's tillid. Men noget positivt vidnesbyrd herom foreligger dog ikke.

Det var saaledes et betydeligt antal personer, der omkring 1526 arbejdede i Frederik I's danske kancelli. Regner man rentemestrene med, bliver det ialt 13 sekretærer, hvortil saa kommer det underordnede personale, til hvilket der iøvrigt saa godt som intet kendskab haves.⁶³ Fra Christian II's tjaarige regeringstid kendes der ialt 25 danske sekretærer,⁶⁴ og det højeste antal, der paa een gang har været ansat under denne konge, synes at ligge mellem 18 og 20. Derimod havde man før 1523 en del medhjælpere i kongens kapellaner, som udførte noget af det mere underordnede arbejde.⁶⁵ En tilsvarende ordning har næppe været almindelig under Frederik I.

I det tyske — tidligere hertugelige — kancelli var der et betydeligt ringere antal sekretærer end i det danske. Foruden kansleren nævnes i de første aar Henrik Schulte, der fungerede som rentemester,⁶⁶ og Thomas Koppen, der 1525 kaldes underkansler.⁶⁷ I 1527 blev Anton Wulfertes sekretær⁶⁸ og aaret efter omtales Peter Svave for første gang i denne egenskab.⁶⁹ Benedict Klock forekommer tidligst i 1528,⁷⁰ og i 1532 omtales to nye, senere bekendte mænd: Caspar Fuchs og Georg Cörper.⁷¹ Tager man de noget ændrede forhold i betragtning, maa man sige, at det var et ikke ringe administrationspersonale, der stod til den nye konges disposition.

Sekretærerne blev især lønnet med gejstlige embeder, men fik dog ogsaa fast løn,⁷² og Frederik I — Abraham med det graa skæg, som Johan Friis benævner ham⁷³ — var en pengekær mand. Da arbejdet med oppebørslen af den store i 1524 bevilgede landehjælp — kongeskatten — var endt, besluttede kongen sig til at reducere antallet af sekretærer, idet han i Danske Kancelli kun vilde have to sekretærer og nogle substituter. Johan Friis gjorde kongen opmærksom paa, at dette ikke var gennemførligt, da der undertiden skulde »forskikkes en eller to«. Kongen bøjede sig for disse indvendinger, og gik med til at der, som Johan Friis udtrykker det i et brev, dateret 4. januar 1527, skulde være fire sekretærer »naar vi er i Danmark«, hvilket sikkert maa forstaas saaledes, at der ialt skulde være fire sekretærer.⁷⁴ Reduktionen gennemførtes kort efter, idet kongen den 18. januar skrev til Claus Gjordsen: ». . . som eder fortænker, at vi vilde tilforn have skrevet eder til, at vi vilde give vore skrivere forlov, da sende vi eder vore breve til dem, som de maa hver vide at rette dem efter, bedendes kærligen, at I vilde give dem vort pasbord og kvittans, naar de haver gjort deres regnskab klart . . .«. ⁷⁵ De fire sekretærer, der blev tilbage, var: Johan Friis, Jesper Brochmand, Morten Krabbe og Laurids Ølmand. De to rentemestre blev ikke berørt af nyordningen.⁷⁶

Kongen opholdt sig en stor del af aaret paa Gottorp, og kancelliets personale blev derved temmelig spredt, idet der i hvert fald skulde være en eller to af skriverne hos kongen, mens andre som regel var nødt til at opholde sig i kongeriget. Fire sekretærer var under disse forhold sikkert for lidt, og antallet forøgedes derfor ogsaa i den følgende tid. I januar 1528 omtales Chr. Petersen som »vor daglige skriver«. Han arbejdede dog især i Norge.⁷⁷ Morten Skinkel maa ogsaa ret hurtigt være blevet genantaget.⁷⁸ 1530 nævnes Jørgen Gyldenstjerne som sekretær og det følgende aar desuden Jost Andersen Ulfeld,⁷⁹ saa antallet af sekretærer nu var oppe paa syv eller otte.

Claus Gjordsen døde før 27. september 1532.⁸⁰ Johan Friis havde efterhaanden faaet en betydelig position, og mange af hans standsfæller henvendte sig gang paa gang til ham for at bede ham udvirke begunstigelser hos kongen.⁸¹ Han har uden tvivl ledet kancelliet i den føl-

gende tid, selvom den officielle udnævnelse lod vente paa sig. Endnu 10. december kaldes han kongens sekretær, men 23. januar 1533 kan Niels Lykke meddele fru Sophie, Esge Billes, at »mester Johan Friis var kansler igen«. ⁸²

Den almindelige forudsætning for ansættelse i kancelliet var en universitetsseksamen. Saa at sige alle Frederik I's sekretærer var magistre, og det er paafaldende, at saa mange af dem havde studeret i Köln. Foruden trekløveret Johan Friis, Iver Juel og Mogens Kaas, kansleren selv samt Jesper Brochmand og Christian Hvid (sidstnævnte imm. 1519, samme aar som Mogens Kaas). ⁸³ Utenhof og et par af sekretærerne, Claus Urne og Laurids Ølmand, havde studeret i Wittemberg. ⁸⁴ Næsten hele kancellipersonalet tilhørte den gejstlige stand, idet det saa at sige kun var kirkens mænd, som havde den nødvendige akademiske uddannelse. Og havde de intet kirkeligt embede ved deres indtræden i kongens tjenste, fik de det som regel ret snart. Indtægterne af et kanonikat eller lignende udgjorde almindeligvis en del af deres løn.

I Christian II's kancelli havde de borgerlige medarbejdere spillet en dominerende rolle, idet kun 9 af de 27 danske sekretærer var adelige. Bortset fra Johan Friis kom der næppe nogen adelig ind i kancelliet efter 1520, ⁸⁵ og den sidste kansler var uadelig. Bag denne udvikling ligger der utvivlsomt en bevidst politik fra Christian II's og Sigbrits side. Men med Frederik I's magtovertagelse var adelens magt blevet styrket, og som en naturlig følge heraf søgte et større antal unge adelige ind i kancellitjenesten. Foruden kansleren Claus Gjordsen var der ialt ti adelige sekretærer mod seks borgerlige. Det er maaske tvivlsomt, om Frederik I har set paa denne udvikling med større begejstring. I Tyske Kancelli, hvor kongen uden tvivl stod friere i valget af personale end i Danske Kancelli, var alle sekretærerne borgerlige med undtagelse af Peder Svave og kansleren Wulfgang von Utenhof, der tilhørte en saksisk adelsslægt. Dette forhold hænger dog muligvis sammen med, at flere af de tyske sekretærer — ja maaske de fleste — var født udenfor kongens riger og lande. ⁸⁶ Og i hvert fald er det hævet over enhver tvivl, at hverken nu eller senere gik den holstenske adel ind i

kancellitjenesten, og der var paa dette omraade en betydelig forskel mellem forholdene i Danske Kancelli og i de gottorpske hertugers kancelli.⁸⁷

Den foregaaende undersøgelse har vist, at der, bortset fra et par aar omkring 1527, har været et ret stort personale i Frederik I's kancelli, betydeligt større i Danske Kancelli end i Tyske Kancelli. Det var lykkes kongen og den unge kansler at skabe et administrationsapparat, der i effektivitet maaske ikke stod meget tilbage for Christian II's kancelli. Kong Frederik var jo i politisk henseende stærk afhængig af de danske adelskredse, men kongens rolige og besindige ydre optræden dækkede over en stærk vilje og en betydelig energi og politisk indsigt.⁸⁸ Han var ikke blevet konge i Danmark for at lade det danske rigsraad skalte og valte med riget efter eget forgodtbefindende. Han havde ikke de samme store maal som Christian II, men paa den anden side var han altfor selvstændig en natur til at lade sig lede af folk som Tyge Krabbe og Iver Munk, Predbjørn Podebusk eller Mogens Munk. Han vilde ikke blot være konge af navn, og han vilde ikke betale omkostningerne ved revolutionen. Med sit skarpe politiske blik forstod han, at den situation, som forelaa i Danmark, gav ham muligheder for at finde en farbar vej. Sigbrit havde i 1523 kaldt Mogens Gøye for kongen i Jylland. Havde hun levet i 1533, havde hun sikkert været onskabsfuld nok til at kalde ham kongen i Danmark. Mogens Gøye var uden tvivl den betydeligste politiker i datidens Danmark, og at han og Frederik I saa hurtigt fandt hinanden i et frugtbart samarbejde, gjorde det muligt for kongen at føre det danske samfund gennem brændingen; først da han ikke var mere, blev ulykkernes rædsler sluppet løs over Danmark. Vanskelighederne var store nok, men Frederik I forstod at spille paa mange strenge. Snart truede, snart bønfaldt han, ja, han gik saa langt som at tilbyde rigsraadet at overtage styret, et tilbud der vel i virkeligheden var en trusel.⁸⁹ Thi saa meget forstod de yderliggaaende danske adelsmænd, at uden Frederik I vilde de være hjemfalden til Christian II's hævn. Han var et nødvendigt onde. Povl Helgesen giver sikkert udtryk for disse kredsers indstilling, naar han om kongen siger: »... at man hos denne ... havde mindre frihed baade til at begære og

til at afslaa end fordom under den befrygtede tyran kong Christians regering«. ⁹⁰

Men det var en nødvendig forudsætning for kongens politik, at han havde et regeringskancelli af tilstrækkelig effektivitet og ledet af folk, der kunde løse de betydelige opgaver, som blev lagt paa deres skuldre. Mens Utenhof med stor dygtighed og diplomatisk snilde tog sig af udenrigspolitikken og de talløse forhandlinger med de fremmede magter, udførte Claus Gjordsen dygtigt og besindigt de administrative og finansielle hverv, der blev ham betroet, og repræsenterede kongen under forhandlingerne med rigsraadet. Han har næppe som Utenhof haft selvstændige politiske maal, men han forstod at varetage kongens interesser paa en saadan maade, at han blev en værdifuld hjælp for denne i kampen mod det rene adelsvælde. Trods adelens store politiske indflydelse og de mægtige økonomiske fordele, den vandt efter kong Christians fald, blev Danmark ikke en adelsrepublik. Det var stadig kongen og hans kancelli, der styrede rige og folk i samarbejde med de mere besindige kredse indenfor rigsraadet.

---

1. Hanserecesse 3. Abth. VIII, 202. 2. Danske Magazin 3 r. III, 20 f. 3. Udtrykket »danske kansleri« bruges i 1531 af Peder Lykke (Indkomne Breve til Danske Kancelli, 1531 ^{23/6}). 4. C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie III. 2, 377; Samme: Breve og Aktstykker til Oplysning om Christian den Andens og Frederik den Førstes Historie I, 60. 5. Breve og Aktstykker 50f. Da. Kancelli: Koncepter til Missiver [1523—1558] I. 6. Koncepter til Missiver [1523—1558] I. 7. Danske Magazin 3. r. III, 23. 8. E. Arup: Danmarks Historie II, 404. 9. Han skriver endnu den 19. marts til Christian II (Breve og Aktstykker 59) og kom først til kong Frederik, da denne var paa vej fra Viborg til Aarhus (Hanserecesse 3. Abth. VIII, 358). Denne kanslerstilling var forøvrigt en ren formssag og havde ingen praktisk betydning. 10. Acta Pontificum VI, 25 f, 63 f. m. fl. steder; Kinch: Ribe Bys Historie I, 446 ff. 11. Personalhistorisk Tidsskrift 8. r. II, 95. 12. Danmarks Adels Aarvog 1894, 132. 13. Kinch: Ribe Bys Historie I, 447 ff.; Acta Pontificum VI, 186, 395 f. 14. De danske registranter er trykt i Kong Frederik I's danske Registranter, den norske brevbog i Norske Rigsregistranter I, 1 ff. Sidstnævnte protokol er indtil 1528 skrevet med een haand, altsaa indtil da en afskrift. Den tyske registrant, der begynder i 1524, er ikke trykt. Ogsaa den er indtil 1528 skrevet med een haand. 15. Angaaende begrebet relator se Historisk Tidsskrift 10 r. III, 32—44. 16. Da. Kancelli: Breve fra Kongen til Kancelliet samt Korrespondance mellem Kongen og Kansleren og mellem Kancelliernes Personale indbyrdes 1520—29. 17. Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber nr. 13. 18. Nye danske Magazin VI, 288 ff., jvnfr. 272; Danske Magazin 3 r. I, 136 ff. 19. Danske Kancelli: Diverse [1481—1577] nr. 50 c. 20. Esge Billes privatarkiv: Missiver 1525 ^{11/6}. 21. Diplomatarium Norvegicum XIII, 650—54. 22. F. eks. Nye danske Magazin V, 22, 308. 23. Danske Kancelli: Breve fra Kongen . . . 1520—29. 24. Danske Maga-

zin 4. r. IV, 346. 25. Danske Kancelli: Breve fra Kongen . . . 1520—29. 26. Claus Gjordsens privatarkiv 1527 ⁴/₃; Kong Frederik den Førstes danske Registranter 110. 27. Se f. eks. Diplomatarium Norvegicum XII, 572 ff. og 578 f. 28. Nye danske Magazin VI, 147 f. 29. Breve og Aktstykker 24—27. 30. Breve og Aktstykker 46—48. 31. Ialt er der bevaret 14 koncepter, skrevet med hans haand. De findes i Danske Kancelli: Koncepter til Missiver [1523—28] I og Koncepter til aabne Breve [1523—58] I. Angaaende Ove Billes rejser i 1524—25 se hans egen beretning i Danske Magazin 3 r. I, 166 f. 32. Danske Kancelli: Kopier og Koncepter til Missiver, Anordninger og Kundgørelser for alle Lande 1523 ²⁷/₅—²⁸/₉. Naar Iver Juel selv fortæller, at han først i 1524 kom ind i kancelliet, maa det bero paa en fejlhuskning (Danske Samlinger I, 53). 33. Kinch: Anførte sted I, 469 f.; Acta Pontificum VI, 55 f., 281, 350. 34. Personalhistorisk Tidsskrift 8 r. II, 97. 35. Personalhistorisk Tidsskrift 8 r. II, 97; Danske Samlinger I, 53. 36. Danske Kancelli: Kopier og Koncepter til Missiver, Anordninger og Kundgørelser for alle Lande 1523 ²⁷/₅—²⁸/₉. Brevene er ikke trykt i Kong Frederik den Førstes danske Registranter, hvis udgivere tilsyneladende ikke har kendt deres eksistens. 37. Kong Frederik den Førstes danske Registranter III. 38. Nye danske Magazin V, 20. 39. Historisk Tidsskrift 5 r. II, 176. Naar Heise mener, at rigsraadets ønske om, at kongen vilde »skikke et godt regimente og god skikkelse i eders naades gaard her i riget med gode embedsmænd efter lejlighed . . .« eventuelt kan fortolkes saaledes, at der endnu ingen kansler var udnævnt, er dette, som vist, forkert. Udtalelsen er et udtryk for raadets ønske om, at kongen udnævnte hofembedsmænd som fodermarsk eller køkkenmester. 40. Frederik den Førstes Registrant C. 350 b. 41. Nye danske Magazin V, 47, 108, 114, 303; Videnskabernes Selskabs Skrifter 5 r. II, 326. Baade i Christian II's og Frederik I's haandfæstninger fandtes der bestemmelser mod »brev mod brev« (Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II, 60 (§ 23) og 74 (§ 27)). 42. Johan Friis' privatarkiv. 43. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 10. 44. Han har saaledes konciperet et brev, som er uden dato, men maa være udstedt mellem 10. og 16. august (Kopier og Koncepter til Missiver, Anordninger og Kundgørelser for alle Lande 1523 ²⁷/₅—²⁸/₉). 45. Hanserecense 3 Abth. VII, 770. 46. Efter Utenhofs fremstilling var han blevet fængslet paa Sigbrits foranstaltning, mens en af Frederik I's Spejdere fortæller, at det var Sigbrit som fik ham fri. (Danske Magazin 3 r. III, 26; H. Behrmann: Kong Christian den Andens Historie II, 217). 47. Danske Magazin 3 r. III, 25 f. 48. Breve og Aktstykker 113. 49. William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede 78. 50. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 61. 51. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 206. 52. Han var ansat i kancelliet i januar 1527, da reduktionen gennemførtes (se senere), men medregnes ligesom Anders Glob ikke mellem de fire sekretærer, der skulde blive, hvilket tyder paa, at han allerede da har været rentemester. 53. Acta Pontificum VI, 438 f. 54. Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber fra Christian II's og Frederik I's Tid nr. 1. 55. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 121. 56. Danske Magazin 4 r. IV, 346. 57. Danske Magazin 4 r. II, 59. 58. Se regnskabet i Danske Magazin 4 r. II, 34—60, der har enkelte indførsler fra 1524 og en række særlige regnskaber i Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber. 59. Nye danske Magazin V, 42, 50, 98, 102, 110; Forskelligt vedrørende Rigsraad og Stænder. 60. Danske Magazin 4 r. II, 59. Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber nr. 18; I Stamtavler over danske Adelsløgter II, 302 siges det, at han i Frederik I's tid kom ind i kancelliet som sekretær; jvnfr. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 328. 61. Danske Magazin 4 r. II, 36; Kong Frederik den Førstes danske Registranter 84; Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber nr. 1. 62. Om de tilsvarende forhold under Christian II se Scandia XII, 228. 63. Ca. 1526 nævnes f. eks. »to af kanslers svende« (Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber nr. 3) og 1532 »Jørgen Skriver, kanslersvend« (Kong Frederik den Førstes

danske Registranter 447), 1527 Anders Glob's svend (Danske Magazin 4 r. IV, 346), 1526 en Rasmus Hansen, skriver hos Morten Hegelund (Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber nr. 2). 64. Scandia XII, 226. 65. Smstds. XII, 228. Om kapellanernes virksomhed i tiden før 1513 se William Christensen: Danmarks Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede 103 f. 66. Han var allerede i 1518 i hertug Frederik's tjeneste, idet han da underskrev et af hertugens breve (Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II, 136), 1529 kaldes han sekretær og rentemester (Diplomatarium Norvegicum X, 623. 67. Hanserecense 3. Abth. IX, p. 363, § 52. Han afskediges i naade den 28. marts 1526 (Tyske Kancelli: Register aller und ytzlicher Contracten, Handlungen und Begnadungen 1524 ff.) og flyttede til Hamborg (Diplomatarium Norvegicum XII, 541 f.). 68. Hans forpligtelse overfor kongen, dateret 25. februar 1527, findes i hans privatarkiv. Den er trykt i: Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1871, side 1. 69. Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv II, 135. 70. Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1871, side 8, jvnfr. Hanserecense 3. Abth. IX, 859 f. 71. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 334 og L. Laursen: Danmark-Norges Traktater I, 129. 72. Engang fik Thomas Koppen udbetalt 401 mark 12 sk. og 2 d. som han havde tilgode i løn (Adskillige Stykker kgl. Indtægtsregnskaber nr. 3). 73. Danske Magazin 4 r. IV, 345 f. 74. Danske Magazin 4 r. IV, 346. En anden opfattelse af udtalelsen er fremsat af A. Heise i Historisk Tidsskrift 5 r. II, 179. 75. Danske Kancelli: Breve fra Kongen til Kancelliet... 1520—29. 76. Iver Juel havde dog allerede taget sin afsked i 1526 (Danske Studier I, 54). 77. Diplomatarium Norvegicum VII, 694 f., 710, XII, 516; Norske Rigsregistranter I, 207. 78. Diplomatarium Vibergense 171; Diplomatarium Norvegicum VIII, 622; Frederik den Førstes danske Registranter 245. 1531 nævnes han som »eders naades raad og sekretær« (Heise: Familien Rosenkrantz's Historie II, diplomatariet s. 113). 79. Danske Magazin IV, 163, 165; Frederik den Førstes danske Registranter 285. 80. Kong Frederik den Førstes danske Registranter 334, jvnfr. dog 467. 81. Se f. eks. E. Marquard: Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, 20 ff.; Diplomatarium Norvegicum XII, 588. 82. Langebeks Diplomatarium 1533 ^{29/1}. 83. Personalhistorisk Tidsskrift 8 r. II, 97. 84. Ny Kirkehistoriske Samlinger I, 461. 85. Scandia XII, 226. 86. Allen: Breve og Aktstykker I, 505; Quellen und Forschungen XIV, 203; jvnfr. Dansk biografisk Leksikon XXIII, 184, V, 477. 87. Vedrørende dette se Quellen und Forschungen XIV. 88. Jvnfr. Utenhofs karakteristik i Danske Magazin 3 r. III, 21. 89. Nye danske Magazin V, 35. 90. Heises oversættelse af Skibykrøniken 154.

Om Andreas von Barbys stilling som leder af Tyske kancelli.

Af Poul Colding.

Det har længe været almindelig antaget, at den brandenburgske adelsmand *Andreas v. Barby*, der 1542 trådte i dansk tjeneste som kgl. råd og derefter fra 1543 til sin død 1559 fungerede som leder af Tyske kancelli — uden dog som forgængeren Wolfgang von Utenhof at føre titlen kansler — har øvet en ganske betydelig indflydelse på Danmarks udenrigspolitik i det nævnte tidsrum, hvad jo allerede hans stilling som leder af det kontor, der besørgede den væsentlige del af regeringens udenrigspolitiske korrespondance, gjorde naturligt.¹ Man har sporadisk kunnet oplyse hans standpunkt i vigtige udenrigspolitiske spørgsmål. *Mollerup* var allerede i sin disputats om Danmarks forhold til Livland (1880) opmærksom på, at Barby i 1558 rådede Kongen til at afvise den tyske ordensstats bøn om hjælp mod Russernes angreb, og at Johan Friis var tilhænger af en aktiv politik i Balticum, uden at han derfor gik så vidt som at sige, at Barbys holdning på nogen måde var bestemmende for kongens afslag.² Det har også længe været kendt, at Barby var blandt dem, der tilskyndede Frederik II. til toget mod Ditmarsken 1559.³ Desuden er der fældet mere almindelige domme over hans indsats. *Dietrich Schäfer* hævder, at hans magt på ingen måde stod mål med Utenhofs, men at hans råd dog var af afgørende betydning i tyske anliggender,⁴ og i Danmarks Riges Historie tilkender *Mollerup* ham nok stor indflydelse i udenrigspolitikken, men han mener dog, at hovedledelsen i den ydre politik ligesom i den indre lå hos rigsrådet.⁵ I modsætning dertil kommer forfatteren af nærværende afhand-

ling efter spredte undersøgelser i Studier i Danmarks politiske historie i slutningen af Christian III.s og begyndelsen af Frederik II.s tid (1939) til den konklusion, at Barby var den rådgiver, der — i bedste forståelse med kongen — stærkest kom til at præge udenrigspolitikken i Christian III.s senere år, i hvert fald når det ikke drejede sig om nordiske spørgsmål.⁶

Et forsøg på at give en samlet redegørelse for Barbys indsats i dansk politik er imidlertid hidtil ikke gjort. Et sådant frembyder naturligvis også visse vanskeligheder, da regeringens korrespondance jo altid føres i kongens navn, og resterne af Barbys egen korrespondance ikke er betydelige. Men mulighederne er dog større her end almindeligt, når talen er om centraladministrationens mænd i det 16. århundrede, idet der i Tyske kancellis arkiv ligger en mængde koncepter med Barbys karakteristiske, men yderst vanskeligt læselige hånd eller koncepter, hvori han har indført rettelser og tilføjelser.

Vi skal i det følgende forsøge en redegørelse for kildestoffet.

Som det vil være almindelig kendt, sorterede dels korrespondancen med hertugdømmerne — såvel de kongelige som de hertugelige dele — og dels den udenrigske korrespondance, for så vidt som den blev ført på tysk eller latin, — og det vil praktisk talt sige al udenrigsk korrespondance —, under Tyske kancelli. På latin brevvexlede man gerne med Frankrig og England, med alle andre stater sædvanligvis på tysk, i Barbys tid også med Sverige; først fra 1571 gik man over til at anvende modersmålet i det diplomatiske samkvem med det nordiske naboland.^{6a} Også korrespondancen med hertugdømmerne foregik på tysk.

Svarende til de to arbejdsområder bestod Tyske kancelli af en inden- og en udenlandsk afdeling. Begge steder førte man allerede i Barbys tid — desværre ikke fuldstændige — kopibøger, de såkaldte in- og ausländische Registrante, over på tysk udgåede skrivelser; mens alle ausländische Registrante er bevarede for hele perioden, mangler i »Inländisch« årgangene: 1543—44, 1546, 1549—51, 1554—55 og 1558—59. De latinske kopibøger, »Latina«, er først bevarede fra 1564, de dertil hørende koncepter endda først fra 1567. Til registranterne svarer i

begge afdelingers arkiv de indkomne breve, der i indenlandske afdeling er samlet under eet, mens de i udenlandske er ordnet efter de forskellige stater, således at koncepter til svarskrivelser ikke sjældent er vedlagt brevene. Denne ordning gælder også for korrespondancen med Christian III.s brødre, skønt den ligger i indenlandske afdeling. I indenlandske afdeling foreligger koncepterne for øvrigt i to rækker, de registrerede og de uregistrerede.

Indenlandske afdeling omfatter foruden hertugdømmernes anliggender også en for det her behandlede tidsrum desværre kun lidet omfangsrig korrespondance mellem kongen og kancelliets embedsmænd og disse indbyrdes, bestallinger for kgl. råder, officerer og andre tjenere og forskelligt andet. Også i Tyske kancellis udenlandske afdeling finder man som venteligt kancellikorrespondance. I begge afdelinger er der under denne betegnelse således egenhændige breve fra Barby til kongen; men som det er karakteristisk for den tids administration, er der kun ringe konsekvens i brevenes anbringelse; breve, der væsentlig berører hertugdømmernes forhold, kan godt ligge i den udenlandske afdeling og omvendt.

Mindst omfattende, men lettest at behandle er den del af kildestoffet, hvor Barby selv er brevsriveren eller adressaten eller blot er genstand for omtale. Som brevsriver møder vi ham kun i de nævnte breve til kongen, hvoraf der i den indenlandske afdeling endda kun findes fire (fra årene 1551, 1552 og 1557),⁷ mens der i den udenlandske foreligger en hel pakke (fra årene 1551—59), af hvilke de sidste er til Frederik II,⁸ samt i et par breve til sekretær i Tyske kancelli *Antonius Hanisch* og enkelte andre.⁹ Som adressat optræder Barby i Inländische Registrante og i Indkomne breve til Tyske kancelli (indendl. afd.),¹⁰ og begge steder er der adskillige akter, hvor han er omtalt.

Et langt større, men også ulige vanskeligere materiale foreligger i koncepterne, der som nævnt i rent ydre henseende, for så vidt Barby angår, falder i to grupper: de helt egenhændige og dem, hvori han har indført rettelser og tilføjelser. Det første problem er her erkendelsen af hans håndskrift, en ting, der nok i begyndelsen kan volde visse vanskeligheder, særlig fordi skriften ofte falder ret forskelligt ud, alt efter

som han har god eller ringe plads på papiret; men opgaven lettes ved Barbys for hans tid sjældnen konsekvente ortografi, der har et mærkelig moderne præg ved sin foragt for de ellers af tiden så yndede overflødige bogstaver. Den næste vanskelighed er rent ud sagt selve skriften, der ved alle Barbys egenhændige udfærdigelser er svær at tyde, men i koncepterne, der i særlig grad er mærket af at være hastværksarbejde, med alle de mange overstregninger og sammenknebne indskud o. s. v. kan være næsten helt ulæselig, så man undertiden er henvist til mere eller mindre heldig gætning!

Det er kun en ringe procentdel, der er bevaret af Tyske kancellis tusinder af koncepter fra Andreas v. Barbys tid. Betegnende nok kan de registrerede koncepter til Inländische Registrante 1538—67 rummes i een pakke, hvortil der svarer en lang række statelige registranter. Ved siden af denne pakke findes der i Tyske kancellis indenlandske afdeling en pakke uregistrerede koncepter til missiver for så lang en periode som 1526—1641. Også i udenlandske afdeling er der en særlig pakke uregistrerede koncepter med titlen: »Koncepter til breve og kancelli-expeditioner vedrørende udenlandske sager, som ikke er indførte i kancelliets nu eksisterende registranter, 1509(?)—66«,¹¹ der er særlig rig på Barbyske koncepter.

Størstedelen af koncepterne er udfærdiget af let læselige skriverhænder, antagelig efter Barbys og andre embedsmænds, undertiden måske også efter kongens diktat; men der findes dog i flere pakker et ikke ringe antal koncepter med Barbys egen hånd. Man må dog naturligvis være forsigtig med at slutte for meget af dette forhold. For det første må man stadig holde sig for øje, at den største del af konceptmaterialet er tabt, for det andet kan mindre skrivende personligheder — man kunde her bl. a. tænke på selve kansler Johan Friis — jo i og for sig godt uden selv at fæste tanker på papiret øve den største indflydelse. Alligevel kan man dog ikke frigøre sig fra den tanke, at når Barby jævnlig personlig nedskriver koncepterne, må det hænge sammen med en tilbøjelighed til selv i enrum at tumle med tankernes rette udformning, hvad der atter må forudsætte en energisk vilje til at gøre en bestemmende indsats, selv om denne muligt kan have været begrænset af

instruxer fra en højere myndighed (kongen eller Johan Friis). I samme retning tyder Barbys mange rettelser og tilføjelser i koncepter skrevne med andre hænder, selv om ændringerne ofte her kun er af ren redaktionel natur og undertiden kan virke noget pedantiske. Derefter melder sig det vigtige spørgsmål, om Barbys koncepter og rettelser er taget til følge. Det er de de ganske få steder, hvor vi har mulighed for kontrol. Det drejer sig kun om tre koncepter, der er indført i Inländisch Registrant.¹² Derimod har ejendommeligt nok ikke en eneste af de Barbyske koncepter i de efter stater ordnede pakker i udenlandske afdeling været at finde i Ausländische Registrante. Dette finder uden tvivl sin forklaring i den omstændighed, at man i det 16. århundrede ikke tog det alt for højtideligt med registreringen af de udgåede skrivelser. Havde man blot koncepterne, kunde man finde den mindre nødvendig.^{12a} En uregistreret koncept kan med andre ord meget vel være afgået uændret som brev i fuld form, ja, det er måske endda sket i et stort flertal af tilfælde; en opgivet eller kasseret koncept vilde man vel normalt ikke opbevare. Dog vil det naturligvis være for dristigt at regne med, at alle uregistrerede koncepter er udgået; men også de ikke udgåede koncepter kan i det mindste give os oplysninger om Barbys arbejdsområder eller politiske tanker. I Tyske kancellis indenlandske afdeling må man i øvrigt gå ud fra, at en del koncepter har været indført i nu tabte registranter; for udenlandske afdelings vedkommende vil mange koncepter sikkert ved undersøgelse i adressaternes arkiver kunne påvises i brevform; men efterforskninger i fremmede arkiver har ikke kunnet foretages i disse krigsår, hvor forsendelse af udenlandske arkivalier ikke har været mulig. Det kan i denne forbindelse bemærkes, at alle Barbys rettelser i en koncept til en instruktion for danske udsendinge, der skulde mægle i striden mellem kurfyrst August af Sachsen på den ene og hertug Johan Frederik af Sachsen og markgreve Albrecht Alkibiades af Brandenburg på den anden side 1553—54, er taget til følge i den på kurfyrst August beregnede underskrevne og forseglede original, der af en eller anden grund er blevet liggende i København.¹³

Ud over det i det foregående nævnte materiale møder vi Barbys hånd i to aktstykker fra 1547 i pakken: Koncepter til instruktioner, memo-

rialer, kommissioner og fuldmagter 1540—1648 og uden dato.¹⁴ Også disse koncepter vil man forgæves søge i registranterne.

Vi vil herefter gå over til at undersøge, hvilket lys det bevarede materiale kaster over Barbys stilling som leder af Tyske kancelli og over hans særlige arbejds- og interessefelter, mens først en senere større afhandling skal forsøge at give en sammenhængende fremstilling af Barbys indsats i dansk administration og politik.

Først hans stilling i administrationen. Det er muligt, at Barby, der jo ikke selv førte titel af kansler, formelt har været underordnet kansler Johan Friis. I praxis får man imidlertid slet ingen indtryk, der går i den retning. Derimod ser vi eksempler på, at kongen jævnsides spørger kansleren og Barby til råds i udenrigspolitiske, herunder også kirkepolitiske spørgsmål.¹⁵ Det kan også anføres, at den franske udsending *Richer* under dansk-franske forhandlinger 1546 skriver breve både til Barby og Johan Friis.¹⁶ Men stort set må det i Tyske kancelli bevarede materiale føre til den opfattelse, at det væsentlig er Barby, der har den daglige ledelse af Danmarks udenrigspolitik, dog således, at det i alle tilfælde er kongen, der har i hvert fald den formelle afgørelse. Herfor kan de mange koncepter med Barbys hånd — som før sagt — naturligvis ikke tages som noget bevis, de er højt regnet et indicium. Der foreligger derimod visse akter, der oplyser om forretningsgangen. På sine koncepter noterer Barby undertiden ordene: »Vf *koniglicher majestet gnedigst gefallen*« el. lign., ganske svarende til det fra Danske kancelli velkendte: »På eders kgl. maj.s gode behag«. ¹⁷ Med andre ord: Barby koncipierer brevene under forbehold af kongens approbation. Særlig bemærkelsesværdigt er det vel, at Barby også besvarer breve fra Gustav Vasa. Han skriver 1552 herom i et egenhændigt brev til en vis Christoph Mollner, der befandt sig hos Kong Christian: »Ich habe vf des konigs zu Schweden schreiben antwort vorfast zu ko. mt. meins aller *gnedigsten* hern gefallen.« Og efter at have fremført en personlig betragtning angående Sveriges holdning fortsætter han: »So hat ko. mt. zu radten.« ¹⁸ Endnu stærkere vidner en med skriverhånd udfærdiget kgl. betænkning fra samme år om Barbys indflydelse. Kongen meddeler i dette aktstykke kansleren [ø: Barby], der for øjeblikket er syg, — »vf

vorpessern des hern cantzlers« —, hvordan han agter at forholde sig i den vanskelige situation umiddelbart før kurfyrst Moritz af Sachsens frafald fra Carl V i foråret 1552. Af meddelelsen fremgår det, at kongen vil strække sig langt i retning af at følge »kanslerens« råd.¹⁹ At »kansleren« her virkelig er Barby og ikke Johan Friis godtgøres med en til vished grænsende sandsynlighed af et andet samtidigt brev fra kongen til Barby, hvori der også er tale om dennes sygdom, mens vi ikke har nogen oplysning om, at Johan Friis var syg i 1552.²⁰ »Kanslerens« (Barbys) på tysk affattede svar (Johan Friis skrev på dansk) bestyrker kraftigt — med gode argumenter — kongen i en forsigtig politik, der ikke kunde støde kejseren og dog heller ikke vilde falde Moritz og hans broder August, Christian III.s svigersøn, for meget for brystet.²¹ For Barbys dominerende stilling i udenrigsstyrelsen taler også, at han over for kongen kunde tillade sig at foreslå delegerede til forhandlinger i udlandet, til forhandlinger med kejseren 1551 således førende rigsråder som rigshofmester Eske Bille og rigsmarsk Erik Banner samt holsteneren Bertram v. Ahlefeldt.²² Det virker herefter kun ret selvfølgelig, når Barby også koncipierer eller foretager rettelser i instruktioner for danske gesandter eller forhandlere i udlandet, som vi ser det i nogle tilfælde.²³ Det forekommer også, at diplomatiske udsendinge retter henvendelser eller forespørgsler til Barby.²⁴

I ledelsen af hertugdømmernes anliggender synes Barby at have været ret enerådende. Der findes blandt de indkomne breve nok vidnesbyrd om, at kansler Johan Friis har befattet sig med sønderjyske sager; men de hidrører ganske betegnende fra de kongerigske enklaver (Møgeltonder og Trøjborg len).²⁵

De Barbyske breve og koncepter giver imidlertid ingen holdepunkter for den antagelse, at den jævnlig forekommende bemærkning: »Vf ewer ko. mt. gnedigst gefallen« er en tom formel. Man mærker tydeligt, at Barby regner med, at kongen er inde i sagerne. Mest øjensynligt er det måske nok, når det drejer sig om de teologiske stridigheder i Tyskland, som kongen frygtede skulde svække den lutherske front. Exemplar, der viser Barbys respekt for kongens sagkundskab, er ikke vanskelige at opdrive. Efter at have drøftet betimeligheden af dansk deltagelse i et

kirkeligt møde i Bremen, hvor der var strid om den hellige nadver, og at have bragt forskellige danske teologer i forslag som delegerede skriver Barby i et brev til kongen af 9. juli 1557: »E. ko. mt. werden aus hohem vorstandt diesen wichtigen sachen gnedigst wissen mass zugeben«. ²⁶ Den bevarede brevveksling mellem kongen og Barby, der mest stammer fra 1550erne, er i det hele præget af en tillidsfuld og fortrolig tone som mellem gamle arbejdsfæller, der kender og forstår hinanden. Særlig værdifuld og oplysende er den ret righoldige korrespondance fra 1557, da Barby i længere tid opholdt sig i hertugdømmerne, hvorfra han bl. a. holdt kongen à jour med forhandlingerne på rets- og landdagen i Flensborg. ²⁷ Landdagen begyndte d. 23. aug. og sluttede midt i september; men Barby blev af inspektionsforretninger, synes det, opholdt dernede i det mindste året ud. Kongen var meget misfornøjet dermed. Hans breve giver alle, men i stigende grad, som tiden går, udtryk for Barbys uundværlighed. Det har sikkert heller ikke været let for kongen at klare de løbende forretninger, så meget mere som Johan Friis i hvert fald i december var borte fra byen. Foruden at passe de lokale forretninger holdt Barby også fra hertugdømmerne udkig med europæisk storpolitik. ²⁸

Hvor nær Barby i det hele taget stod kongen, får man også indtryk af derigennem, at han var dybt indviet i kongehusets familieanliggender. Temmelig påfaldende virker det unægtelig at se Barby gøre tilføjelser i et brev fra kongen til dronningen, der var i Sachsen til datteren Annas bryllup, selv om det drejede sig om utvivlsomt politisk prægede forhandlinger om et ægteskab mellem Christian III.s søsterdatter, »frøkenen« af Preussen, og en søn af den afsatte sachsiske kurfyrste Johan Frederik. ²⁹ På lignende måde har Barby i maj 1552 konciperet et politisk brev fra Christian III til datteren Anna af Sachsen — som sædvanlig: »Vf k. mt. gnedigst gefallen« —, hvori kongen bebrejder hende og August, at de ikke i tide havde underrettet ham om den fatale svingning i Moritz's politik; »es mocht auch den sachen mher zutreglich dan hinderlich gewesen sein,« mener kongen (Barby). ³⁰ Også i kongeparrets første planer vedrørende tronfølgeren Frederiks ægteskabelige fremtid var Barby intim medvider og rådgiver. På et tidligt tidspunkt har han

konciperet et brev til kejser Carl V, der synes at have foreslået Christian III en polsk prinsesse; han lader i koncepten kongen afvise forslaget på grund af prinsens ungdom. På konceptens bagside har han bl. a. noteret en bemærkning om, at man måtte forhindre, at Polen blev krænket.³¹ Efter begrundelsen af afslaget må man gå ud fra, at der må være forløbet nogen tid, før Christian III på sønnens vegne kunde tænke på at fri til en habsburgsk prinsesse. En sådan plan var undfanget 1553, da Barby på kongens vegne konciperer et brev til kurfyrst August med anmodning om at sondere mulighederne for et ægteskab mellem Frederik og Ferdinand I af Østrigs datter Eleonora; samtidig gjorde Barby udkast til et brev fra Frederik til svogeren, ligesom han også måtte tage sig af korrespondancen med to mænd, der havde nærmere eller fjernere tilknytning til hoffet i Wien.³² Om Barbys nære forhold til kongehuset taler også, at han har udformet et brev fra dronningen til en vistnok sachsisk personlighed angående en af denne stillet gældsfordring.³³

Til sidst skal vi på grundlag af det i Tyske kancelli liggende materiale forsøge at give en kort redegørelse for, hvad der særlig har beskæftiget Barby, noget, der ogsaa må give et fingerpeg i retning af, hvor han har gjort den største indsats. Samtidig vil vi stadig huske på materialets mangelfuldhed, der dog næppe er så stor, at billedet kan blive helt fortegnet.

Langt det overvejende antal koncepter i Tyske kancellis udenlandske afdeling med Barbys hånd tager sigte på tyske forhold, især på de indre stridigheder i riget og de kirkepolitiske kampe. Her har Barby i meget stor udstrækning udformet de skrivelser, der — efter de sørgelige erfaringer i krigen mod kejseren og Nederlandene 1542—43, da hjælp fra de tyske protestanter ganske udeblev — havde til hensigt at sikre Danmarks og hertugdømmernes politiske neutralitet. Det vil føre for vidt at komme ind på enkeltheder; men at denne politik har haft Barbys hjærte er uden for enhver tvivl. Vi skal blot anføre følgende betragtning i et brev fra Barby til kongen af 29. aug. 1551: »Es wirt got genadt verleyhen zum friden. Krigk ist allen teylen zu beschwer. E. ko. mt. seint auch fridlicher meynung bey menniglich berhumbt, vnd ist mit geringem krigk ein grosses geld.gespildet, an [ø: ohne] der beschwer als

daruf stehen.«³⁴ Dette standpunkt anfægtede ikke kongens (Barbys) troskab mod lutherdommen. I et uunderskrevet og uforseglet og derfor næppe afsendt brev til markgrev Hans af Küstrin af 17. juni 1550 skriver Christian III — i ordret overensstemmelse med Barbys koncept: »Vnd ist vnser entlich beschluss vnd meynung, das wir mit vorleyhung des almechtigen bey dem gotlichen vnd seligmachenden wort bestendiglich pleiben vnd zusetzen wollen. Wir zweifeln auch nicht, der almechtig werde vf der gutherzigen frommen christen empsig pit sich jn diesen seinen sachen sehen lassen vnd seine liebe kirch gnediglich erhalten, das wir aber vns dermassen [ø: ved krigshjælp til de tyske protestanter], wie e. l. aus christlichem bedencken freuntlich angestalt einlassen solten, solchs können wir aus hoch bewegenden ehaften vnd an vorletzung nicht thun, dan wir mit phlichten, vortregen vnd andern mitteln behaft, dauon wir mit guthem gewissen vnd fuglich noch zur zeit nicht zu schreiten haben.«³⁵

Den næststørste plads blandt de Barbyske koncepter i Tyske kancellis udenlandske afdeling indtager modsætningen til Pfalz-Lothringen, — der jo ret nært berørte forholdet til kejseren, — skønt der ikke var direkte kontakt mellem den danske regering og Christiern II.s børn. I god overensstemmelse med Danmarks forsigtigt habsburgsk orienterede politik råder der en forsonlig tone i udtalelserne vedrørende Pfalz-Lothringen, selv om man naturligvis var på sin post over for »praktikker«. Interessant er det i et brev til kongen at se Barby anbefale en venlig holdning over for hertug Adolfs frieri til Christine af Lothringen 1551.³⁶

I dette samme brev, hvor Barby tilråder kongen almindelig udsoning med Pfalz-Lothringen, advarer han ham mod at indlade sig på praktikker med Christiern II.s slægt mod Sverige. I et andet brev til kongen samme dag erkender han, at forholdet til denne nabo er vanskeligt; men man må så vidt muligt holde fred.³⁷ Der findes i Tyske kancellis arkiv ingen koncepter til breve til Gustav Vasa med Barbys hånd; men som tidligere nævnt fortæller Barby ved given lejlighed selv, at han har udformet en svarskrivelse til kong Gustav.

Der er også spor af Barbys indsats i den ikke synderlig livlige korrespondance med de vesteuropæiske lande, de spanske Nederlande, Spa-

nien, Frankrig og England. I forholdet til Nederlandene har han deltaget i diskussionen om sundtolden 1550.³⁸ Fra forhandlingerne med Spanien, Frankrig og England er der overhovedet kun bevaret få koncepter, men deraf dog også nogle med Barbys hånd; i en af Barby udarbejdet udateret koncept til svar til en engelsk gesandt, Bortwick, der var her i landet 1549, udtales der glæde over den begyndende engelske reformation under Edvard VI. I øvrigt præges disse breve af den samme korrekte holdning, som er karakteristisk for brevene til de tyske fyrster.³⁹

Som det er at vente, viser Barbys stilling sig ikke mindre dominerende i hertugdømmernes styrelse. På land- og retsdagen i Flensborg 1557 kom han til det resultat, at kredsen af kgl. råder i hertugdømmerne trængte til fornyelse; flertallet af dem var mærkede af alder og svaghed; han kunde da også strax anbefale en dygtig ung kraft til udnævnelse.⁴⁰ Selv synes han tidligere — under Breide Rantzaus fraværelse 1547 — en kort tid at have fungeret som statholder dernede.⁴¹ Der er visse tegn til, at Barby nidkært har vogtet hertugdømmerne mod indgreb udefra. I en tilføjelse til en koncept til instrux for nogle råder, der skulde sendes ned til rigsdagen i Augsburg 1548, indskærpes det dem, at Slesvig i modsætning til Holsten ikke havde nogen forpligtelse over for det tyske rige.⁴² Omvendt ser vi i 1557, at han ønsker at holde rigsrådet uden for en adelig drabssag, der efter hans skøn rettelig burde behandles af land- og retsdagen i hertugdømmerne.⁴³

Endelig kan det nævnes, at Barby har haft med antagelse af fremmede officerer og andre kgl. tjenere at gøre,⁴⁴ en opgave, som siden blev overtaget af statholder Henrik Rantzau.⁴⁵

Den her foreliggende undersøgelse afgiver ikke grundlag for nogen almindelig bedømmelse af Barbys indsats; men den vil formentlig have vist, at hans indflydelse var så betydelig, at hans ledelse af Tyske kancelli kan fortjene en mere indgående historisk udredning.

---

1. M. h. t. hans almindelige biografi henvises til *Astrid Friis's* artikel i Dansk biografisk Leksikon. *Astrid Friis* gør med rette opmærksom paa, at Barby ikke officielt førte titel af Tysk kansler, selv om man jævnlig møder denne titulatur i breve til ham fra folk uden for de danske regeringskontorer. I et enkelt tilfælde benævnes Barby dog mærkeligt nok også i et fra Tyske kancelli udgået brev: »unsern rath, *kantzler* und liebenn getrewen.« Inl. Reg. 1556—57,

brev til statholder Henrik Rantzau af 11. juli 1557. 2. *W. Mollerup*: Anf. skr. s. 73. Jf. Danmarks Riges Historie, III b, 1900—06, s. 133. 3. Danmarks Riges Historie, III b, s. 115. 4. Geschichte von Dänemark, IV, 1893, s. 393. 5. D. R. H., III b, s. 93, 108. 6. Anf. skr. s. 507 f. 6 a. Denne sidste oplysning skylder jeg arkivar E. Marquard. 7. TKIA, V, Kancellikorrespondance 1536—57 og diverse år, der rummer tre breve, og Indkomne breve til Tyske kancelli, hvor der ligger et enkelt brev (af $\frac{2}{7}$ 1557) fra Barby til kongen. 8. TKUA, Alm. afd., nr. 134. 9. Kejseren, A II, nr. 12, 1510—99. Egenhændigt brev fra Barby til Antonius Hanisch på koncept til et blev fra Chr. III til kurfyrst August af Sachsen $\frac{1}{11}$ 1553 og et andet udateret egenhændigt brev. TKUA, Alm. afd., nr. 99, Konc. t. breve og kancelliexped. etc. 1509(?)—66. Egenhændigt brev fra Barby til Christoph Mollner, dat. lørdag [uden dato] 1552. 10. Pakkerne 1515—50 og 1551—58. 11. TKUA, Alm. afd., nr. 99. 12. Registr. konc. t. Inl. Reg. 1538—67, Konc. t. breve fra Chr. III til Johan Rantzau $\frac{23}{12}$ 1544 og $\frac{9}{3}$ 1545, begge indførte i Inl. Reg. for 1545, konc. t. brev fra Chr. III t. hertug Adolf $\frac{2}{7}$ 1547, indført i Inl. Reg. for 1547. Alle indførslerne stemmer ordret overens med koncepterne. 12 a. Meddelelse fra arkivar Marquard. 13. Sachsen, A II, nr. 23, instruktion dat. $\frac{13}{8}$ 1553. 14. TKUA, Alm. afd., nr. 115. 15. Inl. Reg. 1545, brev t. Johan Rantzau $\frac{6}{1}$ 1545, Inl. Reg. 15 2—3, brev t. sekretær 0011. 1. Inl. Reg. 1545, brev t. Johan Rantzau $\frac{6}{1}$ 1545, Inl. Reg. 1552—53, brev t. sekretær Caspar Fuchs $\frac{12}{3}$ 1552, Inl. Reg. 1556—57, brev til Andreas v. Barby $\frac{10}{12}$ 1557. 16. Frankrig, A II, nr. 5, Akt. o. dokum. vedr. d. polit. forh. t. Frankr. 1541—46, Richer t. Barby $\frac{30}{11}$, t. Johan Friis s. d., t. dem begge i fællesskab $\frac{3}{12}$ 1546. 17. TKUA, Alm. afd., nr. 99, Konc. t. breve o. kancelliexped. vedr. udenl. sager, som ikke er indført i kancelliets nu eksisterende register, 1509(?)—66. Konc. t. breve fra Chr. III t. August af Sachsen $\frac{15}{7}$ 1551, $\frac{12}{2}$ 1554. 18. TKUA, Alm. afd., nr. 99, Barby t. C. M., lørdag [u. d.] 1552. 19. Sachsen, A II, nr. 19 a, Akt. o. dokum. vedr. d. polit. forh. t. Sachsen 1526—52. Konig: mtt: bedencken, was hertzog Augusten zu anthwortten vf vorpessern des hern canzlers, u. d. Rigsarkivet har på betænkningen noteret: »c. 1553«; men den må i følge sit indhold være skrevet umiddelbart før Moritz's angreb på kejseren, c: senest i marts 1552. — Et brev, der giver et lignende vidnesbyrd om Barbys indflydelse, foreligger i Inl. Reg. 1547 (Chr. III t. Barby $\frac{14}{7}$ 1547). 20. Inl. Reg. 1552—53, brev t. Andreas v. Barby $\frac{14}{3}$ 1552. — Ved undersøgelse i kancelliets brevbøger har jeg ikke kunnet finde noget spor af, at Johan Friis var syg i 1552. 21. Sachsen, A II, nr. 19 a, Akt. o. dokum. etc. 1526—52. Des herrn canzlers bedencken, u. d. 22. TKUA, Alm. afd., nr. 134, breve fra Andreas v. Barby t. Chr. III, brev af $\frac{29}{8}$ 1551. 23. TKUA, Rigsdagen, A II, nr. 1 b, Akter fra rigsdagen i Worms 1544—45, konc. t. instruktion medgivet Peder Svave på rigsdagen i Worms 1544, med rettelsel og påskrift af Barby, dat. $\frac{9}{12}$ 1544. Sachsen, A II, nr. 19 b, Akt. o. dokum. vedr. ægteskabet mell. Aug. af Sachsen o. Anna af Danmark, »Denckzettel«, medgivet råderne, der skal til Torgau, dat. 17. og 18. sept. 1548. Sachsen, A II, nr. 23, Akt. o. dokum. vedr. den dansk-brandenburgske forligsmægling mellem kurf. Aug. o. hertug Johan Frederik og markgrev Albrecht Alkibiades, konc. t. instruktion f. de danske afsendinge Peder Oxe, Wobislaw Wobitzer, Balthasar Klammer og dr. Bernt Friis t. kurf. Aug. med rettelsel med Barbys hånd, dat. $\frac{14}{8}$ 1553. Samme sted ligger der angående samme sag en hemmelig memorial, som dr. Bernt Friis skal overgive kurfyrsten, med rettelsel og tilføjelser af Barby, dat. $\frac{14}{8}$ 1553. I TKUA, Alm. afd. nr. 99, ligger der endelig en udateret koncept til brev til dr. Bernt Friis med Barbys hånd vedrørende samme sendelse. 24. Indkomne breve t. Ty. kanc. 1515—50, Benedikt Sehested t. Andreas v. Barby $\frac{1}{5}$ 1546. 25. Ibid. Detlef v. Ahlefeldt t. Joh. Friis $\frac{23}{7}$ 1546, Karstine, Wulf Pogwischs enke t. Chr. III $\frac{10}{4}$ 1554. 26. TKIA, Kancellikorrespondance 1536—57 o. div. år. 27. *Poul Colding*: Studier i Danmarks politiske historie etc., 1939, s. 10. 28. Inl. Reg. 1556—57, Chr. III t. Barby $\frac{5}{9}$, $\frac{9}{9}$, $\frac{21}{9}$, $\frac{19}{10}$ (to breve), $\frac{14}{11}$, $\frac{29}{11}$, $\frac{8}{12}$, $\frac{19}{12}$ 1557. TKUA, Alm. afd.,

nr. 134, Skrivelser fra Andreas v. Barby t. Chr. III 1551—59, breve af ¹⁰/₆, ¹⁰/₁₁ 1557. 29. TKUA, Alm. afd., nr. 99, konc. t. brev fra Chr. III t. dronning Dorothea ¹/₁₀ 1548. 30. Ibid. Konc. m. Barbys hånd t. brev fra Chr. III t. Anna ¹⁸/₅ 1552. 31. Ibid. Konc. m. Barbys hånd til brev fra Chr. III til Carl V, u. d. 32. Kejseren, A II, nr. 12, 1510—99, konc. med Barbys hånd til breve fra Chr. III t. August ¹/₁₁ 1553, t. fyrsten af Plauen, u. d., t. Georg v. Dannenberg, u. d., og fra hertug Frederik t. August, u. d. Jf. også Barbys konc. t. brev fra Chr. III t. August ¹²/₂ 1554 (i TKUA, Alm. afd., nr. 99). 33. TKUA, Alm. afd., nr. 99, konc. t. brev fra dronning Dorothea t. Kurt v. Haustein ²⁴/₃ 1549. 34. TKUA, Alm. afd., nr. 134, Breve fra Andreas v. Barby t. kongen 1551—59. 35. TKUA, Alm. afd., nr. 99. 36. TKUA, Alm. afd., nr. 134, brev af ²⁰/₈ 1551. 37. Ibid. 38. Spanske Nederlande, A II, nr. 7, Akt. o. dokum. vedr. d. polit. forh. t. de sp. Nederl. 1544—89, konc. m. rettelser og tilføjelser med Barbys hånd t. brev fra Chr. III t. Carl V ⁵/₃ 1550. TKUA, Alm. afd., nr. 99, konc. m. rettelser af Barby t. brev fra Chr. III t. dronning Maria af Ungarn, statholderinde af Nederlandene, dat. ⁵/₇ 1550. 39. Spanien, A II, nr. 2, Akt. o. dokum. vedr. d. polit. forh. t. Spanien 1557—1669, konc. t. svar fra Chr. III t. den spanske udsending Christopher Haller v. Hallerstein med rettelser af Barby, dat. ¹²/₄ 1558. Frankrig, A II, nr. 5, Akt. o. dokum. vedr. d. polit. forh. t. Frankrig 1541—46. Barby har skrevet bag på en memorial fra en fransk udsending vedrørende et nærmere forbund 1545. Her ligger også de i note 16 nævnte breve fra den franske udsending Richer til Barby og Johan Friis 1546. En koncept med Barbys hånd til brev fra Christian III til Frants I, u. d. [1546], ligger sammen med dokumenter vedrørende forhandlinger med den franske udsending Johs. Fraxineus. TKUA, Alm. afd., nr. 99, konc. m. Barbys hånd t. brev fra Chr. III t. fransk udsending, u. d. Rigsarkivet sætter brevet til c. 1548. England, A II b, nr. 8, Akt. o. dokum. vedr. d. polit. forh. t. Engl. 1401—1558. 40. TKUA, Alm. afd., nr. 134, brev af ¹⁶/₉ 1557. 41. Inl. Reg. 1547, brev t. Andreas v. Barby ²²/₅ 1547. 42. TKUA, Alm. afd., nr. 99, instrux af ¹⁶/₅ 1548. 43. TKUA, Kancellikorrespondance 1536—57 o. div. år, Andreas v. Barby t. kongen ⁹/₇ 1557. 44. Det fremgår navnlig af en mængde skrivelser i Indkomne breve, deriblandt også brev fra Barby t. Kongen ²/₇ 1557. 45. *Poul Colding*: Studier i Danmarks politiske historie etc., 1939, s. 111.

Et Minde om Frederik II's Papirmølle ved Hvidøre.

Af Arthur G. Hassø.

Ved Begyndelsen af det 14. Aarhundrede var Papiret og Brugen deraf som Skrivemateriale velkendt baade i Tyskland, England og Holland, de tre Lande, som især drev Handel paa Norden. Man kan derfor antage, at det nye Skrivemateriale ogsaa fandt Vej herop omtrent ved denne Tid, en Formodning, som bekræftes af forskellige faktiske Oplysninger.

Sverige ser ud til at være det nordiske Land, som først tog Papiret i Brug, idet man har bevaret et paa svensk Grund skrevet Papirbrev fra saa tidlig en Dato som 1332. I det svenske Rigsarkiv har man ikke mindre end 101 Papirbreve, alle skrevet inden for Landets Grænser i anden Halvdel af det 14. Aarhundrede, udstedt i flere af Sveriges Landskaber af Konger, gejstlige Personer, Dommere og Privatpersoner; i 1420 havde Myndighederne i Stockholm taget Papiret i Brug i Administrationen.

I Danmark blev Papiret taget i Brug en Menneskealder senere end i Sverige. I 1367 sendte Valdemar Atterdag et Papirdokument til Hansedagen i Stralsund; i 1376 skrev Henning Pødebusk i Kalundborg et Brev paa Papir til den norske Konge Haakon VI Magnusson. Ialt findes der bevaret 14 danske Papirbreve fra Tiden før 1400 samt et Regnskabs-hæfte paa Papir over Brink Hovedgaards Indtægter og Udgifter 1388—89.

I Norge møder vi det første Papirbrev i 1371, en Skrivelse fra Haakon VI Magnussons Klerk Henrik Henriksson til Kongen, der da befandt sig i Sverige. I 1372 skrev de tyske Købmænd i Bergen et Papir-

brev til Raadet i Lübeck; udover disse to kendes kun 7 norske Papirbreve fra Tiden før 1400; i 1365 udstedtes dog en Vidisse af en Fuldmagt fra 1364, som i Vidissen siges at være paa Papir.

Imidlertid skulde det vare længe, før man begyndte at tilvirke Papir paa nordisk Grund. Ogsaa i denne Henseende synes Sverige at have været Foregangslandet i Norden. I 1523 oprettede Biskop Hans Brask paa Råberga ved Linköping et Bogtrykkeri med tilhørende Papirmølle; men Papirmøllen kom formentlig aldrig i Drift, for i 1524 bad Hans Brask en Kaldsbroder, der skulde til Tyskland, undersøge, hvorledes man dør fremstillede Papir, og prøve paa at faa en Papirmager med hjem, i 1526 blev hans Bogtrykkeri forbudt, og i 1527 maatte han selv gaa i Landflygtighed. I 1546 nævnes derefter Gustaf I Vasas Papirmølle i Norrström ved det daværende Stockholm, og den synes i 1578 stadig at have været i Drift. Endnu et Par svenske Papirmøller omtales i det 16. Aarhundrede; men de synes ikke at være kommet i Drift. I 1612 vilde Gustaf II Adolf have en Papirmølle sat i Gang i Uppsala, saa man slap for at købe det dyre udenlandske Papir. Medens man i Norge først fra 1695 fik en indenlandsk Papirfabrikation, var man i Danmark ikke saa langt bagud for Svenskerne.¹

Fremstilling af Papir blev i Danmark taget op godt 200 Aar efter, at dette Skrivemateriale var blevet taget i Brug herhjemme. I 1573 udgav Tyge Brahe et Skrift om sine Observationer under sit Ophold paa Herisvad Kloster hos Morbroderen Sten Bille; heri offentliggjorde den unge Astronom et mærkeligt Digt »Elegia in Uraniam« med stærke Lovord om den lærde og i industriel Virksomhed varmt interesserede Sten Bille; blandt andet berømmer han Morbroderen, fordi han som den første i Danmark gav sig af med Papirfremstilling. Sten Billes Papirmølle laa ved Blekeskanamölla under Knutstorp i Skaane; men endnu har man ikke fundet Papir, der med Sikkerhed kan henføres til Sten Billes Papirmølle.² Det er almindelig bekendt, at Tyge Brahe selv senere anlagde en Papirmølle ved Uranienborg paa Hven; den synes at være i Drift i 1589, og Papir fra denne Mølle kan paavises.³

Tyge Brahes Papirmølle var imidlertid først Nummer tre i Rækken af danske Papirmøller. Allerede den 24. Januar 1576 sendte Frederik II

Sten Bille et Brev, hvoraf det fremgik, at nu vilde Kongen ogsaa have en Papirmølle. Frederik II bad Sten Bille sende sin Papirmager over til Sjælland, saa han kunde tage Forholdene i Øjesyn paa det Sted, hvor Kongen havde tænkt at oprette den nye Virksomhed. Kongen vilde gerne laane Papirmageren i nogle Uger, saa han kunde give Tømrersvendene de fornødne Anvisninger, indtil Kongen kunde faa hentet sig en Papirmager i Tyskland. Frederik II forsikrede Sten Bille, at han ikke vilde berøve ham Papirmageren længere, end det var hans Herres Ønske.⁴ Papirmageren kom ogsaa over fra Skaane; men det gik aabenbart ikke hurtigt nok for Kongen med at komme i Gang med Indretningen af Papirmøllen. Den 17. April bebrejdede Frederik II Rentemester Kristoffer Valkendorf, at der endnu ikke var kommet Gang i Tingene; skønt Papirmageren var kommet, var der endnu intet foretaget, og Papirmageren beklagede sig over at maatte ligge og vente paa sin egen Bekostning, Forsømmelse og Fortæring. Kongen kunde ikke vide, hvad Aarsagen var til denne Sendrægtighed — om det var Mangel paa Tømrersvende eller Tømmer — men det var i alt Fald hans alvorlige Beslutning, at Papirmøllen skulde indrettes saa hurtigt som muligt; Valkendorf skulde derfor tage sig af Sagen, skaffe Tømrere fra Køge eller Roskilde og Tømmer fra Skovene i Københavns Len eller andetsteds og give Papirmageren Kostpenge fra nu af, og til Papirmøllen blev færdig.⁵

Endnu var der ikke sagt noget om, hvor den nye Papirmølle skulde lægges; men det faar man Besked om fjorten Dage senere, da Frederik II den 1. Maj paany skrev til Rentemesteren om Sagen. Han meddelte da, at den skulde ligge »ved Hvidøre, dèr som den gamle Polermølle tilforn haver standet«. Denne Vandmølle ved Hvidøre nævnes i et Brev fra 1560 som »vor og Kronens Harniskmølle ved Hvidøre« og i en Notits i Rentemesterregnskabet for 1561 som »Poleremøllen ved Hvidøre«,⁶ men var aabenbart senere blevet nedlagt. Nu fik Valkendorf paany Paalæg om at sørge for Opførelsen og Indretningen af Papirmøllen; den, der overbragte ham Brevet — antagelig vel Sten Billes Papirmager — vilde belære Rentemesteren om, hvad der var Brug for til Bygningen, og Valkendorf skulde sørge for Tømrere, Tømmer og

andre Materialer, saa Papirmøllen hurtigst muligt kunde staa rede til at begynde sin Virksomhed. Han skulde desuden lade opføre et Hus til at tørre Papiret i, og han skulde sørge for Underhold for Brevets Overbringer, til Møllen stod færdig.⁷

I Efteraaret 1576 indeholder Rentemesterregnskabet en Udgiftspost, der formentlig dels indeholder Navnet paa Sten Billes Papirmager, dels i sig selv er et Vidnesbyrd om, at man nu var ved at være klar til at begynde Papirfabrikationen; det hedder i Notitsen: »Den 16. Oktober antvordet Christoffer Rotther Papirmager til 2 kronede F med S af Sølv, som skal trykkes paa Papir, naar det gøres ..... 1 gammel Daler«. ⁸ Som det ses, fortæller Regnskabsnotitsen ogsaa, at der skulde være Vandmærke i Papiret fra Hvidøres Papirmølle, nemlig et kronet, sammenslynget F og S.

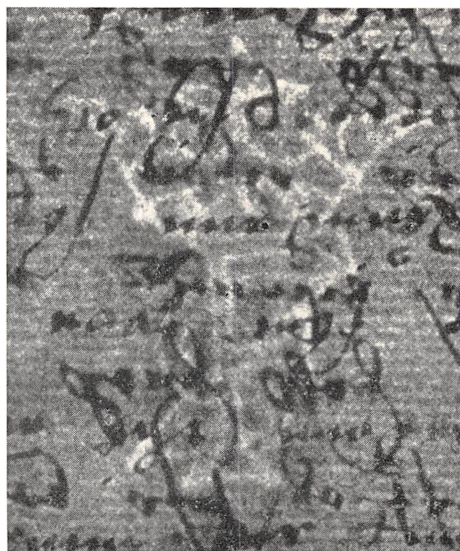
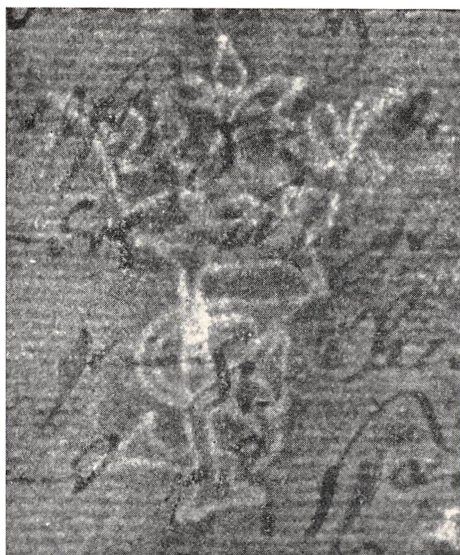
Kort efter afgik Sten Billes Papirmager ved Døden. Frederik II lod Universitetets Boghandler Baltzer Kaus skrive efter en anden Papirmager fra Tyskland, og ved Juletid maa denne Afløser være kommet her til Landet sammen med en Medhjælper, for den 29. December fik Kristoffer Valkendorf Ordre til at godtgøre dem deres Fortæring paa Rejsen herop; han skulde ogsaa forhandle med dem om, paa hvilke Vilkaar de vilde lade sig bruge; da det kunde være noget, før de kunde komme i Gang med deres Haandværk, skulde Rentemesteren yde dem Underhold med Fetalje fra Københavns Slot, indtil de selv kunde skaffe sig til Livets Ophold ved deres Haandtering.⁹

Imidlertid kneb det med at fremskaffe det fornødne Raamateriale af Linnedklude til Papirfabrikationen. Papirmageren beklagede sig derover til Regeringen og begrundede det med, at Folk her i Riget endnu ikke var vant til at samle sligt sammen; han bad derfor om Lov til — som det var Sædvane i Tyskland — at sende en Mand rundt i Riget for at samle Kludemateriale sammen for Penge og forskelligt Smaakram. Den 13. Januar 1577 blev Bevillingen givet; en Mand ved Navn Knud Pedersen fik Tilladelse til at drage rundt til Købstæderne og Landsbyerne i Skaane, paa Sjælland, Fyn og Lolland-Falster for at opkøbe Materiale til Papir for Penge, Naale, Spejle, Bælter, Synaale, Knive, Remme og lignende Smaakram; han maatte dog ikke sælge disse

eller andre Varer, og han maatte ikke bruge Landkøb, hvis han ikke vilde lide den højeste Straf. Endelig gav Kongen Knud Pedersen Til-sagn om en aarlig Løn paa 30 Daler, som Rentemesteren skulde udrede til ham.¹⁰ Imidlertid synes Knud Pedersen ikke at være kommet til at benytte denne Bevilling. I Rentemesterregnskabet for 1577 læses følgende: »Lauritz Sørensen er antagen udi Knud Pedersens Sted den 13. Januarii 77 at omdrage til Købstæderne og Landsbyerne udi Sjælland, Skaane, Fyn, Lolland og Falster og dør maatte købe Materie til Papirmøllen og skal have til sin Besolding og Underholding om Aaret 30 Daler og givet hannem paa Regnskab den 26. Oktober ..... 10 gamle Daler«. ¹¹

Samtidig med at Bevillingen til Kludeindsamlingen blev givet, blev Papirmøllen bortforpagtet. Den 13. Januar 1577 hedder det i et andet aabent Brev, at Borger og Bogfører i København Baltzer Kaus — den samme, som havde skaffet den tyske Papirmager og hans Medhjælper til Danmark — havde tilbudt Kongen at drive Papirmøllen for egen Regning, selv at holde Svende og Folk, alt uden Bekostning for Kongen; dette gik Kongen ind paa, imod at Baltzer Kaus for det indeværende Aar ydede Kongen en Afgift paa et halvt Hundrede Ris godt Papir; naar Aaret var gaaet, skulde han aarlig give i Afgift, hvad Møllen »ydermere kan taale, eftersom billigt og ret er, og han med Os derom kan forenes«. Kongen vilde dog selv vedligeholde Papirmøllen med Bygning og Redskaber og med det første lade de Huse bygge, som der yderligere var Behov for.¹²

Kongen var dog aabenbart ikke helt sluppet for Udgifter til Papirmøllen. Den 20. April 1578 udstedte han Brev om, at han havde bevilget Papirmageren en aarlig Ydelse paa 1 Pund Korn af Loftet paa Københavns Slot; Motiveringen for dette Skridt var: »paa det Papirmøllen . . . des bedre kan blive ved Magt«. ¹³ Aaret efter, den 5. August 1579, fik en Valentin Rhadeworm Bevilling til, som han havde tilbudt, at samle Klude (»Lumper«) til Papirmøllen; han skulde have en aarlig Løn paa 30 gamle Daler, men skulde til Gengæld forpligte sig til at rejse omkring i Riget og andetsteds for at samle tilstrækkeligt Raastof til Papirmageren.¹⁴

De to Vandmærker, fotograferet ved Gennemlysning af Papirarkene.
1,7 × naturlig Størrelse (Fot. Hassø).

Baltzer Kaus maa ret hurtigt være gledet ud af Papirmøllens Saga. Allerede den 13. April 1580 ses han at være efterfulgt som dens Forpagter af en anden, idet en Bevilling af denne Dato tilsikrede en Anders Hintzler, at han fremdeles maatte beholde Papirmøllen ved Hvidøre mod en aarlig Afgift til Kongen paa 30 Ris Papir, der skulde leveres paa Københavns Slot, altsaa betydeligt mindre end den Afgift, der var fastsat for Baltzer Kaus; dette kunde tyde paa, at Møllens Drift havde været noget af en Skuffelse. Endvidere fik Hintzler Brev paa, at han skulde have 150 Læs Ved aarlig af Kronens Skove, efter Anvisning af Lensmanden paa Københavns Slot og tilkøbt af Kronens Bønder.¹⁵

I 1581 ansøgte Feldberederne i København Kongen om at faa bygget en lille Stampemølle til at stampe Skind paa ved Papirmøllen ved Hvidøre mod en rimelig Afgift; den 25. Marts fik de det ansøgte bevilget, idet det siges, at det ikke kunde skade Papirmøllen og Papirmageren noget.¹⁶

Diapositivkopier af Fotografierne af Vandmærkerne.
(Fot. Hassø).

I 1583 kom det endelig frem, at Forsøget med Papirfabrikation ved Hvidøre maatte siges at være slaaet fejl. Den 20. Juni blev der udstedt en kongelig Ordre til Lensmanden paa Københavns Slot Kristen Vind, og heri hedder det: »Efterdi det ikke kan have nogen Gænge med den Papirmølle dèr udi Københavns Len, saa det kommer Os eller nogen til Fordel, men mere kommer Os til stor Omkostning, og dog intet dermed udrettes, da har Vi nu betænkt og er til Sinds vorden samme Papirmølle at lade afskaffe og udi det Sted igen at forordne og lade gøre en Kornmølle«. Lensmanden skulde derfor udvise Papirmageren og hurtigst muligt indrette Kornmøllen, og der blev givet ham forskellige Anvisninger i den Anledning.¹⁷

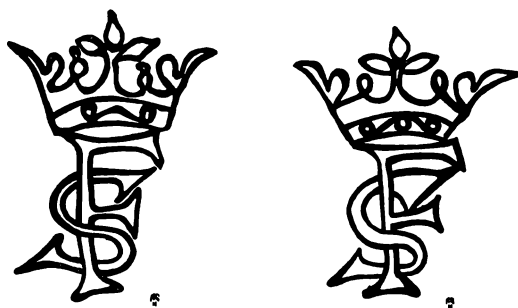
Ombygningen skulde foretages af Kongens Tømmermand Paaske fra Kronborg, og han mente det nødvendigt at tage hele Møllværket op af Aaen og bygge et nyt Møllehus; dette vilde imidlertid betyde en væsentlig Forsinkelse, og da Lensmanden heller ikke kunde indse, at det skulde være nødvendigt at nedrive den ret nye Mølle, udvirkede han den 24.

Juli en Ordre til at faa Papirmøllen omdannet til Kornmølle saa hurtigt som muligt, med de andre Møller i Lenet som Mønster.¹⁸ Den 10. November fik Lensmanden Ordre til at ombygge Papirmøllens Tørrestue til et Aftrædelsesgemak og Bedested for Majestæten; selve Møllen var nu omdannet til Kornmølle.¹⁹ Den 12. Januar 1584 fik Rentemester Kristoffer Valkendorf efter sin egen Indstilling Befaling til at indrette en Hammermølle paa Papirmøllens Plads til Brug bl. a. for Orlogsflaadens Ankersmedie.²⁰

Papirmøllen ved Hvidøre havde haft en kort Levetid. Efter alt at dømme har den højst været i Drift i 6½ Aar, fra Slutningen af Aaret 1576 til midt i Aaret 1583. Af de forskellige Udtalelser om den Nytte, man havde haft af den, kan man formentlig udlede, at det har været beskedne Mængder Papir, der er blevet fabrikeret ved Hvidøre. Det kunde være interessant, om man kunde paavise Papir, der stammer fra denne Papirmølle, og dette lader sig gøre, idet man jo har Rentemesterregnskabets Udtalelse for, hvorledes Papirets Vandmærke saa ud: F og S med Krone over. Dette Mærke kendes ikke fra nogen anden Papirmølle, og ingen anden Papirmølle — bortset fra Sten Billes i Skaane — kendes i Danmark i Frederik II's Tid.

Da Industri- og Haandværkerhistorikeren C. Nyrop i 1878 udgav sin Bog om Strandmøllen, kunde han meddele, at et Blad med en Fortegnelse over Tyge Brahes Disciple, muligvis nedskrevet i 1588—89, (Ny kgl. Saml. Nr. 743 Fol. paa det kongelige Bibliotek) i Kanten havde et meget medtaget Brudstykke af et Vandmærke; Papiret var smuldret, og derfor var det øverste af Mærket forsvundet. Nyrop gengiver i Tegning Mærket, som han opfattede det: et sammenslynget F og S i et Skjold, og han formodede efter Udtalelsen i Rentemesterregnskabet, at der over Bogstaverne har været en Krone, som var bortsmuldret.²¹ Desværre har Evakuering endnu i Juni 1945 forhindret, at dette Blad har kunnet underkastes fornyet Undersøgelse og Fotografering, bl. a. for at konstatere, om de to Bogstaver virkelig er anbragte i et Skjold, eller om Nyrop maaske har ladet sig vildlede af knækkede Fibre i det smuldrende Papir. Ligeledes kunde det ogsaa være interessant at faa konstateret Vandmærkets Størrelse, hvorom Nyrop intet meddeler.

Imidlertid har Forfatteren af disse Linier ment at kunne paavise endnu et Par Stykker Papir fra Papirmøllen ved Hvidøre under en systematisk Papirundersøgelse i Rigsarkivet af ældre Akter. De har tilmed det Fortrin, at deres Vandmærke er uskadt, og at de udgøres af hele Ark uden Beskæring. Det drejer sig om to Breve i Rækken af indkomne Breve til Danske Kancelli, begge dateret den 6. Juli 1592, altsaa fra et Tidspunkt, der ligger ikke mindre end en halv Snes Aar efter

Gengivelse i naturlig Størrelse i Stregtegning af de to Vandmærker. (Tegn. Hassø).

Papirmøllens Ophør. I det ene Brev skriver Berete Skave, Enke efter Niels Krabbe til Vegeholm,²² fra denne Gaard, der ligger i Ströfveldtorps Sogn, Södra Åsbo Herred, Kristiansstads Len i Skaane, til øverste Sekretær i Danske Kancelli Kristen Holck. Hun havde modtaget Prinsens (den unge Christian IV) og Regeringsraadets Skrivelse om et Klagemaal af en Kvinde Boel Jakob Nielsens om nogen Arv, hun (Berete Skave) skulde have forholdt hende efter en Broder, der havde tjent hendes afdøde Mand Niels Krabbe; nu sendte hun Kristen Holck et Svar med en Beretning om, hvorledes Sagen virkelig forholdt sig, og bad ham forebringe Prinsen og Regeringsraadet det. Det andet Brev, der er dateret samme Sted og Tid, indeholder hendes Svar og Beretning til Prinsen og Regeringsraadet.

De to Papirer er som nævnt Helark, idet ingen af Kanterne udviser Beskæring. Deres Format er ca. 337 × 422 mm, og Papiret er hvidt og

af den for Datiden normale Tykkelse, nemlig mellem 0,013 og 0,016 mm. Vægten er 67 g pr. m². Papiret er gusket i Randform med haandbundet Wire af middel Tæthed, idet Antallet af fine Wirestriber paa langs i Arket (vergeures) er ca. 11—12 pr. cm, medens Afstanden mellem de grove Wirestriber paa tværs i Arket (pontuseaux) ligger mellem 27 og 30 mm. Ved Analyse efter Hertzberg, foretaget af A/S De forenede Papirfabrikkers Laboratorium, viser Papiret sig at bestaa af ret kort udmalet Stof, hvis Sammensætning er 100 pCt. Linned; Askeprocenten er 2,8 pCt.; Papiret er stadig skrivesfast, og Limningen er foretaget med dyrisk Lim.

De to Ark tilhører ikke samme Papirfabrikation; gjorde de det, vilde deres Vandmærker og Wirestriber være kongruente, og det er de ikke. I begge Ark findes som Vandmærke omtrent midt i Arkets for Beskueren højre Halvdel de to sammenslyngede Bogstaver F og S, kronet af en stor, aaben Krone med tre bladformede Spidser; Vandmærkets Højde er i det førstnævnte Brev 38 mm, dets Bredde 28 mm; i det sidstnævnte Brev er Tallene henholdsvis 35 og 29 mm. I Modsætning til Nyrops Tegning af det af ham fundne Stykke Papir viser intet af disse to Vandmærker nogen Antydning af Skjold. Intet af Arkene udviser heller noget Kontra-Vandmærke (filigrane accompagnant).

Hvad de to Bogstaver betyder, derom kan man strides. Det kronede sammenslyngede FS genfindes paa saa mange Genstande fra Frederik II's Tid, og man har tolket det som Fredericus Secundus eller som Frederik og Sophie; medens meget taler for, at den sidstnævnte Udlægning har en vis Sandsynlighed for sig i en Del Tilfælde, findes der ogsaa Vidnesbyrd om, at de to sammenslyngede Bogstaver er blevet anvendt før Kongens Ægteskab og altsaa maa betyde Fredericus Secundus.

At de to Ark Papir stammer fra Papirmøllen ved Hvidøre, kan der næppe herske Tvivl om; men mærkeligt er det, at de først er blevet anvendt saa lang Tid efter deres Fabrikation. Naar man tager i Betragtning, at Samtiden stadig klager over Papirmangel, er det ejendommeligt, at de to Ark har faaet Lov at ligge ubenyttet hen i en halv Snes Aar. De er Vidnesbyrd om to forskellige Fabrikationer; men det er

ikke umuligt, at fortsatte Papirundersøgelser vil kunne bringe Produkter af endnu flere Fabrikationer paa Hvidøre for Dagen.

---

1. Om disse indledende Oplysninger se: Sune Ambrosiani i *Molæ chartariæ suecanæ I*, 1923, p. 68—69, og H. Fiskaa i *Papiret og Papirhandelen i Norge i eldre Tid*, 1940, p. 29—31, 37—39, 89—91. 2. *Danske Mag. i. R. II*, p. 183. — *Molæ chartariæ suecanæ I*, p. 69. 3. Sune Ambrosiani: *Dokument rör. de äldre pappersbruken i Sverige*, 1923, p. 253 f. — C. Nyrop: *Strandmøllen*, 1878, p. X f. 4. *Kanc. Brevbøger under 2^a/1 1576*. — C. Nyrop: *Strandmøllen*, p. 1. 5. *Kanc. Brevb. 17/4 1576*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 1 f. 6. F. R. Friis: *Optegnelser om Gjentofte Sogn*, 1877, p. 74. 7. *Kanc. Brevb. 1/5 1576*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 2. 8. Nyrop: *Strandmøllen*, p. 3. 9. *Kanc. Brevb. 20/12 1576*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 3. 10. *Kanc. Brevb. 13/1 1577*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 3 f. 11. Nyrop: *Strandmøllen*, p. 4. 12. *Kanc. Brevb. 13/1 1577*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 4 f. 13. *Kanc. Brevb. 20/4 1578*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 5 f. 14. *Kanc. Brevb. 5/8 1579*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 6. 15. *Kanc. Brevb. 13/4 1580*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 6 f. 16. *Kanc. Brevb. 26/3 1581*. 17. *Kanc. Brevb. 20/6 1583*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 7 f. 18. *Kanc. Brevb. 2^a/7 1583*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 8 f. 19. *Kanc. Brevb. 10/11 1583*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 9. 20. *Kanc. Brevb. 12/1 1584*. — Nyrop: *Strandmøllen*, p. 9 f. 21. Nyrop: *Strandmøllen*, p. IX. 22. Berete Skave, f. 4/2 1554 paa Eskildstrup ved Sneslev, d. 13/1 1636, begr. 4/2 1636 i Sneslev Kirke.

Nogle Betragtninger over Arild Huitfeldt og Danmarks Riges Krønike.

Af Astrid Friis.

Alle, der beskæftiger sig med det sekstende aarhundredes historio-grafi maa erkende, at Saxos Gesta Danorum fik en meget stor betydning for dette aarhundredes danske historiestudium og historieskrivning. Dette nationale storværk, som i humanismens første og gyldne tid under et Frankrigsophold blev udgivet af den fine danske humanist Christiern Pedersen og dermed blev tilgængelig for videre kredse, maatte ved sin fyldige sammenhængende fremstilling af Danmarks historie ned til aar 1185 og ved sin ypperlige latinske stil sætte særlige maal for dansk historievirke i 1500-tallet. Men naturligvis modtoges ogsaa impulser udefra. I de fleste europæiske lande tog man i løbet af dette aarhundrede opgaven at faa tilvejebragt en pragmatisk anlagt fremstilling af landets historie, op.

Det varede til aarhundredets midte, inden spørgsmaalet herom rejstes i Danmark, men da, i lighed med andetsteds, som statsopgave, som et middel til at hævde Danmarks udenrigspolitiske stilling. Paa dette omraade havde man indtil da ladet sig nøje med at udsende pamflets. Den direkte foranledning til beslutningen fra regeringsside om, at en fuldstændig Danmarks historie paa latin, det internationale sprog, skulde tilvejebringes, var udsendelsen 1554 af Johannes Magnus' store Sveriges historie »Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus« for derved at rette op, hvad der var af skævsyn paa danske forhold i den svenske fremstilling. Hans Svaning fik som Danmarks første kongelige historigraf denne opgave i opdrag. Men da det naturligvis maatte tage sin

tid at løse en saa krævende opgave, affattede Svaning, efter regeringens opfordring, først en foreløbig imødegaaelse af Johannes Magni fejlagtige paastande om Danmark. Ved dette skriffs fremkomst 1561 erstattedes dog Svanings navn med en netop afdød københavnsk professor, saaledes at det derved mistede karakteren af at være en officiel publikation. I et tillæg tryktes kong Hans' historie, som Svaning saaledes da havde færdig udarbejdet. I de følgende aar fortsatte Svaning arbejdet paa Danmarkshistorien, der, da den unge Anders Sørensen Vedel i slutningen af 1570erne dukkede op som hans i ævner og indflydelse overlegne konkurrent, skal have omfattet en kongekronike fra Dan til Christiern II. Svanings værk blev, efter i aarene 1581—83 at have været til gennemsyn hos professorerne ved Københavns universitet, lagt til side som utilfredsstillende. Kun hans Christian II.s historie blev næsten et aarhundrede senere trykt.

Anders Sørensen Vedel, Danmarks anden kongelige historiograf, var af anden og finere støbning end Svaning, men til at forfatte en hel Danmarks historie var han efter sine anlæg daarligt egnet. Han var i langt højere grad forskeren end historieskriveren og kunde derfor, ved sin fordybning i enkelte spørgsmaal, ikke naa til vejs ende. Og hans forstaaelse og viden omfattede ikke først og fremmest den politiske historie. Hans Saxooversættelse, hans Adam af Bremenudgave og hans folkeviserudgave — ogsaa hans skrift »Om Danmarks Historie at Beskrive« — vidner om hans interesser og viden, men gør det tillige forstaaeligt, at han maatte vige pladsen, da et nyt historiografæmne var dukket op med dr. Niels Krag, der ved siden af omfattende viden og fin humanistisk dannelse tillige besad den praktiske erfaring som diplomat, der maatte gøre det muligt for ham at udarbejde en Danmarks Historie netop efter saadanne linjer, som skulde trækkes op i en fremstilling, der skulde tjene til at vise Danmarks ansigt for omverdenen. Medens Vedel først skulde udarbejde sin fremstilling i det danske sprog, skulde Krag efter sin juli 1594 udstedte bestalling udelukkende skrive sin fremstilling paa latin, og medens der for de to første kongelige historiografer ikke var fastsat noget bestemt aaremaal for udarbejdelsen af deres værker, skulde Niels Krag udarbejde sin Danmarks historie i løbet af et tidsrum af

seks aar. I hans bestalling bestemtes tillige, at han først skulde udarbejde Christian III.s og Frederik II.s historie. Dr. Niels Krag kunde dog naturligvis ikke overholde den ham givne frist. Ved hans død syv aar efter at han havde faaet overdraget historiografembedet forelaa kun et fragment af Christian III.s historie: tiden til 1550. Dette blev først 1737 udgivet af Hans Gram.¹

Hvad saaledes glippede for tre kongelige historieskrivere paa rad, at skrive en fuldstændig Danmarks historie og faa den bragt offentlig frem, lykkedes for rigsraaden og rigens kansler *Arild Huitfeldt*. Paa otte aar fra 1595 til 1603 lykkedes det ham at faa sit store værk fra haanden. Kwartbind paa kvartbind, begyndende med Christian III.s historie, fulgte efter hinanden. Men for at føre det igennem maatte Huitfeldt sætte maalet ned, ved at skrive paa dansk, ved at give afkald paa enhver stilistisk virkning og blot grovt føje sammen, hvad han kunde finde i allerede foreliggende fremstillinger og aarbøger, tilligemed udførlige referater af aktstykker fra næsten alle tidsafsnit af vor historie. Dette sidste giver hans fremstilling sit særpræg.

Naar Huitfeldts værk, trods denne grovhed i udførelsen, maa indgaa som et af hovedværkerne i tidens pragmatiske historieskrivning, skyldes det dels, at han, indenfor sin politiske horisonts begrænsning, har vist ikke ringe skønsomhed i selve udvælgelsen og sammensætningen af stoffet — ikke mindst i henseende til udvælgelsen af de medtagne aktstykker, men dog naturligvis først og fremmest hans, ganske vist sparsomt, rundt i teksten indflettede betragtninger af belærende karakter og hans glimrende skrevne af hans indsigt i statssager, men ganske vist ogsaa af hans politiske indstilling prægede fortaler. Disse er naturligvis i sig selv tidsdokumenter af allerførste rang, som man næppe i tilstrækkelig grad har paaagtet. Man har hidtil næppe tilstrækkeligt holdt sig for øje, at historieskriveren Arild Huitfeldt er identisk med den indflydelsesrige rigsraad og rigens kansler af samme navn. Dette gælder ogsaa den unge magister Paul-Erik Hansen, der i sit 1943 fremkomne skrift: »Studier over Forholdet mellem Hvitfeldts og Krags Chr. d. 3's historie«, sidst har beskæftiget sig med spørgsmaalet. Med nogen ret kalder han Huitfeldt »den mest gaadefulde Skikkelse i den danske Historieskriv-

nings Historie«, og motiverer det saaledes: »Ingen har hidtil formaaet at paavise, hvorledes det var muligt for en Privatmand i Løbet af 9 Aar at skrive en Danmarks Historie og føre den helt op til Chr. d. 3.s Død . . . I Betragtning af hvem Forf. var og hvilke Stillinger han beklædte er det fuldstændigt uforstaaeligt, at det kunde lykkes ham at faa Arbejdet færdig. Som Rigsraad, Lensmand og Rigets Kansler maa Hvitfeldts Tid have været fuldtud lige saa optaget som Krag's — maa-ske endda mere.«²

I sine videre betragtninger naar magister Paul-Erik Hansen med Svanings refutatio i minde til den slutning, at Huitfeldt i virkeligheden kun er at betragte som regeringens straamand. Han skriver saaledes: »Gennem den Værket forudskikkede Fortale overtog Hvitfeldt som Regeringens Straamand det fulde Ansvar for de ved dets Fremkomst muligvis fremkaldte Følger. Udadtil var Hvitfeldts Chr. d. 3.s Historie, en Privatmands Værk — fremkaldt af Taknemmelighed mod den af-døde Konge . . . . . Man kan imidlertid rolig betragte Hvitfeldt som den *danske regerings Talsmand*«. ³ Nødvendigheden af at camouflere vær-kets proveniens skyldes efter Paul-Erik Hansens mening den bevidst tendentiøse fremstilling af forholdet mellem Sverige og Danmark. Han støtter sin opfattelse ved en gennemgang af de af Huitfeldt benyttede aktstykker vedrørende det dansk-svenske forhold.

Den anførte opfattelse kan se ret bestikkende ud, men som arbejds-hypotese forekommer den mig ganske at smuldre, konfronteret med virkeligheden. Det er jo ikke tilstrækkeligt i al almindelighed at tale om »den danske Regering« uden nøjere at angive, hvortil hermed sigtes. Om regering i moderne forstand kan der naturligvis ved slutningen af 1500-tallet ikke tales. De udslaggivende faktorer var kongen, rigshof-mesteren — naar en saadan var i funktion — kansleren og rigsraadet. Men da Christian IV først kronedes og dermed endelig overtog rege-ringen 29. august 1596, og rigshofmesterembedet havde staaet ubesat siden Peder Oxes død 1575, og ogsaa kanslerembedet var forblevet ube-sat efter Niels Kaas' død 29. juni 1594, var da alene rigsraadet, og det af dette efter Frederik II.s død 1589 blandt dets egne medlemmer valgte regeringsraad tilbage. Dette sidste bestod i efteraaret 1595, da Arild

Huitfeldt som første del af sin Danmarks Riges Krønike udsendte Christian III.s historie, af Jørgen Rosenkrantz, Steen Brahe, Manderup Parsberg og Jakob Seefeld.⁵ Om den mest fremtrædende af disse, *Jørgen Rosenkrantz*, der siden regeringsraadets oprettelse 1588 havde været medlem heraf, og som overensstemte med vennen Niels Kaas om forsigtig tilbageholden i alle vigtige politiske spørgsmaal under formynderstyret, vides, at han, tværtimod at ville fremme en mod Sverige udfordrende politik, var talsmand for en moderat og tilbageholdende politik. Allerede ved udbrudet af den nordiske syvaarskrig var han optraadt som modstander herimod. Som regeringsraad havde han deltaget i Grænsemødet i Flakkebjerg 1591, hvor det kom til en foreløbig forstaaelse med Sverige, hvorefter en endelig afgørelse af de uafgjorte stridsspørgsmaal udskødes til tiden efter Christian IV.s regeringsovertagelse. Endelig greb Jørgen Rosenkrantz netop 1595 ind, da den historiske forfatter Jon Jensen Kolding gav sine patriotiske følelser udtryk, der kunde virke saarende paa svenske følelser.⁶ Ogsaa om rigsraadet som helhed kan næppe siges andet end, at det samstemmede i den af Niels Kaas anlagte henholdende politik for styret under Christian IV.s mindreaarighed. Nogen opfordring til at udsende et tendensskrift indeholdende direkte eller indirekte angreb paa Sverige er det næppe muligt, at Huitfeldt kan have modtaget, det være sig fra regeringsraadets eller rigsraadets side, hverken i 1594 eller 1595. Som endnu et argument af betydelig vægt kan anføres, at Huitfeldt umuligt kunde opfattes som privatperson. Dertil var hans position en alt for fremtrædende. Ganske vist kunde Huitfeldt, som den i rigsraadet der havde lavest anciennitet — Huitfeldt var først 1586 samtidig med, at han udnævntes til rigens kansler og som en følge deraf blevet medlem af rigsraadet,⁷ medens i øvrigt ingen nyoptagelse havde fundet sted siden 1581⁸ — ikke blive regeringsraad, men den tidligere mangeaarige første-sekretærs indsigt og erfaring udnyttedes dog i rigt maal, derved at han i aarene 1590—95 gang paa gang vikarierede for fraværende regeringsraader.⁹ Da han 8. oktober 1595 afsluttede fortalen til sin krønikes første del, var det netop i en tidsperiode, hvor han sammen med Christoffer Valckendorf laa i regeringen i København.¹⁰

Selv om det er ubestrideligt, at Arild Huitfeldts stilling allerede da han udsendte første del af sin krønike, var en fremtrædende indenfor rigsraadskredsen, var der dog sket en ændring i hans position, saaledes at han sikkert kan betegnes som hørende til den snævre regeringskreds, da han det følgende aar, 1. sept. 1596, to dage efter Christian IV.s kroning, satte sit navn under fortalen til Frederiks I.s historie. Allerede i den mellemliggende tid havde han naaet at udsende Christian II.s historie — Frederik I.s historie forelaa dog først færdigtrykt ind i 1597.¹¹

I den tid, der laa imellem oktober 1595 og 1. september 1596, havde Danmark atter faaet en regering. I juni 1596 var Kristoffer Valckendorf blevet udnævnt til rigshofmester og Christian Friis til kansler. Endelig havde Christian IV ved kroningen 29. august selv overtaget styret.¹² I sin biografi over Huitfeldt fremsætter Holger Fr. Rørdam en række oplysninger om det mangeaarige og nære samarbejde, der bandt den første af disse, rigshofmester Kristoffer Valckendorf, og Arild Huitfeldt sammen. Dette gælder navnlig aarene 1574—80, da Kristoffer Valckendorf beklædte rentemesterstillingen samtidig med at Huitfeldt sad inde med stillingen som førstesekretær i danske kancelli, disse to for den daglige administration saa vigtige embeder.¹³ Men ogsaa i tiden derefter kædes de to dygtige mænds navne ofte sammen. Saaledes synes de at have været de eneste blandt rigsraaderne, der forstod at begaa sig med enkedronningen.¹⁴ Det er ogsaa fremhævet af Rørdam, saa vidt jeg kan se med rette, at Huitfeldt i sin »Livsopfattelse« — hvori formodentlig kan indbefattes politisk syn — synes at have staaet Valckendorf nær.¹⁵

Det er næppe en hasarderet betragtning at anlægge, at Huitfeldt, om han havde tragtet derefter, havde været selvskreven til at blive Niels Kaas' efterfølger som kansler. At han havde formatet, kan læses ud af hans fortaler til de enkelte bind af Danmarks Riges Krønike, at han havde erfaringen, garanterede hans lange kancellitjeneste for, hvorunder han samvittighedsfuldt havde røgtet sit arbejde og smukt fortsat den af kansler Johan Friis skabte tradition for adelige kancellisekretærer. Imidlertid havde Arild Huitfeldt allerede i 1580 besluttet over

sin fremtid, da han, for at blive fri for opslidende daglig hoftjeneste, der ingen tid levnedes til lærde sysler, traadte tilbage fra førstesekretærstillingen. Embedet som rigens kansler, som han fik, da det 1586 blev ledigt, var jo en langt mindre krævende post, der kun fuldt krævede sin indehavers tid — og ophold ved hoffet — under den som regel een gang om aaret holdte herredag.¹⁶

Man kan vel stille det spørgsmaal, om ikke Arild Huitfeldt havde haft væsentlig bedre betingelser for at fortsætte den af de to store kanslere Johan Friis og Niels Kaas skabte tradition end den unge, uerfarne Christian Friis, der nu kaldtes til kanslerposten, men i saa fald var størværet Danmarks Riges Krønike næppe blevet skrevet. Højest sandsynlig har han været ganske indforstaaet med Kristoffer Valckendorf, da denne — saaledes som man maa formode det er sket — for den unge kong Christian udpegede Christian Friis som egnet til at beklæde kanslerstillingen — idet de to førstesekretærer, der havde fulgt Arild Huitfeldt i embedet, ikke har været fundet anvendelige — førstesekretæren i aarene 1580—89 Absalon Juel blev ikke ved sin afgang og heller ikke senere optaget i rigsraadet. Derimod optoges hans efterfølger Christian Holck, der 1595 afgik fra førstesekretærstillingen, 1596 i rigsraadet.¹⁷ Til Christian Friis var Huitfeldt knyttet med ret nære baand, idet dennes søster havde ægtet hans broder Jacob Huitfeldt, der dog allerede 1583 døde, men et baand maatte Huitfeldts broderbørn, som han, der var ugift, antog sig som sine egne, og som jo tillige var nevøer af kansler Christian Friis, blive.¹⁸

Christian Friis' glimrende uddannelse og fine dannelse, der ogsaa gjorde ham i stand til selvstændigt at føre forhandlinger med udenlandske magter, ufortalt, har hans største adkomst til kanslerstillingen dog sikkert været, at han var den gamle, store kanslers brodersøn. Men dette saa lidt som hans ikke faa gode personlige egenskaber har næppe kunnet opveje, hvad der skortede ham paa i indsigt og erfaring i daglig administration. Kun i tre aar, umiddelbart efter hjemkomsten fra sit mangeaarige studieophold i udlandet, havde han gjort tjeneste i kancelliet, hvorefter han gik ud som lensmand.¹⁹

At Kristoffer Valckendorfs og Christian Friis' udnævnelse til landets

højeste poster var enstydig ogsaa med Arild Huitfeldts fremgang, afgiver en af Rørdam fremdraget ytring af dr. Niels Krag et umiskendeligt vidnesbyrd om. I et brev af 7. maj 1597 til Arngrim Jonsson skriver han: »Arild Huitfeldt formaar alt hos hr. Valckendorf og Christian Friis, som nu staar for regeringen«. ²⁰ Huitfeldts hvern og virke i netop dette aar giver al mulig baggrund for Niels Krags bemærkning. Det kan næppe have været uden dulgt misundelse, at Krag, der foruden at være kongelig historiograf tillige var diplomat, har set Huitfeldt drage afsted paa stateligste vis paa en præsentationsrejse for sin unge herre og konge til England og Nederlandene — til rejsen anvendtes et orlogsskib med eskorte af et andet orlogsskib — en rejse, hvis aabenbare maal var, at Danmark-Norge skulde gøre sig gældende i international politik, saaledes ved at tilbyde at medvirke i en mæglingsaktion mellem Spanien og England og Nederlandene. Det var en aktion, som Christian IV paa sin Tysklandsrejse samme aar var blevet opfordret til fra kejserlig side, og som koordineredes en lignende fra polsk side, idet begge lande dog hermed samtidig søgte at varetage egne erhvervsinteresser. Engelske udliggere havde saaledes opbragt danske og norske skibe under foregivelse af, at de tilførte Spanien krigsfornödenheder. Det gjaldt sikringen af dansk kornhandel og norsk trælasthandel. Sendefærden gjaldt videre ogsaa hævdelsen af højhedsretten over de nordlige farvande, hvor formentlige dansk-norske rettigheder gang paa gang krænkedes af engelske skibe og fiskefartøjer, det være sig ud for det nordligste Norge eller i farvandene omkring Island. En politik, som helt tilbage til Kristoffer Valckendorfs lensmandstid paa Bergenhus havde haft dennes interesse, ²¹ og hvis første resultat havde været overenskomsten med det engelsk-russiske kompagni 1583 om en aarlig afgift ved besejlingen af de nordnorske farvande. Gennem Valckendorfs paavirkning vakttes nu ogsaa den unge konges interesse for denne hævdelse af dansk-norske rettigheder. ²²

Mæglingsaktionen blev naturligvis fra engelsk side opfattet som utidig indblanding. Men den gav Huitfeldt en sikkert ønsket lejlighed til personlig at møde Englands store, gamle dronning. Ved audiensen veksledes paa latin taler mellem dem. Den lærde dronning har nok i vel-talenhed overgaaet den danske rigens kansler, og hun kunde, gen-

nemtrængt af en stærk følelse af de ofre, England havde gjort i kampen mod katolicismen, naturligvis med vægt foreholde de danske udsendinge, at langt snarere end at foreslaa at mægle, burde Danmark slutte op i kampen mod den fælles fjende i religionssagen. Mere glæde synes Huitfeldt at have haft af besøget i Nederlandene. Selv om dette ogsaa forblev politisk resultatløst, mindedes han dog længe efter sit besøg hos grev Moritz af Oranien i feltlejren ved Lingen med glæde.²³

Det maa ganske utvivlsomt ogsaa betragtes som en særlig cadeau til Huitfeldt, naar han inden sin sendelse til England og Nederlandene allerede i foråret 1597 havde været paa en Norgesrejse, hvortil en anledning gaves gennem norske klager over lensmanden for Trondhjem len, Ludvig Munk, og hvor han holdt retterting i Trondhjem. Han fik derved ogsaa lejlighed til at besøge Bergen, hvor hans fader havde haft sit mangeaarige virke som lensmand, og hvor han selv havde tilbragt sine første barneaar.²⁴ Et yderligere vidnesbyrd om Huitfeldts centrumstilling er, at hans søster Beate Huitfeldt, enke efter Knud Ulfeldt, efter Christian IV.s bryllup 27. novbr. 1597 udnævntes til dronning Anna Kathrines hofmesterinde.²⁵

Vender man sig til en fornyet analyse af hidtil forsøgte forklaringer paa de umiddelbare aarsager til, at Arild Huitfeldt ved midten af 1590erne begyndte at udsende sin Danmarks historie, og hvorfor han valgte det tidsafsnit — Christian III.s historie — som dr. Niels Krag netop havde faaet i officielt opdrag at paabegynde sin Danmarks historie med, saa maa resultatet — ganske vist med et ikke ringe forbehold — blive en godkendelse af den opfattelse, Holger Fr. Rørdam har givet til kende, naar han skriver: »maaske den vigtigste« grund til, at Huitfeldt netop paa dette tidspunkt blev historieskriver var »Hensynet til den vordende Konge«. ²⁶ Denne betragtning rummer sikkert megen sandhed. Utvivlsomt har Huitfeldt følt det som sit fornemste maal med sin krønike at bibringe den dansk-norske stats højeste styrer et efter hans mening højst fornødent kendskab til landets fortid og gennem fortalerne at belære den unge kong Christian om, ad hvilke veje og ved hvilke

midler et godt statsstyre kunde gennemføres, som ogsaa hvilke veje, der var de rette, naar det gjaldt Danmarks hævvelse udadtil.

Meget tydeligt kommer Huitfeldts syn paa det hidtidige styre, og de forventninger, han stillede til fremtiden, til orde i hans fortale til Frederik I.s historie, der, som nævnt, afsluttedes to dage efter Christian IV.s kroning, naar han skriver: at selv om den regering, der er ført i regeringsraadets tid »haffuer været god, er skedt ved loug oc rett, saa at samme regimente haffuer været lideligt oc tolligt . . . saa haffue ligeuall vndersaatterne, wi selff oc de fast lengre hedenseet oc forlangit effter en høyre oc aff den selff samme at maatte regieris, icke ved nogen anden som til rigit vaar keist oc kaarit, der mact oc myndighed fullde. Vdi eders naadis umyndige aar haffuer aff regieringen megit maatte effterladis oc forskaanis, som tiiden icke gaff eller taalde paa det skarpiste at søge oc ramme, paa det fredt oc endrectighedt maatte beholdis vnder oss, thi som eders maytt: vell kand tencke er det vanskeligt lige folck at regieris aff deris lige oc kand icke ske vden ved lempe, middel oc føye. . . . saa haffuer eders maytt: ocsaa tagit sig vdi daglig regiering oc embede, som er vdi hoffmesters oc cantzellers bestilling de personer, huilcke wi oc alle med eders maytt: dertil haffue actit verdt oc tienlige, som er til hoffmester erlig oc velbyrdig Christoffer Walckendorff til Glorup, der vdi lang tiid haffuer tient eders salige herre fader for rentemester vdi øffverste befalling oc verdighed, huilcken aff hans begaffuede forstandt, store forfarenhed aff aar oc brug best veed alt dette rigis wilckor oc leylighed, oc for cantzeler vellbyrdig Christian Frijs til Borreby, huilcken i lige maade aff gud met høy forstandt oc andre gaffuer er opfyldt, som hand met boglige kunster, vandring vdi fremmede land, tieniste vdi cantzeliet oc andre embede, han haffuer betient saaledis haffuer forøgt oc formerit, saa vi forhaabis, at eders maytt: baade dennom oc oss andre aff raadit, som eders maytt: vell ville, gierne skall ville høre, følge oc effter deris oc vort raad eders regiering oc effter eders maytt: kiære salige herre faders oc andre fremfædre lofflige kongers fodspor anstille oc føre, oc veed ieg eders mayt: met ingen anden *præsent* eller foræring til eders naadis indtredelse vdi regimentit at kunde forære oc begaffue end met denne lilde histori.« etc.

Det ses, at Huitfeldt i disse betragtninger er lige langt fra at gøre sig til talsmand for rent adelsvælde — hvis aabenbare svagheder han helt erkender — som for enevælde, men at han er tilhænger af delingen af magten mellem kongen og adelen gennem dens repræsentation i rigsraadet.

Hvor stærkt et incitament end den forestaaende regeringsforandring har været for Huitfeldt til netop paa dette tidspunkt at færdigskrive de første dele af sin Danmarks historie, saa har historiografskiftet dog sikkert virket jævnsides og været stærkt ansporende. Man kan maa-ske rettest udtrykke det saaledes, at det er den fælles virkning af begge disse forhold, der har virket som udløser af Huitfeldts historie-skrivning. Det kan naturligvis ikke skyldes nogen tilfældighed, at Huitfeldt begyndte med netop samme tidsafsnit — Christian III.s historie — som Krag havde faaet i opdrag at paabegynde sit værk med. Huitfeldt har, som Rørdam skriver, ganske sikkert ikke ønsket at komme bagefter.²⁷ Imidlertid er Rørdam meget vag i sine ytringer, hvor det gælder Huitfeldts historiske sysler. Saaledes naar han skriver: »Vi vide ikke med Vished, naar Hvitfeldt først har fattet Planen til at skrive Danmarks Historie. Rimeligvis har han længe baaret paa den, inden han skred til Udførelsen. Allerede som kongelig Sekretær, altsaa før 1580, synes Tanken ikke at have været ham fremmed, om han end maaske stadig har ønsket, at en anden — og da nærmest Vedel — maatte tage Sagen op og spare ham for det store og anstrængende Arbejde. I Fortalen til sin Udgave af Anders Sunesens latinske Oversættelse af Skaanske Lov (Nov. 1589) siger han jo, at han med Flid havde samlet Materiale til Danmarks Historie allevegne fra, men at han selv vilde skrive Historien, siger han dog ikke«.²⁸

Fæster man opmærksomheden paa, hvad Huitfeldt i sin fortale til den først udsendte del af sin krønike, Christian III.s historie, skriver om sine forstudier, gives ganske vist heri intet holdepunkt, men anderledes stiller det sig, naar man vender sig til en betragtning af fortalen til den næste del, Christian II.s historie, der udkom 1596 (fortalen er her udateret). I en slutningspassus skriver Huitfeldt her: »Oc haffuer ieg det samlit, en part aff vore egne *documenter*, opskriffuelser, oc aff hyldings breffue en part aff suenske historier, *Olaø Petri, Davide Chy-*

træo oc andre, fordi kong Christen medtog alla *acta* vdi hans tid, som vdi Nederlandene bleffue atspredde oc faarkomme... Oc effter di ieg haffuer sæt mig faare vdi denne min rolighed, siden ieg er kommen fra daglige hofftieneste, ved denne min ringe helbred, at samle oc sette nogit til rætte, hues *documenter* ieg faar mig haffuer paa adskillige tider samlit.²⁹ (Huorom ieg wrost icke haffuer giort ringe flijd). Effter ieg oc befinder, wi lide vdi voris danske historier stor brøst aff skribenter, oc saadant aff mig samlit ellers vdi fremtiden maatte faarekommis.«

Hidtil har de ovenfor udhævede sætninger ikke paakaldt den opmærksomhed, der tilkommer dem, fordi ingen tilstrækkeligt har fæstet sig ved, at Huitfeldt, naar han skriver, »siden jeg er kommen fra daglig hofjtjeneste«, efter tidens terminologi,³⁰ kun kan sigte til sin fratrædelse af posten som første kancellisekretær 1580.³¹ Hermed maa Huitfeldt saaledes mene, at det allerede fra omkring 1580 har været fuldt alvor med hans historiske studier og forfatterskab. Set i forbindelse hermed er der grund til at lægge større vægt paa Anders Sørensen Vedels ytringer i et brev til Huitfeldt allerede fra 1578, hvoraf synes at fremgaa, at Huitfeldt allerede paa dette tidspunkt har omgaaedes med planer om at blive historieskriver.³² Man kan, tror jeg, meget vel gaa saa vidt at sige, at aarsagen til, at Huitfeldt 1580 fratraadte sin krævende embedsstilling, var hans stærke trang til at faa sin tid til fri raadighed til historisk studium.

Naar Anders Sørensen Vedel, der selv som hofpræst var i daglig hofjtjeneste, men som da nærede et stærkt ønske om at blive befriet derfor, saa at han kunde faa ro til sine historiske studier, i en ligprædiken over Claus Glambek skriver: »Ja end ocsaa hos dennem, som haffue store befalinger til hoffue, at de kædis paa det sidste meget derved, oc lengis til at de maa komme derfra, oc naar de ere derfra forløste, at de maa være paa deris egen haand, da er det met dem ligesom med en fugl,³³ der undkommer af sit faglebur³⁴ oc maa haffue sin fri fluct offuer den vide skoff oc marck, huor den lyster,«³⁵ kan næppe sigtes til andre end Arild Huitfeldt, selv om An-

ders Sørensen Vedel naturligvis ogsaa samtidig, saaledes som C. F. Wegener mener, kan have haft sig selv i tanker.³⁶ Et direkte vidnesbyrd, der stemmer overens hermed, findes i en af dr. Ellen Jørgensen fremdragen ytring af Peder Hegelund i fortalen til et grammatikalsk værk (fra 1579), hvori denne udtrykker haabet om, at Huitfeldt maa faa orlov fra hof-tjenesten, saa at han kunde »ofre Tid og Flid paa Fædrelandets Historie«. ³⁷

Netop de første aar, efter at Huitfeldt var fratraadt sit embede i kancelliet, fik han, saaledes som det sikkert har været hans ønske, god tid til raadighed til sit historiske arbejde. Han forblev ugift — gift stand regnedes da endnu vanskelig forenelig med kancellitjenesten — og gik heller ikke, som det var koutyme ved en sekretærs afgang over i en større og tidkrævende lensmandsstilling. Han beholdt derimod de forleninger, som han allerede havde haft som kancellisekretær, deriblandt Gers herred, som han umiddelbart før han fratraadte kancellitjenesten, mod at eftergive pantessummen, havde faaet i fri forlening for livstid.³⁸ I de følgende seks aar, indtil han 1586 udnævntes til rigens kansler og optoges i rigsraadet, har Huitfeldt saaledes næsten ganske haft sin tid til fri raadighed.

Uden kansler Niels Kaas' støtte havde han vel næppe faaet saadanne for frie studier ideale kaar, og at den støtte, Huitfeldt kan have faaet fra denne, ogsaa gav sig andre udtryk, fremgaar af Anders Sørensen Vedels brev til lensmanden paa Riberhus, Valdemar Parsberg, fra for-aaret 1595, som svar paa anmodningen om at udlevere, hvad han i sin tid havde faaet af breve og dokumenter af kansler Niels Kaas, samt hvad han havde indsamlet rundt i landet, for at dette materiale kunde blive stillet til raadighed for Niels Krag til brug ved hans historiske arbejde. Heri lader Vedel forstaa, at Huitfeldt og han gensidig havde meddelt hinanden afskrifter af hvilke enkelte dokumenter, de var komne i besiddelse af, men ogsaa at Huitfeldt havde haft Svanings historiske arbejder til raadighed, idet han skriver: »saa ieg tencker vel, at den danemand d. Niels Krag haffuer dennem [d o k u m e n t e r n e] bekommen af hannem [H u i t f e l d t] met salig m. Hans Suanings historier«. ³⁹

Det fremgaar heraf, at Huitfeldt har haft Svanings historiske arbejder til fri raadighed en god stund før, Niels Krag var dukket op som historiografemne. Dette kan sikkert kun være sket ved kansler Niels Kaas' formidling. I øvrigt synes det at fremgaa af Vedels bemærkninger, at denne har ment, at Huitfeldt var lige saa nær til at stille sine samlinger til raadighed for Niels Krag som han selv. I hvor stor udstrækning dette blev tilfældet — fraset Svanings værk, som Huitfeldt ikke desto mindre selv til det fuldeste udnyttede — er dog et aabent spørgsmaal. Men at frygten for at en anden — end Vedel — skulde komme til at høste gavn af, hvad han selv med møje havde samlet, og hvad han ad anden vej havde faaet til raadighed (eventuelt ogsaa gennem Vedels udleveringer), har virket som et stærkt incitament for Huitfeldt til at gøre en sluttelig kraftanstrængelse, kan i ringe grad betvivles. Herhen peger, at han valgte at begynde med Christian III.s Historie, som ogsaa Niels Krag først skulde udarbejde. At han først udsendte denne, kan i hvert fald næppe skyldes, at han indtil da først og fremmest havde beskæftiget sig med denne tidsperiode. Baade denne hans første danske historie, som de to næstfølgende, giver indtryk af, at Huitfeldt har haft en vis hast. Dette fremgaar saaledes ret tydeligt af den passus i hans fortale til Frederik I.s Historie, hvori han omtaler, hvad der i fællesarkivet paa Gottorp ligger til oplysning af denne tids historie, navnlig angaaende hvad der »paa kong Christens vegne er handlit, der hand vor vnduigt rigerne«, men hvorefter han ikke har kunnet »fortøffue«, men har maattet lade sig nøje med til denne sin historie at bruge, hvad han selv havde samlet »som gud veed icke vden stor besuering«. Som foran omtalt, havde Huitfeldt i dette tilfælde en særlig aarsag, Christian IV.s kroning, til netop med dette bind at ile med sit »forretagne arbejde« og overlod derfor gerne en eventuel udnyttelse af fællesarkivet til Niels Krag.

Ogsaa Huitfeldts udsendelse allerede i efteraaret 1594 af den norske hirdskraa med en fyldig og, tidens almindelige viden taget i betragtning, kyndig indledning, viser, at han efter Niels Krags udnævnelse til historiograf har faaet stort hastværk med at hævde sig som historieforfatter. Indtil da var det eneste arbejde, der fra hans haand var gaaet

i trykken, udgivelsen af Anders Sunesens parafrase til skaanske lov, der var fremkommet 1590 (afsluttet 1589), og hvortil ogsaa var føjet en indledning, der viste Huitfeldt som en allerede kyndig og i vor middelalderhistorie velbevandret historiker.

Som kendt skyldtes det for en ikke ringe del den skotske statsmand og diplomat Peter Youngs besøg i København og hans samtaler med de danske regeringsraader — derunder om det beklagelige i, at Danmark ikke havde en fremstilling af sin historie tilsvarende Buchanans Skotlands historie — at Niels Krag udnævntes til historiograf for at afhjælpe dette savn. Naar Huitfeldt umiddelbart herefter besluttede at udgive netop den norske hirdskraa, er det næppe uden relation hertil. I indledningen fandt han — maaske imødegaaende paastande fremsat fra skotsk side — lejlighed til at hævde de nordiske landes gamle kultur og fordums magt, idet, som han skriver, at det af den norske hirdskraa eller gaardsret fremgaar, at Norge ikke i gamle dage havde været styret og regeret paa »hedenske eller barbariske vijs«, »men ordentlig oc vel«, og derfor havde »norske mend oc vdi forstum dage . . . bedreffuit merckelige ting, oc effter at Danmark, Suerige oc Norge bruge it tungemaal, ere naboer oc fast en landart folck paa skick oc seder oc vdi forstum dage baade indbyrdis vnder dennom selffue, saa vel som samlede forente oc forbundne haffue ført stor krig oc orloff imod deris naboer paa Engeland, Skotland, Venden«, og senere med direkte brod mod Skotland: »Wi befinde aff denne norske gaardsræt, at Norge vdi forstum tid haffuer hafft hertuger, greffuer (som de kallede jarler) aff den kongelige slect, oc kongerne ellers besuogrede oc foruandte, som haffue verit boendis en part vdi Norge, en part verit forsent til Island, Feriø, Orckenør, Suderør, Hetland oc Mannør.«⁴⁰ Det har sikkert været Huitfeldt meget kært, saaledes at faa draget frem, hvor langt norsk herredømme havde strakt sig over skotsk territorium.

Men foruden at vise Nordens gamle ansigt i Vesteuropa, havde skriftet ogsaa andet sigte. Saaledes gør han sig med udgangspunkt i sine betragtninger over det nære slægtskab mellem de nordiske folk, som han videre udvikler saaledes: »saa er intet heller at tuile paa, at samme try riger jo i forstum dage vdi mange stycker, baade huad regeringer

oc krigssager er anrørendis, ocsaa vdi mange stycke, seduane, skick oc ordning eens haffue verit regulerit oc beskickit«, til talsmand for genoplivelse af gammel nordisk krigsordning hvilende paa befolkningen til afløsning af den moderne brug af fremmede landsknægtstyrker med alle de ulæmper og udgifter, der deraf fulgte.⁴¹

Det vil fremgaa af ovenstaaende fremstilling, at jeg maa stille mig afvisende overfor magister Paul-Erik Hansens arbejdshypotese, hvorefter »Regeringen hurtigt er blevet klar over, at Krag ikke kunde blive færdig til den fastsatte Termin«, og derefter har »set sig om efter en Mand, som kunde levere en Fremstilling hurtigere. Valget er faldet paa Hvitfeld, der var kendt som en ivrig Samler af historiske Kildeskrifter«, og videre: »Regeringen har som paavist ladet Hvitfelds Værk fremkomme under private Former, men den her forudskikkede Udredning kan ikke lade Læseren i Tvivl om, at Regeringen virkelig staar bag Udgivelsen. Den Hast, hvormed Hvitfeld kunde udsende Bind efter Bind viser, hvor stor Hjælp han har haft i Form af Afskrivere, Oversættere, Korrekturlæsere og andre — ganske sikkert alle kyndige Folk fra Kancellierne.«⁴²

Der hører unægtelig gode skyklapper til, naar magister Paul-Erik Hansen har kunnet overse — fyldig oplysning herom kunde han have fundet i Rørdams »knastørre« Biografi⁴³ — at Huitfeldt selv var en prominent repræsentant for »kyndige Folk fra Kancellierne«. At Huitfeldt, selv om han naturligvis i sine senere aar har haft god hjælp, saare langt fra har sparet sig selv, ogsaa med hensyn til forarbejderne, der maaske for en stor del er gjort gennem aarene 1580—95, kan der, skønt der nu kun kendes lidt til disse, i hvert fald gives et eksempel paa. Magister Paul-Erik Hansen har rigtigt paavist, at Huitfeldt bygger sin redegørelse for forhandlingerne mellem Danmark og kejser Karl V og Nederlandene gennem aarene 1533—1543 paa en af regeringen i dette sidste aar udsendt pamflet — han har fundet et eksemplar heraf i tyske Kancellis arkiv i afdelingen spanske Nederlande.⁴⁴ (Den er i øvrigt trykt i Krag og Stephanius: Christian III.s Historie II, 134—60). Men han har overset, at blandt de ganske faa Huitfeldtstykker, der findes

paa rigsarkivet, netop er Huitfeldts med egen haand foretagne oversættelse og uddrag af dette skrift.⁴⁵ Stykket har betydelig interesse som vidnesbyrd om Huitfeldts arbejdsmaade. Naar magister Paul-Erik Hansen med tanke paa originalen skriver, at Huitfeldts fremstilling er fremkommen ved en oversættelse »Ord for Ord« heraf, saa er dette for saa vidt rigtigt, men dog med den modifikation at det er et uddrag, der foreligger fra Huitfeldts haand. Det skal videre bemærkes, at markerende marginalnoter er tilføjede, at han ved omtalen af Frederik I har indføjet, hvad han vidste andetsteds fra, at denne var konge i 10 aar og mest holdt hus paa Gottorp (jfr. hans fortale til Frederik I.s historie). Endelig er i marginen tilføjet forskelligt fra forlægget, som oprindeligt ikke var medtaget. Hvor hans onkel Claus Huitfeldts tilfangetagelse af Nederlænderne omtales, har Huitfeldt i marginen tilføjet en lang fortælling om dennes fangenskab og befrielse, som han dog atter har overstreget. Sidste side af lægget, som iøvrigt optages af uddraget, har Huitfeldt benyttet til forskellige optegnelser angaaende Grevefejden, saaledes vedrørende Claus Kniphoff, Esge Billes tilfangetagelse af Lybækkerne og Tyge Krabbes forhold til Lybækkerne og de grevelige. Optegnelser, der naturligvis maa være foretagne efter oversættelsen af skriftet. Alt tilsammen er det sandsynligvis forarbejder af langt ældre dato end tiden for den endelige affattelse af Christian III.s og Frederik I.s historie. Det skal dog naturligvis ikke benægtes, at Huitfeldt, ligesom Vedel og samtidig med denne, og som ogsaa Krag — denne dog paa et langt senere tidspunkt, hvad hans data leverer uomstødelig bevis for — har faaet stillet til raadighed, hvad allerede var tilvejebragt af fremstillinger og samlinger, som kansler Niels Kaas havde til raadighed, eller som laa i et af kancellierne, men derud over maa man utvivlsomt tillægge Huitfeldts eget arbejde med at fremdrage vigtige aktstykker fra rigets arkiver — det være sig fra kancelliets kister eller fællesarkivet paa Gottorp — megen betydning. I sin sekretærtid har han haft god lejlighed til at søge aktstykker frem og tage eller lade tage afskrifter heraf, og han har haft omdømme til i stort maal at vælge de vigtigste. Faa af Huitfeldts udførlige aktuddrag vilde i en moderne fremstilling blive forbigaaede, selv om de naturligvis ikke gengives i hans brede form.

Anders Sørensen Vedel har om arbejdet paa at skrive en Danmarks historie skrevet: det er »lettere at følge en andens fodspor, som har traadt vejen og brudt isen, end køre for andre med brudet redskab ad ukendte veje«. ⁴⁶ Vedel veg tilbage herfor, ævnede maaske heller ikke at gøre det, og det er Huitfeldts fortjeneste at have gjort et saadant pionerarbejde. Dette gælder efter min opfattelse ogsaa Christian III.s historie, idet jeg ikke kan slutte mig til den først af Gram, senere med større skarphed af Paludan-Müller og sidst af Paul-Erik Hansen (med omvendt udgangspunkt: Huitfeldts uafhængighed af Krag) hævdede opfattelse: at Huitfeldts og Krags fremstillinger er uafhængige af hinanden, men at en fælleskilde ligger til grund for deres fremstillinger af Grevefejdens tid, og at de i øvrigt paa mange punkter har haft fælles materiale (Paul-Erik Hansen: baade for Grevefejden og senere: officielt aktmateriale). ⁴⁷ Jeg er om dette spørgsmaal langt mere enig med andre historikere: A. Heise, Dietrich Schäfer og Erik Arup, der, ganske vist uden at have beskæftiget sig saa indgaaende med problemet som de tre forannævnte forskere, har ment, at Krag i hvert fald lejlighedsvis (hvor han ikke havde andet kildestof til raadighed) har brugt Huitfeldts værk. ⁴⁸ Jeg vil endda give en bredere formulering af spørgsmaalet ved at føje til: at selv om Krag ikke direkte har afskrevet Huitfeldt, saa kan han dog meget vel haft støtte i dennes fremstilling, hvor meget eller lidt han saa end selv har føjet til eller ladet ligge af dennes fremstilling.

Skal en saadan opfattelse faa hævde, maa der naturligvis fremlægges bevis for, at Krag virkelig har kendt og paa en eller anden maade nyttet Huitfeldts fremstilling. En af de veje man kan gaa for at tilvejebringe et saadant er en undersøgelse af om nogle af de i Huitfeldts fremstilling indflettede personlige betragtninger kan spores i Krags fremstilling.

Huitfeldts kommentarer er ganske vist sparsomme og angaar naturligvis ikke altid begivenheder, som Krag har haft samme interesse for — f. Eks. Gustav Vasas indførelse af arveregimentet i Sverige 1543, der hos Huitfeldt fremkalder bemærkninger om, hvor meget klogere man længst var blevet i Danmark paa dette punkt.

Derimod mener jeg, det af nedenstaaende fremgaar, at Huitfeldt har været een af kilderne til Krags meddelelser om prins Magnus 1540.

Hertug Magnus' Fødsel.

Huitfeldt kvartudg. fol. Kkij.
1540.

Vdi Paaske helligedage, den 31. martij, begyntis saadant it forførligt vær imellom 4. oc 5. om morgenen, at mand icke mindis dislige, da bleffue der mange skib baade i Sundit oc andensteds.

Den 26. augusti føddis hertug Magnus, kong Christiani søn imellom 10. og 11. om natten paa Kiøbenhaffns slaat. *Hannom gick lycken baade imod oc met.*¹ Hand bleff biskop til Øsel oc fick Vigen os det stict til Curland. Mangen er aarsag til sin egen lycke, huem sig ellers effter tiden viste at skicke oc forholde. Hans vilkaar oc lycke haffde været god nock, haffde hand vist den fornumstelig at bruge.

fol. Ll. 1540.

Oc vaar fornæffnde aar den hede sommer, dog vijnuxten vaar megit god, icke kornvexten. Den hede sommer faaregick solens formørckelse den 7. aprilis.

Cragii Historia Regis
Christiani III, S. 220.
1540.

Hujus anni æstate sol insolita fervore segetes et fructus adurebat, qvum in vere vehementissima tempestate mare usque adeo fuerit commotum, ut in ipso freto Oritano ducentæ naves fluctibus obrutæ, aut invicem collisæ perierint. Utraqve hæc clades terra mariqve accepta, an ad fatum *Magni Ducis*, qvi *Christiano* filius secundus VII. idus septembris hoc anno natus est, haud dixerim. *Constat tamen varie eum sorte in vita jactatum fuisse, ut vim suam et in extollenda et dejiciendo homine satis fortuna ejus exemplo ostendisse videatur.*¹ Tametsi in eo nihil magnopere erat, quod vituperari posset, si donandi et profundendi modum, qvem sors facultatum dederat, fecisset; de quo erit, qveum loco plura reddemus.

Den danske oversættelse af
Krag, S. 224.
1540.

Udi indeværende sommer faldt der en usædvanlig heede, som foraarsagede misvext; da der i foraaret havde været saa stærk en storm, at der udi Sundet forgik 200 skibe. Om disse tvende ulykker baade til lands og vands har været forvarsel for prinds Magni skiebne, som var kong Christians anden søn, og blev født den 7. september udi indeværende aar, drister jeg mig ikke til at sige. *Doger det vist, at han havde adskillige hændelser, saa længe han levede, saa at lykken synes ret at have viist paa ham, hvorledes den een tid kan ophøye, en anden tid nedtrykke et menneske.*¹ Endskiønt man ikke kunde have meget at udsette paa ham, dersom han ikke havde bortgivet og forødt meere end hans formue tillod.

¹ Udhævelserne skyldes forf.

Denne sammenstilling afgiver paa en gang bevis for Niels Krags uafhængighed og afhængighed af Huitfeldt.

Huitfeldts hovedkilde til ovenstaaende meddelelser er letpaaviselig. Det er Mogens Madsens *Regum Daniæ Series*. Heri staar om stormen: Anno Dn. 1540. valida inprimis tempestas fuit in ipsis feriis Paschalibus nocte media inter quartam feriam et quintam die nimirum martij XXXI.

Om hertug Magnus' fødsel: Eodem anno die augusti XXVI. nascitur Hafniæ Magnus, Christiani filius.

Om den tørre sommer: Hujus anni æstas admodum sicca erat, et vinum anni illius longè optimum. Hanc siccitatem præcessit solis ecclipsis die VII. aprilis.⁴⁹

Derud over har Huitfeldt sandsynligvis gjort brug af Henrik Smiths danske aarbog, der giver den hos Mogens Madsen manglende meddelelse om de mange skibsforlis («mange Hollendere skib forginge for Helsingør, och andre skib, huor de laae y haffne y Danmarck»).⁵⁰

Mogens Madsens kilde for meddelelsen om den tørre sommer og særligt gode vinhøst er atter utvivlsomt Sleidanus,⁵¹ hvis bog han under 1537 har en henvisning til.⁵² Huitfeldt har i øvrigt nok selv læst herom i Sleidanus' bog; thi ogsaa han har til sin fremstilling søgt støtte hos Sleidanus. Under 1517 ved en omtale af Luthers første optræden henviser han saaledes til Sleidanus' fremstilling og ligeledes under 1546 med hensyn til udførligere oplysninger om Kurfyrst Johan Frederik og Landgrev Filips tilfangetagelse af Kejseren.⁵³

Naar Huitfeldt til meddelelsen om den tørre og varme sommer føjer, at kornvæksten dette aar ikke var god, kan det vel opfattes som en naturlig følgeslutning, men kan ogsaa bero paa veldokumenteret viden om forholdene i Danmark, hvor udførselsforbud for al fetaille opretholdtes langt hen i 1541.⁵⁴ Derimod maa de betragtninger over Hertug Magnus' skæbne, som meddelelsen om hans fødsel danner udgangspunkt for, ganske utvivlsomt anses for Huitfeldts egne.

Medens Krag har en anden — og forkert — dato for Hertug Magnus' Fødsel, hvor han nu end har faaet denne fra, og yderligere en konkret oplysning, som mangler hos Huitfeldt: at tallet paa de i paaskestormen forliste skibe var 200 — helt udelukket er det vel dog ikke, at Krag selv har indsat dette tal — saa dækkes i øvrigt de meddelelser, han giver, af Huitfeldts, og hvad der er afgørende: Huitfeldts betragtninger over Hertug Magnus' skæbne genspejles fuldstændigt klart i Krags ganske vist langt mere kunstfulde komposition, hvor det antydes, at foraarsstormen, og den af den usædvanlig varme sommer foraarsagede mis-

vækst, som han kobler sammen, maaske kunde være forvarsel for Hertug Magnus' skiftende skæbne.

Endnu et eksempel, hvor Krag utvivlsomt har draget nytte af Huitfeldts fremstilling, skal nævnes. Til omtalen af Mogens Gjões død 1544 føjer Huitfeldt de ofte citerede ord: »Hand vaar en aff de mectigste oc rigiste riddere paa jordegods, hues lige icke haffuer verit her eller i Tydskland vdi nogle hundrede aar«. ⁵⁵ — Huitfeldt maatte som nevø af Mogens Gjões berømte datter Birgitte Gjõe, gift med hans morbroder Herluf Trolle, og som forstander paa Herlufsholm her vide god besked. — Niels Krag skriver i meget nær overensstemmelse med Huitfeldt: *Tristor exitus fuit Magni Goyæi, qvi fortuna et opibus præ omnibus et nostrarum et vicinarum regionum eqvestris ordinis viris eximius* ⁵⁶ eller i oversættelsen: Men man tog sig Mogens Gjões død nærmere, som var den rigeste adelsmand, som har været i Danmark og andre nærgrændsende lande. ⁵⁷ Ligeledes maa Huitfeldt utvivlsomt være Krags kilde til bemærkningen fra samme aar om, at Joachim Rønnow skulde have ytret, at hvis han havde været paa fri fod, skulde han nok have sørget for at faa de andre bisper løsladt. De maatte derfor skamme sig, at de ikke kunde faa ham løsladt. ⁵⁸

Yderligere skal om forholdet mellem Huitfeldts og Krags fremstillinger bemærkes, at selv om denne sidstes for de senere partiers vedkommende, som fremhævet af Hans Gram og fuldt akcepteret af Caspar Paludan-Müller, ⁵⁹ er bygget paa større aktmateriale end Huitfeldts, er dermed ikke givet, at Huitfeldts fremstilling, for at bruge dennes egne ord fra hans fortale til Christian III.s historie, ikke har tjent som en anvisning for Niels Krag til ydermere at forfare oc undersøge, med hvilke Huitfeldt utvivlsomt netop sigtede til denne. Saadant havde Krag gode muligheder for, da han ifølge sin bestalling som historiograf havde fri adgang til at skaffe sig dokumentafskrifter fra rigets arkiver. ⁶⁰ At Krag under udarbejdelsen ogsaa af de senere partier af sin fremstilling har benyttet Huitfeldts værk, mener jeg godtgjort ved ovenstaaende sammenstillinger. En anden sag er, at Krag uden tvivl har gjort sig megen flid med ikke at afskrive sin adelige kollegas værk, ligesom han har søgt sin viden suppleret. Jeg skal saaledes

langt fra bestride, at Krag's meddelelser om begivenhederne i Norge i aarene 1535—37, som af Paludan-Müller fremhævet, er at foretrække, idet denne maa have hentet sine oplysninger fra »Regeringens eller Regeringsmændenes Archiver«, medens Huitfeldt her synes at bygge sin fremstilling »paa private Meddelelser, Anekdoter i adelige Slægter«, samt enkelte fra samme kilde hentede afskrifter af aktstykker og breve. Et forhold, der, som Paludan-Müller skriver, er let forklarligt, naar den rolle, hans fader Christoffer Huitfeldt spillede under disse aars begivenheder i Norge tages i betragtning.⁶¹ Men det er dog et aabent spørgsmaal, om Krag, hvis han ikke havde haft Huitfeldts fremstilling foran sig, i samme udstrækning havde behandlet de norske begivenheder, og om han i det hele taget vilde have udvist samme *j u d i c i u m* som Huitfeldt i sit skøn over, hvad der skulde medoptages i fremstillingen. Forskelligt af det for Krag særegne stof — først og fremmest en ofte alt for bred skildring af temmelig interesseløse og ligegyldige diplomatiske forhandlinger — tyder just ikke derpaa. Set under den synsvinkel, at det ogsaa var Krag's opgave at forfatte en fuldstændig Danmarks Historie — i løbet af seks aar — kan det i hvert fald med nogen føje siges, at han, selv om det var overensstemmende med gængs brug, at hans fremstilling i overvejende grad behandlede det danske riges forhold til udlandet, lagde for stor vægt paa diplomatiske episoder uden større politisk betydning.

For øvrigt dominerer ogsaa i Huitfeldts fremstilling forholdet til udlandet. Hans værk viser heri ganske sin samhørighed med 1500-tallets øvrige europæiske historieskrivning. Hidtil har man — i hvert fald saa vidt min viden rækker — ikke forsøgt en paavisning af, om Huitfeldt i arbejdsmaade og fremstillingsform har haft forbilleder og idealer, som han søgte at følge.

I sin biografi over Huitfeldt omtaler Holger Fr. Rørdam, at Huitfeldt under sit andet studieophold i Strassbourg 1567 og følgende aar maa have lært dr. Michael Beuther, der siden 1565 var professor i historie her, at kende, og at man, selv om det ikke er muligt at angive i det enkelte, hvad Huitfeldt har lært af denne, sikkert tør antage, at Huit-

feldt ved at betragte Beuthers historiske forfatterskab har mærket sig, »at det meget godt gik an at benytte Modersmaalet til historisk Fremstilling«, thi netop herved, fortsætter Rørdam, indlagde Beuther sig en ikke ringe fortjeneste, »medens han for øvrigt mindre bærer Præget af at være selvstændig, lærd Historiegransker«. ⁶² Derimod lader Rørdam uomtalt, at Beuther øvede sin største indsats som oversætter og udgiver af Johan Sleidans berømte Reformationshistorie, det schmalkaldiske forbunds officielle historieværk, og som dennes biograf, og at forklaringen paa, at han kaldtes til professor i Strassbourg, maa søges heri; ⁶³ thi netop her havde Sleidan efter i begyndelsen af 1540erne at have taget fast ophold i denne by, og med fuld officiel støtte fra stadsstyrets side (først og fremmest Jakob Sturm) — Strassbourg var medlem af det schmalkaldiske forbund — udarbejdet sit store værk, der udkom 1555. ⁶⁴ Vel havde Sleidan (d. 1556) allerede været død i nogle aar, da Huitfeldt 1562 kom til Strassbourg første gang for at besøge den berømte pædagog Johan Sturms gymnasium, men under det daglige bordfællesskab, har Huitfeldt sikkert allerede da faaet kendskab til Sleidan og hans værk, idet denne og Johan Sturm i den politisk vigtige tid i 1530erne og -40erne havde staaet i nært samarbejde som formidlere af forbindelsen mellem det schmalkaldiske forbund og de franske kreser, der til bekæmpelse af kejser Karl V gerne saa et samarbejde mellem Frankrig og tyske protestanter. ⁶⁵ Huitfeldts Strassbourgophold har uden tvivl haft stor betydning for hans udvikling og været medbestemmende for dens retning frem i tiden. At Sleidans værk ogsaa har haft direkte betydning for Huitfeldt for den af ham anvendte arbejdsmaade, tror jeg ikke kan betvivles. Det er et ofte nævnt særkende for Huitfeldts værk, at han i stor udstrækning støttede sin fremstilling paa dokumenter. Heri har han ganske sikkert fulgt det af Sleidan givne forbillede, idet denne bevidst fortrinsvis støttede sin fremstilling paa akter — han fik saadanne stillede til raadighed fra mange sider, bl. a. fra landgrev Filip af Hessen, Strassbourg stadsstyre etc. ⁶⁶

Endnu et værk, som Huitfeldt efter al sandsynlighed ogsaa har faaet kendskab til under sine Strassbourgophold, har sikkert spillet en stor rolle for ham. Det er Philip de Commines memoirer, som oprindeligt

skrevet paa fransk, 1545 var blevet oversat til latin af Sleidan. Huitfeldts høje vurdering af dette værk fremgaar af hans til 1605 daterede fortale til Henrik Mogensens danske oversættelse heraf. Han betegner heri memoirene som en af de fornemste historier, »som vdi wor thid er vdgangen jcke allenniste for stiiens oc sammensettelbens skyld, som er klar, rund, kortt, obenbar oc lætt adt forstaae, men meere, for att samme schriffte ere fulde aff werdzlig wiißdom oc forstand, som hedenhører thill regieringsstand oc regimentte«. Naar Huitfeldt længere henne i fortalen skriver: »jeg haffuer offte forwndret mig, att aff en wlærdt mand, som icke forstoed latinen, nogit sligtt dett fuldkommen wor, skulle kunde forebringes, men der jeg seer heden thill dend lange forfarenhed, øffuelse oc brug, hand haffuer haft thill hoffue, vdi krig och legationer, forundrer mig thes icke saa saare, och maa well bekiende, att lærdomb oc forfaring vdi latinen oc goede konster er goed, oc till huad som vdi skriffte skall wdgaae thienlig: men ett forstandigt hoffuidt aff øffuelße, lang brug oc forfaring er dett meste som gjør werckid«,⁶⁷ har han sikkert ogsaa haft sig selv i tanker. Selv om hans viden og kundskaber var større end de fleste af hans standsfællers — saaledes taler han i samme forord om sine kundskaber i tysk, latin og fransk⁶⁸ — har han naturligvis fuldt erkendt, at hans formelle kunnen, i hvert fald hvor det gjaldt det latinske sprog, stod langt tilbage for Niels Krags, og at han i humanistisk lærdom ikke kunde maale sig med Anders Sørensen Vedel. Begge havde gennemgaaet Wittenberg universitetets fine humanistiske skoling. Philip de Commines var for ham det store eksempel paa, at ogsaa en adelsmand, vel endda med færre studier bag sig end Huitfeldt selv, meget vel kunde optræde som historieskriver og i kraft af praktisk politisk viden og erfaring yde det fremragende.

Sin beundring for Commines lader Huitfeldt ikke blot komme til orde i 1605, da han havde sit eget store værk fra haanden. Allerede i sin fortale til Christian III.s historie, som ogsaa andetsteds i sin Danmarks historie, gør han Commines værk til genstand for omtale og lovprisning.

Dog hvilken rolle disse to betydelige historieværker fra 1500-tallet end kan have haft for Huitfeldts historiske forfatterskab, saa har naturligvis for ham, som for enhver ægte historiker, »d e n n a t u r l i g e

lyst« været den drivende kraft. Dertil føjede sig, saaledes som han selv ytrer i fortalen til Knud VI (IV).s historie, hans fædrelands-kærlighed. Hvor ufuldkomment end Huitfeldts værk var (hans atter og atter gentagne forbehold viser, at han var klarsynet nok paa dette punkt), hvor afhængig Huitfeldt end var af den i den foregaaende tid skabte tradition (f. eks. i behandlingen af forholdet til Sverige. Pladsen tillader mig ikke her nærmere at behandle dette, men om bevidst tendentiøs fremstilling fra Huitfeldts side tror jeg næppe der er tale)⁶⁹ og hvor hildet i sin stands snæversyn (f. eks. i behandlingen af Christian II, hvor han dog hovedsagelig ogsaa fulgte en allerede tidligere skabt tradition) han end var, saa havde han dog ved sin fremstilling brudt isen for andre, og han havde i sit livsvirke efterfulgt de af ham selv citerede ord af Plato, at »vi icke ere fødte . . . oss selff til gaffn, men ere en deel plictige vort fæderneland, en deel vore venner.«

-
1. Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1931).
  2. Paul-Erik Hansen: Hvitfeldt og Krag, 12. 3. Ibidem, 13 ff., 31, 48. 4. Ibd., 29—48.
  5. Aktstykker og Opl. til Rigsraadets og Stænderm. Hist. I (1883), 3. 6. Poul Coldings artikel i Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 100—104. For Steen Brahe, Manderup Parsberg og Jakob Seefeld henholdsvis artikler af C. F. Bricka (Henry Bruun), C. O. Bøggild Andersen og Henry Bruun sstd.s (Dansk Biogr. Leks. III (1934), 580—82, XVIII (1940), 7—9, XXI (1941), 528 f.). 7. Holger Fr. Rørdam: Historieskriveren Arild Hvitfeldt (1896), 91 f., 114.
  8. RA. Herredags dombøger nr. 10—13; Aktst. t. Rigsr. og Stænderm. Hist. I, 498 f. 9. Rørdam: Opus cit., 119—26 og 130 f. 10. Rørdam: Opus cit., 131. 11. Ibd., 163, 171 og 176. Se i øvrigt nedenstaaende fremstilling. 12. Aktst. t. Rigsr. og Stænderm. Hist. I, 78—80.
  13. Rørdam: Opus cit., 47—66; Arthur G. Hassø: Kristoffer Valkendorf (1933), 76—101. Valkendorf udnævntes 1. jan. 1574 til rentemester og forblev i funktion som saadan indtil 1589, medens Huitfeldt allerede fratraadte førstesekretærembedet, som han havde beklædt fra 1573, i 1580. 14. Rørdam: Opus cit., 119 og 124 f. 15. Ibd., 243. 16. Rørdam: Opus cit., 91—98. 17. Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873—78 (1876), 184 f.; Aktst. til Rigsr. og Stænderm. Hist. I, 498—505. 18. Rørdam: Opus cit., 73 f., 177; Dansk Biogr. Leks. VII (1935), 398; Dansk Adels Aarb. III (1886), 125. 19. Dansk Biogr. Leks. VII, 398—402. 20. Arnoldus Huitfeldius omnia potest apud Dominum Valkendorffium et Christianum Frisium, qui jam rebus præsunt«, efter Rørdam: Opus cit., 177 n 1. 21. Hassø: Krfr. Valkendorf, 34 f. 22. Ibd., 155—57. 183 f. 23. Rørdam: Opus cit., 198—220. 24. Ibd., 189—196. 25. Rørdam: Opus cit., 222. 26. Ibd., 151. 27. Rørdam: Opus cit., 154.
  28. Ibd., 150. 29. Udhævelserne skyldes forf. 30. Se Hist. Tidsskr. 10. R. VI (1942), 21 f. 31. Rørdam skriver vel i en fodnote (S. 165 n 4) »Hoftjenesten« var Hvitfeldt jo allerede kommen fra 1580«, men i den Tanke, at Huitfeldt maa sigte til et langt nærmere liggende Tidspunkt, fortsætter han: »men maaske tænker han paa, at han i Regjeringsraadets Tid ofte var

kommen i Forbindelse med Hoffet« og henviser til Deichmann (se Rørdam: Opus cit., 3), der har fremsat den opfattelse, at Huitfeldt først har forfattet sin fortale til Christian II.s historie efter herredagen 10. juni 1596, paa hvilken Valckendorf og Chr. Friis udnævntes til henholdsvis til rigens hofmester og kansler og nye rigsraader optoges, og efter at Huitfeldt havde ombyttet Tryggvælde len med Vordingborg (Rørdam: Opus cit., 165 n. 4). Denne opfattelse kan imidlertid ikke være rigtig, al den stund det afgørende naturligvis ikke er, hvornaar i 1596 Huitfeldt har skrevet det udaterede forord, men hvornaar han har begyndt arbejdet paa at forfatte Danmarkshistorien, og da han underskrev sin fortale til Christian III.s historie 8. oktober 1595, og den udkom endnu samme aar, foreligger der tvingende bevis for, at arbejdet herpaa var langt fremme inden den angivne dato. 32. Rørdam: Opus cit., 62 og tillæg nr. 35. 33. G. mangler i originalteksten. 34. Det samme. 35. Efter C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel (1847), 114 n. 13. 36. Ibd. 37. Dansk Biogr. Leks. X (1936), 648. 38. Rørdam: Opus cit., 67 f. 39. Wegener: Anders Sørensen Vedel, 20 n. 4. 40. Den norske Hirdskraa (1594), fol. Aij. 41. Ibd. 42. Paul-Erik Hansen: Opus cit., 84 f. 43. Ibd. 44. Paul-Erik Hansen: Opus cit., 53. 45. RA. Arild Huitfeldt. Egenhændigt Uddrag af Christian III.s Bericht af 1543 om hans Forhold til Nederlandene. (Paaskrift med dr. William Christensens haand). 46. Citeret af H. Grüner-Nielsen i Dansk Biogr. Leks. XXV, 187. 47. Cragii Annal. Christ. III Præf. 43 ff.; (Paludan-Müller: Studier til Benyttelse og Bedømmelse af nogle Kildeskrifter til Nordisk Historie. Tillæg (Hist. Tidsskr. 3 R. VI (1867—69)); Paul-Erik Hansen: Opus cit., 25—27, 66 ff. 48. A. Heise i Hist. Tidsskr. 4 R. III. (1873), 320, 389; D. Schäfer: Geschichte v. Dänemark IV (1893), 206; Arup i Hist. Tidsskr. 7 R. II (1900), 593; jfr. Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800 (1931), 105. 49. Historiske Kildeskrifter udg. af Holg. Rørdam 2. R. II (1887), 228. 50. Hist. Kildeskr. I (1873), 638. 51. Sleidanus: De Statv Religionis et Reipublicæ Carolo Qvinto Cæsare Commentarii (1555), fol. 206. 52. Historiske Kildeskr. 2. R. II, 226. 53. Huitfeldt: Kvartudg. Christian II.s Hist. 72; Christian III.s Hist., fol. Sbij. 54. Danske Mag. 3. R. VI (1860), 306 f. 55. Huitfeldt: Christian III.s Hist. Kvartudg. ubetegnet blad mel. fol. Qq III og Rr. 56. Cragii Ann. Christ. III, 273. 57. Krag og Stephanus: Christian III.s Historie, 279. 58. Huitfeldt: Christian III.s Hist. jfr. note 55; Cragii Annal. Christ. III, 272 f.; Krag og Stephanus: Christ. III.s Hist. 279. 59. Cragii Annal. Christ. III, Præf 43 ff.; Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 369; jfr. Paul-Erik Hansen: Opus cit., 26 f. 60. Dansk Biogr. Leks. XIII, 227. 61. Hist. Tidsskr. 3. R. VI, 389, 400—405; jfr. Paul-Erik Hansen: Opus cit., 25 f. 62. Rørdam: Opus cit., 18 f. 63. Allgem. Deutsche Biogr. II (1875), 589—92. 64. Ibd., XXXIV (1892), 459—60. 65. Gustav Wolf: Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte I (1915), 443 f. 66. Ibd., 444; jfr. Fueter: Geschichte der neueren Historiographie, 3. Udg. (1936), 201—3. 67. Hans Mogensens Oversættelse af Philippe de Commines Memoirer udg. af Poul Nørlund (1913) I, 7. 68. Ut supra, 8. 69. Huitfeldts personlige syn paa forholdet til Sverige kan bl. a. læses ud af hans fortale til Christian II.s Historie, hvori han skriver, at efter det svenske oprør mod Christian II og indsættelsen af et svensk kongehus med Gustav Vasa som dets stifter, var Sverige blevet adskilt fra den forening og forbund, der var gjort de tre riger imellem i dronning Margrethes tid, saaledes som udtrykkelig nævnt i Stettinfreden 1570 »saa begge riger hereffter skulde bliffue huert faar sig selffuer, paa det mand ingen aarsag skulde haffue til huer andre, men fred oc naboskaff maatte beholdis.«

Indgiftet i den danske Højadel i det 17de Aarhundrede.

Af Albert Fabritius.

Af det 17de Aarhundredes indrepolitiske Fænomener har ikke mindst den dramatiske Spænding i Forholdet mellem Adel og Kongemagt — Adelen voksende Magtstilling og pludselige Fald — tiltrukket sig Opmærksomheden. Her var en levende Illustration til den Tanke, som Kingo mod Aarhundredets Slutning formede i de magtfulde, uforgængelige Linier:

Velde og Vijbdom og timelig Ære,
Styrke og Ungdom i blomstrende Aar
Høyt over andre kand Hovedet bære,
Falder dog af og i Tjden forgaar.

Man har da med Føje søgt at finde en rimelig Forklaring og er vel nu omsider naaet til Enighed om, at Trangen til en stærk Centralmagt og den økonomiske Tilbagegang i Forbindelse med Adelen dels bevidste, dels uvilkaarlige Isolation som Samfundsgruppe, staar som de væsentligste Aarsager, og at Adelen Fald som politisk Magtfaktor saaledes er Resultatet af en indre Udvikling, hvis Rødder maa søges længere tilbage i Tiden.

Tidligere gjorde imidlertid den Opfattelse sig gældende, at Faldet var betinget af et »Forfald« — et underligt ubestemt Begreb, hvis Indhold har varieret, men som dog væsentligst var at forstaa saaledes, at Standen i biologisk Henseende var degenereret, saavel fysisk som psy-

kisk. Man husker Prædikaterne »udlevet, aandsfattig og characterløs«. Klart kommer dette Synspunkt frem i *Fridericias* Skildring i »Adelsvældens sidste Dage« (1894), hvor han forklarer Adelsens Tilbagegang ved »adskillige Slægters Mangel paa Ævne til at assimilere sig med de nye Forhold efter Reformationen og nærbeslægtedes Giftermaal i Forening med en stærk Tæring paa Livskraften«,¹ — en Tanke, som han fastholdt i Danmarks Riges Historie, hvor han hævder, at Adelen ikke besad »den Livskraft, som mere og mere krævedes til med Held at trodse det overdaadige Liv og Følgerne af de stadigt gentagne Giftermaal mellem ret nær beslægtede«.²

Fridericia synes at være den første, som bringer Degenerationen paa Tale i dansk Historie; hvorfra han har hentet dette Syn paa Udviklingen lader sig vel ikke med Sikkerhed fastslaa, men det ligger dog nær her, som andre Steder, at søge en Paavirkning fra *Sars*, som i 2. Bind af den norske Historie har gjort sig til Talsmand for en lignende Opfattelse. »Tjenesteadelen ..... udtørrede tilsidst sine egne Kilder«, hedder det her³ — »og naar den Tid kom«, siger *Sars* et andet Sted, »da det uundgaaelige Forfald indtraadte inden Adelen, da den ved at aflukke sig og blive bunden i sine Traditioner og Former . . . gik over fra at være et Organ for den fremadskridende Udvikling til at blive en Hindring for denne: da maatte det tillige blive aabenbart, hvad den havde kostet«.⁴ Iøvrigt behøver *Fridericias* Stilling til Problemet ikke at være direkte inspireret af den norske Historiker, den kan ogsaa være paavirket af den almindelige Litteratur, hvor Spørgsmaalet om Betydningen af fysisk og psykisk Arv havde været brændende siden 1860'erne, og hvor navnlig 1880-Aarene gjorde det til et centralt Problem (*Jonas Lie*: *Den Fremsynte*, 1870; *Bjørnson*: *Kongen*, 1877; *Bang*: *Haabløse Slægter*, 1880; *Ibsen*: *Gengangere*, 1881). Degenerationen kunde, som *Francis Bull* har udtrykt det, »opfattes og behandles på mange vis, gi utgangspunkt for studier over slektslikhet tross skiftende skjebner og miljø, eller for en utviklingstro og kulturoptimisme i spencers-darwinistisk ånd; men det kunde ogsaa danne grunnlag for en naturalistisk og deterministisk tankegang, slik som i *Taines* og *Zolas* forfatter-skap og i de franske psykiatrikeres degenerasjonsteorier«.⁵

Skarpest blev Degenerationsopfattelsen i dansk Historie formuleret af *Gustav Bang*, som gjorde Adelen Forfald til Genstand for sin Disputats. I »Den gamle Adels Forfald« (1897) ankede han over, at Forholdet: »de stadige Ægteskaber mellem nærbeslægtede« sjældent betonedes »med en Styrke, som svarer til den Rolle, det kan antages at have spillet«. ⁶ Man venter da med nogen Føje en grundig Behandling af dette Spørgsmaal, men der findes i hele det store statistiske Arbejde, han har nedlagt i sin Bog, ikke eet Tal til Belysning af dette Indgiftes Hyppighed eller Nærhedsgrad. Først da *Gustav Bang* skulde til at gøre Resultatet af sin Statistik op, vendte han tilbage til Spørgsmaalet ⁷, idet han som Aarsager til den konstaterede Dødelighed i Alderen nærmest efter det 20. Aar, peger paa to Forhold: 1. de bestandige Ægteskaber mellem beslægtede og 2. den voksende Trang til Nydelser. Af disse er den først nævnte i den Grad den primære, at man uden videre tør betegne Postulatet som den Hovedhjørneste, med hvilken Bangs Arbejde staar og falder. I sin Omtale af Forholdet peger *Bang* først paa Forbudet mod Ægteskaber mellem beslægtede af en vis Nærhedsgrad, men afviser, at dette kan have begrænset Indgiftet, med nogle Bemærkninger om den ringe Lovlydighed hos Datidens Mennesker, samtidig med at han nævner, at »de danske Adelslægters Stamtræer var saaledes filtrede ind i hverandre, at der sjældent hørte store genealogiske Kundskaber til at regne ud, at Brud og Brudgom var beslægtede, hyppig endog beslægtede paa flere Maader« — et Forhold, som man dog strengt taget skulde vente modvirkede Lovløsheden. *Bang* fandt, at selvom der muligvis var vundet noget ved, at Ægteskaber ikke fandt Sted mellem beslægtede i de forbudte 2. og 3. Led, saa var Helbredstilstanden langt mere nedbrudt ved de idelige Ægteskaber mellem lidt fjernere beslægtede. »Det var Forbandelsen ved den kaste-afsondrede Stilling, Adelen indtog; Efterkommerne blev svage . . . Der kan næppe være Tvivl om, at her er et Led i Ødelæggelsesprocessen, maaske endog et af de vigtigste.«

At *Gustav Bang* her gav Udtryk for sin Samtids — den af den franske Sindssygelæge *Morel* formulerede — Opfattelse af Degenerationens Problem er naturligt nok og kan selvsagt ikke bebrejdes ham. Vor

Tids Arvelighedsforskere godkender imidlertid ikke denne Opfattelse, men hævder tværtimod, at »Slægtsdegenerationen i den Forstand, at Slægterne bliver ringere, fordi de er indgiftede, eller som man ogsaa siger det, fordi de ikke faar tilført tilstrækkelig frisk Blod udefra«, ikke eksisterer.⁸ Man undrer sig imidlertid over, at Gustav Bang giver sine Kritikere Lejlighed til paa hans Paastand om de bestandige Ægteskaber mellem beslægtede at anvende hans egne Ord om Anne Gyldenstiernes Udtalelser om de sjældne Ægteskaber — »den grunder sig alt for meget paa et subjektivt Skøn om et Forhold, som kun kan maales ad statistisk Vej til, at der kan bygges noget paa den«.⁹

Senere Forskere har gennemgaaende taget med Forsigtighed paa Spørgsmaalet, og Indgiftet som saadant synes traadt i Baggrunden. Dog anser *Erik Arup* Forordningen af 10. Juni 1582 (Forbud mod uadeligt Ægteskab) for undergravende for Herremandsvældet i Danmark,¹⁰ og i *Bøggild Andersens* Betragtning af dette Forbud som en Hindring for Blodfornyelse¹¹, sporer man endnu Reminiscenser af den gamle Opfattelse. I sin Skildring af Adelen som Stand berører heller ikke *Knud Fabricius* Indgiftet direkte; kun i Omtalen af den faktisk, om ikke juridisk, eksisterende Højadel fremhæver han Gruppens Bestræbelser for ved Ægteskab indenfor sin egen Kreds at forøge Besiddelserne og holde sit Blod blaat.¹²

Selvom Forskningen saaledes stilfærdigt gaar bort fra Spørgsmaalet om Indgiftet og dets skadelige Virkninger, og selvom dette Forhold i biologisk Henseende saaledes ikke længere har generel Interesse, men kun en individuel for de Slægter, hvor Fætterægteskaber har medført Sammenstød af uheldige Arveanlæg, forekommer det alligevel ikke uden Betydning at faa konstateret, hvorledes det forholder sig med disse stadige Ægteskaber mellem beslægtede — at faa et talmæssigt Udtryk for Indgiftets Hyppighed og for Slægtsskabets Nærhedsgrad.

Skulde Spørgsmaalet løses til Bunds, maatte man naturligvis foretage en sammenlignende Analyse af samtlige adelige Ægtefællers Slægtskabsforhold, men det vil næppe findes urimeligt, at man til at begynde med lader sig nøje med et passende Udvalg. De efterfølgende undersøgelser maa derfor kun betragtes som Bidrag til Spørgsmaalets Af-

gørelse, men af deres Udfald vil det formentlig kunne skønnes, om der er Grund til at fortsætte Undersøgelserne paa bredere Basis. Naar man saaledes skal lade sig nøje med et Udsnit, vil det vel findes naturligt, at man har valgt Højadelens Slægter som Undersøgellesobjekt. Det er denne Gruppe paa mellem 30 og 40 Slægter, der sad inde med Størsteparten af Adelsgodset, og som mere end nogen andre søgte — og var i Stand til — at samle og holde samlet gennem sin Ægteskabspolitik; i dette Materiale vil man derfor formentlig være berettiget til paa Forhaand at vente, at Indgiftet vil vise sig at være stærkest, og de Tal, Undersøgelserne fremskaffer, skulde derfor kunne antages at være maksimale.

Undersøgelser af denne Art foreligger ikke tidligere i den danske Litteratur;¹³ derimod har tyske Arvelighedsforskere lejlighedsvis beskæftiget sig med Undersøgelser over Hyppigheden af Ægteskab mellem Fætter og Kusine, dels specielle Forekomster i bestemte Befolkningsgrupper i afgrænsede Lokalteter, dels ved almindelige Beregninger over hele Befolkninger. Disse Undersøgelser, som er nærmere behandlet i min Afhandling om Ahnetavlen¹⁴, har *Fritz Lenz* sammenfattet i det Hovedresultat, at Ægteskaber mellem beslægtede er mindre hyppige i katolske end i protestantiske Egne og særligt ofte forekommer i Landdistrikter, som udgør konfessionelle Enklaver, og han har endvidere ment at kunne paavise en ret udpræget Tilbagegang i Antallet af Ægteskaber mellem beslægtede i nyere Tid, hvis Aarsager han først og fremmest søger i de hyppige Vandringer paa Landet (Kommunikationsmidlernes Udvikling), dels i Fødselshyppighedens Tilbagegang efter Aar 1900. Over Forholdene her i Landet som Helhed foreligger kun et Skøn, idet man regner med, at ca. 1 pCt. af de nu indgaaede Ægteskaber finder Sted mellem Fætter og Kusine.¹⁵ Det vil heraf forstaas, at man ved Bedømmelsen af Indgiftets Hyppighed i ældre Tid, in casu det 17de Aarhundrede, ikke umiddelbart vil kunne sammenligne med nutidige Forhold, men maa vente en højere Procentsats.

De Undersøgelser, som i det foregaaende er omtalt, er ikke udført paa noget rationelt Grundlag, idet Forskerne har holdt sig alene til Kirkebøgernes Angivelser af Slægteskab mellem de kontraherende Par-

ter; det kan saaledes meget vel tænkes, at Slægtskab foreligger, uden at dette har været Parterne bevidst eller er kommet til Kirkebogsføreren Kundskab. Skal Undersøgelser af denne Art gøres absolut holdbare, vil det være nødvendigt at foretage en sammenlignende Analyse af Ægtefællernes Ahnetavler. Kun ved en simpel Konstatering af Ahnesammenfaldets Størrelse faar man et eksakt Udtryk for Slægtskabets Nærhed. Saadanne Undersøgelser er fra genealogisk Side især foretaget vedrørende fyrstelige Personer, hvor Ahnesammenfaldets Størrelse gennemgaaende er meget betydeligt.

Forøvrigt kan det vel næppe anses for overflødigt her at gøre opmærksom paa, at Indgifte nødvendigvis forekommer blandt ethvert Menneskes Forfædre; det af Indgiftet følgende Ahnesammenfald er en naturlig Følge af Begrebet. Regner man med 3 Generationer paa hvert Aarhundrede, vil et Menneske, som er født Aar 1900 i Aaret 1800 have 8 Ahner (4. Slægtled), Aar 1700 64 Ahner (7. Slægtled), Aar 1500 4096 Ahner (13. Led), Aar 1200 2.097.152 Ahner (22. Led); omkring Aar 800 vil Tallet med 34 Slægtled være naaet op paa 8.589.934.592, og man vil saaledes i Løbet af ganske faa Aarhundreder naa op paa Tal, der langt overstiger det totale Antal Individider. Dette teoretiske Billede kan i Praksis kun være muligt ved, at nogle af Ahnerne er identiske eller med andre Ord, at Slægtskab forekommer mellem Ahnerne. Jo nærmere et Ægtepar er beslægtede, jo tidligere indtræder Ahnesammenfaldet for deres Børn, og jo større er det. Er Ægtefællerne Fætter og Kusine, vil deres Børn kun have 6 Personer i Stedet for 8 i 4de Slægtled, idet to Par Oldeforældre vil være identiske. Ahnesammenfaldet andrager altsaa 25 pCt. Er Ægtefællerne Næstsøskendebørn, vil de 16 Ahner i 5. Generation være repræsenteret af 14 Personer, Ahnesammenfaldet er altsaa 12,5 pCt. Ved Ahnefor skydning, som fremkommer ved Ægteskab mellem beslægtede i ulige Led, beregnes Ahnesammenfaldet paa tilsvarende Maade. Har en Mand ægtet sin Kusines Datter, vil Ahnesammenfaldet for deres Børn andrage 12,5 pCt., idet 5. Led vil bestaa af 14 i Stedet for 16 Personer; det ene Par Tipoldeforældre vil nemlig i dette Tilfælde være identisk med det ene Par Oldeforældre.

I det følgende skal Ahnetavlerne for hver enkelt af de Mænd, som har indgaaet Ægteskab af de valgte Slægter i Tiden 1600—99, og deres Ægtefæller undersøges for ad denne Vej at konstatere, hvor stor en Procentdel af de paagældende Ægteskaber, der er indgaaet mellem beslægtede indenfor de 16 Ahner, Slægtskabets Nærhedsgrad, og paa hvilken Maade Ægtefællerne er beslægtede. Dette sidste Punkt har ogsaa i givet Tilfælde sin Betydning ved arvebiologiske Undersøgelser, idet adskillige arvelige Egenskaber jo er kønsbundne. For Børnene af et Fætterægteskab kan det saaledes i givet Fald være af afgørende Betydning, om Forældreparret er beslægtet paa den ene eller den anden af de fire mulige Maader (Mandens Fader kan være Broder til Konens Fader eller til hendes Moder, Mandens Moder kan være Søster til Konens Fader eller til hendes Moder). Ahnetavlerne opstilles som nævnt for 16 Ahner (5 Generationer) for hver af Ægtefællerne, altsaa for Børnenes 32 Ahner (6 Generationer), idet man fra arvebiologisk Side vil hævde, at det Slægtskab, som er fjernere, er ganske uden Interesse; i Virkeligheden interesserer Arvelighedsforskerne sig i overvejende Grad kun for Slægtskabsgraden Fætter-Kusine. Ved 16-feltede Ahnetavler maa Undersøgelserne følgelig antages at være tilstrækkelig bredt anlagte.¹⁶

De Slægter, der er valgt som Undersøglesobjekt, er følgende 32: *Banner, Bielke, Bille, Brahe, Brockenhuus, Daa, Friis* (af Hesselager), *Friis* (af Haraldskær), *Giedde, Grubbe, Gyldenstjerne, Holck, Juul, Juul, Kaas* (med Sparren), *Kaas* (med Muren), *Krabbe* (af Østergaard), *Krag* (af Jylland), *Lindenov, Lykke, Parsberg, Reedtz, Rosenkrantz, Seefeld, Sehested, Skeel, Thott, Trolle, Ulfeldt, Ulfstand, Urne* og *Vind*.

Det samlede Antal Ægteskaber, som er indgaaet af Mænd af disse Slægter indenfor det valgte Aarhundrede, udgør 552, der fordeler sig, som det fremgaar af den hosføjede Tabel; de største Slægter er Bille med 40 og Rosenkrantz med 38 Ægteskaber paa de 100 Aar, dernæst kommer Urne med 30, Sparre-Kaas'erne med 28, Mur-Kaas'erne med 27, Ulfeldt'erne med 24 og Krabbe'erne med 20; de mindste Slægter er Trolle'erne med 8 og Ulfstand med kun 2 Ægteskaber.

Oversigt

Slægt	Ægte- skaber	Ialt	Beslægtede			Beslægtede i procent			
			S	- NS	NNS	Ialt	S	NS	NNS
Banner	9	2	0	0	2	22,22	0	0	22,22
Bielke	15	3	1	1	1	20,00	6,67	6,67	6,67
Bille	40	15	0	5	10	37,50	0	12,50	25,00
Brahe	14	5	0	3	2	35,71	0	21,43	14,29
Brockenhuus	11	1	0	0	1	9,09	0	0	9,09
Daa	11	3	0	1	2	27,27	0	9,09	18,18
Friis (3 Egern)	10	4	0	1	3	40,00	0	10,00	30,00
Friis (Skaktavl)	11	3	0	0	3	27,27	0	0	27,27
Giedde	11	3	1	0	2	27,27	9,09	0	18,28
Grubbe	21	4	0	2	2	19,05	0	9,52	9,52
Gyldenstjerne	15	7	0	2	5	46,67	0	13,33	33,33
Holck	18	3	0	1	2	16,67	0	5,56	11,11
Juel	19	7	0	5	2	36,84	0	26,32	10,52
Juul	14	3	0	3	0	21,43	0	21,43	0
Kaas (Sparren)	28	7	0	1	6	25,00	0	3,57	21,42
Kaas (Muren)	27	2	0	0	2	7,41	0	0	7,41
Krabbe	20	1	0	0	1	5,00	0	0	5,00
Krag	17	2	0	0	2	11,77	0	0	11,77
Lindenov	17	5	0	3	2	29,41	0	17,65	11,77
Lykke	16	5	0	0	5	31,25	0	0	31,25
Parsberg	18	5	1	1	3	27,77	5,56	5,56	16,67
Reedtz	10	2	0	0	2	20,00	0	0	20,00
Rosenkrantz	38	13	2	7	4	34,22	5,27	18,95	10,53
Seefeld	10	3	0	0	3	33,33	0	0	33,33
Sehested	16	7	1	1	5	43,75	6,25	6,25	31,25
Skeel	18	9	0	4	5	50,00	0	22,22	27,78
Thott	17	9	0	2	7	52,94	0	11,77	41,17
Trolle	8	1	0	0	1	12,50	0	0	12,50
Ulfeldt	24	5	0	2	3	20,83	0	8,33	12,50
Ulfstand	2	1	0	0	1	50,00	0	0	50,00
Urne	30	2	1	1	0	6,67	3,33	3,33	0
Vind	17	2	2	0	0	11,78	11,74	0	0
Ialt	552	144	9	46	89	26,09	1,63	8,33	16,12

Af disse 552 Ægteskaber er ialt 144 eller 26,09 pCt. indgaaet mellem Mennesker, som enten var Søskendebørn, Næstsøskendebørn eller Næstnæstsøskendebørn — fjernere Slægtskab er som nævnt ikke taget i Betragtning. Størsteparten af de 144 Ægteskaber mellem beslægtede falder imidlertid paa Næstnæstsøskendebørnene, nemlig 89 eller 16,12 pCt. af det samlede Antal Ægteskaber. Da Næstnæstsøskendebørnene er beslægtet i 4. Led efter kanonisk Komputation og i 8. Led efter den civile Beregningsmaade, er Ægteskaber mellem saadanne vel forbudt efter de dagældende katolske Regler, men tilladt saavel i Kirkeordinansen 1539¹⁸ som i Frederik II's Ægteskabsordinans af 19. Juni 1582, hvori det hedder, »at der skal ingen trolouffuis tilsammen i de forbudene led, som ere første, andit och tredie led, som ere sødskenne, sødskennebørn och nestsødskennebørn«. ¹⁹ Det vil derfor være rimeligt at se bort fra denne Slægtskabsgrad (Næst-Næst-Sødskendebørnene), som baade for moderne arvebiologisk Opfattelse og for Samtiden var uden reel Betydning, og det kan da som Hovedresultat af Undersøgelsen fastslaas, at den danske Højadel i det 17de Aarhundrede kun for 9,96 pCt. Vedkommende har indgaaet Ægteskaber mellem beslægtede i de forbudte Led, altsaa i de Grader, som Samtiden ansaa for stridende imod »Guds Lov«. Der er for os — saalidt som for Bisperne i Island — ikke nogen Anledning til at agte »de gamle papistiske Paafund« mere end Kong Frederiks Ordinans — de Paafund, om hvilke det hedder, at de skyldes Gerrighed, idet man da kunde faa Penge ind for at dispensere.²⁰ At Ægteskaber mellem, hvad Bang kaldte »de lidt fjærnere beslægtede«, altsaa Næstnæstsøskendebørn (hvilken Gruppe, som paaapeget, udgør 16,12 pCt.) eller endnu længere ude, skulde indebære en Risiko for Afkommet, anser man som fremhævet i vore Dage for ganske usandsynligt. Det kan for en overfladisk Betragtning se faretruende ud, at det til Stadighed er den samme Arvemasse, der gaar igen, men man glemmer da, at Variationsmulighedernes Antal er umaaleligt stort. For et Barn af Næstnæstsøskendebørn er de 32 Ahner repræsenteret af 30 Personer, hvilket vil sige, at Ahnesammenfaldet kun andrager 6,25 pCt., og dertil kommer yderligere, at Ægteparret kan være beslægtet i fjerde Led paa 64 forskellige Maader.

Vender vi os nu til de i de forbudte Grader indgaaede Ægteskaber, saa andrager disse ialt, som vi har set af Oversigten, 55 af et samlet Antal paa 552 Ægteskaber eller som nævnt 9,96 pCt. fordelt med 9 Ægteskaber mellem Fætter og Kusine (1,63 pCt) og 46 mellem Næstsøskendebørn og dermed beslægtede Grader.

Som før fremhævet er der fire forskellige Muligheder for Slægtskab mellem Fætter og Kusine, nemlig

FF	FM	MF	MM
FM	FM	FM	FM

Ser vi nu paa de 9 Tilfælde af Fætterægteskaber indenfor den danske Højadel, saa viser det sig, at 3 af dem er mere komplicerede, idet der i et Tilfælde foreligger yderligere Slægtskab mellem Forfædrene, et Tilfælde er dobbelt Fætter og Kusine-Forhold, og et Tilfælde kun et Halvsøskendeforhold. De øvrige 6 er regulære, og Ahnesammenfaldet andrager altsaa i hvert af disse 25 pCt. Af disse 6 repræsenterer et Type 2 (Farfader Broder til Mormoder), to Type 3 (Farmoder Søster til Morfader) og tre Type 4 (Farmoder Søster til Mormoder); den første Type er ikke repræsenteret.

I de tre mere komplicerede Tilfælde er Ahnesammenfaldet i et Tilfælde 12,5 pCt. (altsaa det samme som for Næstsøskendebørn), idet Slægtskabet (af Type 4) kun er et Halvsøskendeforhold: Farmoderen er Halvsøster til Mormoderen. I det andet Tilfælde er Ahnesammenfaldet 37,5 pCt., idet der foruden Slægtskabet i andet Led (af Type 2, Farfader Broder til Mormoder) foreligger Slægtskab i 4. Led (Farfaderens Morfader var Broder til Morfaderens Farfader), herved tabes først 25 pCt. og dernæst 6,25 pCt., de resterende ÷ 6,25 pCt. opstaar ved, at begge Ægtefæller var Børn af Næstsøskendebørn, men saaledes at 2 af de derved sammenfaldende Ahner var identiske med to tidligere bortfaldne. De 32 Ahner er saaledes repræsenteret af 20 Personer. Endelig var det tredie Tilfælde dobbelt beslægtet i 2. Led (henholdvis Type 1 og 4), hvorved de 32 Ahner repræsenteres af kun 16 Personer, Ahnesammenfaldet andrager altsaa i dette Tilfælde 50 pCt.

Sammenfattende kan vi saaledes opstille

Fætter-Kusine-Ægteskaber

1	med	Ahnesammenfald	.....	12,5	0/0
6	»	»	»	25,0	0/0
1	»	»	»	37,5	0/0
1	»	»	»	50,0	0/0

Disse 9 Ægteskaber er saaledes med Hensyn til Sammensætning af 6 forskellige Arter.

Ægteskaberne indenfor 3. Led er naturligvis i endnu højere Grad forskellige; medens der, som vi saa, foreligger 4 forskellige Typer paa Slægtskab i 2. Grad, saa er der her 16 forskellige Maader, hvorpaa Slægtskabet kan konstitueres.

1) FF	2) FF	3) FF	4) FF	5) FM	6) FM	7) FM	8) FM
FF	FM	MF	MM	FF	FM	MF	MM
FM	FM	FM	FM	FM	FM	FM	FM
9) MF	10) MF	11) MF	12) MF	13) MM	14) MM	15) MM	16) MM
FF	FM	MF	MM	FF	FM	MF	MM
FM	FM	FM	FM	FM	FM	FM	FM

Af de 46 Tilfælde af Ægteskaber i 3. Led er 24 enkle, altsaa med et Ahnesammenfald paa 12,5 pCt. (32 Ahner repræsenteret af 28 Personer); af disse 24 er tre af Typerne 1, 10, 13 og 16, to af Typerne 2, 7 og 14, og et af hver af Typerne 3, 4, 5, 9, 11 og 15. Dertil kommer 4 Tilfælde (et af Type 9, to af Type 10 og et af Type 16), hvor Slægtskabsforholdet mellem Ægtefællerne er et rent 3.-Grads-Forhold, men hvor der tillige er Ahnesammenfald i den ene af Ægtefællernes Ahnetavler (i alle Tilfælde er Hustruerne Børn af Næstsøskendebørn), hvorved disse Ægtepars Børn kommer op paa 18,75 pCt.s Ahnesammenfald.

Af de øvrige er 1 beslægtet i 3. og 2. Led og 6 i 2. og 3. Led og alle 7 repræsenterer hver sin Type. Ahnesammenfaldet er i 5 Tilfælde 12,5 pCt., i et Tilfælde, hvor Faderen var Søn af Næstsøskendebørn, 18,75 pCt., og endelig i det syvende Tilfælde, hvor Slægtskabet beroede paa et Halvsøskendeforhold, kun 6,25 pCt. Af de resterende 11 Ægte-

skaber, hvor Slægtskabet er yderligere kompliceret, er 4 foruden i 3. Led tillige beslægtet i 4. Led; alle er typologisk forskellige, Ahnesammenfaldet andrager for de tre's Vedkommende 18,75 pCt. og for den fjerde 25 pCt. takket været Indgifte i Faderens Ahnetavle. I to Tilfælde var Ægtefællerne foruden i 3. Led ogsaa beslægtede i 4. og 3. Led, af forskellige Typer, begge med 18,75 pCt. Sammenfald, og et var tillige beslægtet i 3. og 4. Led med 25 pCt. Sammenfald. Et Ægtepar var foruden i 3. Led ogsaa beslægtet i 2. og 3. Led ved et Halvsøskendeforhold, Ahnesammenfaldet var 25 pCt. Et andet Ægtepar var foruden i 3. Led beslægtet i 4. Led ved et Halvsøskendeforhold, Ahnesammenfaldet androg 15,63 pCt.; et Ægtepar foruden i 3. Led ved Halvsøskendeforhold tillige beslægtet ved Halvsøskendeforhold i 4. Led, saaledes at Ahnesammenfaldet her kun beløber sig til 9,38 pCt. (29 af 32), og endelig er det sidste af de 45 Ægtepar beslægtet paa 3 forskellige Maader, nemlig i 3. Led (Mandens Farfader Broder til Hustruens Morfader), i 4. og 3. Led (Mandens Farmoders Fader Broder til Hustruens Farfader) og i 4. Led (Mandens Farmoders Moder var Søster til Hustruens Mormoders Fader). Ahnesammenfaldet androg i dette sidste Tilfælde 25 pCt.

De 46 Ægteskaber mellem *Halvfætter og Halvkusine* fordeler sig saaledes:

1	med Ahnesammenfald.....	6,25	0/0	1	Type
1	»	9,38	0/0	1	»
29	»	12,5	0/0	18	»
1	»	15,63	0/0	1	»
10	»	18,75	0/0	10	»
4	»	25,0	0/0	4	»

De 46 forskellige Ægteskaber er saaledes af 35 forskellige Typer.

Det turde være en Selvfølge, at der ikke af denne Udredning kan læses noget som helst med Hensyn til Indgiftets skadelige eller gavnlige Indflydelse paa Afkommet. Formaalet med den har blot været at paa-pege, hvormange forskellige Muligheder for Slægtskabets Etablering, der foreligger — en Mangfoldighed som bedre end noget andet vil vise det uholdbare i at generalisere paa dette Punkt. — At Ægtefæller er

Fætter og Kusine, Halvfætter og Halvkusine, dækker over mange forskellige Forhold.

Som Afslutning paa denne Del af Undersøgelsen vil vi se lidt paa Afkommet af de 9 Ægteskaber mellem Fætter og Kusine, det eneste Forhold, der paa Forhaand kan skønnes at have haft Mulighed for at rumme en Fare.

Vi ser først paa de seks regulære Fætterægteskaber, hvis Ahnesammenfald er 25 pCt. Her har vi først Major *Jørgen Bielke* til Stamhuset Kjørbygaard, som 1697 blev gift med *Ide Dorothea Rosenkrantz*; i Ægteskabet var der 1 Søn, der døde ung, og 1 Datter, der blev gift to Gange.²¹ Dernæst er der Oberst *Christian Giedde* til Skivehus, som i sit 1665 indgaaede Ægteskab med *Magdalene Sybille Urne* havde fem Børn, en Søn og to Døtre, der døde som smaa, samt to Sønner, der begge blev voksne, og hvoraf den ene blev Oberst og giftede sig; om den andens Skæbne foreligger der intet efter hans 26. Aar.²² Oberst *Verner Parsberg* til Eskær m. m., der efter 1674 ægtede sin Kusine *Mette Marsvin*, havde ikke Børn i dette Ægteskab, som maa antages at have varet en halv Snes Aar, hun døde først i 1687. Da han havde Børn i sit andet Ægteskab med *Christiane Barbara Rantzau* (2 Sønner og 1 Datter) kan Fætterægteskabets Barnløshed skyldes Sammenstød at letale Gener.²³ *Anders Rosenkrantz* til Langtind, der 1686 ægtede *Sophie Bille*, havde 4 Sønner og 3 Døtre, af hvilke en Søn fortsatte Slægten, to døde som smaa, den fjerde i ung Alder af Feber paa sin Udenlandsrejse; af Døtrene døde de to tidligt, den tredie blev gift.²⁴ Amtmand *Joachim Frederik Vind* var i sit 2. Ægteskab med Kusinen *Else Urup* (gift 1668) Fader til en gift Datter og en Søn, der fortsatte Slægten. Ægteskabet varede i knapt to Aar.²⁵ Endelig havde Etatsraad *Christian Vind* til Vrejlev Kloster i 1. Ægteskab med sin Kusine *Anne Cathrine Walkendorff* (gift 1694) ingen Børn, medens hans 2. Ægteskab var velsignet med 7; men Fætterægteskabet varede kun ca. 2½ Aar.²⁶

Frederik Sehested, der i sit ca. 1681 indgaaede Ægteskab (Bevilling 21. December 1680) med Kusinen *Else Rothkirck* ingen Børn havde, skønt Ægteskabet har varet i over 20 Aar, fik Børn med sin anden Hustru, saa ogsaa her foreligger der en Mulighed for letale Gener

Optræden, skønt Ahnesammenfaldet for Børnene i dette Tilfælde kun vilde have været 12,5 pCt.²⁷ *Holger Rosenkrantz* til Brusgaard og *Anne Brahe* (gift 1678) var saa nær beslægtede, at Ahnesammenfaldet andrager 37,5 pCt.; de havde 3 Sønner (1 død lille, 1 under Felttoget i Italien og 1, der fortsatte Slægten), og 4 Døtre, af hvilke 1 døde lille en ca. 18 Aar gammel og de to andre i høj Alder ugifte.²⁸ Endelig var Ægteskabet mellem *Knud Urne* og *Lisbet Sophie Urne* (gift efter 15. November 1664), der var dobbelt Fætter og Kusine (Ahnesammenfald 50 pCt.) barnløst, skønt det varede ca. 18 Aar. I første Ægteskab, som kun varede 1½ Aar, havde Knud Urne en Datter, i sit tredie Ægteskab, som blev indgaaet, da han var over 67 Aar, ingen Børn.²⁹ Ogsaa i dette Tilfælde kan Indgiftet altsaa have spillet en Rolle.

Det er selvsagt ugørligt paa det foreliggende Materiale at drage nogen som helst Slutninger; det kan blot siges, at i de 5 Fætterægteskaber, som var velsignede med Børn, foreligger der ikke Vidnesbyrd om hverken fysiske eller psykiske Abnormiteter hos Børnene, saalidt som iøvrigt om fremtrædende Begavelse. Af de 4 barnløse Ægteskaber, har tre haft en saadan Længde (10, 20 og 18 Aar), at der maa formodes særlige Grunde til Barnløsheden, men om den skyldes Ufrugtbarhed hos Hustruen eller Sammenstød af uheldige Anlæg fra to Sider, kan selvsagt ikke afgøres. Det fjerde Ægteskab varede som nævnt kun 2½ Aar, saa herom kan vist intet siges.

Vi kommer saa til Slut til Spørgsmaalet om, i hvilket Omfang disse Ægteskaber i forbudt Led har været en Overtrædelse af Frederik II's Ægteskabsordinans, og i hvilket Omfang der foreligger kongelig Dispensation. Heraf vil det altsaa fremgaa, om Gustav Bang har Ret, naar han paastaar, at Lovlydigheden var »af en ganske ejendommelig ringe Styrke«, eller om ogsaa dette er et Postulat af samme Holdbarhed, som Paastanden om de bestandige Ægteskaber mellem beslægtede.

Det viser sig da, naar vi undersøger Kancelliets Brevbøger, samt efter 1639 de enkelte Rækker af Registre, at vi i 37 af de 55 Tilfælde kan konstatere, at Bevilling foreligger. I 36 Tilfælde er selve Dispensationen fundet indført, i det 37te Tilfælde fremgaar det af et Missive til Mogens Schested af 19. December 1635, hvori det tillades ham til

Reparation af Junget Kirke at anvende de Penge, »som Hans Bilde til Jungergaard skal betale for sit Giftermaal«, at Hans Bille har faaet Bevilling, men den findes ikke indført.³⁰ Man har saaledes ikke nogen absolut Sikkerhed for ,at der i de resterende 18 Tilfælde foreligger Lov-overtrædelse, men maa nøjes med at fastslaa, at 18 er det maksimale Tal. De Ægteskaber, hvortil Bevilling ikke er fundet, er i kronologisk Orden følgende: 1605 *Hans Johansen Lindenov* og *Lisbet Sophie Rantzau*, 1606 *Laxmand Gyldenstjerne* og *Margrethe Friis*, 1607 *Jørgen Skeel* og *Kirsten Lunge*, 1622 *Eiler Urne* og *Jytte Gyldenstjerne*, 1623 *Niels Sehested* og *Birgitte Brahe*, 1632 *Otto Skeel* og *Ide Lunge*, 1646 *Steen Brahe* og *Sophie Rosenkrantz*, samt *Christopher Lindenov* og *Dorte Friis*, 1650 *Henrik Daa* og *Pernille Below*, 1655 Friherre *Eiler Holck* og *Elisabeth Høeg*, 1656 *Peder Juul* og *Dorothea Sehested*, ca. 1660 *Alexander Grubbe* og *Ellen Skram*, samt *Manderup Parsberg* og *Ellen Arenfeld*, 1663 *Niels Juul* og *Barbara Juul*, efter 1674 *Verner Parsberg* og *Mette Marsvin*, 1678 *Holger Rosenkrantz* og *Anne Brahe* og omkring 1680 *Frands Juul* og *Johanne Sophie Kaas*, samt *Frederik Thott* og *Helvig Sophie Sehested*. Alle disse 18 Overtrædelser af Forordningen gælder Næstsøskendebørn med Undtagelse af *Holger Rosenkrantz* og *Anne Brahe* i 1678, som var Søskendebørn. At der skulde foreligge Uagtsomhed, kan man ikke ret forestille sig — i hvert Fald kun undtagelsesvis — den danske Adel havde i det 17de Aarhundrede, Slægtebøgernes, Ligprædikenernes og Vaabentæppernes Blomstringstid, vel Rede paa sine Slægtskabsforhold; man maa sikkert være berettiget til at gaa ud fra, at disse Overtrædelser (forsaavidt Bevillingen ikke er forglemt indført) skyldes et Ønske om at spare det temmelig kraftige Gebyr, der maatte betales.

I et Tilfælde, *Christopher Lindenovs* Vielse med *Dorte Friis*, er det ganske mærkeligt, at der ikke foreligger Dispensation, idet Ægtefællerne 30. Juni 1646 fik Bevilling til at vies »paa Salen«;³¹ i dette Tilfælde har man sikkert i Kancelliet glemt at tilføre Protokollen Bemærkning om, at Tilladelsen ogsaa gjaldt forbudt Led.

I et andet Tilfælde vides det bestemt, at Dispensation ikke forelaa, idet der 5. September 1623 udgik Missive til Bispen i Odense om at

affordre den Odense-Præst, som kort forinden havde viet *Niels Sehested* og *Birgitte Brahe* en Erklæring om, hvordan han kunde komme til at vie to Personer, der var beslægtet i 3. Led, uden at faa forevist en kongelig Bevilling.³²

Hvor Gebyrets Størrelse har kunnet fastslaas, viser det sig at være stærkt varierende Summer, som har maattet betales, og de har vel saaledes rettet sig nogenlunde efter de paagældendes Formuesforhold. En almindelig Sum er 300 Daler; saaledes betalte 1632 (6. Februar) *Gunde Rosenkrantz* 300 enkende Daler til de fattige, 1635 (24. Februar) *Jørgen Rosenkrantz* 300 Speciedaler til Frederiksborg Skole, og 1636 (28. August) *Ove Juul* den samme Sum til den samme Skole. *Anders Lindenov*, som 1635 (7. December) fik Besked om at betale 500 Speciedaler til Frederiksborg Skole, fik 20. Maj 1639 Afgiften nedsat til 300.³³ 500 Daler maatte derimod saavel *Ove Bielke* (1642, 18. April) som *Erik Rosenkrantz* (s. D.) af med, og *Børge Rosenkrantz* maatte endog bløde 1000 Daler (1646, 26. Maj).³⁴ Der var dog ingen, der naaede op paa Siden af *Mogens Pax*, hvem det 1625, (6. Maj) blev paalagt at betale 2.500 Speciedaler til Vartov Hospital, en Sum han endnu 16. Januar 1631 blev rykket for, og som han 28. Juli 1631 fik Lov til at erlægge i Jordegods.³⁵ Man havde i Kancelliet taget godt ved Lære af den »Gerrighed«, som man beskyldte den katolske Kirke for at udvise i dette Forhold.

Bemærkelsesværdigt er, som det indirekte vil være fremgaaet af det foregaaende, at de 9 Ægteskaber mellem beslægtede i 2. Led er indgaaet henholdsvis 1664, 1665, 1668, efter 1674, 1678, ca. 1681, 1686, 1694 og 1697, altsaa alle efter 1660 — de kan altsaa — hvilke følger de end ellers maatte have haft — ikke have bidraget til Adelens Svækkelse før 1660. Den Gennemgang af Kancelliregistranterne, som er blevet foretaget af Hensyn til Dispensationerne til adelige, og som for Sjællandske Registre er fuldstændig for Tiden 1651—99, viser iøvrigt for det første, at Dispensationer til Vielse mellem Fætter og Kusine forekommer meget sjældent, for det andet, at de først begynder i 1660'erne. Her findes i Fyenske Registre Knud Urnes Tilladelse af 15. November 1664 og i Sjællandske Christian Gieddes af 5. Juli 1665. I Sjællandske

Registre er de næste Bevillinger (til borgerlige) af 14. September 1668, 10. Februar 1675, 26. December 1676 og derefter flere i 1680'erne og 90'erne. Da Sjællandske Registre, der jo ogsaa omfatter Københavns Befolkning, kan antages at dække et tilstrækkeligt Omraade til at repræsentere hele Befolkningen, maa man heraf kunne drage den Slutning, at Fætter og Kusine-Ægteskaber først forekommer her i Landet efter Midten af det 17de Aarhundrede.

Den Uvilje mod eller Ængstelse for Følgerne af Fætterægteskaber, som jo iøvrigt endnu kan spores i Befolkningen, har altsaa været tilstrækkelig stor til at forhindre Overtrædelser af Bestemmelserne. Man behøver ikke at etablere et Modsætningsforhold mellem Befolkningen og de dydige Lovgivere — Ægteskabsloven af 1582 var, i hvert Fald paa dette Punkt, i nøje Pagt med Folkets Følelse, og de strenge Straffebestemmelser — der jo blandt andet førte til Fru *Birgitte Rosenkrantz'* Henrettelse i 1603, og *Gjord Kaas'* i 1616, da han, »ked af sin gamle Frue« *Ermegaard Gyldenstjerne* havde indladt sig i et illegalt Forhold til sin Fætter *Niels Kaas'* Enke Fru Birgitte — disse strenge Straffebestemmelser maa anses for at være i Overensstemmelse med Tidsaanden.

Som før fremhævet regner man i vore Dage med ca. 1 pCt. Fætterægteskaber i hele Befolkningen. Skønt man maatte være berettiget til at vente en adskilligt højere Procentsats i den danske Højadel i det 17de Aarhundrede, en Gruppe som var stærkt standsfølende, direkte økonomisk interesseret i at holde sammen paa Godserne og relativt lidet talrig, udgør Procenten dog kun som paavist 1,63. Naar man samtidig tager i Betragtning, at samtlige 9 Fætterægteskaber er indgaaede efter 1660, kan man vist roligt afvise enhver Tale om, at »de bestandige Ægteskaber mellem beslægtede« har noget paa sig, eller har haft nogen som helst Betydning for den Svækkelse,³⁶ der gjorde det muligt for Kongemagten at eliminere Adelen som politisk Magtfaktor. Derimod er der noget mere Hold i Gustav Bangs Paastand om den ringe Lovlydighed. Som vi har set, foreligger der ikke Dispensation i godt en Tredjedel — 18 af de 56 — Tilfælde af Ægteskab i forbudt Led, og selvom nogle af disse maaske alligevel har været i Orden, saa er dog en

ikke ringe Del knebet uden om, sikkert for at undgaa de fantastisk høje Udgifter, der var forbundet dermed.

Undersøgelsen vil sluttelig have vist, at den katolske Kirkes strenge Bestemmelser paa dette Punkt har kastet sine Skygger langt frem over i Tiden.

---

1. Fra Adelsvældens sidste Dage, 1894, S. 50. 2. Danmarks Riges Historie, IV, 1896, S. 61. 3. Udsigt over den norske Historie II, 1877, S. 398. 4. Samme S. 399. 5. Henrik Ibsen: Samlede Verker (Hundreårsudgave) IX, 1932, S. 16. 6. Gustav Bang: Den gamle Adels Forfald, 1897, S. 13. 7. Samme S. 105. 8. Tage Kemp i Observatoriets Almanak for 1942, S. 66. 9. Bang: anf. St. S. 9. 10. Danmarks Historie II, 1932, S. 619. Betragtes Herremandsvældets Fald som fuldbyrdet 1660, har Forordningen unægtelig haft en forbløffende hurtig Virkning. 11. Schultz Danmarks Historie III, 1942, S. 25. 12. Det danske Folks Historie V, 1929, S. 78, uforandret i Schultz Danmarks Historie. 13. Paa Dansk haves ganske vist Johannes Mygge: Om Ægteskaber mellem Blodbeslægtede, 1879 (Disp.), men hans Materiale synes for spredt og Oplysningerne for lidt eksakte til, at der kan regnes med Rigtigheden af hans Resultat, som gik ud paa 4,92 % Ægteskaber mellem beslægtede i danske Landsogne i 1878, nemlig 3,15 % Fætterægteskaber og 1,77 % Næstsøskendebørn, navnlig det sidste Tal er utvivlsomt ganske forkert. 14. Hans Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius: Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtebog, Tavlebind, 1940—42, S. 13—16. 15. Tage Kemp: anf. St. S. 64. 16. Direktøren for Arvebiologisk Institut, Dr. med. Tage Kemp har godhedsfuldt drøftet disse Forhold med Forfatteren. 17. Ahnetavlerne opstilles paa Grundlag af Danmarks Adels Aarbog, suppleret med Thisets Samlinger m. v. 18. Bl. XLIII. Rørdam: Danske Kirkelove I, 1883, S. 74. 19. Secher: Forordninger og Recesser, II, S. 279. 20. Kancelliets Brevbøger 1588—92, 1908, S. 125 (Missiver fra November 1588). 21. D.A.A., 1887, S. 64. 22. D.A.A., 1894, S. 126. 23. D.A.A., 1940, S. 90. 24. D.A.A., 1910, S. 425. 25. D.A.A., 1941, S. 78 f. 26. D.A.A., 1941, S. 81. 27. D.A.A., 1911, S. 454. 28. D.A.A., 1910, S. 403. 29. D.A.A., 1904, S. 488. 30. Kancelliets Brevbøger 1635—36, 1940, S. 379. 31. Sjællandske Registre anf. Dato. 32. Kancelliets Brevbøger 1621—23, 1922, S. 669. Af et Missive til Otte Marsvin af 26. Juli 1624 (samme 1624—26, 1925, S. 201, jfr. 694) fremgaar det, at Niels Sehested har udstedt en Obligation paa 3000 Dlr. in specie, hvilke Kongen skænker til Kvæsthuset i Christiania. Disse Penge er imidlertid Indfrielse af et Laan, som det fremgaar af en Skrivelse fra Niels Sehested (Danske Kanc. Indkomne Breve) og ikke, som man godt kunde have tænkt sig, den Bøde, han har maattet betale for Ordinansens Overtrædelse. 33. Alle Angivelser fra Kancelliets Brevbøger anførte Datoer. 34. Alle Angivelser fra Sjællandske Registre, anførte Datoer. 35. Alle Angivelser fra Kancelliets Brevbøger, anførte Datoer. 36. Det kan synes paafaldende, at 4 af de 9 Fætterægteskaber var barnløse, men man kan næppe være berettiget til vidtgaende Slutninger af saa smaa Tal, som det her drejer sig om, og det maa ikke overses, at den Mulighed, at der i samtlige 4 Ægteskaber har været Børn, der døde som smaa, ikke er udelukket; Stamtavlematerialet er jo desværre ikke saa fuldstændigt som ønskeligt.

Hannibal Sehesteds Slægt, Barndom og Skoleaar.

Af C. O. Bøggild-Andersen.

The child is father of the man.

Paa det kobberstik, som smykker Odensebispen Hans Mikkelsens 1646 trykte ligprædiken over Hannibal Sehesteds moder fru Anne Lykke, er afbildet 32 adelige vaabenskjolde. Blandt dem er saa ansete danske adelsslægters som Gyldenstierne, Sparre, Bille, Frille, Munk, Lunge, Sture, Daa, Banner, Grubbe, Bildt, Tornekrans, Krabbe og Lykke. Disse slægters blod kom gennem fru Anne til at flyde i hendes børns aarer. En af hendes bedstefædre var den Mogens Gyldenstierne, som førte rigsbanneret paa Christiern II.s tog til Sverige 1520, men 1523 svigtede kongen og 1531 som lensmand paa Akershus forsvarede dette slot mod ham. Hans broder var den berømte Odensebiskop Knud Gyldenstierne. Gennem sin farmoder fru Karen Krabbe tilhørte fru Anne en anden gammel jysk adelsslægt med store traditioner. Fru Karen næstsøskendebarn var den fra Grevefejden velkendte rigsmarsk Tyge Krabbe, den haarde hævder af sin stands og den gamle kirkes interesser.

Ogsaa fru Annes faderslægt Lykke var af jysk rod og talte kendte navne blandt sine medlemmer. Hendes farfaders broder var den Niels Lykke, som efter at have ægtet en datter af den godsrige norske adelsdame fru Inger Ottesdatter til Austraat blev norsk rigsraad, men bragte skam over slægten og sig selv ved sit forhold til sin afdøde kones søster. En fjernere slægtning — farfaders halvfætter — var den for sin ærgerighed og pragtlyst kendte rigsraad og diplomat Jørgen Lykke til Hverringe, der gennem en aarrække havde været i kong Frans I af Frankrigs tjeneste.¹

Mens Lykkeslægten i 17. arhundrede havde sin bedste tid bag sig — den kendteste bærer af navnet i denne periode Kaj Lykke gjorde det ingen ære — var Hannibals faderslægt Sehestederne en æt, som endnu ikke havde overskredet sin middagshøjde og gemte paa friske kræfter. Slægten, der ved 1600 betegnedes som *de Maltesøn'er*, var af gammel vendssysselsk storbonderod. Det var først Hannibals brødre, som antog Sehestednavnet, paa et tidspunkt, da det var blevet et særsyn, at en dansk adelsslægt ikke havde noget familienavn. De tog navnet fordi deres vaaben — tre søblade — havde en tilfældig lighed med det, som førtes af den holstenske slægt Sested (Sehested, Sehestedt). I Vendssyssel kan vaabnet og slægten føres tilbage til midten af 14. aarhundrede. I den følgende tid træffer vi medlemmer af slægten med navne som Trugil, Torbern, Thomes, Niels (Nisse) og Jens knyttede til gaardene Tofte, Vellinghøj og Ullerupgaard. Først Jens Thomesen til Vellinghøj, Holmgaard og Højris paa Mors, 1537—51 landsdommer i Nørrejylland og gift med Anne Maltesdatter Juel, førte den frem blandt de adelsfamilier, som havde kongelige len og indflydelse i landsdelen. Af hans to sønner sad den ene Enevold i ret smaa kaar — hans datter Kirsten ægtede endog en »ufri« foged — mens den anden Malte Jensen (1529—92) til Holmgaard, Højris, Boller (Børglum herred) og Nøragergaard (Gislum herred) blev baade landsdommer, lensmand (paa Gudum- og Ørslevkloster) og skibschef under Syvaarskrigen. Hans hustru Sofie Bille bragte storfugleblod ind i slægten. Hendes fader var rigsraad Claus Bille, en kraftfuld og evnerig personlighed, der som lensmand paa Bahus med stor nidkærhed varetog kongerne Frederik I.s og Christian III.s interesser over for baade nordmændene og Sverige, deltog i udarbejdelsen af den norske reces af 1539, der blev grundlaget for norsk lovgivning indtil Christian V.s norske lov, og »bidrog saa stærkt til at ødelægge Norges uafhængighed« (Edv. Bull). Og hendes moder Lisbet var datter af den berømte søkrieger Jens Holgersen Ulfstand til Glimminge, lensmand paa Gotland, rigsraad og kong Hanses flaadechef.²

Kriegerblodet gik i arv til Malte Jensens og Sofie Billes ældste søn Sten Maltesen (1553—1611) til Holmgaard, efter et mangeaarigt og begivenhedsrigt kriegerliv i fremmede lande, lensmand paa flere militært

vigtige slotte, rigsraad og til slut rigens marsk. Den næstældste af Maltesønerne Thomes (1555—1609) til Bækmark og Tanderup førte en godsejers uafhængige liv. Den yngste broder Claus (1558—1612) til Nøragergaard var 1594—1612 Christian IV.s statholder paa Øsel.

Med Sten Maltesen naaede en mand af den gamle slægt fra Limfjordsegnene op i de lag af adelen, der som raader og rigsebedsmænd var med til at regere Danmarks og Norges riger. To af hans brodersønner skulde naa lige saa vidt eller videre.

Den eneste af Thomes Maltesens sønner, som naaede voxen alder, var Christian Thomesen (1590—1657), 1625 rigsraad, 1630 rigets og 1640 kongens kansler, en af de lærdeste af Danmarks høje embedsmænd gennem tiderne, højt anset for sit retsind, en dybt religiøs natur, præget for livet af sin lærer og svigerfader, tidens største danske bibelforsker Holger Rosenkrantz »den lærde« til Rosenholm, men ogsaa en klog politiker, naar kampen stod om de værdier, som han med sit gammeladelige, konservative syn ansaa for de bærende i livet og i stat og samfund. Med hans sønnesøn af samme navn, viceadmiral Christian Thomesen Sehested, gik slægten til søs og frembragte en begavet marinestrateg og -administrator, den ypperste af Danmarks flaadechefer i den store Nordiske Krig.

Mens viceadmiralen var den sidste af sin linie paa mandssiden, blev den tredie af Malte Jensens sønner Claus Maltesen stamfader til de nulevende medlemmer af den jyske Sehestedslægt. Han fik med sin hustru Anne Nielsdatter Lykke (1568—1645) ikke mindre end 7 sønner og 4 døtre. Den tredie af sønnerne Mogens Sehested blev stamfader til den endnu livskraftige Broholmlinie. Den ældste datter Sofie blev i sit ægteskab med rigsraad Erik Juel til Hundsbæk moder til de ypperste af slægten Juel, Niels Juel, vor største søhelt, og Jens Juel, den fremragende statsmand. Den sjette af sønnerne var Hannibal Sehested.³

Maltesønnernes børn og børnebørn, indbefattet de to brødre Juel, der vistnok slægtede moderens familie nok saa meget paa som faderens, havde for de flestes vedkommende deres eget ansigt: brede, uregelmæssige, kraftige, undertiden noget lukkede træk. I regelen var de tætbyggede og stod godt og fast paa benene. Slægtens militære anlæg kom til

udfoldelse hos rigsmarsk Sten Maltesen, Niels Juel og admiral Christian Thomesen Sehested, dens politiske og diplomatiske hos kansler Christian Thomesen, Hannibal Sehested og Jens Juel. Det var en sund slægt med stærke og oprindelige instinkter, dybt rodfæstet i dansk jord og tradition. Dens forstandsudvikling laa over det almindelige og naaede i enkelte tilfælde det geniale. Men der spores samtidig hos flere medlemmer en latent lidenskabelighed, der, som hos kansler Christian Thomesen, kunde finde udtryk i en religiøsitet, for hvilken alt i stigende grad tegnede sig under gudsforholdets og evighedens synsvinkel, eller, som hos Hannibal Sehested, i et dynamisk temperament eller, som hos Jens Juel, i tavs bitterhed over tingenes skæve gang. Fra arild var slægten næret af Nordjyllands sandede muld og omsust af vestenblæsten. Er det det nørrejske »sind«, som her møder os?

Claus Maltesen var fra 1594 til sin død 14. april 1612 kongelig statholder paa Øsel, den store ø i Rigabugten, som af sin sidste biskop af den tyske orden var blevet afstaaet til kong Frederik II og nu dannede det danske vældes yderste forpost mod øst. Fra 1570 styredes den af en dansk statholder med bolig i den 1334 opførte bispeborg Arensburg (»Ørneborgen«) paa øens sydside, hvis svære hvide mure med de to firkantede hjørnetaarne »lange Hermann« og »Styrvolt« stadig skuer ud over Rigabugten og det af lave sandbanker og sumpe opfyldte kystland.⁴

Det var ikke mange maaneder efter deres bryllup i Viborg 1593, at den 36-aarige Claus Maltesen og hans 10 aar yngre hustru flyttede til Arensburg, hvor de, bortset fra korte besøg i hjemlandet, henlevede hele deres 10-aarige ægtestandstid, og hvor vistnok alle børnene, med undtagelse af den tredie søn Mogens, der fødtes 1598 under moderens ophold paa Højris, og Sten, der fødtes nogle maaneder efter faderens død i København, først saa dagens lys: Sofie (f. 1594), Niels (f. 1595), Malte (f. 1596), Birgitte, Jens, Claus, Karen (f. 1606), Hannibal (f. 1609) og Anne.⁵

Den danske familie maa have følt sig ret ensom blandt øens estiske bønder og fiskere og dens faa tyske borger- og adelsslægter, selv om der

har været danske i borgens garnison og blandt tjenerskabet. Maaske har dette bidraget til at skabe det gode sammenhold, som senere prægede søskendeflokken. Det og saa fru Annes kærlige og ømme modersind. Sønnen Malte mindedes altid senere hendes kummer, da han i 15-aarsalderen sendtes af gaarde for at lære krigshaandværket hos faderens gamle ven, Litauens storhetman Jan Carol Chodkiewicz. For at trøste hende, gav han hende ved afskeden et blad papir, hvorpaa han havde skrevet følgende ord af David: »Befal Herren din vej, haab paa ham, han skal gøre det«. Gerne beholdt hun dem alle om sig længst muligt; efter faderens død kaldte hun flere gange forgæves Malte hjem fra de polsk-tyrkiske kampe.⁶

Faderens personlighed staar mindre tydeligt for os. Han har aabenbart, som broderen Sten, været i udenlandsk krigstjeneste i sin ungdom, og ved Kalmarkrigens udbrud tog han sig energisk af Arensburgs forsvar. Efter hans død eftergav Christian IV fru Anne, hvad Claus Maltesen havde anvendt i dette øjemed ud over, hvad hans lensbrev bemyndigede ham til. Nogle gange var han i restance med sine lensafgifter, men ogsaa dette tog kongen naadigt paa, og fru Anne fik i juni 1613, omend ikke uden »megen stor tribulatz og genvordighed«, kvittering for sin mands indtægts- og udgiftsforvaltning i hele hans statholdertid. I et egenhændigt brev til kansler Christian Friis, hvori hun udtaler sin taknemlighed herfor, siger hun (med bevaring af hendes egen stavemaade), at hun »wyll ønske och bede aff Gud aldermegttyste, at myne bören ygen kunde were och blyue hans mayest[ets] ttro och nøttyge ttyenerre vdy alle vnderdanichhed, som dy ere hans mayest[et] och derys ferne ryge skyllych och pligtych«.⁷

Nu, efter mandens død, tilfaldt den byrde at opdrage de 11 børn og sætte dem i vej den 43-aarige enke. Foruden jordegods paa Øsel og i Halland og Skaane efterlod den afdøde statholder sig de jyske herregaarde Højris, Nøragergaard, Gullerupgaard og Nørre-Holmegaard. Hertil købte fru Anne 1615 Rydhave og 1616 Rørbæk. Det var en anseelig godsmængde — efter at hun 1621—22 havde skiftet med sine børn, taxeredes hun endnu 1625 til 1024, 1638 til 1038 tdr. hartkorn — men der var jo mange til at dele den. Ingen af børnene traadte ud i

verden med en større jordejendom i ryggen; de maatte nøjes med andele i en eller flere af de nævnte gaarde, andele, som dog øgedes, efterhaanden som flokken mindskedes ved dødsfald.⁸ Skønt fru Anne aabenbart har været en beundringsværdig barneplejerske, maatte hun, efter at børnene var voxede til, ofte klæde sig og sine i sorg. 1626 døde sønnen Claus i Hamburg »paa sin sotteseng«. Aaret efter bortrøvede den bitre Kejserskrig to af hans brødre: Niels, den ældste, der som ritmester havde deltaget i slaget paa det Hvide Bjerg 1620 og syv aar senere som major faldt for et skud paa Elben, og Jens, som, ligeledes med majorsrang, 12. juli 1627 mistede livet, da Tillys tropper belejrede den danske besætning i skanserne ved Lüdershausen i de lüneburgske Elbegne. 1636 kom saa fra Holland budskabet om, at den 24-aarige Sten, den yngste i skaren, var død af sygdom dernede. Da Hannibal nogle aar før sit ægteskab med Christian IV.s datter Christiane (1642) fik en søn med en københavnsk borgerdatter, kaldte han ham op efter de to afdøde brødre Jens og Sten.⁹

Tilbage af sønnerne var herefter, foruden Hannibal, kun Malte (d. 1661), der slap levende gennem sin virksomme deltagelse i de polske felttog, Kejserskrigen og Torstenssonkrigen og blev ejer af Rydhave og Boller (Börglum herred) og lensmand i Stavanger (i broderens norske statholdertid) og paa Aastrup, og Mogens (d. 1657), der 1629 mistede sin højre arm paa kongens flaade i Wismars havn, sad som lensmand paa Københavns slot, Skivehus, Bövling og Riberhus og var herre til Holmegaard, Mullerup og Nøragergaard, højt anset inden for den jyskfynske adel. Af døtrene ægtede Sofie (d. 1658) 1618 den senere rigsraad Erik Juel til Hundsbæk, Birgitte (d. 1655) Hans Lykke til Krabbesholm, Karen (d. 1672), der 1631—34 var hofmesterinde for Christian IV.s børn med Kirsten Munk, 1628 Tyge Krabbe til Stenalt og Aastrup (d. 1629) og 1641 Jørgen Seefeld til Visborg, mens den yngste datter Anne (d. 1665) forblev ugift.¹⁰

Fru Anne kunde, da børnene i foråret 1645, Torstenssonkrigens sidste aar, samledes om hendes dødsleje paa Mogens Sehesteds fynske gaard Mullerup, kaste blikket tilbage over et langt liv, der havde bragt baade sorg og glæde. Trods alt vel mest af den sidste. Altid takkede hun, siger

Hans Mikkelsen i sin ligprædiken, Gud, »som havde givet hende gode og lydige børn, om hun end undertiden med sorrig (havde) mist dennem, haver hun dog haft saa stor glæde af dennem, som igen levede og end ogsaa af dennem, som Gud kaldede, før end hun dennem miste, at hun dog aldrig kunde fuldtakke Gud, som dog altid blandede hendes sorrig med trøst«. Taalmodigt bar hun sit sidste 10 uger lange sygelejes lidelser. »Der hun blev tilspurgt, hvor det var med hende, sagde hun saa sagte: Det er nu Gud ske lov meget godt«. Hun »takkede Gud, at hun nu havde alle sine børn samlede hos sig, saa nær som hendes søn Hannibal Sehested, hendes kære datter velbaarne frøken Christiane og hendes søn Hans Lykke«. Hun, som i saa mange aar havde været midtpunktet i de begavede og karakterfulde børns liv, fik da ikke sagt farvel til den, der nu var den yngste af sønnerne og som var naaet videst af dem alle, kongens svigersøn, rigens raad og Norges statholder, i øjeblikket rastløst optaget af nordrigets forsvar mod Sverige.¹¹

Hvorfor hed han Hannibal, dette navn med den store oldtidsklang midt i søskendeflokkens jævne danske navne? »Uden tvivl«, siger J. A. Fridericia, »stammer hans Fornavn, der ikke tidligere kendes inden for den danske Adel, fra den fremmede Ø«. ¹² Det er ikke den eneste gang, den fortjenstfulde historiker — som indtil vore dage i mangt og meget har fastlagt synet paa det 17. aarhundredes danske historie — ræsonnerer mærkeligt skævt, hvad Hannibal Sehested angaar, selv om det ikke altid er saa let at fange ham som her. Der kan ikke være fornuftig tvivl om, at Hannibal Sehested er opkaldt efter sin moders morbroder Hannibal Gyldenstjerne til Restrup (1548—1608), en tid lensmand paa Bahu, hvem han selv i 1650 nævner blandt dem af hans »forfædre«, som havde haft len i Norge før ham.¹³

Hannibal kan næppe have modtaget mange indtryk af sin fødeøns natur og af Arensburgs hvide firkant og gotiske hvælvinger, da han i 3-aarsalderen, vel indbyltet, ved pinsetid 1612 sejlede med moder og søskende til København for aldrig senere at gense det første barndomshjem. De otte følgende modtagelige barneaar tilbragte han hos moderen i Jylland, slægtens hjem. Vi har lov at gætte, at han har leget i skovene

og mellem bakkerne omkring den gamle familiegaard Højris ved Saltingsund, hvor en utro borgfrue, som af sin fortørnede mand skulde være blevet indmuret i en af riddersalens vinduespiller, sagdes at gaa igen. Ogsaa Nøragergaard, ved landevejen mellem Hobro og Løgstør, der ved skiftet efter faderen blev hans arvelod, har han vel allerede i barneaarene lært at kende. Mest synes dog fru Anne at have ført hus paa det dejlige Rydhave, hvis hvide bygninger i gotisk stil med det solide ottekantede taarn ved borggaardens sydvestre hjørne maaske har mindet hende om det Arensburg, hvor hun havde været saa lykkelig. Hvor ofte er ikke Hannibal og hans tre aar yngre broder Sten klatret op i taarnet eller op paa Ryde Bavnehøj for at spejde ud over Venø Bugt og over Skive Fjord, mens vestenvinden tog i deres lokker! Den nordjyske natur — det frugtbare moræneland langs Limfjorden og det karige hedeland ind efter mod Storaæn — har præget sig uudsletteligt i drengesindet. Og omgangen med egnens folk — gaardens tyende og bønder og naboadelen og dens børn — har givet deres maal en jysk farve, som vistnok aldrig helt forsvandt.¹⁴

Ofte er tanker og drømme gaaet paa langfart, ud til de ældre brødre, der var med i krigene syd paa, som faderen og farbroderen, rigsmarsken, havde været det. Fru Anne slap jo aldrig sønnerne der ude af sinde. Skulde de to yngste gaa samme vej?

For Hannibals vedkommende skulde dette spørgsmål bringes sin løsning nærmere, da han var i 11-aarsalderen. Der var ikke blot bonde- og krigerblod i slægten, men ogsaa boglig evne. Den af dens mænd, som nu var den fremmeste, Hannibals 19 aar ældre fætter Christian Thomesen, var gaaet studie- og kancellivejen og var nu hofmester for kongens ældste søn, den udvalgte prins Christian. Han havde faaet sin første uddannelse i Danmarks fineste aandelige milieu, hos den lærde humanist og teolog rigsraad Holger Rosenkrantz til Rosenholm, hvis datter han 1620 ægtede. Det skyldes vel Chr. Thomsens mellemkomst, at Mogens Sehested, den tredieældste af Claussønnerne, 1612—17 studerede paa Rosenholm for siden at fortsætte sin uddannelse ved udenlandske universiteter. Og man fejler næppe ved at formode, at han ogsaa har haft sin finger med i spillet, da Hannibal Sehested i 1620 eller 1621 fik

den unge lærde, magister Christen Jensen til lærer og opdrager (præceptor). I øvrigt skal Hannibal efter sit senere udsagn have været utilfreds med den undervisning, som bødes ham i mødrenehjemmet.¹⁵

Christen Jensen (1596—1635), som senere fik tilnavnet Vejle, var en borgersøn fra København, hvor han efter studier i Wittenberg 1621 tog magistergraden. Juli samme aar ansattes han som konrektor ved Odense skole. Bevarede breve viser, at han stod Rosenholmkredsen og specielt Christian Thomesen nær, og han har sikkert kunnet takke bl. a. denne omstændighed for, at han allerede 1622 blev rektor i Odense, 1623 professor ved det derværende gymnasium, 1624 sognepræst i Vejle og 1627 kongelig hofprædikant.¹⁶

Chr. Jensen synes efter sin hjemkomst fra Tyskland i maj 1620 efter Chr. Thomesens ønske at have opholdt sig et aars tid i professor Jesper Brochmands, den senere Sjællands biskops, hus i hovedstaden. Er Hannibal, hvad en senere ytring af ham kunde tyde paa, allerede i denne tid kommet under hans varetægt, maa ogsaa han have tilbragt nogle maa-neder i Københavns lærde kvarter.¹⁷ Sikkert er det, at han boede i Chr. Jensens hjem i Odense. Han fortæller, at han hørte til lærerens »private«
elever, men han har vel ogsaa fulgt en del af den undervisning, som blev givet i Odense lærde skole og paa det gymnasium, som 1621 stiftedes i byen i henhold til en kongelig forordning af 1619 om oprettelse af saadanne læreanstalter i en række stiftsbyer som mellemed mellem latinskolerne og universitetet, og som endelig indviedes i jan. 1623. Der var i de første aar tre professorer ved gymnasiet, og undervisningen omfattede foruden latin og græsk — latinskolens hovedfag — teologi, hebraisk, logik, metafysik, matematik og fysik.

I hvilket omfang Hannibal Sehested har sat sig ind i disse fag, er ukendt. Vi ved blot, at han under Christen Jensens kyndige vejledning blev en efter sin alder meget stiv latiner og heller ikke var ukyndig i græsk. Hvilken omvæltning har det ikke været for den jyske adelsdrengh at blive omplantet fra herregaardslivet, skovene og markerne til den gamle domkirkeby, den gang paa ca. 5—6000 indbyggere, og dens lærde kreds af professorer, hørere og skole- og gymnasieelever af baade adel og uadel!¹⁸

To gange i Hannibals skoletid var der raadsmøde i Odense, i marts og september 1623; ved den førstnævnte lejlighed har han kunnet se Christian IV, sin senere svigerfader, der under mødet boede paa Dalum kloster.¹⁹ I øvrigt har han næppe manglet føling med adelige slægtninge og venner, thi der gik flere andre adelige drenge i skolen, bl. a. Erik Rosenkrantz, en søn af den lærde Holger, med hvem han 1629 fulgtes til universitetet i Oxford, og talrige adelsfamilier — »Odenseadelen«, som man siden sagde — havde gaarde i byen.²⁰

I jan. 1624 indviedes magister Christen til sognepræst i Vejle, og blandt dem, der fulgte ham til den østjyske præstegaard, var Hannibal Sehested. I september ægtede præsten sin forgængers enke, den unge borgmesterdatter fra Horsens Else Hansdatter Riber, hvis moder vistnok optoges i hjemmet.²¹ Det følgende aar rykkede en ny husfælle ind. Der var i 1625 en ung elev i Sorø skole, der af »adskillige og langvarige sygdomme« var blevet saa medtaget, at lægerne forbød ham at beskæftige sig med bøger. »Hans kære svoger, den hæderlige og højlærde mand, dr. Christen Jensen, da sognepræst udi Vejle, men siden Hans kgl. Majestæts hofprædikant, tog ham derudover aar 1625 hjem med sig mod vinteren og under sin egen institution perfektionerede hannem til akademiet (d. e. Københavns universitet), hvorhen han og aar 1626 med et godt testimonium forskikkede ham.« Den sygdomssvækkede soraner var Else Hansdatters broder Hans Hansen Svaning eller, som han siden hen kaldte sig, Hans Svane, der i fremtiden skulde blive Danmarks og Norges ærkebiskop. Han og den tre aar yngre adelsætling Hannibal Sehested blev venner under samlivet i Vejle præstegaard, hos den mand, hvem de begge skyldte saa meget, at hans minde for stedse maatte knytte et broderligt baand mellem dem.²²

Der skulde komme den time i vort lands historie, hvor dette baand fik vidtrækkende betydning.

Betydning fik det sikkert samtidig for Hannibal Sehesteds udvikling, at han i de modtagelige drengenaar kom til at leve i et borgerligt milieu. Knud Fabricius har udtalt: »Hans sociale Forstaaelse gjorde det muligt for ham som den eneste af Adelen at samvirke intimt med de lavere Stænder og gennemføre Lighedstanken i den ny Styrelse« (efter

1660).^{22a} Denne forstaaelse har efter al sandsynlighed faaet sin første væxt gennem de unge aars tilknytninger og oplevelser.

Et glimt af forholdet mellem magister Christen Jensen og hans rigest begavede elev faar vi i et latinsk brev, som han skrev til Hannibal, vistnok under dennes sidste »skoleaar« i Vejle. Brevet findes i afskrift i et lille kvartbind, der indeholder afskrifter af breve fra en række personer, som i aarene 1614—24 har haft forbindelse med Odense skole. Alle afskrifterne er i Hannibal Sehesteds haand. Han har tydeligt nok foretaget dem for at have en samling latinske brevmønstre til studiebrug. Chr. Jensens brev er sikkert skrevet kort efter, at han i stor hast har maattet bryde op for at tiltræde en kortere rejse, og paaminder eleven om hans forskellige pligter. Hannibal skal huske at være til stede ved de kirkelige handlinger, opføre sig artigt og beskedent over for »begge familiens mødre«, gøre sine opgaver i latin og græsk færdige, undgaa »uhøflighed og drengestreger«, ikke strejfe rundt i porte og gaarde og paa vejene, ikke spise for meget og vogte sig for »kaade og hovmodige ord« og »utøjlet snaksomhed« og i det hele for »alt det, som paa nogen maade kan skade din slægt, din gudsfrygt, dit rygte og det haab, man nærer til dig«. »Og saa farvel. Tænk paa din Gud og paa mig, hvem du snart ser, hvis Gud vil. Forsøm i mellemtiden ikke at bede for din moder og din præceptor. Christen Jensen.«²³

Noget sygeligt dydsmønster er adressaten øjensynligt ikke, og vi sporer paa en morsom maade gennem formaningerne flere af de fejl, som den modne Hannibal Sehested ikke kunde sige sig fri for. Hvad angaar formaningens mod for stor snaksomhed, mindes man saaledes om den franske diplomat grev Godefroy d'Éstrades' karakteristik at Sehested, hvem han havde truffet i London, i et brev (af 24. aug. 1662) til Ludvig XIV.s udenrigsminister Hugues de Lionne: »C'est un homme qui parle fort et qui bat bien du pois.«²⁴

Dybere ind i forholdet mellem lærer og elev og i den sidstes udvikling fører dog den latinske »takketale«, som Hannibal Sehested rettede til magister Christen, da han 1626 forlod Vejle præstegaard for efter sine slægtninges, bl. a. Chr. Thomesens, ønske at begive sig til Sorø akademi.²⁵

»Hvad er der mon her i verden,« hedder det i den unge mands renskrift af denne tale, »som har fortjent mere godt af mig end I, udmærkede hr. magister, hvem jeg — ene undtaget Vorherre — skylder saa megen tak, hvem det er mig et saadant behov at omfavne baade med sjæl og legeme. Jeg holder jo ikke mindre af Eder end af selve studierne og anser Eder for at være, vel ikke mit legemes, men min aands fader.«

Talen aflægger et vidnesbyrd om, hvor meget den unge gejstlige og lærde havde betydet for den jyske adelsdrenge, som »i nu næsten hele sex aar« havde været i hans varetægt.

»Strax efter min første barndom, da mine lemmer var saa udvoxede, at jeg med held kunde klare mig paa fremmede steder, blev jeg, ikke uden Guds førelse, med alle mine slægtnings og venners samtykke sendt til Eder, hr. magister Christen, og blev af Eder ved første blik modtaget ikke som en fremmed, men som en søn . . .« »Da I havde optaget mig i Eders hjem, formede I vort samliv ikke blot med mildhed og velvilje, men med samtaler af den natur, at de var mig til nytte og gavn for hele mit liv. Thi det var Eder, som aabnede øjnene paa mig ved at afdække en række gængse meningers taageskyer; Eder var det, som viste mig den vej, ad hvilken jeg uden dunkle labyrinter med den gode Gud ved min side, mens aarene gled hen (for at tale med Lucretius), kunde naa til de højtliggende templer, som er skabt af de vises lærdom.«

Hannibal Sehested troede nu ikke længere, at den stakkels indemurede frue paa Højris gik igen. De kritiske anlæg, den trang og evne til at se tingenes kerne gennem fordomme og snak, der giver ham hans mest afgørende særpræg som dansk statsmand, var ved at folde sig ud. Det var ikke for intet, at han gjorde Tyge Brahes valgsprog »Plus esse quam videri« til sit.

»Hvilket slid har I ikke daglig haft med mig i den tid, jeg var i Eders hænder. Hvor megen vaagen, hvor megen omhu, hvor megen nidkærlighed for min vandel, for min fromhed, for min lærdom, for min uddannelse og andre ting, hvoraf en anden for længst var blevet led og ked. Min undervisning og opdragelse var blevet forsømt i fruerstuerne og i

min moders hus, den gang da det faldt i Eders lod at rette paa og forbedre mig. Gid jeg havde haft Eder hos mig fra barndommen, da desværre saa megen tid spildtes til ingen nytte hos den slags halv-studerede og overfladiske personer — lad mig faa lov at kalde dem saaledes — som kun bibragte deres elever kendskab til tingenes overflade og foretrak i stedet for syntaxen eller etymologien at lære dem logik og en række løsrevne læresætninger. Hos Eder mødte jeg derimod en helt anden aand; I overholdt en fast orden for studier og læsning, samtidig med at I indprentede mig forfatterernes mere udvalgte og hensigtsmæssige læresætninger, dog saaledes at I ikke paa een gang overvældede den spæde, i rumfang begrænsede hjerne med bøger og skrifter. Skoledrenge hjerne har det nemlig paa samme maade som glas med bred bug, men snæver aabning; hvis man langsomt hælder en kostbar vædske i glasset, kan det rumme meget. Forsøger man derimod med vold og magt at hælde hele vædsken i glasset paa een gang, falder størsteparten uden for og løber paa jorden, og intet deraf optages . . .«

»Ved læsningen af gode forfattere bør man efterligne bierne og ordne i adskilte rum, hvad man har bragt sammen ved læsning paa mange felter. Det velordnede bevares og huskes nemlig bedst. I den kunst at gaa frem paa den maade har I været min læremester.«

Hannibal Sehested søgte som statholder i Norge at skabe et centraliseret finansstyre i dette land. Og det var efter statsomvæltningen i 1660 ham, der bragte orden i den danske finansforvaltning og blev grundlæggeren af dansk centraladministration under enevælden. Den Vejle sognepræst havde maaske sin andel i dette værk.

»I var vor vejleder, fader og kammerat«, saaledes slutter Sehested skildringen af Chr. Jensens betydning for sine elevs intellektuelle udvikling. Om hans evne til at sætte sig i respekt hos dem hedder det: »Eders aasyns alvor og strengthed gjorde flere tamme end Eders prygl.« Vidne herom kan baade »Eders tidligere elever i Odense fra alle klasser« og »de, som har levet under Eders private varetægt«. »Endelig, hvis enhver anden skulde svigte, er jeg selv vidne, hvem I indgød lydighed blot ved Eders blik og Eders stemme«. Hannibal tilføjer her, at de klø, han havde faaet, ikke var flere, end de kunde tælles. »Dog

haaber jeg, at I selv vil bevidne, at de ikke faldt sjældnere, end jeg havde fortjent.«

Ejendommeligt for den, der hos barnet og den unge vil søge spirer til mandens sjæleliv, er det at læse talens slutning. Hannibal beder her magister Christen »glemme enhver retfærdig vrede imod mig for enhver forseelse i hjemmet som i skolen, hvis jeg ikke har omgaaedes saa ven-skabeligt og blidt med mine meddisciple, som det sømmer sig. Skylden ligger paa begge sider; hos mig har den været nid, som jeg dog nu helt har aflagt; hos dem maaske ogsaa en eller anden forseelse. Hvis jeg ved strid med Eders husstand, Eders tjenestefolk, skrivere og piger af enhver stilling og stand har ærgret Eders ellers saa sagtmødige sind, har aarsagen hos mig været min naturfejl, vredladenhed og alt for stor tilbøjelighed til at fare i flint ved den mindste krænkelſe, en fejl, som dog ofte er til stede ogsaa hos store personligheder, men som jeg nu er begyndt, med Guds bistand, ofte paamindet af Eder, at undertrykke i den første spire og efterhaanden rykke op med rode«.

Der er ingen grund til at betvivle, at Hannibal Sehested har været ærlig i dette forsæt og denne stræben. »Naturfejlen« bundede dog saa dybt, at den ikke lod sig udrydde. Gang paa gang ser vi siden »sindet« blusse op i ham. Blandt mange eksempler skal her kun anføres eet. Lionne, den højtbegavede franske statsmand, der blev hans nære ven, og med hvem han samarbejdede fortræffeligt, skrev 18. juli 1664 til den franske resident i København Antoine de Courtin, over for hvem Sehested havde ladet vreden løbe af med sig. »Der er ogsaa tilfælde af hellig vrede og rosværdige udbrud af heftighed, og hvis jeg for kongen (Ludvig XIV) havde aflagt regnskab for dem, som hr. Sehested har vist mig, og for de overfusninger (algarades), som han ofte har trakteret mig med, da vi forhandlede med hinanden, og som jeg har fundet mig saa taalmodigt i, at han altid næste dag kom og gjorde mig sin undskyldning, er jeg overbevist om, at vi aldrig havde faaet nogen traktat undertegnet, og at det hundrede gange var kommet til et brud imellem os.«^{25 a}

Ikke længe før Hannibal Sehesteds død i 1666 gav han Jean Paulmyer, den unge franske abbé, som var blevet hans fortrolige ven og

beundrer, en række karakteristiker af de mest fremtrædende personligheder inden for den danske regering og ved det danske hof, som er bevaret i franskmændens nedskrift.²⁶ Disse karakteristiker vidner om et gennemtrængende psykologisk skarpblik. »Takketalen« lærer os, at trangen til sjælegranskning var til stede allerede hos 17-aaringen. Efter at have bedt om tilgivelse for, at han maaske ikke har vist sig saaknemlig mod Chr. Jensen, hans hustru og moder, som han burde, fortsætter han: »Ogsaa dette kan maaske med rette tilskrives hovenhed og trods hos mig, at jeg ikke før og oftere har bedt om forladelse for forseelser af denne art. Saadan er imidlertid den medfødte natur hos næsten alle, at de, hvis de har forset sig — hvor alvorligt det end er — dog anser det for at være af ringe betydning og snart lader disse forseelser gaa i glemmebogen, idet de for en tid viger tilbage fra hukommelsen og mindet — men ikke fra sjælen. Saa hviler de begravede og tilsyneladende i ro i vort sinds dybeste og fjerneste afkroge, indtil vi bliver nødt til at drage bort fra dem, hvem vi har fornærmet, og hvem vor hu staar til atter at være venner med; da vaagner strax de gamle onder, faar nyt liv og synes at forværres, styrkede ved de i mellemtiden hentedede kræfter.« —

Hvor intimt et indblik vinder vi ikke her, gennem dette i sin art helt enestaaende kildeskrift, i den ganske unge mands sjæleliv. Skarp intelligens, selvhævdelse og selvfølelse, men ogsaa rigdom og varme og endybt taknemmelighed over for den mand, der havde været en fader for den faderløse, og det hjem, som havde været hans, og som han nu skulde forlade.

De følelser, som Hannibal gik og tumlede med, fandt ogsaa udtryk i et »afskedsdigt« (carmen valedictorium) til magister Christen.^{26 a} Et par af dets latinske strofer kan maaske, med forsøg paa bevarelse af den romerske verseform (der i originalen ikke er ulastelig), gengives saaledes:

»Ja, jeg rives nu bort fra hjemmet, hvis husfader var min
hyrde paa livets mark, baade til sjæl og krop.
Græsset han har min aand og næret mit legeme kraftigt,
og paa enge der var aldrig mangel hos ham.

Sorø tager mig nu, mig fanger det blomstrende Sorø.
 Hilset da være du, Soer, du morgenduggede rose.²⁷
 Velan da, Soer mig favner, musernes festklædte skole,
 hvor med engenes græs studierne blomstrer omkap.
 Maa det ej falde for tungt for mig at mindes vort samliv
 og vort fuldbragte slid; hjertet jo bli'er her som pant.
 Ak, nu er det da tid et afskedskvad dig at digte;
 omkvædet er: farvel; men min sjæl er deri.
 Trivsel til hele dit hus! Og sundhed og kraft til din hustru
 og til den plante spæd, gave fra Gud og din viv,
 der som et elskovspant dig nys blev givet i eje,
 og som en gang skal smage aandens frugt af din haand.
 Lev nu, som jeg jer ønsker! Og Gud være med jer alle!
 Musernes hjem og mit — tag mit sidste farvel!

Din Hannibal Sehested.«

Dette er den eneste digteriske frembringelse, der kendes fra Hannibal Sehesteds haand. Hvad han ejede af fantasi og indlevelsesevne fandt udtryk i hans politiske virksomhed og tænkning. Det digteriske pund i snævrere forstand lod han sønnen Jens Sten Sehested om at forvalte. Men atter og atter tilspidses hans politiske overvejelser i en sentens eller et billede, som viser, at digtersindet stadig levede i ham. Kendt gennem snart et aarhundrede er hans berømte udtalelse til den svenske resident Gustav Duwall fra november 1660, at »Sverige og Danmark var som to brødre, der skulde dele en arv imellem sig, og ikke gerne saa, at nogen fremmed kom imellem, som vilde afhænde enten den ene eller den anden af dem noget«.²⁸ Hidtil ukendt er følgende billede i et brev fra Paris af 28. sept. 1663 til kansler Theodor Lente: »Jeg er gennem erfaring blevet mere og mere bestyrket i den overbevisning, som jeg ofte har givet udtryk, nemlig at man bør se paa vort fædreland som en skøn have, plantet midt i et stormpisket hav, som klogskab byder før alt andet at værne paa alle sider med gode og stærke diger for at hindre de ødelæggende oversvømmelser, som lige til de seneste

dage saa hyppigt og saa frygteligt har hærget den. Først derefter kan man anvende sin flid paa at pryde og forskønne den.«²⁹ Disse ord rummer mere realitetssans, men næppe mindre digterisk følelse end Laurids Koks lidt yngre vise om »Danmark dejligst vang og vænge, lukt med bølgen blaa.«

Samme aar, som Hannibal drog til Sorø, dimitterede Chr. Jensen Hans Svane til Københavns universitet. Den unge mand blev ved examen ikke behandlet lige godt af alle professorer, og svogeren i Vejle trøstede ham da i et brev fra sept. 1626 med, at den anden af hans drenge heller ikke var sluppet smertefrit gennem den akademiske skærsgild. »Du ved, hvilke snøvlerier (quos ronchos), hvilket nid Hannibal har maattet døje næsten paa selve den soranske tærskel; det har da været skæbnens vilje — eller Guds, som styrer skæbnen — at du ikke skulde udsættes for mindre trængsler.«³⁰

Disse ord er den eneste direkte viden, vi ejer om Hannibal Sehesteds liv paa Sorø akademi, hvor han opholdt sig i aarene 1626—29.

Akademiet lededes 1623—46 af den lærde og verdenserfarne rigsråd Just Høg til Kyholm og Gjorslev, og et antal professorer og »exercitiemestre« underviste i klassiske sprog, hebraisk, logik, teologi, jura, matematik (med fæstningsbygning og andre ingeniørfag), historie, retsvidenskab, moralfilosofi, medicin, tysk, fransk, italiensk, musik, tegning, ridning, fægtning og exercits med gevær, musket og pike, dans og boldspil — altsaa baade lærde og praktiske fag og ridderlige færdigheder.³¹ Der var i Hannibal Sehesteds tid ca. 30 akademielever, overvejende stammende fra den danske adels ved embeder og rigdom mest fremstaaende slægter. Blandt dem, der besøgte akademiet samtidig med ham, og med hvem han senere under sin politiske løbebane kom i berøring, kan nævnes hans halvfætter paa mødrene side Joachim Gersdorff, den senere rigshofmester og rigsdrost, hans senere svoger Hans Lindenow, holsteneren Christian Rantzau, senere rigsgreve og Frederik III.s førsteminister og Sehesteds medbejler, dennes ledsager, købmandssønnen fra Itzehoe Henrik Müller, senere generaltoldforvalter, admiralitetsraad, rentemester og storindustriell, Claus Ahlefeldt, senere

Christian IV.s svigersøn og øverstkommanderende i Norge, Christen Skeel Albretsen, senere rigsraad og Sehesteds politiske modstander, Otte Krag, den konservative rigsraadsfløjs leder paa stændermødet 1660, den adelshovne Ove Juul til Villestrup og brødrene Lars, Henning, Otto og Frans Pogwisch. Men ogsaa flere af kongens sønner fulgte inden for denne periode undervisningen i Sorø: hertugerne Frederik — den senere kong Frederik III — og hans broder Ulrik og udenomsbørnene Christian Ulrik og Hans Ulrik Gyldenløve.³²

Ganske mærkeligt at tænke sig, at disse mænd, som siden hen skulde mødes paa statslivets arena i samarbejde og venskab eller i strid og indbyrdes nag, og af hvilke flere skulde gribe afgørende ind i hinandens skæbne, her som drenge eller halvvoxne, klædte i de reglementerede ensartede dragter, har siddet paa skolebænk sammen, har redet, danset og fægtet med hinanden og i fristunderne har vandret eller tumlet sig sammen under Sorøs grønne bøge og linde og langs søens bredder! Venskaber knyttedes og brødes, uvenskaber spirede frem, karaktererne formes hos den slægt, der engang skulde bære Danmark videre.

Den erklærede yndling i drengeskaren var sikkert den indtagende og begavede hertug Ulrik, som var i Sorø fra 14- til 16-aarsalderen og her fik tilnavnet »censor« for en latinsk tale, han holdt om tidens synder. For mangan en kammerat fra Sorøtiden maa det have været en hjertesorg, da ikke mange aar efter den kun 22-aarige mand faldt for en snigmorders skud nede i Schlesien. Mindre hjertevindende var hans ældre Broder, den tavse og reservede Frederik, som aldrig glemte, at han var kongesønnen. Kendt er den af historiografen Vitus Bering 1670 optegnede soranske tradition om egegrenen, som i Filosofgangen faldt ned paa den unge hertugs hoved og vakte underlige tanker hos mange, »idet der paa den med firkantede og ophøjede bogstaver stod Frederiks navn under en krone«. Har han og Hannibal Sehested, der skulde faa saa stor en andel i, at han vandt arveriget, senere sammen mindedes en saadan episode?³³

Strengt inddelte var dagens timer i Sorø. Faste ferier kendtes ikke. Det var forbudt kvinder at besøge klosterets enemærker, »med mindre det var børnenes moder eller bedstemoder«. Strenge forbud bestod og-

saa mod besøg paa kipper, afskedssold, kort- og terningspil, besiddelse af nogen art af vaaben og alt »parlament eller slagsmaal«. Junkerblodet lod sig dog kun svært inddæmme af klosterregler, og som hofmester Falk Giøeskrev 1649: »Ungdommen kan ikke uden forstedet vel tages i agt.«³⁴

Saaledes var de ydre rammer for det liv, Hannibal Sehested levede fra 17- til 20-aarsalderen. Overgangen fra tilværelsen i det jævne præstehjem i Vejle og Chr. Jensens faderlige omsorg har næppe været helt let. Og man gætter, at de skarpe, blaagraa øjne under den lave, men brede pande har fundet et og andet at kritisere i det ny milieu og hos de ny kammerater og lærere. Men hvor var der samtidig meget nyt at lære og at opleve for et ungt modtageligt sind! Den digterisk begavede matematikprofessor Johannes Lauremberg skildrer i en af sine vittige satirer de unge Sorøjunkere, i hvis næser »det, som kommer fra hesten«, dufter langt sødere end »Pindus' blomster og poesiens laurer«, og hvis dag gaar med ridning og fægtning.³⁵ I disse »excercitier« har den unge jyde med det stærke og smidige legeme sikkert deltaget med glæde. Men den vaagne, tidligt modne aand, vi har lært at kende, og den store ærgerrighed, der var ham i kødet baaren, borger for, at han ikke lod sig nøje dermed. Og naar den lærde dr. Otto Sperling senere gav Hannibal Sehested det skudsmaal, at han var »usædvanlig vel studeret«, er grundlaget for denne aanddannelse lagt i Odense, Vejle og Sorø, selv om de aarelange studierejser i udlandet 1629—39 bidrog deres til at fuldende den.³⁶ Hannibals maal var, med fætter Christians og broder Mogens' forbilleder for øje, sikkert allerede nu hof- og statstjenesten. Og skal man dømme ud fra aandspræg og interesser, som de senere træder frem, er det især historien, statsretten og de nyere sprog, som har optaget ham i Sorøaarene. Flere senere udtalelser i bevarede breve og relationer vidner om gode kundskaber i baade almindelig og nordisk historie, og han var efter Sperlings og andre vidnesbyrd noget af et sproggeni.³⁷ Maaske har Lauremberg bidraget til at skærpe og slibe hans medfødte vid, som senere udfoldede sig bl. a. ved Christian IV.s taf-ler.³⁸ Maaske har den tolerante teologiprofessor Johan Clüver været med til at føre hans tanker i en retning, som skulde undergrave den strenge lutherske ortodoxi, hvori han var opvoxet.³⁹ Maaske har ogsaa

den hollandskfødte historieprofessor Johannes Meursius, til hvem den lærde Holger Rosenkrantz i febr. 1629 anbefalede »Hannibal Sehested, mig af mange aarsager kær«, »en discipel, som giver rigt haab«, kunnet give ham noget, selv om den erudite hollænder ikke havde ord for at være nogen god lærer.⁴⁰ Men mon ikke den lærer, som har betydet mest for ham, var den unge tyske filolog, moralfilosof og statsretsforsker Heinrich Ernst, der virkede som »privatpræceptor« for flere unge adelsmænd? Ernst's tænkning bevægede sig nemlig i retning af det »monarkisk« farvede statsstyre, som vi træffer hos den modne Hannibal Sehested, og der er flere vidnesbyrd om, at hans undervisning var egnet til at sætte unge tænksomme og politisk interesserede mænds tanker i bevægelse.⁴¹ Der er grund til at tro, at den forbindelse mellem de to mænd, som knyttedes fastere, da Heinrich Ernst som præceptor for Christian IV.s søn grev Valdemar Christian deltog i dennes af Sehested som hofmester ledede udenlandsfærd 1637—39, er skabt allerede i Sorø. 1647 dedicerede Ernst Hannibal Sehested sine textrettelser til M. Valerius Probus' »Libellus de interpretandis Romanorum literis« i en fortale, hvori han takker ham for beviste velgerninger mod forfatteren og »Sorø akademis studerende ædlinge, det er Eders sønner«, og kalder ham sin »Mæcenas«.⁴² —

Roligt og i faste rammer hengled Sorøakademisternes liv. Men samtidig rystedes Danmark i sin grundvold. Det var i maj 1625, at Christian IV førte sine tropper ned i Tyskland for at sikre sine sønner besiddelsen af de nordtyske bispestifter og værne sine betrængte protestantiske trosfæller mod Kejserens sejrige hære. Aug. 1626 — omtrent samtidig med, at Hannibals skolegang i Sorø begyndte — led han det knusende nederlag ved Lutter am Barenberge mod Tillys overlegne hær. Ny nederlag fulgte efter, og 1627—29 var den jyske halvø prisgivet de wallensteinske troppers plyndringer, og et kejserligt Østersø- og Nordsødominium stod en tid som et truende fremtidsperspektiv. Voldsomt voxede under ulykkens tryk i det krigsramte Danmark spændingen mellem kongen og rigsraadet og mellem den privilegerede adel paa den ene og borger- og bondestanden paa den anden side. Ikke siden Grevens Fejde havde man oplevet noget tilsvarende.

Med hvilken spænding fulgte man ikke paa akademiet rygter og efterretninger ude fra. De elever, hvis familiegodser overvejende laa i Jylland eller Hertugdømmerne, maa have gaaet i en evig uro. Hannibal Sehested mistede, som før omtalt, to brødre i krigen; broderen Mogens satte sin arm til, og Malte maatte med sin hustru rømme hus og hjem og flygte til Holland.⁴³ Underligt at gaa der i Sorø, borte fra den gamle haardt ramte moder og fra brødre og søstre. Og hvilket skred i det tilvante livssyn, at Danmark ikke længere var sine ydre fjender voxent, og at det raads- og adelsregiment, til hvis støtter Maltesønnerne og deres børn hørte, maaske ikke hvilede paa saa sikker en grund, som man havde gaaet og troet. Den gamle tryghed var borte. Men for den unge statsmand in spe meldte problemerne sig, baade de ydre- og de indrepolitiske. Hvorledes skulde Danmarks fremtid forme sig?

---

1. Hans Mikkelsen: Ligprædiken over Fru Anne Lykke, Kbh. 1646. Slægten Lykke (Munk): Danmarks Adels Aarbog XX, 1903, 263—80. Biografierne af de nævnte i Dansk biografisk Leksikon, 1933 ff. 2. Slægten Sehested: Henry Petersen i Dske Mag. 4. rk. V, 1892, 217—44; Danm. Ad. Aarb. XXVIII, 1911, 445—79; L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie I, 1912, 100—106; II, 1912, 151—66. Claus Bille: Edv. Bull i Norsk biografisk Leksikon I, 1923, 507—11. 3. Se biografierne af de nævnte i D. biogr. Leksikon. 4. Om Øsel og Arensburg se bl. a. K. R. Kupffer: Baltische Landeskunde, Text, 1911, 469 f.; Jonatan Grufman: Estniska republikens geografi, Ymer, 43. årg., 1923, 452 ff.; M. Körber: Oesel einst und jetzt. Hrg. auf Verfügung d. Vereins z. Kunde Oesels, I, 1887; Fr. G. v. Bunge: Das Herzogthum Estland unter dem Königen von Dänemark, 1877; Nord. familjebok, 3. oppl. VI, 1927, planche ved sp. 1080 (Arensburg bispeslot). 5. Claus Maltesens og Anne Lykkes børn: Danm. Ad. Aarb. XXVIII, 453 ff. 6. Malte Sehested og hans moder: K. P. Colding: Ligprædiken over Malte Sehested, 1662; Thyra Sehested i Personalhist. Tidsskr. 6. rk. VI, 1915, 54 f. 7. Claus Maltesen og Fru Anna Lykke: Hans Mikkelsens ovenn. ligprædiken; Kanc. Brevbøger 1594—1636 (se reg.); Danm. Ad. Aarb. XXVIII, 453 f. Fru Anne Lykke til kansler Chr. Friis til Borreby Kbh. 1613 ^{22/11}, Dske Mag. 4. rk. V, 1884, 76—78. Ægteparrets gravsten med portrætfigurer findes i Møborg kirke (Skodborg herred), Nørre-Holmgaards sognekirke, sml. Trap: Danmark, 4. udg., VIII, 94. 8. De sehestedske godser: Kanc. Brevbøger 1603—08, 228, 534, 566; 1609—15, 728, 799; 1621—23, 30 f., 280 f.; 1624—26, 372; 1627—29, 809 ff.; 1630—32, 460; Trap: Danmark, 4. udg. (se personreg. under Sehested); Danm. Ad. Aarb. XXVII, 453. 9. Dødsfaldene: Hans Mikkelsens ovenn. ligprædiken; Danm. Ad. Aarb. XXVIII, 453 ff. Belejringen af skanserne ved Lüdershausen: I. O. Opel: Der niedersächsisch-dänische Krieg III, 1894, 181 ff., 186. Jens Sten Sehested: Dsk. biogr. Leks. XXI, 1941, 575 f. 10. Malte, Mogens og Karen Sehested: mine biografier i Dsk. biogr. Leks. og de dér anførte kilder. De andre børn: Danm. Ad. Aarb. XXVIII, 453 ff. 11. Fru Annes sidste dage: Hans Mikkelsens ligpræd. Et brev til sekr. i Danske Kancelli Otte Krag, dat. Mullerupgaard 1645 ^{21/3}, med indbydelse til begravelsen ^{11/4} i St. Knuds Kirke i Odense, er (i samme haand som teksten) forsynet med samtlige sønners

og svigersønners—undtagen Erik Juels—og jomfru Anne Sehesteds underskrifter (Dske Kanc., Indlæg, R. A.). H. S. ankom dog først til Kbh. fra Norge 1645 ²⁴/₃. Saml. til det norske Folks Sprog og Historie III, 1835, 146 ff. 12. J. A. Fridericia i Dsk. biogr. Leks., 1. udg., XV, 1901, 496. 13. Hannibal Gyldenstjerne til Restrup: Danm. Ad. Aarb. XLIII, 1926, II, 25; Hannibal Sehesteds Forsvarsskrift 1650, Ny kgl. Saml. 1387 fol. (Kgl. Bibl.), pag. 150 (Thyra Sehested: Hannibal Sehested II (Bilag), 1886, 338). — Hann. Gyldenstjernes brodersøn Mogens G. til Findstrup kaldte en søn (f. ca. 1620, d. 1631) op efter sin farbroder. Danm. Ad. Aarb. l. c. 33. Opkaldt efter ham var øjensynligt ogsaa Hannibal Sandberg (d. 1632), der samtidig med Hann. Sehested studerede ved Sorø akademi, søn af Hr. Ulrik Sandberg til Kvelstrup, Bøgested og Løjstrup (1552—1636, gift 1° 1585 med Birgitte Maltedatter Sehested, 1560—94) og Anne Mogensdatter Gyldenstjerne. Danm. Ad. Aarb. XVIII, 1901, 445 f. — Hannibal Sehesteds fødselsdatum synes ikke at være overleveret; fødselsaaret fremgaar bl. a. af inskriptionen paa Alb. Haelweghs bekendte stik efter Karel van Manders maleri fra 1650; jfr. Klevenfeldts bemærkninger til hans stamtavle over Sehestederne (R. A.). 14. At Fru Anne Lykke pinsedag 1612 kom til Kbh. med sine børn siges i Hans Mikkelsens ligprædiken. — Højris: S. Nygård i: Danske Herregaarde ved 1920, III, 1923, 229—38. De til gaarden knyttede sagn: F. Rambusch i Saml. til jydsk Historie og Topografi IX, 1882—83, 348—50. Nøragergaard: Trap: Danmark, 4. udg., V, 1924, 749 f.; V. Lorenzen: Studier i danske Herregaardes Arkitektur, 1921, 229, 299. Rydhave: S. Nygård: anf. v. III, 601—08; Lorenzen: anf. v. 248 f. Fru Anne Lykke kaldes alm.: til Rydhave. — Hannibal Sehesteds danske breve og skrifter viser lige til hans død spor af jysk sprogfarve. Det er muligvis det samme, der sigtes til i satiren »Fru Kirsten Munks Ballet«, Dske Saml. VI, 1870—71, 355 f. 15. Holger Rosenkrantz og Rosenholmkredsen: J. Osc. Andersen: Holger Rosenkrantz den lærde, 1896; samme i Dsk biogr. Leks. XX, 1940, 81—90; Rosenholm og Rosenkrantzerne, 1924. Chr. Thomesen: min biografi i Dsk biogr. Leks. XXI, 1941, 545—49. Mogens Sehesteds uddannelse: Personalhist. Tidsskr. 7. rk. III, 1919, 129 f. — Hannibals kritik af sine første opdragere: se s. 129. 16. Christen Jensen Vejle: C. F. Bricka i Dsk. biogr. Leks., 1. udg., VIII, 1894, 399 f.; H. Ehrencron-Müller: Dansk-norsk Forfatterleksikon til 1800, IV, 1927, 265 f.; J. Osc. Andersen: Holger Rosenkrantz den lærde, 180, 235, 306; Kirkehist. Saml. 3. rk. VI, 70 f., 294 f., 316 f., 320 f.; Ny kirkehist. Saml. VI, 455; Holger Rosenkrantz til Chr. Jensen, Stovgaard 1626 ²³/₁₁, Ny kgl. Saml. 2660, 40; Hans Jensen Svaning til Chr. Jensen, Basel 1629 ⁷/₉, Ny kgl. Saml. 2127, 40; forskellige breve fra og til Chr. Jensen i Gl. kgl. Saml. 3018, 40. 17. I følge J. C. Bloch: Den Fyenske Geistligheds Historie, 1787, 364 opholdt Chr. Jensen sig efter Chr. Thomesens Ønske i Jesper Brochmands hus fra maj 1620 til juli 1621. I sin nedenn. Oratio *ἐνχαυριστική* siger Hannibal: »idem quippe fuit tuus ergo me animus non prima septimana aut mense nostræ conversationis, non semianno uno aut integro, sed *toto fere jam sexennio*«. Sst. hedder det: »*sexennio jam expertus fui palam et privatim (tua) beneficia*«. Før september 1626 var han afrejst til Sorø akademi (se s. 134 og n. 30). Han synes da ikke længe efter efteraaret 1620 at have faaet Chr. Jensen til præceptor. 18. Odense skole og gymnasium: Odense Bys Historie, udg. af H. St. Holbeck, 1926, 208 ff., 217 ff.; L. Luja: Statua honoris erecta Gymnasio Othiniansi Regio, 1724; S. N. J. Bloch i Roskilde Cathedral-skoles Indbydelsesskrift, 1842. Et vidnesbyrd om H. S.s færdighed i latin afgiver bl. a. hans ordre til oberstløjtnanterne Cress og Reichwein, »Bredwig« 1645 ⁵/₂, Saml. til det norske Folks Sprog og Historie III, 1835, 82. 19. Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid I, 1883—85, 352 ff., 364 ff. 20. Erik Rosenkrantz: Dsk biogr. Leks. XX, 1941, 55—57. 1629 ⁴/₉ indskrev Hannibal Sehested sammen med Erik Rosenkrantz, Jacob Mathiesen (den senere hofprædikant og biskop i Aarhus,

en tid huslærer paa Rosenholm) og Hans Mule (Odensestudent fra 1624, Erik Rosenkrantz' præceptor, 1660 assessor i skatkammerkollegiet) sit navn i »liber admissorum« i »The Bodleyan Library« i Oxford. H. Glarbo i Personalhist. Tidsskr. 10. rk. II, 1935, 148. — »Odenseadelen«: Odense Bys Historie, 460 ff., jfr. 62. 21. Brylluppet stod 1624 ¹⁰/₉ (jfr. Ehrencron-Müller: anf. v. 265). Naar Chr. Jensen i sit brev til Hans Svane »Weillæ prid: non: Sept.: 1626« (Ny kgl. Saml. 2660 40) skriver, efter at have bebudet, at han selv til svogerens vært i Kbh. vil sende en tom salttønde »cum utensilibus tuis«: »mater an seorsim et quippiam missitare meditatur, valdè ambigo«, synes det rimeligt at tænke paa Hans Svanes moder Anna Hansdatter Svaning. Det er da vel denne, Hannibal Sehested sigter til, naar han i sin »Oratio« taler om »uxori et matri tuæ« som medlemmer af husstanden i præstegaarden. I sit nedenn. brev til Hannibal formaner Chr. Jensen ham til, »ut in utrumque familiæ matrem modestè te ac submissè geras«. Anna Hansdatter Svaning døde 1637 (Dsk. biogr. Leks. XXIII, 1942, 157) eller 1648 (indbydelse til begravelse 1648 ¹²/₁₀, Landsark., Viborg, efter medd. af dr. H. H. Fussing). Hvornaar Chr. Jensens moder Anna Christensdatter døde, er ikke oplyst. 22. Jacob Faber: En Ypperste-Præstes lefvende Contrafey, Kbh. 1676 (ligprædikenen over Hans Svane, holdt 1668 ¹¹/₈), 78 f.; sml. Chr. Ostenfelds ligtale paa Kbh.s universitet 1668 ¹¹/₈, sst. 350—57. Om Hans Svane og hans forhold til Hannibal Sehested se min biografi af Svane i Dsk. biogr. Leks. XXIII, 157 ff. og min »Statsomvæltningen i 1660«, 1936, 384 ff. Til det her anførte kan føjes, at Sehested som Norges statholder optog laan hos Svane til dækning af danske købmænds fordringer paa kronen. Generalkrigskommissærernes overslag paa Norges riges gæld til 1648 ¹/₁₀, Reg. 89 b, fasc. 22, Norske Rigsarkiv (Fridericias excerpt, Add. 840 4°, Kgl. Bibl.). 22 a. Schultz Danmarkshistorie III, 1942, 354. 23. Chr. Jensen til Hannibal Sehested, ud. dat., Gl. kgl. Saml. 3018, 40. 24. G. d'Estrades til H. de Lionne, London 1662 ²⁴/₈, Archives des affaires étrangères, Correspondance politique, Angleterre, t. 77, f. 154 (Paris). 25. »Oratio *εὐχαριστουμένη* levis et brevis ad præceptorem meum ut olim ita nunc maxime charissimum directa et in habitu *τῶν ἑω* habenda«, underskrevet »T[uius] H[annibal] S[ehested] C[laudii]. Dixi«. Paategnet af Jacob Langebek: »Hannibal Sehesteds Taksigelses Oration og Afskeds Vers til hans Præceptor M. Christen, da han forlod hans Information og gik til Sorø Academie, skrevet med hans egen Haand«. Langebeks Excerpter nr. 181, Kgl. Bibl. 25 a. H. de Lionne til A. de Courtin, Paris 1664 ¹⁸/₇ n. st., Archives des aff. étr., C. P., Danmark, t. 12, f. 191. Om konflikten med Courtin se K. Fabricius i Den danske Centraladministration, 1921, 210 f. (hvor den i og for sig berettigede årsag til H. S.s harme dog ikke er skildret), jfr. min »Statsomvæltningen i 1660«, 432. Et andet eksempel paa »sindet« er H. S.s oplussende vrede over de norske krigskommissærers kritik af hans efter deres mening for defensive krigsførelse mod Sverige i jan. 1645; strax efter ler han dog selv over sin hidsighed: Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie II, 1834, 557—64. 26. [Jean Paulmyer:] Memoires de diverses choses . . . recuillis de ce qu' on a entendu dire a feu Monsieur Hannibal de Sehestett, Mélanges de Colbert, vol. XI, Bibl. Nat., Paris, tr. Thyra Sehested: Hannibal Sehested II, 473 ff. og (i oversættelse til dansk) P. W. Becker: Saml. til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regiering, II, 1857, 433 ff. Skriftets forfatter er ikke angivet, men det er skrevet i Paulmyers let kendelige haand. 26 a. »Carmen valedictorium« er nedskrevet paa samme ark som »Oratio« (ovenf. n. 25). 27. Den latinske original har her et ordspil: »Salveto multum rosida Sora rosa«. 28. G. Duwall til Karl XI, Kbh. 1660 ²⁰/₁₁, Becker: anf. v. I, 1847, 209 f. 29. Hannibal Sehested til Theodor Lente, Paris 1663 ²⁸/₉ (n.st.), T. K. U. A., Frankrig C, 1663 Aug.—Novbr. Kopibog over ind- og udgaaede Skrivelser samt Akterne i Sagen mod La Roche Tudesquin, Rigsark. 30. Chr. Jensen til Hans Svane, Vejle 1626 ⁴/₉ (se n. 21. 31. Ridderakademiet i Sorø paa Hannibal Sehesteds tid: M. Mackeprang

i: Sorø. Klostret. Skolen. Akademiet gennem Tiderne I, 2. halvdel, 1924, 374—477; W. Norvin sst. 593 ff. 32. Akademister i Sorø samtidige med H. S.: Christopher Lysholm: *Catalogus nobilium juvenum, qui vel scholam vel academiam Soranum 1586—1737 incoluerunt*, Rigsark. (Haandskriftsaml.); E. Tauber: *Udsigt over Sorø Academis Forfatning 1623—1665*, 48 ff., XXXVII ff.; Mackeprang: anf. v. 440, 443. Biografierne af de nævnte i *Dsk. biogr. Leks.* 33. Hertug Ulrik i Sorø: Hieronymus Weitz: *Fortuna Augustissimi Regis Dni Friderici Tertii . . . Hæredis atque Monarchæ odorata, Hafniæ 1660*, 12 f. Hertug Frederik og egegrenen: Vitus Bering: *Memoria Regis Friderici III., Hauniæ 1670*, f. c. 2. 34. Om livet i Sorø se især Mackeprang: anf. v. 411 ff. 35. Laurembergs Klage: Mackeprang: anf. v. 393 f. 36. O. Sperling om H. S.s lærdom: Dr. med Otto Sperlings *Selvbiografi (1602—1673)*, overs. af S. Birket Smith, 1885, 93 (ved omtale af H. S. i 1640). H. S.s studierejser i England, Holland, Frankrig, Italien og Spanien: Thyra Sehested: anf. v. II, 4 ff. (hans egen redegørelse 1640), I, 1 f., 10—12., jfr. ovenf. n. 20. 37. H. S.s kendskab til nyere verdenshistorie fremgaar bl. a. af hans slutrelation om hans ambassade til Spanien 1640—41, Aarsberetn. fra det kgl. Geheimearchiv II, 1876—82, 15 ff., til nordisk historie bl. a. af hans oplysninger til Paulmyer, jfr. dennes ovenn. »Memoires«. Ifølge Sperling (l. c.) talte han italiensk, fransk og engelsk — »besynderligen det engelske« — men i 1640 endnu ikke spansk, hvad han dog vistnok siden lærte. Om hans færdighed i engelsk — der var ret usædvanlig i datidens Danmark — se ogsaa Chr. IV til Jørgen Vind 1642 ^{2/12}, J. A. Fridericia og C. F. Bricka: *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve V, 269*, og Bulstrode Whitelocke: *Memorials of the English Affairs . . . a new Ed., 1732*, 627 (H. S. »spoke many Languages, and English perfectly well«). 38. Exempler paa H. S.s vid' (bl. a. paa Claus Ahlefeldts bekostning) giver den svenske resident Magnus Dureel i breve til pfalzgreve Karl Gustav 1647 ^{20/1}, ^{19/2} (Stegeborgsaml., Svenske Rigsark.) og til Axel Oxenstierna 1647 ^{29/1}, ^{20/2} (Rigskanslern Ax. Oxenstiernas brev-saml., sst.). 39. H. S.s tolerance: J. A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage, 1894*, 5 f., IV (n. 3), VI (n. 36). Johan Clüver: *Dsk. biogr. Leks. V, 1934*, 355 f.; Norvin: anf. v. 612 f. 40. Holger Rosenkrantz til Johs. Meursius 1629, ^{5/2}, Gl. kgl. Saml. 3072 40 (p. 562). Meursius: *Dsk. biogr. Leks. XV, 1938*, 497—500 og Norvin: anf. v. 603 ff. 41. Heinrich Ernst: K. Fabricius: *Kongeloven, 1920* (se reg.); R. Paulli i *Dsk. biogr. Leks. II, 1935*, 400 ff.; Norvin: anf. v. 606 ff. 42. H. Ernst: M. Valerii Probi libellus de interpretandis Romanorum literis etc., Sorø 1647, fortalen. 43. Malte Sehested under krigen: *Personalhist. Tidsskr. 6. rk. II, 1915*, 59 f.

EFTERSKRIFT

Ejendommelige ligheder i ansigtsfarve og udtryk mellem et drengeportræt paa Bygdøymuseet (Oslo), malet 1625 i den afbildedes 16. aar, og senere malede portrætter af Hannibal Sehested, især Karel van Manders portræt paa Wedellsborg (afb. Danmarks Riges Historie IV, 477) gør det efter forfatterens mening sandsynligt, at vi i dette drengeportræt har et ungdomsbillede af H. S. Billedet om omtalt og afbildet i Grevenor: *Norsk Malerkunst under Renæssance og Barokk 1550—1700*, Oslo 1928, s. 81—82 og planche nr. 11. Ved sin høje kvalitet synes det at falde uden for tidens norske kunstudvikling, og Grevenor kan ikke placere det. Det kan næppe anses for usandsynligt, at H. S. har haft det med, da han 1642 bosatte sig paa Akershus, men har mistet det efter sit fald, da han maatte afstaa sine ejendomme i Norge og vistnok ogsaa en del løsøre (jfv. Osc. Alb. Johnsen: *Hannibal Sehesteds Statholderskab 1642—1651*, Kria 1909, s. 153 f.; Th. Sehested: *Hannibal Sehested II, 1886*, s. 366 f.). Efter Oplysning fra museet kan billedets historie ikke følges længere tilbage end 19. aarh. Forf., der har haft lejlighed til at studere originalen, forbeholder sig senere at vende tilbage til spørgsmaalet.

Byting og Raadstueret i Odense før 1649.

Af Svend Larsen.

I de foreliggende Behandlinger af de danske Købstæders Styrelse har man kun periferisk behandlet Forholdet imellem Raadstueret og Byting. Man har fastslaaet, at der har bestaaet en væsentlig Forskel, forsaavidt som Byfogeden, der oprindeligt var Kongens Repræsentant, dømte paa Bytinget, medens Raadstueretten bestod af Borgmester og Raad, hvilket igen vilde sige Bypatriciatet. Paa Grund af denne forskellige Sammensætning tales der om, at der imellem de to Domstole bestod et vist Spændingsforhold, og at de konkurrerede indbyrdes.¹ Man har paavist, at Udviklingen i Løbet af det 16de Aarh. gav Raadstueretten en Stilling som Overret i Forhold til Bytinget, saaledes at Raadstueretten ofte fungerede som Appelinstant i Stedet for Landstinget og Raadstuerettens Domme kunde indstævnes direkte til Kongens Retterting, hvorved Byen opnaaede Landstingsret.² Forordn. af 6. Juni 1586 ændrede dette Forhold, saa kun København, Malmø og Ribe beholdt Landstingsretten. Det er bleven fremhævet, at dette ikke fratog Raadet Stillingen som Underdomstol. Magistraten vedblev at deltage i Rettens Pleje baade paa Tinge og Raadhus, men denne Deltagelse var væsentlig begrænset til sidstnævnte Sted, hvor den dannede Raadstueretten. Her mener Mackeprang imidlertid, at der kan paavises en Forskel paa Vestdanmark (Jyske Lovs Omraade) og Østdanmark, en Forskel, der er betinget af Byfogedens Stilling.³ I Jylland og Fyn er han næsten udelukkende knyttet til Bytinget som Dommer, og det hører til Sjældenhederne, at

han giver Møde paa Raadhuset, medens han i Østdanmark i Reglen var Medlem af Raadstueretten.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Sagernes Fordeling imellem Raadstueret og Byting synes Linierne heller ikke klare; Mackeprang skønner, at der er en Tendens til at lade »store Sager« føre for Raadstueretten, men, siger han, »hvilke disse »store Sager« har været, vover jeg ikke at afgøre, ligesaa lidt som jeg drister mig til at udtale noget som helst sikkert om den nærmere Ordning af Forholdet mellem Byting og Raadstueret.«⁴

Det er utvivlsomt, at Forholdene har været forskellige i de forskellige Byer, men man staar her overfor et af de Tilfælde, hvor et Resultat kun kan udvindes ved en nøje Gennemgang af det Materiale, der ligger i Byarkiverne, et Materiale, der er overmaade righoldigt og oplysende ved det umiddelbare Bidrag det giver til Kendskabet til det lokale Styre. Her skulde Lokalhistorikerne sætte ind. Men hvis man eftergaar de Bidrag, der af disse er givet, skuffes man. Kun de færreste har berørt Spørgsmaalet. Selv J. F. Kinch, der dog ellers har udnyttet Købstadsarkivet for Ribes Vedkommende, har væsentlig indskrænket sig til at behandle Bytinget, medens Raadstueretten og det Samspil, der har været imellem de to Domstole, kun forbigaaende er omtalt.⁵

Endelig kan det bemærkes, at de fleste Historikere har benyttet Arkivstof fra jyske og sjællandske Arkiver. Kun undtagelsesvis er Materiale fra fynske Byer udnyttet. I det følgende skal der søges givet et Bidrag til Belysning af Forholdet imellem Raadstueret og Byting, saaledes som det fremtræder for Odenses Vedkommende i Begyndelsen af det 17de Aarh. Undersøgelsen begynder med 1606, det Aar, hvorfra Bytingbøgerne er bevarede, og føres op til 1649, det Aar, i hvilket Odense fik Landstingsret. Det er her kun muligt at give en skitsemaæssig Redegørelse, men Hovedvægten vil blive lagt paa at klare, hvorledes Fordelingen af Sagerne imellem de to Domstole har været, idet der samtidig omtales den Procesmaade, der har været anvendt og det Samspil imellem Domstolene, der kan spores.

Kildematerialet er Bytingbøgerne og Raadstueprotokollerne.⁶ Rækkerne er ret ukomplette. Stort set mangler Raadstueprotokollerne, hvor

Bytingbøgerne findes og omvendt. Kun for 1631 findes begge bevarede. For Aarene 1606, 1631 og 16. Maj 1638 til 13. Maj 1639 er der foretaget en fuldstændig Gennemgang af Bytingbøgerne. For Aarene 1611—1616, 1631 og 1640 en tilsvarende Gennemgang af Raadstueprotokollerne og af Raadstuerettens Dombog, saaledes at man har Materiale til at bedømme Forholdene før og efter Christian IV's Købstadlov af 6. April 1619 og Forordningen af 10. Dec. 1621 om Rigens Ret og Dele, samt Forordn. af 1. Juli 1623 om Gældssager.

Bytinget bestod i 1616 af »Sigillatores« og »Testantes«. Ved Sigillatores forstod man de Mænd, som skulde besegle Retsakterne. Det var foruden Byfogeden, der beklædte Dommersædet, yderligere Tingskrivere og i hvert Fald to Mænd fra Borgerskabet. Det var almindeligt, at Byfogeden efter Kongens Befaling udnævntes af Lensmanden,⁷ og dette var ogsaa Tilfældet i Odense,⁸ men Stillingen som Embedsmand var ikke uforenelig med, at han kunde drive borgerlig Næring. Jens Anscharis, der blev Byfoged ca. 1612, stævnedes jævnlig Debitorer for Korn, Øl, o. lign. og maa saaledes have drevet nogen Handel.⁹ Paa Grund af denne Virksomhed krævede Borgmester og Raad ham 1625 for Skat, men han beraabte sig paa, at hverken han eller hans Formænd havde betalt Skat, og han mente, at han skattede højt og dyrt nok »emedens han sidder i denne besværlige Bestilling«. ¹⁰ I social Henseende indtog Byfogeden en Mellemstilling imellem Patriciatet og det menige Borgerskab.

Byskrivere førte Tingbøgerne; de to Mænd fra Borgerskabet, der nævnes blandt Sigillatores, kunde være Haandværkere, men den ene var hyppigt en af Byens Kæmnerer, hvad der var en naturlig og praktisk Ordning, idet Kæmneren var Raadets juridiske Repræsentant og som saadan direkte interesseret i de Voldsbøder, der kunde falde af for Byfredssager, som behandlede ved Bytinget. Det er forøvrigt et karakteristisk Træk ved Bytinget, at der er en overmaade stor Stabilitet i Domstolens Sættelse. Beseglingsmændene (Sigillatores) skiftede meget lidt,¹¹ og naar en ny Byfoged blev udpeget, var det i Reglen en Mand, som i en Aarrække havde været Beseglingsmand, der blev Afløser.

Det var Tilfældet med Jens Anscharis, som i hvert Fald siden 1606 havde været Beseglingsmand, og det blev Tilfældet med hans Efterfølger Laurits Nielsen. Det medførte i hvert Fald, at Byfogeden havde praktisk Erfaring, før han tiltraadte Embedet.

Testantes, som ogsaa betegnedes »de otte Mænd«, var gennemgaaende sammensat af det lavere Borgerskab, Haandværkere o. lign., og de ses ikke at have haft anden Indflydelse paa Retshandlingerne end den at bevidne de trufne Beslutninger.

Andre Steder forekom det, at en eller flere af Raadmændene deltog i Bytinget.¹² Kun en enkelt Gang nævnes det, at en Raadmand havde overværet Bytingets Møde i Odense, og det ses ikke at have haft anden Aarsag, end at hans Tjenestepige keste en Væрге.¹³ Men bortset derfra ligger Skellet mellem de to Domstole rent og klart. Raadet havde ingen direkte Indflydelse paa Bytinget, og paa samme Maade havde Bytinget ingen Indflydelse paa Raadstueretten. Byfogeden deltog ikke i denne Domstols Møder, uden naar han paa det offentliges Vegne stævnedes Borgere for Raadet. Ogsaa i social Henseende er Skellet klart, thi forgæves vil man søge Navne tilhørende Raadsaristokratiet i Bytingets Kreds; ogsaa i denne Henseende skiller Forholdet sig her fra, hvad der er Tilfældet andre Steder.¹⁴

Bytinget holdt Møde hver Mandag. Lejlighedsvis nævnes, at Tinget blev sat paa Raadhuset, og man tør vel formode, at dette har været Sædvane. Andre Steder havde man Retsferier af større eller mindre Varighed,¹⁵ men i Odense var der saa godt som ingen Afbrydelser. Den eneste større Afbrydelse var Juleferien fra Juleaftensdag til ca. 20. Januar, hvortil kom, at man naturligvis ikke holdt Ret paa de Helligdage, der faldt paa Mandage.

Den langt overvejende Part af de Sager, som Bytinget beskæftigede sig med i Aarene før 1623 var Gældssager, og i de allerfleste Tilfælde drejede det sig om vitterlig Gæld, altsaa Gæld, der var vedgaaet af Debitor eller fremgik af Kreditors Regnskabsbog, men som Debitor af en eller anden Grund ikke vilde betale. I saadanne Tilfælde bragtes Fordelingsprocessen til Anvendelse. Før Forordn. om Gældssager af 1623 er dette den hyppigst anvendte Procesform ved Odense Byting.

V. A. Secher har udførligt redegjort for Fordelingen som en særlig Procesmaade, en hurtig Retsforfølgning, der paa jyske Lovs Omraade blev dreven med Høringer.¹⁶ Fremgangsmaaden var, at den der vilde fordele en anden, først skulde give Kære til det Herredsting, som var den sagsøgte. Paa Tinget blev det forelagt at lade ham lovlig kalde til sit Hus. Derpaa blev der med to Stævningsmænd givet sagsøgte Varsel om at møde til Tinge. Hvis han ikke rettede for sig, blev der paa tre følgende Tingdage meldt Sagsøgeren første, anden og tredie Lover for, og hertil skulde han hver Gang tage to lovfaste Mænd, som han selv skaffede tilstede. Disse skulde gaa til sagsøgte Hus og »vare ham Lover til«. Ved Forordn. af 1573 var det bestemt, at der i Fyn og Jylland skulde rejses Dele et Ting, før der gives Varsel. Derpaa forfølges med tre Ting og paa fjerde Ting skulde Tingstævnerne afhjemle Varslet. Hvis sagsøgte saa ikke rettede for sig, udnævnte Fogeden 6 Høringer, som fordelte ham for Hovedgælden. Det er denne Fremgangsmaade, der ved Odense Byting omtales saaledes: Sagsøgte blev fordelt »med to Tingstævner og seks Høringer, for han ikke har holdt sit Brev. Derfor fordelt og lovlig tingkaldt, eftersom M. H. og A. C. hjemlede Varsel.«¹⁷

V. A. Secher nævner en Række Tilfælde, hvor Fordeling kunde anvendes, saasom Krav, der støttedes paa foregaaende Dom, paa Gældsbreve, Tingsvidner, Restancer, Afgifter og Retsforhold, hvis Gyldighed er in confesso imellem Parterne, og endelig Retsforhold, som var grundede paa Delikt, saasom upassende Opførsel i Retten, Saar og Skade, etc.¹⁸ Fordelingen anvendtes altsaa kun i Tilfælde, hvor der var Tale om sagsøgte manglende Vilje til at rette for sig. Som Følge deraf var Dommerens Udtalelse ikke nogen egentlig Dom, men kun en Udtalelse om, at Forfølgningen skulde fremmes. Ved at Sagsøgeren ikke opfyldte sin Forpligtelse, saaledes som det ved Fordelingen var fastslaaet, gjorde han sig skyldig i Retsbrud. Han ifaldt en Bod paa tre Mark, der blev Genstand for ny Fordeling, saaledes at vedkommende blev »fordelt for Hovedgæld og Faldsmaal«, en Betegnelse, der ogsaa jævnlig træffes ved Odense Byting. Tre Marks Boden skulde erlægges med tre Mark til Sagsøgeren og tre Mark til Kongen. Endvidere maatte den fordelte

ikke optræde i Rettergang, ikke afhænde sit Gods og ikke huses eller hæles af nogen.

Fordelingen kunde, som nævnt, anvendes overfor mange Forhold, men i Praksis var det ved Bytinget næsten udelukkende i Gældssager, den kom til Anvendelse. Ikke mindre end 79 Sagsøgere fik udstedt »Søgsbreve« eller »Delsbreve« ved Bytinget i 1606 for Gæld, og da en Sagsøger ved et enkelt Retsmøde kunde faa Fordeling over ca. en halv Snes Personer, blev det ret anselige Tal man kom op paa. I de fleste Tilfælde var Gælden, som der fordeltes for, enten efter Haandskrift eller efter Regnskabsbog, og Beløbene kunde variere fra Beløb paa 12 Sk. helt op til 250 Dlr., men var i Almindelighed Summer paa 5—10 Dlr. Kreditorerne tilhørte alle sociale Lag i Byen, Aristokratiet saavel som Haandværkerne, medens Debitorerne nogenlunde ligeligt repræsenterer Borgere i Odense og Bønder, der er kommen i Gæld til Byfolk. Dog er Aristokratiet kun sjældent Genstand for Fordeling.¹⁹

Fordeling for Hovedgæld og Faldsmaal forekom i 6 Tilfælde. Det kunde ske, at en Debitor vilde søge at rette for sig ved at betale Gælden dels med rede Penge, dels med Varer; det var ikke altid Tilfældet, at Kreditor vilde gaa ind paa en saadan Aftale, men hvis han gjorde det, blev der paa Tinget udmeldt fire Mænd, som skulde foretage Vurdering af de paagældende Varer, som Tilfældet var, da Raadmand Poul Nielsen tilbød et Harnisk og nogle gamle Bøger til Dækning.²⁰ Ogsaa overfor resterende Husleje kunde man tage Fordeling i Brug,²¹ men dermed er ogsaa nævnt de Tilfælde, hvor Fordeling anvendtes ved Bytinget det paagældende Aar, naar bortses fra et Tilfælde, hvor der blev fordelt for Injurier.²²

De Tilfælde, hvor Gældssager blev afgjort paa anden Vis er meget faa. I et enkelt Tilfælde forpligter, »vilkaarer«, en Debitor sig til at betale inden 14 Dage,²³ i andre Tilfælde henvises Parterne til Regnskab, inden Sagen videreføres.²⁴ Endelig kunde man ogsaa ved Inddrivning af Gæld anvende Æskning. Den indledes med almindeligt Varsel »til Dom for Æskning«, og sagsøgte kunde saa indfinde sig, inden Æskningen toges beskrevet. Denne Procesform anvendtes i civile Sager og mindre Bødesager, der var vitterlige. I Slutningen af 16. Aarh. skulde sagsøgte

være adelig eller eje fast Ejendom, og det blev Regel, at Æskningen anvendtes i alle vitterlige Sager, i hvilke en Adelsmand var Sagsøger. Virkningen var, at den, der fik Varsel til Dom for Æskning, ikke kunde afhænde Jordegods.²⁵

Fra 1606 kan paavises to Tilfælde af Æskning ved Odense Byting. 7. April 1606 tilkendegav Henning Valkendorf, at han havde været til Odense Byting tre samfælde Ting og udæskede af Hans Oldeland Christoffersen 900 Dlr. Hovedstol samt Rente, ialt 1203 Dlr., som han var Christoffer Valkendorf skyldig. Hans Oldeland var kaldet til »i Dag til 4de Ting« og Henning Valkendorf fik Æskningen beskrevet. Endvidere stævnedes Lensmanden paa Kalundborg 28. April Hans Holtendorf og fik Æskning for 72 Dlr., der var Resten af 184 Dlr., som han var skyldig.

Resultatet af en Gennemgang af Gældssagerne viser altsaa, at Fordelingen er den hyppigst anvendte Procesform ved Bytinget, og det vil vise sig, at saavel den som Æskningsprocessen udelukkende er knyttet til denne Domstol, for hvilken den er et baade betydningsfuldt og karakteristisk Træk.

Den anden meget store Gruppe af Sager, som behandlede ved Bytinget, var Byfredssager. I Valdemar IV's Privilegium for Odense, stadfæstet 1477, var Byfredsomraadet fastslaaet, og derefter bestemtes det, at hvis nogen bryder Byfreden, lemlæster nogen, gør nogen Saar, Skade eller Vold, »oc worther therfore greben meth skenbarligh gerningh eller fordeles efter loghen«, skal han betale den, han gjorde Skade, 40 Mark Penninge, og Kongen 40 Mark og 40 Mark til Byen.²⁶ Derfor var det Regel, at Anklage for Vold blev rejst paa de tre nævntes Vegne, og saaledes at det var Byfogeden, der rejste Anklagen paa Kongens Vegne, medens en af de to Kæmnere gav Sag paa Byens Vegne.

I 1606 behandlede ikke mindre end 32 Byfredssager ved Retten. Det drejede sig i de fleste Tilfælde om regulære Slagsmaal, hvor den ene havde tilføjet den anden blodig Saar og Skade. Efter et saadant Slagsmaal blev den skadelidte synet af fire Synsmænd, der paa det nærmest følgende Ting fremlagde deres Udtalelse i Sagen, hvorefter den skade-

lidte paa sine egne Vegne, Byfogeden paa Kongens og Kæmneren paa Byens Vegne gav Sag for Byfred.

Det næste der skete var, at der blev »stedt Fylling paa Sandemændene«, og Fremgangsmaaden var vel her som fremstillet af Skautrup,²⁷ at Sagen blev lyst som Sandemandssag paa det første Ting. Paa det andet Ting mødte Sandemændene og paa tredie Ting kunde Sagsøgeren fremsætte sin Æskning, og efter at der var stedt Fylling paa Sandemændene, skulde disse sværge, og Eden skulde aflægges straks paa Tinge.²⁸

Det har andre Steder været saaledes, at Sandemændene var fælles for en hel By, og dette er ogsaa paaviseligt for Odenses Vedkommende senere, men i 1606 er Sagen ikke klar. I de Tilfælde, hvor Sandemændene traadte i Funktion, kaldtes de snart »Odense Bys Sandemænd«,²⁹ snart »Odense Bys Sandemænd i Vestergade«,³⁰ »Odense Bys Sandemænd ved Torvet«,³¹ »Sandemænd i Overgade«,³² »Sandemænd i Nedergade«. ³³ Da der vel ogsaa har været Sandemænd for andre Bydele, kan der næppe være Mulighed for en Inddeling efter Fjerdinger. I 1630'erne var det saadan, at Sandemændene skiftede efter et Aars Forløb. Men selv ud fra den Forudsætning, at en saadan Ordning har været gældende ogsaa i 1606, forklarer det ikke de skiftende Navne, der optræder i Sandemændsfortegnelserne. Sandemændene i Overgade svor 12. Maj og 11. August, men kun fire af de otte Sandemænd nævnes begge Gange. Vestergades Sandemænd svor 3. Marts, 25. Aug. og 22. Sept., men af de otte Sandemænd, der svor 3. Marts, svor ingen de følgende Gange. Derimod genfindes af de otte, der svor 25. Aug. fire, der ogsaa svor 22. Sept. Det kunde altsaa synes som Halvdelen er skiftet ud for hver Gang, men Materialet tillader ikke nogen sikker Forklaring paa disse Forhold.

Ved Bytinget medvirkede Sandemændene kun i Byfredssager, hvor de svor den sagsøgte et fuldt Byfred at bøde sit Faldsmaal imod Sagsvolderen, Kongen og Byen,³⁴ hvortil ved en enkelt Lejlighed tilføjes »emeden forn. Klage, Syn og Sigtning ved Magt staar«. ³⁵ I et Tilfælde, hvor sagsøgte ikke mødte, svor de ham »kvit for Byfred«. Hvis sagsøgte ikke betalte Bodden, blev Fordeling anvendt, som Tilfældet var, da

Byens Kæmner fik udstedt Søgsbrev over Søren Kedelsmed, som ikke havde udredt, hvad han for sit Faldsmaal kunde være falden til Byen, eftersom han to Gange har vilkaaret sig at ville have i Minde at stille Kongen og Byen tilfreds i den Sag.³⁶

Selv saa alvorlige Sager som Manddrab blev behandlet ved Bytinget. Efter Stadsretten skulde den, som begik Manddrab, miste Livet.³⁷ I Praksis forekom Henrettelse for Manddrab sjældent, og i Perioden indtil 1649 ses den aldrig at være anvendt for denne Forbrydelse i Odense. Den Utilbøjelighed, Retten havde til at eksekvere de strenge Straffe, som Gerningen kunde berette og Loven hjemlede, er i det hele taget et umiskendeligt Træk i Byens Retsvæsen, og naar det gjaldt Manddrab, lykkedes det i Reglen at faa Gerningsmanden udenfor Lovens Arm, og man klarede Sagen ved at betale Mandebod.³⁸

Ogsaa Hærværksforbrydelser blev paadømt ved Bytinget. Forbrydelsen bestod i de fleste Tilfælde i, at Vinduer eller Døre var sønderslaaet, og Anklageren gav derefter Sag for Hærværk, hvorefter sagsøgte blev idømt Bøde.³⁹ Mere omstændeligt var det, naar Sagvolderen var en udenbys Mand, som det ses af Sagen imellem Odenseborgeren Mads Knudsen og Bonden Rasmus Thygesen i Salling, der havde slaaet Ruder ind hos Mads Knudsen. 10. Nov. 1606 havde Mads Knudsen to Tingstævner inden Tinge, der hjemlede at have tingkaldt Rasmus Thygesen i Salling for alle fire Porte at svare imod Hærværk, og derover havde seks Mænd til Hærværksvidne. De hjemlede, at de havde synet Skaden hos Mads Knudsen, og han saggav derefter Rasmus Thygesen for Hærværk. I dette Tilfælde afsluttedes Sagen dog med Forlig.⁴⁰

Som Fordelingsprocessen var karakteristisk for Bytingets Behandling af Gældssager, saaledes er Sandemændsinstitutionen udelukkende knyttet til Bytinget og Byfredssager behandledes alene der.

Den sidste større Gruppe Sager, som Bytinget beskæftigede sig med var Skøde- og Pantesager. Skøder paa Ejendomme i Byen blev læst ved Bytinget paa Køberens Foranledning. I 1606 forekom 10 Tilfælde. Det var naturligt, at man ogsaa gav Pantebreve Retsgyldighed ved Bytinget, og dette gjaldt saavel Pant i Ejendom som Pant i Løsøre. For de førstes vedkommende var det afgørende, hvor den paagældende Ejendom laa,

ikke hvor Panthaver eller Laantager boede. Saaledes pantsatte en Borger i Kerteminde en Ejendom i Vestergade til Præsten Poul Olsen i Dalum, og Pantet blev læst ved Odense Byting.⁴¹ I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes, at naar Bygninger skulde synes for Brøstfældighed, blev der paa Tinge udmeldt otte Synsmænd, som paa det næstfølgende Ting fremlagde deres Udtalelse.⁴²

Drejede det sig om Pant i Løsøre, der ikke blev indløst inden den fastsatte Frist, blev Pantet lovbudt paa tre samfælde Ting, hvorefter Panthaveren paa Tinge lod fire Mænd vurdere det og Pantet tilfaldt ham.⁴³

Der forekommer ikke i 1606 noget Eksempel paa, at Tinget har taget sig af Skiftesager. Derimod er der flere Tilfælde, hvor der meddeles Afkald paa Værgemaal for Bytinget.

Efter Stadsretten var det Borgmester og Raad, der havde Tilsyn med Lavene, men for Bytinget rettes Anklage mod Haandværkere, der bruger Haandværk uden at være i Lav, og de paagældende maatte forpligte sig til, hvis det var udenbys at ophøre dermed, og hvis det var indenbys at søge Optagelse i et Lav.⁴⁴ Selv Købmandslavet indbragte en Sag af denne Art for Bytinget; den indstævnte Hans Jensen maatte love at indtræde i Købmandslavet, hvis han da ellers blev tilsinds at bosætte sig i Byen.⁴⁵

Med denne Gennemgang er Rækken af de Sager udtømt, der indbragtes for Bytinget. Det er paavist, hvorledes Sagerne falder i nogle enkelte store Hovedgrupper og hvorledes de behandles efter de ældgamle Procesformer. Paa denne Baggrund skal Raadstuerettens Virksomhed betragtes.

Raadstueretten bestod af Borgmestre og Raad. Uden at komme ind paa dette saa ofte behandlede Spørgsmaal,⁴⁶ skal det kun bemærkes, at Antallet af Raadmænd var ret vekslende, idet man efter en Raadmands Afgang ofte kunde lade hans Plads staa ubesat i lang Tid. Det almindelige var, at begge Borgmestre og fire til seks Raadmænd deltog i Møderne. Baade Borgmestre og Raadmænd tilhørte det velstaaende Købmands-aristokrati. Den eneste udenfor Købmændenes Kreds, der

var Raadmand, var Landstingsskriveren. Det var ikke nogen Regel, men i Tiden indtil 1649 havde Landstingsskriverne Peder Nielsen, Hans Knudsen og Hans Nielsen (Chølenbruun) Sæde i Raadet. Man har formentlig fundet det hensigtsmæssigt at have en retskyndig Mand knyttet til Raadet. Kun i et enkelt Tilfælde — en Trolddomssag fra 1617 — nævnes det, at Biskop og Lensmand var nærværende i et Møde. Byfogeden var aldrig Deltager i Raadsmøderne, men kunde optræde som Anklager paa Kongens Vegne.

Raadstueretten havde i Perioden 1611—16 Møder paa samme Dage som Bytinget, nemlig hver Mandag paa Raadhuset. Et væsentligt Skel imellem de to Domstole ses først og fremmest i Antallet af Sager, der behandlede. Adskillige Gange noteres i Raadstuebogen, at Raadet var samlet, men man havde ikke behandlet Sager, som var værd at indføre. I 1611 holdtes 32 Møder og man behandlede 68 Sager, 1612 behandlede 65 Sager, 1614 84 Sager og 1616 68 Sager. Det vil med andre Ord sige, at der gennemsnitlig kun har været behandlet 1 à 2 Sager i hvert Møde, eller kun ca 25 % af Antallet af Sager ved Bytinget.

For at faa et nogenlunde paalideligt Materiale til Belysning af Raadstuerettens Virksomhed sammenlignet med Bytingets, maa man da udstrække Undersøgelsen over flere sammenhængende Aar, og der foretages i dette Tilfælde en Gennemgang af Aarene 1611 til 1616 begge inclusive.

Raadstueretten havde først og fremmest til Opgave at tage sig af rent kommunale Anliggender samt af Næringsvæsenet. Det var alene den, der meddelte Borgerskab, og det var den, der udpegede de forskellige kommunale Bestillingsmænd. Retten beskikkede Anders Eggertsen Bager til at lade Tønder og Skæppe brænde, og til den Ende fik han Byens Brænde overdraget for tre Aar,⁴⁷ det fastsatte Taksten, som Skorstensfejeren maatte tage, til 4 Sk. for hvert Loft Skorstenen gik igennem.⁴⁸ Navnlig havde Raadet et vaagent Øje med Bagerne og deres Brødpriser. I saadanne Tilfælde var det Byfogeden, der optraadte som Anklager. Det var ham, der opkaldte Bagerne for Raadstueretten og foreholdt dem at falholde godt Brød efter Taksten.⁴⁹ Da de i 1616 paany blev tiltalt af Byfogeden, vidste de i deres Nød ikke anden Udvej end

at henvende sig til Lensmanden og bede om, at deres Forseelse maatte blive dem efterladt. Han efterkom Begæringen paa Vilkaar, at de her- efter holdt Taksten eller betalte 10 Rdlr. uden Dom.⁵⁰ Sager vedr. Told- svig blev paa tilsvarende Vis forelagt Raadet af Byfogeden.

Raadet øvede Kontrol med, at de Bestemmelser om Handelen, der var indsat i Byens Privilegier, blev overholdt. Da Christoffer Buntmager blev anklaget for at have holdt sine Bud ude paa Landet og paa Torve- veje og ladet købe Korn, benægtede Christoffer det, men da han blev forelagt ved sin højeste Ed at sværge, at han ikke havde købt eller ladet købe Korn eller andet, uden malet, vilde han ikke aflægge Eden, saa han har nok ikke haft helt rene Papirer.⁵¹ Forøvrigt var Christoffer Buntmager i Ledtog med Lübeckerne, som heller ikke maatte købe paa Landet og sælge i Tøndetal.⁵²

God Orden og Politi i Byen tog Raadet sig ligeledes af. Bads-kærerne maatte forpligte sig til ikke at forbinde nogen, der havde faaet Skade i Byens Frihed, før de havde givet Kongens Foged og Byens Kæmner det tilkende.⁵³ Man vilde ikke gaa Glip af de Byfredsbøder, som kunde falde af ved saadanne Lejligheder. Hyppigt maatte Raadet aflyse Svin, der gryntende og rodende færdedes paa Gaderne, og man maatte hen- stille til Borgerne at gøre Gaderne ryddelige for det Skarn og Affald, hvormed de fyldte dem. For at yde Borgerne Beskyttelse befalede det Vagtmester Hans Nyeborigh, at der skulde gaa 24 Borgere paa Vagt om Natten med deres Bøsser, Hellebarder og Sideværger, »som de ere taxerit for« og enhver i egen Person at gaa selv eller forskaffe en veder- hæftig Karl for sig med sine Værger.⁵⁴

Det Tilsyn, som Raadet havde med Lavene fik Udtryk deri, at det beskikkede Bisiddere, og overfor Raadstueretten forpligtede Haandvær- kerne sig til at gøre Mestergerning,⁵⁵ ligesom Raadet i 1613 gav Sned- kerne Lov til at »henge en Skilt ud for deris dør som aarligen skal fløttes fra den ene til den anden«.⁵⁶

Til disse rent kommunale Opgaver sluttede sig nu visse Grupper af Retssager, som Raadstueretten var ene om at behandle. Det drejer sig i første Række om Sager vedr. Skifteforretninger og umyndiges Værgemaal.

I de Tilfælde, hvor en af Arvingerne var fraværende, naar Skifte

skulde foretages, beskikkede Raadstueretten en Mand paa den fraværendes Vegne til at være over Skifte. Saaledes da Otte Knudsen (Seeblad) agtede at skifte og dele med sine Børn efter hans Hustru Birette Lauridsdatter og ingen af hendes Slægt var til Stede,⁵⁷ og da Hans Jensen og Niels Jensen (Grydestøber) vilde skifte efter deres Fader og deres Broder Laurids Jensen var udenlands. Borgmester Jacob Lett blev forordnet til at have Tilsyn med den fraværendes Gods, efterdi »han er hans næste Slægt«. ⁵⁸ I Tilfælde, hvor der var Uenighed om Skiftet, benyttede Raadet sig af den Udvej at henvise Sagen til Afgørelse af dertil udmeldte Mænd, »efterdi Sagen er meget vanskelig«, som det lejlighedsvis hedder. ⁵⁹ Endelig var det Regel, at naar Skifteforretningerne var afsluttede, blev der for Retten givet Afkald. ⁶⁰

Hvis den afdøde efterlod sig umyndige, hvad enten det var Hustru eller Børn, beskikkede Raadstueretten de fornødne Værger, der saa vidt muligt blev taget blandt afdødes nærmeste Slægt. Saaledes begærede Hr. Mads i Broby i 1612, at der maatte tilforordnes en Dannemand til Væрге for Raadmand Niels Lauritsens Børn, som var hans Broderbørn, og han blev selv forordnet dertil. ⁶¹ I 1616 blev Magister Oluf Bager Væрге for Margrethe Frisdatters Børn, »efterdi han er hendes næste Slægt«. ⁶² Naturligt er det da, at ogsaa Afkald paa Værgemaal blev meddelt for Retten. ⁶³

I hin procesglade Tid, hvor man løb til Retten, naar der var den mindste Anledning, spillede Injuriesagerne en meget væsentlig Rolle, og det tilkom ikke Bytinget men alene Raadstueretten at tage sig af saadanne Sager. Fristende vilde det være at referere disse Sager, hvor Tidens Skældsord giver maleriske Billeder af Modparten, og hvor Ordene Tyv, Skelm og Hore er de hyppigst anvendte Betegnelser, men her kan kun Sagernes Behandling drøftes. Naar en Sagsøger mente sig forurettet, lod han Vidner udtale sig for Retten, hvorefter den sagsøgte maatte tage Stilling til Anklagen. I de fleste Tilfælde vidste indstævnte ikke andet om Anklageren end Ære og godt, og dermed var Sagen vel forliget. ⁶⁴ I nogle Tilfælde siges det udtrykkeligt, at Anklageren har efterladt Forseelsen, ⁶⁵ og det tilføjes i et enkelt Tilfælde, at det sker for Godtfolks Skyld. ⁶⁶ Da Anne Hennings skældede Per Nielsen Fiskers Hustru

og sagde, »at jeg haver ikke gaaet for Dalum Port eller faaet Børn ved nogen Ægtekvindes Mand, det der fare en Djævel i din blaaskaallit Høre,« efterlod Per Nielsen Anne de slemme Ord for Borgmesters og Raads Skyld.⁶⁷ Peder Nielsen Kaare havde i drukken Tilstand kaldt Byfoged Jens Anscharis en Tyv. Peder benægtede det ved sin højeste Ed, men Jens Anscharis holdt Peder Nielsen for en Skælm og en Tyv indtil han saadant kunde ham overbevise. Ogsaa denne Sag sluttede med Forlig, og Ordene blev kendt døde og magtesløse.⁶⁸ I særlig vanskelige Sager lykkedes det først at bringe Sagen til Ende efter Forhandling under Medvirkning af et Par uvildige Mænd.⁶⁹ Endelig er der Eksempler paa, at den sagsøgte afgiver Forpligt om ikke fremtidig at fortørne Modparten.⁷⁰

I disse Spørgsmaal ser man altsaa Raadstueretten mere som en forligende end som en dømmende Ret. Det samme er Tilfældet, naar det drejer sig om Trusler paa Livet. Den Mand, mod hvem Truslen var rettet, mødte for Retten og begærede Borgen. En eller to Mand lovede for ham og sagsøgte stillede to Mand for sig, saafremt han vedkendte sig sin Handling.⁷¹ Man kunde dog ogsaa indsætte vedkommende i Byens Fængsel, som Hans Jensen gjorde med Peder Bøsse-mager, der havde truet og undsagt ham. Peder Bøsse-mager forpligtede sig til at være Hans Jensen ubevaret med Ord og Gerning, Vaaben og Værge under Æres og Livs Fortabelse.⁷² Mere alvorlig var Johan Borchartsens Anklage mod sin tidligere Tjenestekarl Christian Nielsen, der var udbrudt af hans Hus og havde truet og undsagt ham. Han lod ham sætte i Byens Fængsel, men paa Godtfolks Forbøn efterlod han ham Forseelsen imod, at han inden Onsdag drog af Landet og begav sig til Kong. Majestæts Capitain Fredrich von Intima og gav sig i Tjeneste hos ham.⁷³

Der kendes som nævnt ingen Eksempler paa, at Retten har dømt i Voldssager, men ved en enkelt Lejlighed læses et Forlig i en Voldssag imellem Niels Vøffling og Niels Koch, saaledes at Niels Koch skulde betale 4 Dlr. og Bartskærerløn. Niels Vøffling døde imidlertid af sine Saar og nogle Maaneder senere bekendte Enken for Retten, at Niels Koch havde fornøjet hende 40 Mk., som han havde lovet hende til

Fejring til hende og hendes Barn angaaende den Drabssag, han havde begaaet.⁷⁴

Saaledes kan der udskilles en Række Sager, som fordeles imellem de to Domstole efter deres Art, men det viser sig paa den anden Side, at der ogsaa er et betydeligt Antal Sager, som kan forebringes begge Domstole.

Det drejer sig først og fremmest om Gældssager, der som før nævnt udgjorde den største Gruppe af de Sager, som Bytinget beskæftigede sig med, og som ogsaa ved Raadstueretten optræder i stort Tal. Men der er i Behandlingen af dem en meget vigtig Forskel, idet Fordelingsprocessen aldrig benyttes ved Raadstueretten. Her falder Gældssagerne i to Hovedgrupper. Den ene af disse omfatter de Sager, hvor Debitor forpligter sig til at betale sin Gæld til Kreditor. I de fleste Tilfælde anføres en bestemt Dato, inden hvilken Gælden skulde betales. Skønt de Summer, der nævnes, kun drejer sig om Beløb, der varierer fra et Par til et lille Hundrede Daler, er Betalingsfristen i Reglen ret lang; eksempelvis kan nævnes, at 19. Febr. lovedes en Gæld paa 8 Dlr. betalt til Paaske; 27. Nov. 1616 13 Dlr. betalt 20de Dag Jul, 18. Okt. 1613 6 Dlr. betalt 20de Dag Jul; men der kunde dog ogsaa sættes kortere Tidsfrist, som naar en Gæld paa 11 Mk. Mandag d. 2. Maj 1614 lovedes betalt næstkommende Torsdag. Naar det drejede sig om større Summer, som den Gæld paa 83½ Dlr., som Borgmester i Slagelse Poul Skriver krævede Hans Vintapper for 23. Sept. 1612, kunde der aftales Betaling i to — eller flere — Terminer.

Gælden kunde ogsaa dreje sig om andet end Penge. Der nævnes Kalve, som Debitor lovede at levere, eller en Hud, som Rasmus Paaske lovede at fornøje Jep Hansen i Aarslev med, eller give ham to Huder for en.

Derimod omtales sjældent, hvad der vilde ske, hvis Betalingen ikke faldt rettidigt. Men det fremgaar af tre Sager, at Skikken med at lide Manelse har været anvendt. Det nævnes i en Sag 1611, 15. Juli, at Poul Sommer forpligtede sig til Marcus Mule at betale ham Gælden »eller lide Manelse at indholde i Willum Lucassens Hus til næste Raadhus efter St. Laurits Dag«, og 10. Februar 1612 forpligtede Augustinus

Guldsmid sig overfor Cornelius v. d. Hamsfort at betale 6 Dlr. inden Paaske »eller indholde i en ærlig Mands Hus«, og endelig oplyste Peder Matzen 12. Febr. 1616, at han havde været i Arrest i Kerteminde for 7 Dlr. 19 Sk., han skyldte Dirich Clausen Skrædder i Kerteminde. I dette Tilfælde kan der dog ogsaa være Tale om det saa almindeligt anvendte Gældsfangsel.

Den anden Hovedgruppe af Gældssager er dem, hvor Debitor bliver »forefunden« eller »tilfunden« at betale sin Gæld. Karakteristisk for denne er det, at man sjældent nævner Størrelsen af Beløbet og dernæst, at Tidsfristen for Gældens Betaling altid sættes til 14 Dage. Eksemplerne herpaa er talrige.⁷⁵ Det nævnes i et enkelt Tilfælde,⁷⁶ at Debitor skal betale inden 14 Dage »eller da at bekomme Vurdering«. Vi staar her overfor en Praksis, som siden — og navnlig ved Gældsforordn. af 1623 — bliver fast Regel. Hvis Gælden ikke blev betalt, skulde Debitor lide Nam og Vurdering, hedder det atter og atter i 1630'erne, saaledes som det siden skal omtales.

Drejede det sig om en udenbys Kreditor, der sagsøgte Odenseborgere for Gæld, fik han en Gæsteret og Tidsfristen for Betalingen sættes »inden trende Sole«.⁷⁷ Gennem denne Bestemmelse om hurtig Gældsbetaling til de fremmede, vilde man altsaa tage et skyldigt Hensyn til dem, at de ikke ved unødige Ophold skulde paaføres ekstra Udgifter.

Det er bleven omtalt, at Pantebreve læstes ved Bytinget, men ejendommeligt nok møder vi ogsaa ved Raadstueretten Tilfælde, hvor Pantebreve er bleven læst. En Gennemgang af disse vil imidlertid afsløre særlige Forhold. I den her behandlede Periode blev der læst seks Pantebreve. Det var følgende: 1611, 28. Jan, fik Cornelius v. d. Hamsfort læst et Brev fra Hans Schult »Wundt Arzt und Balbier« paa 200 Rdlr.; s. A. 4. Febr. fik samme læst et Brev fra Peter Terkell Bader paa 100 Rdlr., 1612, 26. Aug. fik Poul Sommer og Landstingsskriver og Raadmand Hans Knudsen læst et Brev paa 100 Rdlr. mod Pant i Ejendom, 1613, 22. Marts fik Niels Bild læst et Brev udgivet af Hans Holtendorp, s. A. 8. Nov. fik Willum Lucassen som Værge for Raadmand Niels Lauritsens Datter læst et Brev udgivet af Poul Sommer paa 50 Dlr. og 1615, 16. Okt. fik Cornelius v. d. Hamsfort læst et Brev udgivet af Detlef

Folkersen paa 100 Rdlr. Fælles for alle disse Breve er det, at Panthaverne i alle Tilfælde kan henføres til Patriciatet.

Ganske lignende Forhold gør sig gældende for Skødernes Vedkommende. I 1606 blev der læst 12 Skøder ved Bytinget, og i Aarene 1611 til 1616 blev der læst 16 Skøder ved Raadstueretten. Det er ikke rimeligt at antage, at der i Aarene fra 1606 til 1611 skulde være sket en Ændring, der henviste Læsning af Skøder udelukkende til Raadstueretten, men en Gennemgang af Skøderne fra 1606 viser, at ingen af dem, der udstedte Skøder, tilhørte Raadsaristokratiet; af dem, der modtog Skøder, var kun een (Arent Peitersen) beslægtet med det, men naar han optræder her, skyldes det vistnok, at der forud for Skødningen var gaaet en Proces, som havde været ført for Tinget.⁷⁸

Paa den anden Side viser Skøderne, der blev læst for Raadstueretten, at i hvert Fald de 13 Udstedere af Skøder tilhørte Raadsaristokratiet, og af dem, der fik Skøde, var de 12 Medlemmer af Aristokratiet.

Det synes heraf muligt at slutte, at der ogsaa i disse Sager er et Skel, som er bestemt af Parternes sociale Stilling. Patriciatet foretrak at faa sine Skøder læst for Raadstueretten, som Adelen fik sine Skøder læst for Landstinget.

Et særligt Forhold gjorde sig gældende i de Tilfælde, hvor der var Tale om Handel med Havejord, af hvilken der skulde svares Jordskyld til Byen. Saadanne Handeler blev, som naturligt var, altid afsluttet for Raadstueretten.⁷⁹ I et enkelt Tilfælde krævede det en større Formalitet, idet det bemærkes, at et Stykke Jord blev udlagt til Borgmester Jacob Lett for 6 Skill. aarlig Jordskyld med 9 Borgeres og Borgmesters og Raads- og Byfogeds Samtykke. Det er det eneste Tilfælde, hvor Byfogedens Samtykke nævnes som en Nødvendighed.⁸⁰

I Tilfælde af Trætte om Adkomst til Gaard eller Grund blev saadanne Sager ogsaa forebragt Raadstueretten. For den blev der fremlagt Adkomstbeviser,⁸¹ og hvis Trætten ikke kunde afgøres paa det Grundlag, blev den af Parterne overdraget til fire Borgere, for hvis Afgørelse de skulde bøje sig.⁸² Ogsaa Trætte om Hegn eller uforsvarligt Gærde blev paakendt af Raadstueretten.

Saaledes opstillet overfor hinanden viser der sig imellem Byting og

Raadstueret i dette Tidsrum et dybtgaaende Skel; det faar først og fremmest sit Udtryk deri, at alle Sager, i hvilke der skulde anvendes Fordeling eller Æskning eller Sager, i hvilke Sandemænd skulde sværge, alene forekommer ved Bytinget. Derimod førtes Spørgsmaal om Skifte, om Værgemaal og om Injurier ganske overvejende ved Raadstueretten. Paafaldende er det ogsaa, at naar Pantebreve og Skøder læses for Raadstueretten, drejer det sig om Handel imellem Patriciatets Medlemmer. Dette Forhold bekræftes ogsaa ved en Gennemgang af Raadstuerettens Dombog, idet det forudsættes, at Dommene her er indført i et saadant Omfang, at de danner et bæredygtigt Materiale. For Aarene 1611—1616 er der indført Domme i 23 Sager. Ikke mindre end 13 af disse er Domme i Gældssager, hvilket stemmer med det ovenfor fremførte om Gældssagers Hyppighed. To er Domme i Sager om Jordskyld, Resten er Domme i meget forskellige Sager: om en Piges Fæstemaal, om en Fogeds Regnskab for de Bjelkers og Banners Jordegods, om en Arvesag, om en Sag mellem Morten Pedersen Samsing i Kerteminde og Peder Jacobsen i Odense angaaende den Skade, der var sket ved Sørøveroverfald, om Claus Mules Fløjelsbukser, som Eline Tørrese havde pantsat, og to Domme fældes for Byfogeden i Sager vedr. Bagernes undervægtige Brød og vedr. Øltold.

Det kan ikke siges, at disse Sager udelukkende er »store« Sager. Gældssagerne drejer sig om et Laan paa 40 Dlr.,⁸³ en Gæld paa 100 Rdlr.⁸⁴ om 25 Skppd. Hamp,⁸⁵ om 7000 Mursten,⁸⁶ om 207 Rdlr.,⁸⁷ om 267 Mk. lybsk 12 Sk.⁸⁸ — og fra disse større Gældssager er der dog et Spring til Johan Borchartsens Proces med Borgmester Jørgen Nielsen Skriver om Fæste af en Tjenestepige, eller til Claus Mules Proces med Eline Tørrese om et Par Fløjlsbukser, som hun havde pantsat for 8 Mk.

Fælles for alle Sagerne er det, at det drejer sig om økonomiske Mellemværender, men mest paafaldende er det, at i dem alle er Medlemmer af Patriciatet indblandet. Vi møder hele den Kreds, der ved Slægtskabsforbindelser eller social Stilling var knyttet til Byens Styre: Hans Caspersen Mule, Hans Holtendorf, Landstingsskriver Hans Knudsen, Peder Jacobsen, der var Søn af Biskop Jacob Madsen, Marcus Mule, Raad-

mand Peder Nielsen, Else sal. Hans Frisens, Magdalene Hamsfort, Peder Pedersen Bing o. s. v.

Den Formodning, der kunde opstilles paa Grundlag af Pantebrevens og Skødernes Behandling ved Raadstueretten, finder her sin Bekræftelse: Raadstueretten har af Bypatriciatet paa denne Tid været betragtet som dets særlige Værneting. Det sømmede sig ikke for en Patricier at lade sine økonomiske Mellemværender blive paadømt af Bytinget.

Dette maa da ogsaa være Forklaringen paa den Udtalelse af Borgmester Jacob Lett imod en Borger Hans Madsen, hvori det hedder, at Jacob Lett tilkendegav, at Hans Madsen har været til Landsting og siden to à tre Gange har ladet ham kalde til Byting saavel som ogsaa til i Dag, hvorfor han nu begærede af Hans Madsen, at han *her* (altsaa for Raadstueretten) vilde give ham Skield og Sag, om han har ham noget at beskyldte.⁸⁹ I samme Retning peger det, naar Dr. Jens Mule og Else Hansdatter i en Gældssag, som de i 1606 blev stævnet for til Bytinget af Marie Niels Bagers, skød sig op for Borgmester og Raad.⁹⁰ Eksempler paa Appel fra Bytinget til Raadstueretten er kun faa, men det kan nævnes, at da Hans Caspersen Mule tiltalte Peder Jacobsen for Raadstueretten for en Gældsforpligtelse, blev der i Sagen fremlagt to Bytingsdomme af 1606, som frikendte Peder Jacobsen, og Raadstueretten vidste intet at dømme herimod.⁹¹

Ideen i Christian IV's Købstadslov af 7. April 1619 var den, at Faa-mandsvældet i Byerne skulde trænges tilbage. Loven gav Regler for Raadets Sammensætning og bestemte, at Borgmestrene skulde veksle aarligt. Kæmnerne skulde tages blandt de fornemste Borgere og Regnskaberne være aflagt inden en bestemt Frist. Der skulde udpeges Takserborgere til at ligne Skatter. Skiftevæsenet skulde henlægges under to Overformyndere og en Overkøbmand afgøre Tvistigheder i Handelsager, altsammen Bestemmelser, der tilsigtede at skabe en vis Ensartethed i Bystyret og samtidig en mere demokratisk Styreform.⁹² I Tilslutning hertil kom nye Regler for Retsvæsenet, dels ved Forordn. af 10. Dec. 1621 om Rigens Ret og Dele, dels ved Forordn. af Jan. 1623 om Birkeretten og Forordn. af 1. Juli 1623 om Gældssager.

Det ligger udenfor denne Opgave at undersøge, hvorledes disse Forordninger som Helhed blev overholdt i Odense. Det skal blot nævnes, at man ikke synes at have efterkommet Bestemmelsen om de aarligt skiftende Borgmestre, og med Hensyn til Kæmnerne havde man store Vanskeligheder ved at faa dette Embede besat. I visse Tilfælde kunde man ikke faa »fine og fornemme Mænd« til at paatage sig det, men maatte endog nøjes med Haandværkere.⁹³ Det blev derfor almindeligt, at de, der af Raadet udpegedes til Bestillingen, kunde købe sig fri.⁹⁴

Men Forordningerne fik vidtgaende Følger for Købstadens to Domstole i Odense, og først og fremmest for Raadstueretten.

Alene den Omstændighed, at Skiftesager blev henlagt under Overformynderne, og at Tvistigheder i Handelssager henlagdes til Overkøbmandens Afgørelse betød, at et Par meget væsentlige Felter af Raadstuerettens Virkeomraade blev frataget den. Kun i de Tilfælde, hvor Skiftesager kunde give Anledning til Tvist, var Retten endnu virksom,⁹⁵ og det var stadig Raadstuerettens Opgave at beskikke Værger. I 1631 beskikkede den Værger i fire Tilfælde og i 1640 i 19.

Som naturligt var henhørte Sager vedr. Borger skaber under Raadstueretten; her blev ligeledes meddelt Skudsmaal til de Personer, som agtede at søge deres Lykke andre Steder.

Det Tilsyn, som Raadet havde med Lavene, var virksomt i Form af Beskikkelse af Oldermænd og af Bisiddere.

I disse rent administrative Opgaver skete der altsaa ingen Indskrænkning, men Forholdet ligger ganske anderledes, naar Talen er om Raadets dømmende Virksomhed. I den foregaaende Periode havde en stor Del af de Sager, det beskæftigede sig med, drejet sig om Injurier. Disse Sager forsvinder saa godt som helt. Der var i 1631 to Tilfælde, der begge afsluttedes med Forlig. I 1640 nævnes overhovedet ingen Sager af denne Art. Voldssager laa i Almindelighed stadig udenfor Raadstuerettens Omraade. Dette fastslaas udtrykkeligt i en Hærværkssag af 1631, som blev henvist til Bytinget »efterdi ded er wold angaaende«.⁹⁶ I 1640 nævnes, at Holger Bødker var anklaget og anholdt for Slagsmaal og Trætte med de indkvarterede Soldater, som han ofte havde forset sig

med. Han forpligtede sig til i Tilfælde af Gentagelse at lide paa sin Hals,⁹⁷ og da Diderich Trompetter blev anklaget for Vold mod Henrich Pottemager, blev Sagen afgjort med, at han erklærede, at det var i Drukkenskab, og han lovede at være Henrich ubevaret,⁹⁸ men disse er ogsaa de eneste Voldssager, der behandlede ved Raadstueretten i disse Aar. Tyverisager er ligesaa sjældent forekommende som før, og naar der nævnes en saadan Sag i 1631, er det en fuldstændig Undtagelse. Det drejede sig om en vis Lauritz Nielsen, der var bleven sat i Fængsel for at have stjaalet tre Tintallerkener, en Messingslysestage og et sort blommet Forklæde i sal. Jørgen Skeels Begravelse. Synderen erklærede, at han havde taget Tingene af Nød, og for hans Ungdoms Skyld blev han benaadet, at Mestermannen straks skulde trække ham af Byen og uden for Byen med en Knippel »lendtze hannom dicht af, dog uden lemme lestelser«. Men hvis han siden betraadte Byen, skulde han uden Benaadning straffes i Galgen.⁹⁹

En særlig Interesse knytter der sig til Behandlingen af Gældssager samt af Skøde- og Pantessager. Det var stadig Gældssager, der var den hyppigste Anledning til at gaa til Retten, og Raadstueretten optraadte i disse Forhold som Domsmyndighed, men der sker her bemærkelsesværdige Forskydninger.

Ved Forordningen af 1. Juli 1623 om Gældssager bestemtes det, at ved Hjemtingene maatte ingen fordeles for Sager, som gjaldt over tre Dalers Værdi, medmindre der tidligere var dømt i Sagen ved lovligt Kald og Varsel. Det havde den Virkning, at Antallet af Fordelinger, der tidligere havde været saa betydeligt ved Bytinget, svandt ind til et Minimum og i Stedet traadte 15 Dages Dom for Nam og Vurdering, hvilket betød, at hvis Debitor ikke betalte sin Gæld inden to Uger, skulde han lide Nam og Vurdering i sit Bo. Ejendommeligt nok forekommer disse Domme nu i stort Tal baade ved Bytinget og Raadstue-tinget, men Fordelingsprocessen er stadig begrænset til Bytinget. Medens der i 1631 blev afsagt 22 Domme for Nam og Vurdering ved Bytinget og 1638—39 172 Domme, blev der i 1631 afsagt samme Dom for 53 Sagsøgere og i 1640 for 80 ved Raadstueretten. Der er ikke Tale om, at de Gældssager, der behandlede ved Raadstueretten, drejede

sig om større Summer end ved Bytinget. Der er heller ikke Tale om Skel efter sociale Synspunkter. Af Sagsøgerne kunde i 1631 ved Bytinget 7 henregnes til Patriciatet og i 1638—39 var det Tilfældet med 78. Derimod ligger der et Skel bestemt af sagsøgte Hjemsted, idet der ved Bytinget kunde sagsøges baade indenbys og udenbys Debitorer. Ved Raadstueretten træffes kun Byens egne Borgere.

Medens denne Gruppe af Gældssager altsaa kunde behandles baade ved Byting og Raadstueret, ser man en anden Gruppe helt flyttet over fra Raadstueret til Byting. Det drejer sig om de Sager, hvor sagsøgte blev »tilfunden« eller »forefunden« at betale Gælden inden en vis Tidsfrist. Den Art Afgørelser kunde tidligere kun paavises ved Raadstueretten. Nu bliver Antallet meget stærkt begrænset, og de forekommer næsten udelukkende ved Bytinget. Der var i 1631 12 Tilfælde ved Bytinget, ingen ved Raadstueretten. I 1638 var der to Tilfælde ved Bytinget og 1640 to ved Raadstueretten. Paa tilsvarende Vis svandt Antallet af Sager, hvor Debitor vilkaarede sig at betale Gælden inden en vis Tidsfrist, meget betydeligt, og kan nu forekomme baade ved Bytinget og Raadstueretten. Endnu i 1631 forekom der 6 Tilfælde ved hver Domstol, men 1638—39 — resp. 1640 — nævnes ingen saadanne Sager. — Derimod synes Gæsteretsdomme stadig at være forbeholdt Raadstueretten, hvor der 1631 blev fældet tre og 1640 fem Gæsteretsdomme.

Det blev ovenfor paavist, at Skøder og Pantebreve blev læst ved Raadstueretten, naar det drejede sig om Sager, i hvilke Patriciere var Part. For disse Forholds Vedkommende sker der den bemærkelsesværdige Forskydning, at kun naar der er Tale om Byens Jord, bliver Skøder læst ved Raadstueretten, og dette finder Sted to Gange i 1631 og 1641. Men ved Bytinget blev der i 1631 læst 17 Skøder, hvoraf de syv vedrørte Patriciere, og af de 26 Skøder, der læstes 1638—39 ved Bytinget, vedrørte ligeledes de syv Patriciere.

For Pantebrevenes Vedkommende er Forholdet ganske det samme. Hverken 1631 eller 1640 forekommer Pantebreve, der er læst ved Raadstueretten. De læses nu udelukkende ved Bytinget, uanset om Patriciere er indblandede i Sagen eller ej.

Saaledes viser det sig, at efter Købstadsforordningen af 1619 sker der en meget væsentlig Begrænsning af Raadstuerettens Virkefelt, en Begrænsning, der ikke blot viser sig, i at en Række Sager henlægges andetsteds, men ogsaa deri, at Patriciatet ikke mere har en speciel Tilknytning til Raadstueretten, der gør det muligt for den at betragte den som sit Værneting.

Overfor Raadstueretten staar Bytinget med hele sit traditionsbestemte Retsmaskineri med Sandemænd og Synsmænd, der behandler saavel kriminelle som civile Sager efter den gamle Retspraksis og med Byfogeden som Kongens Repræsentant i Dommersædet.

Dette betød ikke, at Patriciatets Magt efter 1620 for bestandig var knækket. Dertil var den altfor rodfæstet i Købstadens Styrelse. Oprejsningen fik man ved Forordningen af 29. Juni 1649, ved hvilken det bestemtes, at alle Domme og andre Lovmaal, som faldt til Bytinget, skulde indstævnes for Borgmester og Raad der i Byen og ingen anden, om nogen paaskader, og siden for ingen anden Overdommere indkaldes end for Kongen og Danmarks Riges Raad. — Dermed fik Raadstueretten i Odense sin Stilling fastslaaet jævnsides Landstingene.

---

1. Stemann, Den danske Retshistorie, 1871, S. 229 ff. H. Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie I, 1893, S. 99. M. Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse, 1900, S. 113 ff. Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, 1940, S. 435. P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark I, 1900, S. 13 f. 2. Mackeprang, anf. Sted. Poul Johs. Jørgensen, anf. Værk, S. 517. 3. Mackeprang, anf. Værk, S. 117. 4. Anf. Værk, S. 121. 5. Kinch, Ribe Bys Historie, II, 1884, S. 652—682. 6. I Fortid og Nutid, Bd. XV, S. 81 f. har Hans Knudsen meddelt en Oversigt over det bevarede Arkivstof. Fortegnelsen bør dog suppleres med den saakaldte Raadstuerets Dombog for Aarene 1603—1637, der synes at være en Raadstuebog for Tiden 1603—1611, derefter en Dombog til ca. 1630. For Tiden efter 1630 er den væsentlig brugt til Indførelse af kgl. Forordninger. 7. Mackeprang, anf. Værk S. 233 f. 8. Kancelliets Brevbøger, 1603, Registeret. 9. Odense Bytingsprotokol (fremtidig citeret Od. Bt.) 1635, ²/₁₁, fol. 79. 10. Od. Bt. 1625, ¹⁴/₁₁, fol. 143. 11. I 1606 var Byfogeden Hans Ibsen til Stede ved alle Møderne. Jens Ansharis deltog i 29 Møder. Naar han var fraværende vikarierede Jacob Guldsmid. Endvidere var Christian Lauritsen og Jacob Skriver regelmæssigt til Stede. 12. Mackeprang, anf. Værk, S. 121. 13. Od. Bt. 1606, ¹⁷/₂. 14. Mackeprang, anf. Værk, S. 120. 15. Jvf. Kinch, anf. Værk, II, S. 656 f. 16. V. A. Secher, Om Vitterligheden i den ældre danske Proces, I, 1885, S. 14 ff. 17. Od. Bt. 1606, ³⁰/₆. 18. Secher, Anf. Værk, S. 47 f. 19. Det drejer sig kun om Poul Nielsen Raadmand, der fordeles af Gabriel Knudsen til Krengerup 1606, ¹⁴/₇, for 107 Dlr., Marie sl. Niels Bagers, der fik Søgsbrev over Mads Knudsen, 1606, ³⁰/₆, Mette Thidemand over Poul Nielsen, 1606, ²⁸/₁, Foged paa St. Hans Kloster Per Gied

over Poul Nielsen, 1606, $\frac{24}{3}$ for 10 Dlr., Frands Rantzau over Poul Nielsen, 1606, $\frac{17}{3}$, for 82 Dlr. og Mette Thidemand over Poul Nielsen, 1606, $\frac{17}{3}$ for 300 Dlr. 20. Od. Bt. 1606, $\frac{7}{7}$, fol. 34. Jvf. Christen Knudsen (Akeleie) ctr. Knud Christensen 1606, $\frac{15}{12}$. 21. Eiler Bryske fordelte Søren Viborgs Enke for 12 Mk. Husleje 1606, $\frac{13}{10}$. 22. Oluf Pedersen fordelte Niels Hansen for Skældsord og Ubekvemsord og da Niels Hansen ikke mødte, blev han fordelt. 1606, $\frac{24}{11}$. 23. Jep Nielsen i Højby Vilkaar til Rdm. Jørgen Mule inden 14 Dage, 1606, $\frac{17}{2}$. 24. Lauge Skrædder ctr. Mads Knudsen, 1606, $\frac{21}{7}$, fol. 39. 25. Secher, anf. Værk, S. 96. 26. Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love, Bd. V, 1827, S. 206. 27. Festskrift til Verner Dahlerup. 28. Jydske Lov, II, 6. 29. Od. Bt. 1606, $\frac{23}{12}$, fol. 68. 30. Sst. 1606, $\frac{3}{3}$, fol. 11 f. 31. Sst. 1606, $\frac{11}{8}$, fol. 44. 32. Sst. 1606, $\frac{21}{7}$, fol. 39. $\frac{11}{8}$, fol. 43. 33. Sst. 1606, $\frac{28}{7}$, fol. 40 f. 34. Sst. 1606, $\frac{28}{7}$, fol. 40. 35. Sst. 1606, $\frac{11}{8}$, fol. 44. 36. Sst. 1606, $\frac{20}{10}$, fol. 56. 37. Kolderup-Rosenvinge, anf. Værk, S. 207. 38. Jvf. Sagen mod Bartskeerer Hans Holbrocks Søn for Drab paa Bysvenden Laur. Christensen, Od. Bt. 1606, $\frac{14}{7}$, fol. 35 f., $\frac{28}{7}$, fol. 40, $\frac{4}{8}$, fol. 41, $\frac{25}{8}$, fol. 45 f., $\frac{2}{12}$, fol. 65. 39. Od. Bt. 1606, $\frac{27}{1}$, fol. 3. 40. Sst. 1606, $\frac{10}{11}$, fol. 61. 41. Sst. 1606, $\frac{21}{7}$, fol. 39. 42. Sst. 1606, $\frac{3}{3}$, fol. 12, 1606, $\frac{19}{5}$, fol. 26. 43. Sst. 1606, $\frac{10}{3}$, fol. 13, $\frac{12}{5}$, fol. 24. 44. Sst. 1606, $\frac{1}{10}$, fol. 47, 1606, $\frac{3}{12}$, fol. 4. 45. Sst. 1606, $\frac{24}{3}$, fol. 6. 46. Mackeprang, anf. Værk, S. 113 ff. 47. Odense Raadstuerets Protokol (fremtidig citeret Od. Rr.), 1615, $\frac{5}{6}$. 48. Sst. 1614, $\frac{21}{11}$. 49. Sst. 1613, $\frac{3}{4}$. 50. Sst. 1616, $\frac{4}{11}$. 51. Sst. 1616, $\frac{21}{10}$. 52. Sst. 1616, $\frac{21}{10}$. 53. Sst. 1612, $\frac{9}{3}$. 54. Sst. 1612, $\frac{13}{6}$. 55. Sst. 1613, $\frac{8}{2}$. 56. Sst. 1613, $\frac{3}{5}$. 57. Sst. 1613, $\frac{4}{10}$. 58. Sst. 1615, $\frac{24}{7}$. 59. Sst. 1616, $\frac{12}{8}$. 60. Sst. 1615, $\frac{30}{1}$, 1615, $\frac{8}{2}$, 1612, $\frac{8}{6}$. 61. Sst. 1612, $\frac{20}{1}$. 62. Sst. 1616, $\frac{22}{1}$. 63. Sst. 1612, $\frac{8}{7}$, 1616, $\frac{20}{2}$ o. fl. St. 64. Sst. 1612, $\frac{20}{1}$, $\frac{27}{1}$, $\frac{4}{5}$, $\frac{20}{7}$. 1613, $\frac{31}{5}$. 1614, $\frac{21}{11}$. 1616, $\frac{0}{5}$ o. fl. St. 65. Sst. 1614, $\frac{1}{8}$. 66. Sst. 1614, $\frac{26}{0}$. 67. Sst. 1614, $\frac{7}{1}$. 68. Sst. 1615, $\frac{13}{3}$. 69. Sst. 1613, $\frac{8}{2}$. 70. Sst. 1612, $\frac{10}{2}$, 1613, $\frac{7}{6}$, 1613, $\frac{25}{1}$. 71. Sst. 1614, $\frac{31}{1}$, 1615, $\frac{11}{9}$. 72. Sst. 1611, $\frac{18}{2}$. 73. Sst. 1611, $\frac{12}{8}$. 74. Sst. 1612, $\frac{10}{2}$. 75. Sst. 1613, $\frac{18}{1}$, 1614, $\frac{8}{5}$, $\frac{2}{5}$, $\frac{21}{2}$, $\frac{8}{5}$, 1616, $\frac{11}{11}$. 76. Sst. 1613, $\frac{14}{6}$. 77. Sst. 1616, $\frac{8}{12}$, 1613, $\frac{3}{5}$, 1614, $\frac{2}{5}$. 78. Od. Bt. 1606, $\frac{3}{2}$, fol. 5. 79. Od. Rr. 1611, $\frac{19}{8}$, 1611, $\frac{21}{10}$. 80. Sst. 1613, $\frac{25}{1}$. 81. Jvf. Od. Rr. 1612, $\frac{0}{7}$, 1614, $\frac{3}{10}$, $\frac{21}{11}$, 1616, $\frac{29}{1}$, $\frac{22}{7}$. 82. Od. Rr. 1611, $\frac{25}{2}$, 1616, $\frac{5}{8}$. 83. Odense Raadstuerets Dombog (fremtidig citeret Od. Rr. Db.), 1615, $\frac{25}{0}$, pag. 168. 84. Od. Rr. Db. 1611, $\frac{25}{11}$, pag. 121 ff. 85. Sst. 1614, $\frac{31}{10}$, pag. 200. 86. Sst. 1615, $\frac{8}{5}$, pag. 157. 87. Sst. 1613, $\frac{8}{3}$, pag. 146. 88. Sst. 1613, $\frac{8}{3}$, pag. 144, ff. 89. Sst. 1613, $\frac{28}{7}$. 90. Sst. 1615. 91. Sst. 1614, $\frac{31}{10}$, pag. 200. 92. Munch, anf. Værk, S. 30. 93. Od. Rr. 1631, $\frac{13}{8}$, fol. 17. 94. Sst. 1640, $\frac{22}{2}$, fol. 7. 95. Jvf. Od. Rr. 1640, $\frac{22}{4}$, fol. 13, $\frac{10}{2}$, fol. 5. 96. Od. Rr. 1631, $\frac{12}{12}$, fol. 41. 97. Od. Rr. 1640, $\frac{24}{1}$, fol. 2. 98. Sst. 1640, $\frac{5}{8}$, fol. 27. 99. Sst. 1631, $\frac{8}{8}$, fol. 23.

Adel og Menighed.

Kirkebøgernes vidnesbyrd om den danske adel
omkring midten av 1600-tallet.

Av Hans H. Fussing.

Knud Fabricius gør i sin skildring av den danske adel i midten av 1600-tallet opmærksom paa, i hvor høj grad især højadelen følte sig hævet over de andre stænder, og at saaledes landsbypræsterne, selvom de kunde staa i et udmærket forhold til herremændene, dog var dem ganske underordnet.¹

Man har indenfor tidens adel mange eksempler paa personlig fromhed og gavmildhed overfor kirkebygninger og milde stiftelser, men det kan have interesse at undersøge, hvordan herremændene stillede sig overfor deres egne præster og menigheder, naar de skulde have udført de almindelige kirkelige handlinger daab, vielse og begravelse, hvordan det forholdt sig med deres altergang, og i hvilket omfang de stod faddere til børn udenfor deres egen kreds.

For at belyse disse forhold er de kirkebøger blevet gennemgaaet, der stammer fra sogne, hvori der ligger en hovedgaard, og som har tilførsler av daab, vielse og begravelse fra en nogenlunde lang aarrække i tiden fra 1645, da kirkebøgerne begynder, til 1670, idet den gamle adel ved indførelsen av rangforordningen og titeladelen i 1671 ophørte med at være en særlig stand.² Kirkebøgerne er næppe fuldt paalidelige i den forstand, at de har medtaget alle i sognene forekommende kirkelige handlinger, idet nogle av dem er sjustet eller uregelmæssigt ført, men der er ingen grund til at antage, at udeladelserne i særlig grad skulde have ramt de adelige familiebegivenheder; tværtimod er de ofte saa stærkt fremhævet i kirkebøgerne, at man faar indtryk av, at præsterne

har gjort sig særlig umage med at faa alt med, naar det drejede sig om sognets herskaber.

I alt er av landsogne gennemgaaet:

Jylland	19,	hvorav	4	kun	har	adelige	som	faddere,	9	ingen	adelige
Fyn	12,	—	3	—	—	—	—	—	1	—	—
Sjælland	27,	—	15	—	—	—	—	—	10	—	—

Det vil være naturligt først at se paa, hvormange adelsbørn, der er blevet døbt i deres hjem sogn, og som saadant er betragtet ikke blot de sogne, hvori adelsmænd eller deres nærmeste familie — fx. barnets bedsteforældre — har haft en hovedgaard, men ogsaa de sogne, hvori deres lens hovedsæde laa. Det drejer sig om følgende: 1 Banner (Draaby 1657 $\frac{28}{12}$), 1 v. Bredow (Hjembæk 1643 $\frac{24}{8}$), 4 Brockenhuus (Galtrup 1650 $\frac{27}{5}$, 1652 $\frac{5}{5}$, 1653 $\frac{27}{12}$, 1655 $\frac{31}{8}$), 1 Harbou (Havbro 1667 $\frac{9}{6}$), 1 Kaas (med sparren) (Ø. Egede 1645 $\frac{6}{4}$), 2 Krabbe av Østergaard (Guldbjærg—N. Sandager 1648 $\frac{23}{7}$, 1650 $\frac{20}{10}$), 4 Munk (vinranke) (Havbro 1655 $\frac{18}{3}$, 1656 $\frac{24}{3}$, 1657 $\frac{18}{5}$, 1658 $\frac{30}{7}$), 9 Parsberg (Sneslev 1648 $\frac{3}{7}$, 1649 $\frac{10}{6}$, 1650 $\frac{2}{8}$, 1652 $\frac{3}{1}$, 1653 $\frac{30}{1}$, 1655 $\frac{27}{1}$, 1657 $\frac{3}{5}$, 1666 $\frac{8}{8}$), 1 Pogwisch (Fravde 1652 $\frac{21}{4}$), 5 Quitzow (Guldbjærg—N. Sandager 1646 $\frac{9}{2}$, 1648 $\frac{29}{11}$, 1650 $\frac{19}{7}$, 1652 $\frac{18}{3}$, 1654 $\frac{12}{3}$), 1 Sehested (Ryde 1652 $\frac{22}{10}$), 4 Urne (N. Søby 1656 $\frac{29}{4}$, 1657 $\frac{12}{6}$, 1660 $\frac{11}{11}$, 1662 $\frac{29}{6}$) og 1 Vind (Dalum 1657 $\frac{3}{1}$). Hertil kan maaske medregnes tre børn av Vincents Hahn (Ø. Egede 1663 $\frac{25}{1}$, 1664 $\frac{25}{3}$, 1665 $\frac{24}{4}$) og to børn av en indvandet officer Moritz Ernst v. Rønne, der siges at være av bremisk adel, og som var gift med en dansk adelsdame Maren Blik (Lading 1667 $\frac{20}{4}$, 1668 $\frac{18}{10}$). Fædrene til disse børn var for de flestes vedkommende lidet fremtrædende, kun to blev rigsraader — Henning Pogwisch til Hollugaard og Gregers Krabbe til Fuglsang — og et par av dem levede praktisk talt som bønder, nemlig Peder Harbou til Slemstrup og Laurids Munk til Haubrogaard. De fædre, der systematisk lod deres børn døbe i sognekirken, naaede aldrig at faa len, endsige at komme i raadet: Sivert Brockenhuus til Ullerup, Laurids Munk til Haubrogaard, Niels Parsberg til Eskilstrup, Erik Quitzow til Sandager og Christian Urne til Søbysgaard, altsaa lidet fremtrædende mænd av førende slægter. Det

er iøvrigt karakteristisk, at kun i ett tilfælde er en adelsfrue — Erik Quitzows frue Susanne Juul — blevet introduceret.³ Som regel staar der i kirkebogen, at det paagældende barn er blevet hjemmedøbt, saaledes at der kun er tale om fremstilling i kirken, ikke om daab, og forklaringen paa de meget faa i kirkebøgerne som døbte indførte adelsbørn er formentlig den, at det normale har været hjemmedaab, og denne har præsten kun undtagelsesvis indført i kirkebogen. Dette gjaldt ikke blot adelsbørn, men man kan av begravelseslisterne se, at der ofte er blevet begravet hjemmedøbte børn av bondestanden, hvis daab ikke er blevet tilført kirkebogen. Undersøger man til kontrol, om de herremænd, der havde hovedgaarde i de her medtagne sogne, fik andre børn i denne periode, er resultatet alt for usikkert, fordi mange havde flere hovedgaarde eller opholdt sig paa deres len, da deres børn blev født. Det kan dog konstateres, at intet av Christen Skeel til Estrups fem børn, av hvilke i al fald ett med sikkerhed vides at være født paa gaarden, er blevet døbt i Auning kirke.⁴

Selvom materialet er spinkelt, synes det dog at vise, at den gamle adel ikke følte sig saa stærkt knyttet til deres sogne, at det var naturligt for dem at lade deres børn døbe i overværelse av den menighed, de tilhørte.

Sammen med disse børn vil det være naturligt at nævne, at der kun er fundet et par udlæggelser av adelige barnefædre, hvad nu grunden end kan have været. Knud Urne til Sonnerup blev udlagt i Jystrup 1653 og Mogens Høeg til Todbøl i Skjoldborg 1660. Da Mogens Høeg blev udlagt 17. maj 1660 av en fadeburspige paa Todbøl, havde han nu været død i lang tid, idet han blev saaret i slaget ved Nyborg 14. november 1659 og døde nogle dage senere. Endelig kan nævnes, at en pige fra Odense 1647 blev absolveret i Brejninge for »ukyskhed med velb. Herman Kaas«.

Kun een mand av den højere adel blev *viet* i en landsbykirke, nemlig landsdommeren Oluf Brockenhuus til Hjuleberg, der blev gift med Vibeke Bille 1663 ^{29/5} i Engum kirke, brudens sognekirke. I Havbro sogn boede forskellige forarmede medlemmer av den betydelige Vinranke-Munk slægt, men de var næsten reduceret til bønder, og det var derfor naturligt, at de viedes i sognets kirke. Richard Munk viedes 1653

$\frac{1}{6}$ til Else Munk, Laurids Munk 1655 $\frac{1}{4}$ til Birgitte Griis, og samme aar Laurids Friis til Else Munk $\frac{2}{3}$ og endelig 1663 $\frac{2}{8}$ Christian Munk til Else Munk Nielsdatter. Det er maaske knap nok, at disse lavadelige bryllupsfester har kunnet naa op paa højde med det, som Valdemar Skram 1666 gjorde for sin kokkepige paa Todbøl, for præsten kaldte det »et herligt bryllup«.

Med hensyn til *begravelserne* er der den store vanskelighed, at man kun undtagelsesvis kan se, om selve begravelsestidspunktet er foregaaet i landsbykirken, men om en halv snes voxne og lidt flere børn kan det dog siges med nogenlunde sikkerhed. Av de voxne hørte kun faa til de førende slægter: Christian Urne til Søbysøgaard (N. Søby 1669 $\frac{1}{4}$), Hans Vind til Harrested (Hyllinge 1670 $\frac{3}{2}$), den sindssyge Axel Brahe til Eskebjerg (Stubberup 1657 $\frac{1}{2}$), jomfru Ide Arenfeldt (Engum 1650 $\frac{1}{3}$), muligvis Jørgen Daa til Fravdegaard (Fravde 1652 $\frac{1}{2}$) og endelig fru Birgitte Skave, sal. Niels Krabbes til Vegholm, og kun om denne sidste kan det med sikkerhed siges, at hun blev begravet med al pomp og pragt (Sneslev 1636 $\frac{1}{2}$). De øvrige hørte til lidet betydelige familier: Peder Harbou til Slemstrup, Niels Munk til Havbrogaard, fru Else Munk, Laurids Friis', og Søren Munk paa Mølgaard, der alle blev begravede i Haubro (1667 $\frac{2}{3}$, 1652 $\frac{3}{12}$, 1663 $\frac{1}{10}$, 1666 $\frac{1}{12}$), og den helt forhutlede Niels Munk til Serridslevgaard (Ingslev 1649 $\frac{1}{8}$). Muligvis begravedes Henrik Putbus til Kørup fra sin sognekirke (Kørup 1658 $\frac{3}{6}$) ligesom hans hustrus slægtning Ursula v. Ebeleben, der ikke var av dansk adel (Kørup 1651 $\frac{2}{10}$). Børnebegravelserne, hvorved der formentlig ikke er blevet udfoldet noget større ceremoniel, er noget hyppigere. Dorte Brockenhuus (Galtrup 1654 $\frac{1}{3}$), Lisbeth Sehested (Ryde 1653 $\frac{1}{3}$), Anna Kaas (Dalum 1657 $\frac{3}{6}$), Sofie og Karen Urne og et dødfødt barn av slægten (N. Søby 1659 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{8}$, 1654 $\frac{2}{12}$), Frederik, Jens og Josias Quitzow (Guldbjærg-N. Sandager 1647 $\frac{2}{4}$, 1651 $\frac{1}{6}$, 1654 $\frac{1}{4}$), Ingeborg Daa (Stubberup 1657 $\frac{2}{6}$), Sofie Amalie Vibe (Eggeslevmagle 1655 $\frac{3}{1}$) og Mandrup og Verner Parsberg (Sneslev 1653 $\frac{1}{3}$, 1656 $\frac{3}{6}$). Nogle gange nævner kirkebøgerne, at adelspersoner, der havde tilknytning til sognet, er døde og begravet andetsteds: Henrik Bille til Tirsbæk, der begravedes i Vejle, men senere nedsattes i sin

sognekirke (Engum 1655 $\frac{2}{3}$), Mogens Høeg til Todbøl, død i Nyborg og begravet i Odense (Skjoldborg 1659 $\frac{1}{11}$), fru Lisbeth Rantzau, enke efter hr. Hans Lindenow, begravet i Odense (Nørre Søby 1652 $\frac{2}{3}$) og fru Sofie Lindenow, gift med hr. Christoffer Urne, død i København (ibd. 1652 $\frac{4}{9}$). To adelspersoner døde i deres hjem sogn, i hvis kirkebog dødsfaldet er blevet indført, men de blev begravet andetsteds. Hans Vind døde 1670 $\frac{1}{1}$ paa Gerdrup, men liget førtes til Harrested kirke, hvor bisættelsen formentlig har fundet sted, og derefter ned-sattes kisten i Hyllinge kirke (Eggeslevmagle kbg.) og samme aar og sted døde hans broder Joachim Frederiks hustru fru Else Urup 12. januar, men hun blev begravet i Boslunde kirke (ibd.). Endelig blev de følgende, der var døde og bisat andetsteds, nedsat i en landsbykirke, de havde tilknytning til: Hans Cunningham til Gerdrup (ibd. 1651 $\frac{1}{12}$), Erik Kaas til Bremersvold (Øster Egede 1669 $\frac{1}{4}$) og Knud Grubbe (Hjembæk 1670 $\frac{1}{4}$). Knud Grubbes lig førtes fra København til Hjembæk, hvor hr. Mads i Jyderup kastede jord derpaa, »og dermed gik hver til sit«. Denne nødtørftige begravelse skyldes sikkert, at Knud Grubbe var blevet dræbt i en duel i København.

Naar adelen i saa ringe omfang er blevet døbt, viet og begravet hjemme i deres sognekirker, skyldes det ikke blot, at børnene blev hjemmedøbt, og denne hjemmedaab kun undtagelsesvis indførtes i kirkebøgerne, men bryllupper og begravelser, hvortil mange mennesker samledes, foregik oftest i købstadkirkerne. Her er imidlertid stor forskel paa de enkelte kirker. I Ringsted, Slagelse, Storeheddinge og Stubbekøbing findes ingen tilførsler om adel, mens Roskilde og Næstved har en del begravelser og Køge et par vielser. I Roskilde Domkirke begravedes 1645—70 følgende adelspersoner: Ernst Norman til Palsgaard (1645 $\frac{2}{10}$), lensmanden paa Roskildegaard hr. Niels Trolles spæde søn Erik (1646 $\frac{1}{1}$), fru Dorte Rud, sal. Christian Gyldenstiernes (1648 $\frac{6}{10}$), Mandrup Brahe til Torbenfeld (1666 $\frac{1}{10}$) og fru Dorte Urne, sal. hr. Ove Gieddes (1667 $\frac{7}{8}$). I Næstveds St. Peder fremstilledes 1646 $\frac{1}{11}$ en hjemmedøbt søn av den lige uden for byen boende Knud Paslick til Rønnebæksholm, og fra samme kirke begravedes fru Jytte Gyldenstjerne, sal. Eiler Urne til Gunderslevholms (1642 $\frac{2}{4}$), men hendes kiste

førtes senere til Gunderslev kirke, jomfru Anne Skram (Fasti) (1644 $\frac{2}{9}$), Laurids Ebbesen (Udsøn) til Tulstrup (1646 $\frac{3}{4}$), hr. Axel Arenfeldt til Basnæs (1647 $\frac{26}{10}$), fru Anne Brahe, gift med Oluf Daa til Borreby (1648 $\frac{18}{8}$) — ved disse tre sidste begravelser talte Sjællands biskop Jesper Brochmand —, Otte Brahe Steensen til Næsbyholm (1651 $\frac{26}{7}$) og fru Karen Gyldenstjerne, sal. Goske Lindenows til Lindersvold. I Køge døbttes et enkelt barn — Niels Krag 1661 $\frac{19}{6}$ —, men da hans fader oberst Mogens Krag laa i garnison i byen, har det ingen interesse i denne sammenhæng. Det har det derimod, at Erik Hardenberg Gyldenstjerne til Bogensholm viedes til Birgitte Reedtz (1650 $\frac{16}{6}$), og fjorten dage senere ($\frac{30}{6}$) blev Axel Valkendorff til Tiselholt gift med Anne Friis. Begravelserne var følgende: fru Helvig Lindenow, gift med Sigvard Urne til Raarup (1646 $\frac{8}{5}$), Mogens Gyldenstjerne til Fultofte (1647 $\frac{28}{8}$), Morten Venstermand, der drev handel i byen (1648 $\frac{15}{3}$), fru Anna Lunge (Dyre), enke efter hr. Just Høeg til Gjorslev (1642 $\frac{11}{9}$), og hendes søster fru Margrete, gift med Christen Skeel til Fussingø (1653 $\frac{28}{10}$), fru Anne Bild, enke efter Otte Brahe til Næsbyholm (1656 $\frac{28}{3}$), Rønnow Bille til Sandbygaard (1657 $\frac{11}{3}$), fru Sidsel Lunge (Dyre), enke efter Henrik Lindenow til Gavnø (1657 $\frac{11}{4}$), jomfru Anne Thott til Faarup (1658 $\frac{11}{6}$), og endelig holdt fru Ide Lunge (Dyre) 16. august 1660 begravelse for sine tre børn Tønne, Ove og Berte Skeel, der var døde paa Valbygaard, men senere førtes de til familiegravelsen i Aarhus domkirke.

København indtager en særstilling, saa den er der her set bort fra, og iøvrigt er kirkebøgerne kun sparsomt bevaret, men et enkelt træk fra Vor Frue kirkes vielser skal dog nævnes, fordi det synes at vise, med hvilken nonchalance man kunde se paa den kirkelige handling. Landsdommeren paa Laaland og Falster Lave Beck til Førslev skulde 9. maj 1647 vies til jomfru Margrete Grubbe, men skønt brudeprædikenen var blevet holdt for dem, inden de skulde i kirke, og skønt der blev ringet første gang før klokken 9 og ringet sammen halvgangen 12, kom brudeparret ikke ind i kirken før klokken var over et, som det med forargelse bemærkes i kirkebogen.

Da de fra denne periode bevarede kirkebøgers antal er saa beskedent,

kan man supplere oplysningerne om de adelige begravelser ved at gaa til de trykte ligprædikener. Langt de fleste av dem indeholder meddelelse om, hvor begravelsen fandt sted. Den ældste trykte ligprædiken, der har denne oplysning, er vistnok Herluf Trolles fra 1565. Begynder man med den og slutter med aaret 1670, ligesom ved gennemgangen av kirkebøgerne, kommer man til følgende resultater. Fra tiden til og med aaret 1600 findes 23 ligprædikener, og 11 av de her nævnte adelspersoner er blevet begravet fra deres sognekirke, altsaa ca. halvdelen. Fra 1601 til 1670 findes 283 ligprædikener, der oplyser begravelsesstedet, og det er kun i 27 tilfælde sognekirken, mens tre er begravet fra et slotskapel og resten — 253 — fra en købstadkirke. Herav er 52 begravet fra københavnske kirker, hvor især Nicolaj med 22 og Vør Frue med 16 har været populære. Ude i landet er det de store stiftsbyer der har været de mest benyttede begravelsessteder: Aalborg 16, Aarhus 8, Viborg 32, Odense 39 — herav St. Knuds kirke alene 35 — og Lund 14, men ogsaa Randers og Køge med hver 8 har spillet en rolle. De begravede stammer aldeles overvejende fra højadelen, idet vel kun den har haft raad til at lade prædikerne trykke, og det er naturligt, at standens førende mænd har faaet en særlig prægtig begravelse. I hvor høj grad det har været bestemte slægter, der har kunnet og ønsket at faa ligprædikenerne trykt fremgaar av følg. tal, hvor fruene er regnet med til den slægt, hvori de er født. Tallene her skal ses i relation til det samlede antal trykte ligprædikener, nemlig 306, ikke til antallet av begravede adelige, der ikke kendes bestemt. Over medlemmer av slægten Brahe findes 19 ligprædikener, Gyldenstjerne 14, Juel 14, Lunge 10, Rosenkrantz 23, Sehested 10 og Skeel 13, mens ingen anden slægt naar op til 10. De slægter, der er blevet begravet saa overvejende fra købstadkirker, maa siges i høj grad at være blevet løsrevet fra deres hjemlige sognemenigheder. Selv om det i mange tilfælde havde sine naturlige aarsager i, at den begravede havde boet paa et len, der laa fjærnt fra den hjemlige herregaard, og deri at det var lettere at samle slægt og venner paa et mere centralt sted, har sikkert trangen til at give den avdøde en saa prægtig begravelse som muligt, blandt andet ogsaa tit ved at lade en biskop tale, været en medvirkende aarsag. Trods datidens

slette veje og vanskelige transportforhold, har det ikke generet slægten at føre liget langt fra dødsstedet til begravelsesstedet. Da Christian Friis til Borreby 1616 døde paa et orlogsskib paa Oslos red, førtes hans lig til København for at begraves fra og i Frue kirke, og da Bjørn Ulfeld i 1656 døde paa en av sine ejendomme Tersløsegaard, bragtes han til København, hvor begravelsen holdtes i Nicolaj kirke. Fru Jytte Høeg, enke efter Niels Krag til Trudsholm, døde i Nyborg 10. juli 1659, men paa grund av krigen blev hun først begravet 22. januar 1661 i Viborg. Selv om den døde adelsmand fandt sin endelige hvileplads i sin sognekirke, kunde selve begravelseshøjtideligheden godt finde sted i en købstad. Henrik Bille døde paa sin gaard Tirsbæk 4. marts 1655, men begravelsen fandt sted i Vejle d. 27. marts, og dagen efter nedsattes kisten i Tirsbæks sognekirke Engum.⁶ En længere rejse foretoges med Klavs Glambek til Rasks lig, idet han døde paa sin gaard Rask i Hvirring sogn, blev bisat i Ribe domkirke og derefter ført tilbage til Hvirring kirke, hvor han blev nedsat i familiebegravelsen under koret. Naar den døde saaledes tilsidst havnede i sin sognekirke efter en begravelseshøjtidelighed andetsteds, tyder det vel nok paa en følelse av tilhørighed til stedet, men ikke til menigheden.⁷

De tal, der her er skaffet til veje, er smaa, baade fordi saa faa kirkebøger er bevaret, og fordi adelen jo kun var en ringe brøkdelen av befolkningen, og saaledes talmæssigt kun satte sig ringe spor, men de viser dog en bestemt tendens. Adelens børn blev hjemmedøbt, og kun forholdsvis sjældent blev de fremstillet i kirken, og daaben synes ikke altid at være blevet indført i kirkebøgerne. Vielserne og begravelserne indenfor adelens kreds fandt i almindelighed sted i købstæderne, men de døde førtes undertiden senere til deres sognekirke. Alt i alt faar man indtryk av, at den danske adel kun i ringe grad følte sig knyttet til de menigheder, i hvis midte deres gaarde laa.

Denne kirkelige isolation fra bondebefolkningen viser sig ogsaa paa en anden maade, nemlig ved *altergangen*. I enkelte kirkebøger anføres altergæsterne, men mellem dem aldrig adelige sammen med bønderne. Den nylig tiltraadte sognepræst hr. Niels Nielsen Aarøe havde 6. juni 1669 sine første communicanter i baade Favsing og Auning kirke »saa

vel som adelen udi deres egen kirke paa Estrup«. Meget oplysende er Kørup kirkebog. Herskabet, Henrik Putbus til Kørup, og hans familie var i tiden 1637—63 nogle gange til alters, men altid alene. Hans hustru Maria v. Einsiedeln hyppigst, ialt 12 gange, men herav den ene gang hjemme paa gaarden, og Henrik Putbus selv kun fem gange i aarene 1637—41, og hans indstilling til selve den hellige handling var heller ikke den takfuldste. Da hans hustru 20. september 1643 vilde til alters, nægtede han at følge hende, idet han erklærede, at han lige ved sin datters bryllup havde faaet saa meget lutendranck og vin »von allen Kanten«, saa nu skulde han ikke have mere vin. Man forstaar derfor godt, at præsten skrev om ham, at han var i det mindste atheist! Henrik Putbus ses da heller ikke mere at være kommet til alters, ja i 1648 skjulte han sig paa gaarden, da hans hustru drog av sted for at nyde nadveren, men endnu 1643—44 var han dog, som præsten udtrykkelig har bemærket i Kirkebogen, et par gange i kirke. Præstens, hr. Gøde Hansens, forargelse, der er tydeligt udtrykt flere steder i kirkebogen, har dog ikke forhindret ham i at formaa Henrik Putbus til at staa fadder til hans søn i 1648. Kun een købstadkirkebog, Næstved St. Peders, indeholder oplysninger om altergæster. Her anføres deres antal og særskilt anføres præstens og latinskoledisciplenes altergang og berettelse av syge, og endelig nævnes en særlig altergang for to adelsdamer 1668 $\frac{2}{8}$, for 6 adelsdamer 1668 $\frac{6}{12}$, og at de adelige fruer og jomfruer med »mandhaftige Erik Herlufsen« gik til alters før menigheden to gange i 1669 ($\frac{11}{3}$ og $\frac{20}{8}$).

Paa alle de omraader, hvor adelen naturligt kunde være kommet i kontakt med de hjemlige menigheder, synes der saaledes og især for den højere adels vedkommende at være en tendens til at søge bort fra hjem-sognet. Den har, synes det, mindre set paa daaben som et led i menig-hedens liv og mere som et privatanliggende, og den har ved bryllup og begravelse lagt megen vægt paa det sociale element, paa muligheden av at kunne mødes med slægt og venner paa et bekvemt sted, hvor der var lejlighed til at benytte en fremtrædende gejstlig, og hvor de prægtigere kirkebygninger kunde danne en værdigere ramme om begiven-heden end den hjemlige landsbykirke. Et saadant syn paa de kirkelige

handlinger er jo heller ikke en senere tid fjærnt, men den forekommer mere ejendommelig i en tid, hvor transporten av et lig til en købstad og tilbage til sognekirken, hvor det skulde nedsættes, var yderst besværlig, og hvor de officielle ligprædikener gang paa gang fremhæver den avdødes personlige fromhed og tilknytning til menigheden.

Ude i landsognene kunde husbonden og hans familie imidlertid ogsaa paa en anden maade gennem kirken komme i forbindelse med sognets beboere, der jo ofte i aldeles overvejende grad var hans tyende og hans fæstere med deres familier, idet de kunde *staa faddere* til deres undergivnes børn. Fadderne til adelige børn var, bortset fra en enkelt gang, da den senere konge Christian V stod fadder til et av Vincens Hahns børn (Ø. Egede 1665 ²/₄), udelukkende adelspersoner. Naar man tænker paa det patriarkalske forhold, hvori mange herremænd stod til deres fæstere, kunde man vente, at de nogenlunde hyppigt stod faddere til deres undergivnes børn, men naar man tænker paa de tusinder av børn, der i tiden c. 1645—1670 blev født i de her gennemgaaede landsogne, er det forbavsende, hvor sjældent det var tilfældet. Tager man alle de ikke-adelige beboere av landsognene under ett, viser det sig, at der til deres børn kun findes 419 adelige faddere. Hertil svarer imidlertid ikke lige saa mange børn, for i mange tilfælde stod flere adelspersoner fadder til samme barn, saa i alt 282 børn udenfor adelen havde en eller flere adelige faddere. Fordeler man dem efter faderens sociale stilling, kommer det til at se saaledes ud: 161 var børn av bønder eller husmænd, idet der dog til denne gruppe er regnet alle de fædre, der i kirkebogen ikke har anført nogen særlig livsstilling, og som derfor maa formodes at tilhøre bondestanden, selv om det kun er nogle ganske faa, som man med sikkerhed kan fastslaa har været bønder. 34 var haandværkere eller fiskere, hvilket formentlig vil sige, at de har været husmænd under stedets herregaard, men et par stykker, der kaldes »bygmester«, var dog muligvis borgere, der blot midlertidigt har haft arbejde paa herregaarden eller ved kirken. De staa derved paa overgangen til en gruppe paa 24, der bestaar av tyende eller andre, der har været i herremændens tjeneste fx. fogeder, hollændere, skovridere og urtegaardsmænd. De 8 møllere har sikkert været fæstere, men indtog dog gennemgaaende en

noget bedre økonomisk stilling end de almindelige fæstebønder. Endelig er der 48 præster og 7 degne. En del av disse fædre er naturligvis gengangere. Saaledes havde præsten i Lading hr. Niels Poulsen Brandt i aarene 1624—41 adelige faddere til fem av sine børn, og bonden Thomas Nielsen i Estvad sogn havde 1654—66 fire adelige gudmødre til sit avkom. Da præsterne jo kun er meget faa i forhold til deres sognebørn, repræsenterer de adelige faddere i præstegaardene en langt større procent end de har gjort i fæsternes hjem. Man tør imidlertid ikke gaa ud fra, at fadderskabet altid har betegnet et synderlig personligt forhold eller særlig venlige følelser mellem forældre og faddere. Hyppigt har sikkert honnet ambition og haabet om en rig faddergave været de drivkræfter, der fik præsten og bonden til at søge at formaa et medlem av familien paa herregaarden til at være fadder. Gruppen »tyende« viser i virkeligheden intet om den gamle adels forhold til sit hjemsohn, for det har til alle tider været skik, at et herskab stod fadder til sine underordnedes børn, og muligvis er en del av de fædre, der her er regnet som bønder, tidligere tyende paa herregaarden, men noget sikkert kan ikke oplyses herom.

Fadderskaberne kan imidlertid ogsaa ses fra den anden side, og man kan spørge, hvem var det, der stod fadder? I en del tilfælde er det herremanden selv, men i langt flere hans hustru. Fru Lisbeth Rosenkrantz til Estvadgaard var saaledes 1650—57 gudmoder til ikke mindre end 19 børn i sognet og fru Clara Gyldenstjerne, gift med Niels Friis til Ørbæklunde bar 8 børn til daaben i Ørbæk kirke. I det hele taget kan man gaa ud fra, at var der en adelig dame som fadder, var det altid hende, der bar barnet. Endnu hyppigere var det imidlertid ugifte adelsdamer, herremandens voxne døtre eller slægtninge, der boede fast paa gaarden, der var faddere. Jomfru Sofie Akeleye, der boede hos en fjærn slægtning paa Søholm, var 1648—58 gudmoder til 7 børn i Magleby sogn, og jomfru Karen Munk var 1654—69 fadder til 15 børn i Aars og Havbro sogne.

Det samlede tal paa adelige faddere er 320, der fordeler sig med 96 mænd, 105 fruer og 219 jomfruer. Det kan formentlig ogsaa være av interesse at se, hvordan disse fordeler sig paa slægterne. Kun een av hver

av de følgende slægter har været fadder: Abildgaard, v. Andersen, Bryske, Daa, v. Groben, Krag, Kruse, Lindenow, Orning, Pol, Sandberg, Skram, Trolle og Valkendorff, men dertil kommer fem jomfruer, der kun nævnes ved fornavn, og som ikke har kunnet henføres til nogen bestemt slægt. Iøvrigt fordeler de sig saaledes, idet de tre tal efter slægtsnavnet betegner henholdsvis mænd, fruer og jomfruer: Akeleye: 0-1-7, Arensdorff: 0-2-2, Banner: 1-0-1, Bille: 6-7-27, v. Bredow: 5-0-1, Brockenhuus: 2-0-1, Budde: 1-1-0, Ebbesen: 2-0-0, v. Einsiedeln: 0-3-0, Friis (alle slægter): 4-2-26, Gedde: 5-0-0, Gersdorff: 2-0-17, Griis: 0-2-3, Grubbe: 3-1-4, Gyldenstjerne: 1-9-1, Gøye: 0-1-2, v. Hahn: 0-0-3, Harbou: 4-0-9, Høeg: 3-0-2, Juel: 1-1-1, Juul: 0-3-0, Kaas (begge slægter): 2-1-1, Krabbe (begge slægter): 2-4-9, Lange: 0-0-2, Laxmand: 0-3-0, Lunge: 0-2-0, Lykke: 1-3-0, Marsvin: 0-5-2, Munk (vinranke): 7-4-30, Parsberg: 4-2-1, Pors: 1-0-16, Powisch: 2-0-0, Putbus: 3-0-0, Quitzow: 6-0-1, Rantzau: 8-2-0, Reedtz: 0-1-1, Rosenkrantz: 1-23-0, Schulte: 1-2-1, Sehested: 0-0-2, Skeel: 1-1-1, Skinkel: 0-2-3, Sparre: 3-0-0, Ulfeldt: 1-1-2, Urne: 2-6-18, Vind: 6-0-15, v. d. Wisch: 0-3-0.

Til disse tal svarer ikke et lige saa stort antal individer, idet de fleste personer er fadder mere end een gang, især gælder det kvinderne. De adelige fruer er iøvrigt her opført under deres eget familienavn, ikke under mandens, i overensstemmelse med tidens skik og brug. Derved bliver billedet ganske vist skævt, fordi de oftest, omend ikke altid, var faddere i det sogn, hvor deres mænd havde gaard, men det lader sig ikke avgøre, om det skyldes en personlig indstilling eller tradition paa stedet, naar fru Lisbeth Rosenkrantz paatog sig de mange fadderskaber, saa her er fastholdt det navn, hvorunder gudmoderen er indført i kirkebogen. Ser man paa de enkelte familier, kan man maaske faa lidt at vide om, hvordan de hver for sig stillede sig til den hjemlige menighed, saa det skal her forsøges med de familier og sogne, hvor materialet gør det muligt.

Lige saa lidt som Skeelerne paa Gammel Estrup blev døbt, viet eller begravet i Auning kirke, men holdt sig til herregaardens kapel, lige saa lidt kom de i forbindelse med deres bønder som faddere. Kun een gang var en av herskabet gudmoder, og det var endda en indgiftet,

nemlig Christen Skeels hustru fru Birgitte Rosenkrantz. Derimod optraadte tyendet paa Gammel Estrup ret hyppigt som faddere. Mere ejendommeligt er det, at Sivert Brockenhuus lod fire av sine børn døbe i Galtrup kirke, men intet medlem av familien var faddere i sognet, og ligeledes fik Niels Parsberg til Eskilstrup otte børn døbt i sin sognekirke Snesev, men hverken han eller hans familie stod faddere her. Andre familier fik et enkelt medlem døbt, viet eller begravet i sognekirken og optraadte hyppigt som faddere. Saaledes var 11 av Henrik Bille til Tirsbæks familie faddere i alt 34 gange i Engum, og Frans Rantzau til Estvad og hans hustru fru Lisbeth Rosenkrantz var tilsammen 25 gange faddere i sognet, syv Friiser fra Ørbæklunde var i alt 20 gange faddere i Ørbæk, og fem Vinder og v. Bredower fra Agersvold stod 11 gange fadder i Hjembæk kirke. Friiserne og Gersdorfferne paa Tølløse og Krabberne paa Gunderslevholm, der ellers ikke havde nogen av deres kirkelige højtideligheder i deres sognekirker, var dog en del gange faddere i henholdsvis Tølløse og Gunderslev kirker. Ganske naturligt virker det, at Urnerne paa Søbysøgaard, Quitzowerne paa Quitzowsholm, Harbouerne paa Slemstrup og Munkerne paa Mølgaard og Haubrogaard, der lod deres børn døbe og for de sidste to slægters vedkommende ogsaa blev viet og begravet i deres hjemsogne, temmelig hyppigt stod faddere i henholdsvis Nørre Søby, Guldbjærg-Nørre Sandager, Aars og Havbro sogne. Mens der for de to første slægters vedkommende er tale om et virkeligt herskab, der hørte hjemme i den højere adels snævre kreds, levede Harbouerne og denne gren av Vinranke-Munkerne paa et beskedent økonomisk og socialt niveau, saa de næppe hævede sig synderligt over de bønder, de boede imellem og delvis hos. Fem medlemmer av Harbou-slægten og otte Munker var faddere henholdsvis 13 og 36 gange. Mens man om de ovenfor anførte slægter, hvis medlemmer har været faddere, kan tale om et patriarkalsk forhold til undergivne, synes Harbouer og Munker at have levet meget intimt sammen med sognepræster og bønder. De har sikkert paa deres avsidesliggende smaa-gaarde følt det som en behagelig adspredelse at komme til barselgilde i præstegaard og bondehjem. Hvor nær præsten i Aars og Havbro hr. Christen Andersen Hobro følte sig knyttet til Niels Munk, kan ses av

følgende tilskrift i kirkebogen i 1652 ved dennes død, idet præsten skriver, at da »bortsov saligen og meget sødelig udi herren den gode ærlige og velbyrdige mand Niels Munk til Haubrogaard, min fornemme promotor, beforder og forfremmer, han som havde bevist mig saa meget godt, at jeg aldrig kan ham forglemme . . . (og ikke) jeg nogen tid saa god en fremmed ven kan bekomme igen«. Den samme præst synes nu ikke at have værdsat alle familiens medlemmer lige godt, for da Niels Munks broder Søren Munk til Mølgaard døde 16. november 1666, skrev han, at den salig mand nok efterlod sig en god formue baade av jordegods og løsøre, men ». . . dog blev han meget armeligen begravet i Haubro kirke 15. december uden prædiken, sang, ringning eller anden vedtagen kirkelig ceremoni, ja blev end ikke gjort et par lys over ham, fast ringere til kirken, ti der var ingen uden to par lys, som blev laant av Aars og Farsø kirker. O hvad det stod ilde saadan en adelsmand, som slig en herlig formue efterlod sig, ventes ikke av arvingerne bedre at begraves«. Hr. Christen følte sig aabenbart narret for et honorar for sin ligprædiken; ganske vist har Søren Munk maaske nok været lidt bedre stillet end præsten, men fedt sad han nu ikke i det, for i 1638 taxeredes han til 52 tønder hartkorn, og senere havde han skiftet arven efter sin hustru med sine børn.

Man kan vistnok av ovenstaaende slutte, at bortset fra enkelte slægter eller personer, der stod faderligt overfor deres undergivne, har kun den lavere adel været virkelig knyttet til bønderne i sognet, selv om heller ikke den drev det saa vidt, at præster eller bønder blev faddere til deres børn.

Den store masse av adelige faddere optræder dog kun en enkelt eller nogle faa gange i denne egenskab. Ofte kan man ikke se nogen tilknytning mellem fadderen og det sogn, hvori han paatager sig dette hverv, saa man maa gaa ud fra, at det har været tilfældige gæster paa herregaarden, der har fulgt med dennes herskab eller som har trængt til en — beskeden — adspredelse.

Købstædernes kirkebøger kan ikke oplyse saa meget om adelens faderskaber, at det har nogen interesse i denne sammenhæng, for ganske vist havde adelen gaarde ikke blot i hovedstaden, men ogsaa i nogle av

de større provinsbyer som Viborg og Odense, men den havde dog ingen fast tilknytning til menighederne her, og borgerne stod ikke i noget afhængighedsforhold til den, saa den kunde føle forpligtelse til at optræde som fadder i deres kreds. Ganske vist møder man hyppigt adelige faddere i byer som Roskilde, Næstved og Køge, men selv om nogle av disse er herremænd fra byernes opland eller lensmanden paa Roskildegård og hans familie, saa viser det dog meget lidt om adelens forbindelse med den øvrige befolkning. Det er forøvrigt karakteristisk, at det gerne er hos den højere borgerstand som borgmestre, byfogeder og apotekere og hos præsteskrabet, at man finder de adelige faddere. En enkelt undtagelse viser, hvordan folk av social position søgte at hjælpe en, der saa at sige stod udenfor det borgerlige samfund. Da mestermanden Oswald i Roskilde i 1650 fik tvillinger, kom de i kirke med særdeles prominente faddere. Ganske vist bar moderen barnet, men lensmanden Niels Trolles hustru fru Helle Rosenkrantz og hendes kusine fru Birgitte Rosenkrantz, gift med Christen Skeel til Gammel Estrup, stod hos sammen med byens borgmester og dens rektor og nogle præster og brave borgere med deres koner.

En særstilling indtager garnisonsbyerne, især Helsingør. En stor del av officerskorpset tilhørte den gamle danske adel, og her har snart sagt hvert andet soldaterbarn en befalingsmand eller officersfrue til fadder. Alene kommandanten paa Kronborg Eiler Holck og hans hustru fru Elisabeth Høeg var i aarene 1661—70 tilsammen faddere til 82 soldater- og officersbørn, men her er der ikke tale om adelen som stand, men om underofficerers og meniges forhold til deres overordnede, saa Mariæ kirkes iøvrigt saa interessante kirkebog maa der her ses bort fra.

Nogle faa gange fremgaar det av kirkebøgerne, at en herremand har holdt et tyendes bryllup. Et eksempel er nævnt ovenfor, men det er vistnok enestaaende, at det samme herskab — Valdemar Skram til Todbøl og fru Kirsten Kaas — i 1669 sørgede for, at deres ridefoged fik en hæderlig begravelse fra Skjoldborg kirke.

Det vil føre for vidt her at komme ind paa den forbindelse mellem herskab og kirkebygning, som vi endnu har saa mange og smukke vidnesbyrd om gennem det inventar, som adelsfolk har givet til deres sogne-

kirker. Kun ganske undtagelsesvis er saadanne gaver omtalt i kirkebøgerne, men i 1660'erne blev Engum kirke saa rigt doteret, at sognepræsten hr. Bernt Falenkamp har følt det naturligt at gøre tilførsler derom. I 1667 gav fru Vibeke Bille — gift med Oluf Brockenhuus til Hjuleberg — sin gamle sognekirke en ny alterduk »med adskillige syede billeder og brogede blomster« og et klæde at lægge over kalk og disk »meget kosteligt med adskillige farver syet og med guldkniplinger tre fingre brede«. Samme aar forærede hr. Steen Bille til Kærsgaard og fru Karen Bille en messehagel av broget fløjl og med et krucifix av brede sølvkniplinger. Aaret efter gav fru Vibeke Bille et nyt blommet silkeomhæng, fem alen langt, til alteret og hendes søster Gertruds mand Frederik Ulrik Schult til Findstrup udstyrede fonten med et bredt og hamret messingbækken. Det har maaske ikke blot været for at forskønne kirken, at fru Ellen Arenfeldt, der tidligere havde været gift med Jørgen Juul til Aggersbøl, i 1669 til den gav et forgyldt sejrværk, mere end et kvarter højt foruden klokken med kong Frederik II's navn og krone paa, for det skulde være i præstens gemme i Engum »at tage med sig i kirken om prædikedage«. Det kunde tyde paa, at hr. Bernts prædikener har været noget langstrakte. Disse mange gaver til Engum kirke viser, i hvor høj grad baade Billerne paa Tirsbæk og andre adelsfolk i sognet følte sig knyttet til den, ligesom de mange ovenfor nævnte tilfælde, hvor en av herskabet paa Tirsbæk var fadder, viser, at i al fald Billerne her var i intim kontakt med menigheden. For at faa et alment billede av, hvorvidt herremændene stod i et godt forhold til kirken og dens tjenere, maa man imidlertid hente stof ogsaa fra andre kilder end de her benyttede, og især vil en gennemgang av kirkernes inventar være oplysende. Aarsagerne til, at der er tilflydt kirkebygningerne prægtige gaver i form av altre og kalke, messehagler og fontbækkener, kan være yderst forskellige. Der kan baade være tale om udtryk for personlig fromhed og om følelse af de forpligtelser, der fulgte med at være kirkeejere, men det kan ogsaa tyde paa en trang til at prale og til ogsaa i kirken at være omgivet av den pragt, som i renaissancetiden og især i dens slutning gav sig saa mange udslag. Paa ett punkt kan denne sidste følelse ses at staa i nøje samklang med den isolation overfor menigheden, som

kirkebøgernes vidnesbyrd i det foregaaende har vist; det er de talrige herskabsstole, der findes i landsbykirkerne landet over. Det var maaske naturligt, at kirkeejeren skaffede sig en særlig og bekvemmere stol i kirken, men det har snarere været et standsprivilegium, som det vil fremgaa av den følgende sag. Jomfru Sofie Munk (Lange), der ikke havde nogen hovedgaard, men kun noget bøndergods i Møbjærg i Sønder Omme sogn, og som derfor næppe var kirkeejer, begærede 1654 at faa sin egen stolestade i Sønder Omme kirke. Lensmanden paa Koldinghus hr. Steen Bille til Kærsgaard erklærede, at der var plads nok paa kvindesiden, saa at de, som holdt sig til stolestaden i jomfru Sofie Munks gaardsstol, saaledes kunde nedsættes. Dette sidste maa betyde, at bondekonen i den gaard, hvori jomfru Sofie boede, flyttedes hen i en anden stol længere nede i kirken. Kongen resolverede da, at lensmanden skulde ordne det saadan, at »hun som en adelsperson selv alene der i kirken en stolestade bekommer«. Altsaa: selv om en adelsjomfru faktisk var reduceret til bondekaar, fik hun dog sin særlige stolestade, og standsforskellen opretholdtes i al fald i det ydre.⁸

Adelen følte sig som herrestand, den var det faktisk, og det anerkendtes ogsaa av andre som noget selvfølgeligt. Det giver sig saaledes det pudsige udtryk, at mens der i Københavns Vor Frue kirkes kirkebog ellers aldrig staar noget om brudens sociale stilling, bemærkes det undertiden, naar hun har tjent en eller anden adelsdame. Allerklarest fremgaaer det av en tilførsel i Heininge kirkebog. Her begravedes 1652, 26. februar jordemoderen Inger, Laurids Jensens, der havde været »fostermoder til 500 børn og 19 adelsbørn«.

I midten av 1600-tallet naaede den gamle danske adel sin højeste politiske magt, og det er ikke let at forstaa, hvorfor det hele saa pludseligt brasede sammen i 1660, og hvorfor adelen som stand saa hurtigt gik i opløsning under enevælden. Aarsagerne er sikkert mange, men formentlig er een av grundene den isolation overfor de andre stænder, som adelen hævdede, og som kirkebøgerne bærer vidnesbyrd om.

---

1. Det danske Folks Historie (1929) V. s. 77 ff. 2. Følgende kirkebøger er blevet gennemgaaet: *Jylland*: Aalsø, Bjærgby, Blenstrup, Engum, Estvad, Favinge-Auning, Galtrup, Haring, Havbro-Aars, Heltborg, Skjoldborg-Kallerup, Lading, Maarslet, Ryde, Rær, Skjerne, Skrøm, Torup

og Vejlbj. *Fyn*: Dalum, Dreslette, Fravde, Guldbjærg-Nørre Sandager, Ingslev, Kørup, Landet-Brejninge, Norup, Nørre Søby, Stubberup, Tommerup, Ørbæk og Brandts uddrag av nu tabte kirkebøger fra Vor Frue, St. Hans og St. Knud i Odense, men disse sidste er ikke tilfredsstillende. *Sjælland* m. m.: Allerslev, Asnæs, Benløse, Bjærgsted, Draaby, Eggeslevmagle, Vester og Øster Egede, Elmelunde, Fjenneslev, Store og Lille Fuglede, Førsløv (Øde), Gentofte, Gerlev-Lundforlund, Godsted, Gunderslev, Gyrstinge, Hjembæk, Sønder Jernløse, Jystrup-Hvalsøllille, Krogstrup, Kværkeby, Magleby (Stevns), Marvede-Hyllinge, Rye, Sneslev, Sonnerup, Sæby-Hallenslev, Taarnborg, Tostrup, Tølløse, Udby (Tuse), Øster Ulslev og desuden fra *købstæderne*: Helsingør Mariæ, København Vor Frue, Køge, Næstved St. Peder, Ringsted, Roskilde domsogn, Slagelse St. Mikkel og St. Peder, Storeheddinge og Stubbekøbing. — Paa grund av krigen har skaansk materiale ikke kunnet benyttes, og evakueringen har begrænset brugen av de jyske kirkebøger en smule. — Stort set omfatter undersøgelsen tiden 1645—70, men enkelte kirkebøger gaar længere tilbage, mens andre har huller. Se S. Nygård: *Danmarks Kirkebøger. Vejledende Arkivregistraturer V.* (1933). 3. I Vester Egede er 1652 en »fru Else« introduceret, men hun har ikke kunnet identificeres, og kirkebogen har intet om nogen foregaaende daab. 4. Alle supplerende oplysninger om de i kirkebøgerne nævnte adelspersoner er hentet fra *Danmarks Adels Aarbog* 1884 o. f. aar. 5. Da Mogens Høeg var død, var det jo ret farefrit at udlægge ham som barnefader, men formentlig har det været rigtigt, for barnet blev kaldt Jørgen efter sin formodede farfader og oberstlieutenant Laurids Powisch stod fadder. Det gjorde ogsaa »en indfødt fransos« Ami Lappalud, med hvem pigen aaret efter blev gift. 6. Over ham findes ingen ligprædiken, men forholdet fremgaar av Engum kirkebog. 7. Alle oplysninger om ligprædikenernes indhold er hentet fra *Bibliotheca Danica* II s. 950 ff. og *Bricka og Gjellerup: Den danske Adel* I-II. (1874—1913). — Foranstaaende oplysninger kan suppleres med, at i Karen Brahes bibliotek findes uddgivne mss. til fem ligprædikener, der oplyser begravelsesstedet. To av de heri nævnte adelspersoner blev begravet i deres sognekirker — Lykke og Quitzow — og tre i købstadkirkerne i Nysted, Nyborg og Roskilde — Bülow, Kaas og Sehested. Begravelserne fandt sted i tiden 1600—56. 8. Jyske Tegnelser. 13, fol. 278 og 296, 1654 ^{22/6}, ^{17/8}.

Christian V som jæger og rytter.

Af Arne Hoff.

Vurderingen af Christian V's personlighed er ændret meget siden Riegels', Badens og Barfods tid. Disse forfatteres bidske og meget ensidige syn paa kongens person, hans evner og interesser har maattet vige Pladsen for en mere forstaaende og utvivlsomt retfærdigere opfattelse, der med vaagent blik for hans anlægs begrænsning dog fremhæver hans mange gode menneskelige egenskaber. Senest i rækken af behandlinger af dette emne er den sympatiske skildring af Christian V, Knud Fabricius ifjor gav i samlingsværket »Danmarks Konger«. ¹ Som rammerne laa i dette værk, kunde det kun blive en flygtig skitse, men maaske faar Knud Fabricius engang i sit forhaabentlig lange otium tid og lyst til at skrive en udtømmende fremstilling af Christian V's liv og gerning. Som en sten til et saadant monument er nærværende studie tænkt.

Christian V's største fritidsinteresse var jagt. At kongen ikke selv lagde skjul herpaa, viser en meget karakteristisk beretning hos Edvard Holm. ² Da Christian V engang til en maskerade skulde udpege de interesser, der skulde symboliseres i hans kostume, valgte han jagt og elskov, krigs- og søvæsen. Altsaa jagt først. Kærligheden til den »grønne sport« laa ham utvivlsomt i blodet. Vel var faderen Frederik III's jagtinteresse nok i det væsentligste indskrænket til de nedskydninger af iforvejen indfangede dyr, svaner, sælhunde eller hvad det nu kunde være, som arrangeredes ved de større hoffester. Til gengæld var hans ungdommelige dronning en lige saa ivrig som fremragende jæger. ³ Fra barn af fik Christian V selv lejlighed til at deltage i jagter. Et af de første træk,

der kendes om ham, er at han 10 aar gammel paa en rejse med faderen i Norge var paa klapjagt og her skød en urhane i flugten.⁴ Morsomt nok er dette, saavidt det er forf. bekendt, samtidigt første gang flugtskydning er omtalt i Danmark. I Italien havde den allerede været kendt i et par menneskealdrer.⁵

Af største betydning for den retning, i hvilken prinsens interesser udvikledes, var den store udenlandsrejse, han i 1662—63 foretog til Nederlandene, England og Frankrig.⁶ Strax i begyndelsen af rejsen, hvor ugunstigt vejr i nogle dage standser ham i Ribe, ser vi ham betegnende nok fordrive ventetiden med jagt, og da han under sit Englandsophold kommer rundt paa en række sydengelske herregaarde, faar han rigelig lejlighed til at deltage i jagtpartier. Det er udtrykkelig nævnt i Tuxens skildring af rejsen, at han her blandt andet var paa falkejagt, en sport, som forøvrigt ikke var ham ubekendt fra Danmark, men der kan næppe være tvivl om, at det ogsaa var her, prinsen første gang prøvede den jagtform, der siden blev hans store lidenskab, parforcejagten. Der er da ogsaa fra England, Christian V forskriver ikke blot personale, men ogsaa heste og hunde, da han kort efter sin regeringstiltrædelse opretter en parforcejagt.⁷ Ja, om det saa var hundefoderet, det saakaldte »kajebrød«, blev det indforskrevet fra England, saa længe parforcejagten bestod.

Under sit besøg i Paris kom prinsen igen til at deltage i en række jagter, blandt andet en stort anlagt parforcejagt i St. Germain-skovene, hvor Ludvig XIV var vært og hvor hjorten løb i 4 timer. Solkongen var selv en ivrig parforcejæger, der havde udsøgte meuter, men skal forøvrigt have foretrukket fuglejagt for staaende hund.⁸ Ludvig XIV har utvivlsomt pustet til den glød, der var tændt i England, og vel ogsaa givet prinsen gode raad om parforcejagtens indretning. Foruden parforcejagter gav Pariseropholdet anledning til en række andre jagter, falkejagt (med falke, der var foræret kongen af Frederik III), ulvejagt og andet. Desuden overværede prinsen gentagne gange blodige dyrekampe, en forlystelse, som de danske gæster skal have sat megen pris paa.

Kort efter sin tronbestigelse begyndte Christian V at virkeliggøre

planerne om en dansk parforcejagt. I 1669 havde Frederik III anlagt en dyrehave nord for København, hvor der laa en skov, Boveskov, omtrent svarende til den sydligste trediedel af den nuværende Dyrehave.⁹ Kongens motiv har rimeligvis været ønsket om at faa et velegnet jagtterræn i passende nærhed af den kgl. residensstad til de jagtarrangementer, der krævedes af et hof som det danske. Nu udvidede Christian V anlægget betydeligt, idet landsbyen Stokkerup blev nedlagt og dens jorder inddraget i dyrehaven. Allerede samme efteraar afholdtes de første parforcejagter. I kammerregnskaberne for disse aar møder vi hyppigt udgifter vedrørende parforcejagterne, men i virkeligheden drejer det sig ikke om særlig store beløb. Ved Christian V's død var den aarlige udgift til den samlede kgl. jagtetat omkr. 11000 rdlr., deraf omkr. 1800 rdlr. alene til falkoneriet og fasaneriet.¹⁰ Jagtetatens personale omfattede godt en snes mennesker og havde sit ophold paa Ibstrup eller — som det i 1671 blev omdøbt til — Jægersborg.¹¹

Gangen i en parforcejagt var følgende: Naar en jagtbetjent med en særlig uddannet hund havde sporet en stor og kraftig hjort, blev meuten, der som regel talte omkring 25 kobbel, hver paa 2 hunde,¹² sluppet løs. Nu gik den vilde jagt gennem terrænet, indtil hjorten var saa udmattet, at den ikke kunde løbe mere. Ridende jagtbetjente fulgte drevet og holdt hundene sammen ved hornsignaler. Antagelig har ogsaa de dristigste ryttere blandt jagtherrerne fulgt med gennem terrænet, mens herskabet ellers i almindelighed fulgte jagten ad det net af rideveje, der gennemkrydsede skoven. Selv dette har forøvrigt været anstrengende nok. Hjorten løb som regel et par timer, i enkelte tilfælde helt op til 4 timer. Distancen, hjorten kunde løbe, inden den faldt, var tit betydelig. Saaledes omtales i Christian V's dagbogsoptegnelse 29. marts 1690 en hjort, som blev jaget op i Hareskoven og først fangedes i en sø ved Hørsholm.¹³ Hyppigt endte det med, at hjorten tog sin tilflugt til en sø eller mose og maatte hentes ind med baad. Naar hjorten var faldet eller stillet af hundene, samledes jagtdeltagerne, hvorefter den fornemste af de tilstedeværende gav dyret fangst med en hirschfænger. At dette ikke altid var helt ufarligt, viser den bekendte episode Onsdag den 19. Oktober 1698, da kongen blev slaaet af en hjort, han havde givet fangst, og fik

beskadiget venstre hofte og ben. Selv om kongen kom sig nogenlunde efter skaden, han her paadrog sig, genvandt han ikke sin fulde førlighed og kom aldrig mere til at ride.¹⁴

Allerede i 1694 havde kongen gaa grund af gigt en overgang maattet gaa over til at følge parforcejagten i en lille tohjulet kalechevogn, noget som ogsaa kendtes ved Ludvig XIV's hof.¹⁵ Engang var det nær gaaet galt. Herom beretter kongens dagsantegnelser for den 27. August 1696: »welte wie med voriss calesche og haffde hafft en stor ulycke, om gud icke haffde bewaret oss«.

Parforcejagten begyndte omkr. 1. August og varede i almindelighed godt 2 maaneder, undertiden helt til November. 1. Oktober fejredes Skt. Ægidius, 3. November Skt. Hubertus, hvormed jagten ialtfald var forbi for det aar. I sine private dagbøger¹⁶ optegnede kongen hver gang omhyggeligt, hvor mange ender (ø: takker) hjorten havde, ofte ogsaa, hvor den blev taget og hvor længe den løb. Naar hjorten ikke var hurtig nok, kunde det hænde, at kongen for sportens skyld »pardonnerede« den og lod jagten fortsætte efter en anden hjort.

Under jagten lagde Christian V, der jo ellers vidste at holde paa sin kongelige værdighed, alle formaliteter tilside, og tillod enhver jagtdeltager, uanset rang, store friheder. Selv bar kongen paa jagt et særligt elefantordenstegn, hvis taarn var indrettet til noget saa profant som jagtfløjte. Elefanten findes endnu paa Rosenborg sammen med kongens jagtpiske og et par prægtige sæt hugknive med hans navne-ciffer.¹⁷ Disses rige udstyr kunde tyde paa, at de har været baaret af kongen personlig. Nogen særlig jagtdragt for Christian V er ikke bevaret, og mærkeligt nok er han heller ikke blevet afbildet som jæger.

Ved siden af parforcejagten drev Christian V ogsaa al mulig anden jagt, naar lejlighed gaves. Hyppigt omtales kongelige klapjagter.¹⁸ Ved en særlig vellykket jagt i Gyldenlund (det nuværende Charlottenlund) skød kongen engang 33 ræve. Om en anden jagt sammesteds nævner kongen i sin dagbog, at han skød et daadyr med pistol og et med kuglebøsse. I 1698, da kongens helbred ofte lagde hindringer i vejen for hans deltagelse i parforcer, forlystede han sig jævnlige med kragejagt for ugle. Ved denne anvendtes en stækket eller hyppigst en udstoppet ugle

paa en lang stage som lokkeflugt. Naar kragerne flokkedes om uglen for at drille den, skød man dem ned.

I aarene 1689—94 omtales flere gange vildsvinejagt i Gribskov. Endnu i slutningen af 1500-tallet havde der levet vilde vildsvin i Danmark, men det ses gentagne gange under Frederik II, at der blev indført dyr fra Tyskland for at ophjælpe bestanden. Alligevel synes de at være uddøde omkr. 1600. Christian V's vildsvin har sikkert været en indført stamme, og efter faa aars forløb forsvinder ethvert spor af dem igen. Antagelig har en streng vinter gjort ende paa dem. Den 9. November 1692 skriver kongen om en saadan vildsvinejagt: »haffde vie suinejagten i dugerne huilket var det første som er scked i Dannemarck og fangede vie og sckød 2 hugere 3 keiller 15 bager 13 fryschlinger.«¹⁹ Denne usædvanlige jagt, der fandt sted i Store Dyrehave, indbragte desuden 9 ræve. Det nye ved den var utvivlsomt, at vildsvinene fangedes i jagtduge, store lærredsflager, oftest samlede i længder paa omkr. 150 m. En særlig art, »dänische Tücher«, var 4 alen høje, men havde kun lærred forneden, mens der foroven var netværk.²⁰

En jagt, som var meget populær, var svanejagt. Langvejs fra drev man med baade og mindre fartøjer flokke af vilde svaner, hvoraf de unge endnu ikke var flyvefærdige, sammen paa passende steder. Paa selve jagtdagen gik kongefamilien og dens gæster i særlig pyntede baade, der roede i en halvkreds ind mod land, hvor en kæde af poster skulde forhindre svanerne i at undslippe til lands. Paa nært hold aabnedes ilden mod svanerne, som alle blev skudt. Paa en Jagt ved Dragør var udbyttet 252 svaner, en anden gang ved Gedser 420 svaner²¹.

Skildringen af Christian V som jæger kan ikke sluttes uden omtale af hans Eremitage. Lidt sønden for det nuværende Eremitageslot havde kongen i 1694 ladet opføre en mindre jagtpavillon med en »maskine«, som maa have været et bord, der kunde sænkes ned i det underliggende køkken og dækkes der, saaledes at herskabet kunde spise »en hermitage«. Den 9. September prøvede kongen første gang »maskinen« og den 22. November spiste han sammen med hertugerne af Anhalt-Harzgerode og Nordborg »effter att wie haffde hafft lyst med att brelle rewer og broker«. ²² Denne brellen, der var et modbydeligt dyrplageri, som bestod

i, at man lavede himmelspræt med de ulykkelige dyr, omtales ogsaa i 1682.²³

I nær forbindelse med Christian V's passion for parforcejagt staar hans interesse for ridning og overhovedet for heste. Næppe nogen anden dansk konge har ofret saa megen tid paa denne sport som Christian V. Naar jagtsæsonen ikke var inde, tilbragte kongen daglig flere timer i ridehuset, der laa sydvest for slottet, overfor den nuværende staldmestergaard.²⁴ Om hans iver og udholdenhed vidner et notat i fourerjournalen, efter hvilket han paa en enkelt formiddag havde redet 6 forskellige heste.²⁵ Selv paa sine sidste dage slap han ikke denne sin interesse. Den 27. Marts 1699 lod han sig bære over i ridehuset og sad der og saa paa skoleridningen fra kl. 8—12, hvorved han paadrog sig en heftig forkølelse, som medvirkede til at nedbryde hans iforvejen svage kræfter. Den kongelige ridestald, livstalden, omfattede omkr. 100 heste af forskellige slagt og til forskelligt brug, skoleheste, almindelige rideheste, engelske jagtheste til parforcejagt, pasgængere og ponier.²⁶

Et vidnesbyrd om kongens interesse for skoleridning er et haandskrift paa Rosenborg, »Memorial von anfang der Pferde ihre schulen«, med Christian V's egenhændige rettelsers og tilføjelser. Som illustration hertil kunde næsten anvendes den kendte serie billeder, der hænger i taarntrappen paa Rosenborg, forestillende de forskellige trin i »den høje skole«. Billederne, der er malet af en ukendt kunstner, stammer fra 1690'erne. De afbildede ryttere er kongen selv og hans sønner.

Ved siden af skoleridning dyrkede Christian V ogsaa karusselridning. Med karussel betegnedes en række forskellige behændighedsøvelser til hest, en slags turnering imod figurer istedetfor levende modstandere.²⁷ Ved større festligheder ved hoffet savnedes sjældent en karussel, og der ofredes store beløb paa det prægtige udstyr til de deltagende, paa præmier o. s. v. En detailleret forhaandsskildring af en karussel, der skulde have foregaaet i April 1685, antagelig paa eller ialtfald i anledning af kongens fødselsdag den 15. April, findes i et endnu bevaret illustreret haandskrift.²⁸ Ved denne lejlighed skulde karussellen have bestaaet i følgende afdelinger: indmarch, ringridning, »hoved-renden« (∅: dystløb imod forskellige træhoveder, der skulde hugges, stikkes eller skydes

efter nærmere regler), quintanløb (imod drejelige halvfigurer) og det egentlige karusselløb, hvor deltagerne to og to red en bestemt volte, hvorunder den ene skulde ramme den anden med en kugle af lertøj, fyldt med sand, savsmuld eller lignende. Hertil kommer saa skoleridt og vaabenøvelser til hest. Hvor ivrigt Christian V personlig deltog i forberedelserne til karussellerne, ses af et par løse læg i den ovenfor omtalte memorial om skoleridt, indeholdende forskellige forslag med nærmere udformning af »hoved-renden«. Forslagene er skrevet med kongens let kendelige haandskrift og illustreret med smaa rytterfigurer, der utvivlsomt ogsaa skyldes den kongelige haand.

Paa Rosenborg findes endnu bevaret en række dragter og genstande, der stammer fra Christian V's karusseller. Forrest blandt disse staar et forgyldt karusselharnisk med kongens kronede navne-ciffer paa brystet og en elefant paa hjelmen.²⁹ De prægtige dragter, der er publiceret af Sigrid Christensen,³⁰ giver endnu trods tidens falmen et glimt af den straalende fantasiverden, karussellerne repræsenterede. Om kongens skikkelse giver disse dragter et billede, der svarer til samtidens kendte beskrivelser, dog med et ikke uinteressant korrelativ. Det synes nemlig, som om kongen paa sine ældre dage har været temmelig rundrygget. Antagelig drejer det sig om en deformation, som har staaet i forbindelse med den almindelige nedbrydning af kongens helbred, som sætter ind i 90'erne og tilsidst fører til kongens død i 1699.

---

1. Danmarks Konger, red. af Knud Fabricius, Kbh. 1944, 312 ff. 2. Edv. Holm, Danmark-Norges indre Historie under Enevælden 1660—1720, II Kbh. 1886, 112. Her efter Sigrid Christensen, Kongedragterne fra 17. og 18. Aarh. 3. C. Weismann, Vildtets og Jagtens Historie i Danmark, Kbh. 1931, 104. 4. Jørgen Bjelkes Selvbiografi, udg. af I. A. Fridericia, Kbh. 1890, 86. 5. Torsten Lenk, Flintlåset, dess uppkomst och utveckling, Sthlm. 1939, 25. 6. A. Tuxen, Fra Christian den Femtes Ungdom, i Museum 1892, II 114 ff. 7. Weismann 445. 8. de Chabot, La Chasse a travers les ages, Paris 1898, 178 ff. 9. Hist. Tidsskr. 5 IV 728 f. 10. Weismann 446. 11. E. Nystrom, Gentofte Sogn i Fortid og Nutid, Kbh. 1916, 95. 12. Weismann 445. 13. Nyt hist. Tidsskr. I 513. 14. Nyt hist. Tidsskrift II 632 f. 15. de Chabot 180. 16. Nyt hist. Tidsskrift I 469—530, II 175—258, 555—621. Aarsberetn. fra Geheimarch. VI 258—343, VII 1—72. Dansk Magasin 5 IV 231—322. 17. Elefantordenen Mus. nr. 6—254, jagtpiskene nr. 6—142, 459 og 474 og hugknivene nr. 6—137, 138 og 139. 18. Fourerjournalen, ms. Rostgaard in folio 60, Kgl. Bibliotek. Paa gr. af forholdene har forf. kun kunnet bruge dette haandskrift i uddrag. 19. Disse fra tysk direkte laante navne betegner henholdsvis fuldvoxne og yngre orner og svin. 20. J. Tantzler, Der Dianen hohe und niedere

Jagd-geheimnisse, Leipzig 1734, 67 f og tavle 4. 21. Nyt hist. Tidsskr I 519, Aarsberetning fra Geheimearchivet VI, 301. 22. Danske Magasin 5 IV, 315. 23. E. Marquard, Kgl. Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid, Kbh. 1918, 256. 24. Se fx. Resens perspektivkort over København 1674, reprod. i W. Møllerup, Danmarks gamle Hovedstad, Kbh. 1912. 25. Nyt hist. Tidsskrift II, 623. 26. J. Jensen, Det Kongelige Frederiksborgske Stutteris Historie, Kbh. 1910, 33 ff. 27. Karusselvæsnets indhold og historie i Danmark er nærmere behandlet i min artikkel De danske Kongers Karusseltøj, i Vaabenhistoriske Aarbøger II, 1937—39, 176 ff. 28. Rigsarkivet, Kongehusets arkiver, Christian V, nr. 125. Skønt dette ms. foruden af nærv. studies forf. har været benyttet af en række tidligere forf. har først Sigrid Christensen bemærket, at det ikke drejede sig om et referat, men om et projekt, som aldrig blev virkelighed (Kongedragterne fra 17. og 18. Aarhundrede, Kbh. 1940, I 114). 29. Mus. Nr. 7—84. 30. Sigrid Christensen, Kongedragterne fra 17. og 18. Aarhundrede. Udg. af De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg, Kbh. 1940, 106 ff.

Kongelige Slotsinteriører omkring 1700.

Af Gudmund Boesen.

Selv om Christian V frikendes for ældre Tiders Beskyldninger for ødsel Hofholdning, lagde han dog betydelig Vægt paa, hvad der kunde tjene »Os og vort Hof til større Lustre«. ¹ I Overensstemmelse hermed nærrede han bl. a. stadig Planer om Opførelse af et nyt Residensslot som en værdig Ramme om den unge Enevælde til Afløsning af det forældede Københavns Slot. Det er velkendt, hvordan Lambert van Havens og derefter Nic. Tessins Slotsprojekter forblev udførte, og hvorledes Frederik IV først efter den store nordiske Krig foretog Forsøget paa at skabe en moderne Residens gennem Ombygningen af Københavns Slot. Den samme Konge havde faa Aar i Forvejen fuldendt Enevældens første nye Slotsbygning, Frederiksberg.

I Christian V's og langt ind i Frederik IV's Tid indrettede man sig da efter bedste Evne paa de ældre Slotte, først og fremmest Københavns Slot, men tillige en Periode om Sommeren paa Frederiksborg og ofte paa Rosenborg, hvor Christian V gentagne Gange tilbragte Sygdomsperioder, og hvor Frederik IV foretog saa betydelige indre Forandringer, at han f. Eks. kunde benytte det lille Lystslot som midlertidig Residens under Københavns Slots Ombygning. ² Ogsaa andre Slotte benyttedes, men de nævnte tre kommer i første Række. Grundlaget for den følgende lille Undersøgelse af de Interiører, der dannede Rammen om de to Kongers daglige Tilværelse, har derfor været bevarede Inventarlistor m. v. for disse tre Slotte, nemlig Københavns Slots Inventarium 1688 og Inventarregnskaber fra 1688 til 1721 (da Ombygningen begynder), Rosenborgs Inventarier 1696 (der kun er delvis overleveret gen-

nem et trekvart Aarhundrede senere Tryk) og 1718, samt Frederiksborgs Inventarium 1705.³ Det har været Undersøgelsens Formaal at give Indtryk af, hvordan man søgte at bringe de overleverede Rums Udstyr i Overensstemmelse med Tidens Krav til den fornemme Bolig. Som Følge heraf er der kun i ringe Grad gaaet ind paa det forud givne som Rummenes Beliggenhed og faste Indretning; Hovedvægten er lagt paa Behandlingen af Interiørerne paa Københavns Slot og Rosenborg, fordi Frederiksborg i saa ringe Grad undergik Ændringer i det indre siden Frederik III's ret nødtørfte Istandsættelse efter Svenskekrigenes Hærgninger; kun Nyindretningen af Audienshuset og de tilstødende Lokaler i 1680'erne spiller en betydeligere Rolle i Sammenhængen her.⁴

Det er naturligvis ikke muligt at gennemgaa hvert enkelt Rums Udstyr. De enkelte Medlemmer af Kongefamilien havde hver sit Apartement, bestaaende af flere eller færre Værelser. Inden for disse levedes Hoffets Liv. Af fælles Festlokaler fandtes egentlig kun Slottenes Riddersale; i hvert Fald paa Københavns Slot laa Riddersalen oftest øde hen; de fleste Festligheder henlagdes til Kongens, lejlighedsvis ogsaa Dronningens Apartement. Som Udgangspunkt skal her gives en kort Skildring af Kongens og Dronningens Apartementer paa Københavns Slot 1688 og paa Rosenborg 1696.

Paa Københavns Slot fandtes disse paa første Sal i den høje Kongefløj fra Christian III's Tid, med Adgang ad en Vindeltrappe mod Gaarden og gennem en stor Drabantsal. Ud mod Slotspladsen laa Kongens Værelser paa Række, et større og et mindre Forgemak, et Audiensgemak og inderst »Kongens eget Kammer«. Dette var baade Kongens Arbejdsværelse og hans Sovekammer; ofte indtog han ogsaa sine Maaltider alene her. En Udspecialisering af Værelserne efter deres Benyttelse var endnu kun i ringe Grad begyndt — selv i Versailles. I København som der holdtes Tafler i Regelen i et af Forgemakkerne. Disse havde iøvrigt som bekendt deres Funktion i den for Hoflivet saa vigtige Rangordning, saaledes at Adgangen til dem alt efter deres Beliggenhed i Forhold til Kongens Kammer betingedes af Rangen; ceremonielle Modtagelser i selve Kongens Kammer, som det brugtes i Frankrig, kendes ikke i Danmark.⁵ I det første store Forgemak, »Grønne Gemak«, var

Væggene beklædt med grønt Gyldenlæder; det opvarmedes af en Kamin, over hvilken der hang et stort historisk Skilderi; to Fyrretræs-skærnbrætter i Kaminen var grønmaled. Til Værelsets Belysning tjente to høje rødmaled Træstager og en ottearmet Lysekroner af drevet hvidt Metalblik. Iøvrigt var her ingen Møbler; naar der holdtes Taffel i Grønne Gemak, hvilket ofte skete, maatte Stole og Borde hentes fra Slottets Møbelkamre. Lige saa tomt var det andet Forgemak, der ogsaa var beklædt med Gyldenlæder, her med perlefarvet Grund. Her fandtes kun en Jernvindovn samt en syvarmet Sølvlysekroner. Rigere udstyret var derimod Audiensgemakket. Væggene var klædt med rødt Damask med en bred Guld- og Sølvfrynse langs Loftet. Dette Damaskbetræk var imidlertid øjensynlig gammelt, i hvert Fald lappet, og mellem 1679 og 1688 var der derfor over det blevet hængt en Række Gobeliner; betegnende nok for Christian V afbildede de Jagtscener, ligesom Gemakets eneste Skilderi (over Kaminen) forestillede en Vildsvinejagt. Kaminaabningen lukkedes om Sommeren af et rødmalet Skærnbræt; i Loftet hang ogsaa her en syvarmet Sølvlysekroner. I Gemakket fandtes desuden et stort Spejl i forgyldt Sølvramme med Ur i Rammens Topstykke. Et rødmalet Bord var dækket af et gammelt rødt Fløjls-tæppe med Guldfrynser, og herover var lagt et rødt trykt Lædertæppe. Endelig stod under en rød Fløjls-himmel Majestætens enlige Armstol af Nøddetræ, betrukket med rødt Fløjls og ligesom Himmelen besat med Guldfrynser. Medens Audiensgemakket saaledes var holdt i rødt, var det den grønne Farve, der dominerede i Kongens eget Kammer. Dets Vægge var beklædt med Gyldenlæder med grøn Grund, og i Vinduerne hang grønne Damaskes Gardiner; Værelsets Stole, en Armstol og en Feltstol (med Ryg), var begge grønne og betrukne med grønt Fløjls; det samme gjaldt et Par Skamler (den ene vist en Bedeskammel), medens den uundværlige Natstol (med indsat Kobberkedel) havde grønt Klædesbetræk. De to Borde var begge grønmaled, det ene fint dekoreret med Guldblomster. Kaminskærmen var betrukket med grønt Taft. Kammerets øvrige Indbo var et stort Spejl i forgyldt Sølvramme, to Malerier, det ene af Dronningen og det andet af Kongens Hund (i Legemstørrelse), og endelig som en helt selvstændig Farvenote i det

grønne Interiør det vigtigste Møbel, Kongens nye franske Nøddetræsseng med Omhæng af rød Brokade med Sølvblomster, men indvendig i Sengehimmelen og paa Gardinernes Inderside foret med et Stof med grønne Blomster paa Sølvgrund. — Endnu et Par Smaarum af underordnet Betydning hørte med til Kongens Suite, deriblandt Runddelen (Frederik III's gamle Drejekammer) med Vægbeklædning af sort nistret Gyldenlæder, men næsten uden Møbler. I en Gang stod en Fyrretræsseng, rimeligvis til en Kammerlakaj.

Dronningens Gemakker laa ved Siden af Kongens, i Hovedsagen til Gaardsiden. Her var et stort Forgemak med Gobeliner oven over grønt Gyldenlæderstapet; det anvendtes som Audiensgemak; derfor var her en rød Fløjls Himmel. Det var desuden vistnok Kongeparrets daglige Taffelgemak; derfor stod her ikke mindre end 14 drejede Nøddetræssole med rødt Fløjlsbetræk. Som i Kongens Audiensgemak var her en syvarmet Lysekroner af drevet Sølv og et Maleri (af en »Viol de Gambist«) over Kaminen, det eneste Maleri, der i 1688 nævnes i Dronningens Apartement. Endelig stod her ogsaa et marmoreret Troktavl (Billard). Bag Forgemakket laa Dronningens Sovekammer, hvis Vægge var draget med Landskabsgobeliner. Sengen beskrives som en stor fransk Seng, hvis Omhængs Stof havde rød Atlaskes Grund indvævet med store Carmoisin Fløjls Blomster, kantet med røde og hvide Silkefrynser og foret indvendig i Sengen med hvidt Atlask med røde Blomster. Den stod paa en Forhøjning, betrukket med rødt Klæde; for Sengen laa et lille tyrkisk Tæppe. Sengens Plads var adskilt fra Resten af Rummet med en forgyldt Træ-Balustrade. Det var ret et fyrsteligt Hvilested i Ludvig XIV-Tidens Smag. Sovekamrets øvrige Møbler var 6 drejede Nøddetræssole, 2 Nøddetræs-Armstole med høj Ryg samt Kammerstolen (af Eg med lav Ryg), alt betrukket med samme røde Atlask med Fløjlsblomster, som var anvendt til Sengeomhæng; af samme Stof var ogsaa Bordtæppet. I Kammeret var Kamin med to Skærme, og desuden stod her et syvfløjet Skærmbæret betrukket med rød-blomstret Damask, samt et grønmalet Fyrretræsskab med een Dør. — Ved Siden af Sovekammeret laa et »Gewelb«, der andetsteds kaldes Smykkekammeret, d. v. s. det var Dronningens Paaklædningsværelse; her hang derfor

Apartementets eneste Spejl, stort, i sort Ramme. Væggene var klædt med grønt Gyldenlæder, og det samme var anvendt som Betræk paa Dronningens Lænestol og to andre Stole, alt af Nødde træ. Det malede Bord havde grønt Fløjlsbordtæppe. Smykkekammeret har været Dronningens hyppigste Opholdssted, paa samme Maade som de fornemme franske Damer i Samtiden levede, pyntede sig, konverserede eller (sjældnere) læste og skrev i deres Kabinet, det lille (og derfor lune) Appendix til Sovegemakket — Forløberen for det 18. Aarhundredes Boudoir. Et grønmalet Troktavl og en Vinkelreol til Bøger vidner bl. a. om, hvad Dronningen beskæftigede sig med i disse intime Omgivelser. Det er den eneste Antydning af Benyttelse af Bøger paa Slottet, der gives i Inventar-listerne (dog undtagen den 13-aarige Prins Christians »Studerekammer«, hvori der stod et stort Bogskab). Kan man dømme efter Fourer-journalens detaillerede Oplysninger om Christian V's daglige Færden, var i hvert Fald hans Forbindelse med Biblioteket i Faderens Nybygning ved Proviantgaarden yderst beskeden, hvad der jo forøvrigt ikke vil overraske nogen.⁶ — I sit Smykkekammer spiste Dronningen ogsaa undertiden alene; et lille ovalt Bord til dette Brug stod i Drejekammeret ved Siden af. Om Natten sov Dronningens Piger i »Gewelbet«, hvor der stod en Fyrretræsseng til dem. — Til Dronningens Apartement hørte endelig desuden et Garderoberum, et lille Kabinet over Slotsporten, hvor intet Inventar nævnes, og et enkelt andet lille Kammer.

Paa Rosenborg laa Kongens og Dronningens Apartementer i Stuetagen. Paa Grund af den daarlige Overlevering af Inventarfortegnelsen fra 1696 kan vi kun danne os et nogenlunde fyldigt Indtryk af Kongens Værelser. Ad den sydlige Dør paa Slottets Østside kom man ind i en Forstue, den nuværende lange Stengang (eller maaske snarere kun en Del af denne). Her hang en tolvarmet forgyldt Metal-Lysekrone med Urværk og prydet med en stor rød Sten. Langs Væggene stod tre »Tresurer« (en Art Skabsmøbler), det største fineret med »Sukkerdannen«-Træ (en indisk Træsart), de andre to med Skildpadde; de sidste bar Christian V's Monogram og stod paa rød-lakerede Fødder. Fra Forstuen gik man ind i »Kongens nederste Gemak«, Slottets sydlige Gavlværelse. Her var Væggene behængt med Gobeliner, men desuden hang her fire

Malerier samt tolv Lysarme med smaa ovale Spejle (i blaa Glasrammer) som Baggrund — og fire store Spejle i tilsvarende Rammer. Af Møbler var der tre smaa Stole med flamsk Gobelin-Betræk og to Borde; det ene kaldes ostindisk og var sortlakeret, det andet var ogsaa lakeret (sort med Blomster) og flankeredes af to tilsvarende Gueridoner (ganske smaa Bordplader paa en enkelt høj Søjlefod, anvendelige til Anbringelse af Lys, Nips o. l.). Fra dette Forgemak traadte man ind i Kongens marmorerede Gemak, der endnu er bevaret med sine Vægge af Kunstmarmor og sit Stukloft i den Skikkelse, det havde faaet i 1660'erne, og som det havde, da Christian V i 1671 siddende paa sin Trone her udnævnte de første Riddere af Dannebrogordenen.⁷ Nu, i 1696, stod her en stor broderet rød Fløjls-Lænestol med Armlæn og Fødder af drevet Sølv og en Sølvplade med Christian V's kronede Monogram i Ryggen — en Gave til Kongen fra Dronning Charlotte Amalie. Af drevet Sølv var ogsaa et Bord paa fire Sølvkugler og et stort Spejl med Ur i Topstykket og Kalendarium forneden i Rammen. Et andet Bord havde en indlagt Kunstmarmor-Plade og sort lakeret Fod; fire Gueridoner (hvoraf de to med det danske og lyneborgske Vaaben endnu den Dag i Dag staar i Værelset) har rimeligvis parvis flankeret de to Borde. Endvidere stod ved Væggene to Tresurer, der ogsaa stadig findes paa Rosenborg, det ene af Ibenholt indlagt med farvet Træ og »siret« med Elfenben, det andet fineret med Skildpadde med Sølvlister og Sølvindlægninger, begge staaende paa en Underdel med hver seks Ben. Fordelt paa Møblerne var Kongens Sølvblækskrin, to store Ure, det ene af Messing staaende paa fire Søvløver, samt et Skildpaddeskrin og to ostindiske lakerede Trækrukker, den ene et guldlakeret Pragtstykke paa Dragefødder og med en Drage paa Laaget. — Fra Marmorværelset naaede man endelig ind i Kongens Sovekammer, der maa have været det Rum, der i vore Dage benævnes »det mørke Værelse« paa Grund af dets Mangel paa direkte Lys, og som i Frederik IV's Tid kaldes »Deres Majestæters Sovekammer«. Kongens Seng havde Omhæng af Damask i Kongehusets Farver, gult og rødt, indvendig foret med gult Atlask. Fire Lænestole i Kammeret var ligeledes Damask-betrukne, rigeligt garnerede med Frynser. Spejl, Bord og to Gueridoner var af Ibenholt ind-

lagt med brogede Træsorter, og et stort sort Tresur havde Indlægninger af Skildpadde og forgyldte Beslag af Metalblik. Om Belysning nævnes intet hverken i Marmorgemakket eller i Sovekammeret — derimod fandtes der sidstnævnte Sted til Opvarmning en Jernvindovn. Ogsaa her var der et Ur, der vel stod paa et af Møblerne, og to lakerede Trækrukker staaende paa ostindiske Tabletter, d. v. s. formentlig ganske lave dertil beregnede Borde, nærmest Skamler. — Udover de nævnte Gemakker havde Kongen endelig et Kabinet i Taarnet ved Siden af Gavlværelset. Her nævnes en ottearmet Glaslysekrone fra Glasværket paa Christianshavn samt Spejl, Bord og to Gueridoner af Ibenholt beslaet med Filigran-Ornamenter med Frederik III's Monogram med to Løver.

Vender vi os fra Kongens Apartement til Dronningens finder vi om dette desværre meget faa Oplysninger i den overleverede Del af Inventarfortegnelsen. I Dronningens Gemak, som maa have været Salen i Slottets Nordende, der endnu har bevaret sine Egetræspaneler fra Christian IV's Tid med indfældede flamske Malerier, findes kun omtalt et stort ovalt Fyrrebord med et gult Fløjlstæppe, samt 8 Stole med rødt og gult Damask-Betræk; Værelset har vel tjent som Dronningens Forgemak; 1671 kaldes det Spisesal, og Møbleringen kunde tyde paa, at Majestæterne fortsat har brugt det til mindre Tafler, som de tit har holdt paa Rosenborg, hvadenten de boede her eller blot kom her paa en Køretur. Da Christian V d. 18. Maj 1698 besaa de nye Gobeliner paa Riddersalen, siges det udtrykkelig, at han holdt Taffel i »Dronningens Gemak«. ⁸ I Dronningens Kabinet (sikkert i Taarnet ved Siden af det store Gemak, hvor endnu det bemalede Træloft med drejede Knapper og Brystpanel og Dør med Malerier er bevaret fra Christian IV's Tid) omtales en enkelt Lænestol betrukket med flamsk Gobelin, samt Bord og to Gueridoner indlagt med brogede Træsorter; et Skab med lignende Indlægninger stod paa seks Piller. Endvidere var der i Kabinettet et »Skatol« af brunt Træ med Beslag af drevet Metalblik; i dets Skuffer fandtes bl. a. 12 smaa ostindiske Daaser, en Naalepude, samt Blæk- og Sandhus. Paa Kaminen i Kabinettets Hjørne stod to »Krystal-Zirater« i Urtepotter af Metalblik. Desuden var der i Kabinettet to Ure og forskellige kostbare Skrin.

Ved denne kortfattede Gennemgang af de fornemste af Rummene paa de to Slotte i Christian V's sidste Levetid vil man snart have opdaget, at Mobiliaret paa Rosenborg gennemgaaende var langt kostbarere end det paa Københavns Slot. Utvivlsomt forrykkes Billedet noget derved, at Slotsfogeden paa Rosenborg i sin Fortegnelse gør Rede for alle de smaa kostbare Genstande, der fandtes paa Borde og Skabe, medens Regnskabet med disse Ting paa Københavns Slot, den egentlige Residens, var Kammertjenerens Opgave, som vi udtrykkelig finder det meddelt ved en tidligere Lejlighed.⁹ Men selv bortset derfra er der ingen Tvivl om, at Rosenborgs Udstyr var det rigeste. Medens Møblerne paa Københavns Slot — og det gælder paa den Tid stort set ogsaa Frederiksborg — for en stor Del var malede eller blot siges at være af Fyr, saa at Indtrykket af kongelig Pragt ofte kun frembragtes ved Anvendelse af rige Stoffer som Bordtæpper og Betræk, dominerede de ædlere Materialer paa Rosenborg, enten det nu var Ibenholt og andre eksotiske Træsorter, hyppigt med Indlægninger, eller det var Skildpadde og Sølv.

Denne Forskel i Slottenes Udstyr hænger maaske sammen med det ofte oversete Forhold, at man i det Frankrig, som Christian V 1662 havde besøgt, i Virkeligheden ikke brugte mange Penge paa kostbare Møbler, men mere lagde Vægt paa Skønheden og Pragten i farverige Stoffer.¹⁰ Først i Aaret 1662 grundede Colbert den Virksomhed, der i 1667 udvidedes til Manufacture royale des meubles de la couronne, og som i den følgende Tid frembragte de Pragtmøbler med Indlægninger, Udskæringer og Forgyldning, som i Dag karakteriseres med Ludvig XIV's Navn, og som efterhaanden blev forbilledlige; forøvrigt vedblev Tekstilerne at spille en meget stor Rolle. Paa Københavns Slot er man i Størstedelen af Christian V's Tid øjensynlig blevet paa »Tekstil-Stadiet« trods en Række partielle Fornyelser. Rosenborg var derimod helt fra Christian IV's Tid udstyret med sjældne Møbler; Stykker af dette oprindelige Indbo fandtes endnu paa Stedet, men Standarden holdtes her ogsaa stadig højt ved Nyanskaffelser, maaske bl. a. fordi man altid yndede at vise Rosenborg (med Rigsregalierne og det kostbare Pretiosakabinet, hvor bl. a. det første Guldhorn fra Gallehus da

laa) frem for udenlandske besøgende; man havde jo nu engang ikke noget mere tidssvarende Slot — og Rosenborg var vel ogsaa saa lille, at en kostbar Møblering her var overkommelig.

Trods alt var der imidlertid selvfølgelig mange »boligkulturelle« Fællestræk.

Saa godt som overalt paa Slottene var der Stengulve, af Marmor eller Sandsten. 1706 blev der lagt Trægulve (med Intarsier) i nogle nyindrettede Gemakker paa Rosenborg, men en gennemgribende Udskiftning af de gamle Stengulve med de langt lunere Trægulve skete vistnok først paa Rosenborg 1723—24 og paa Frederiksborg sidst i 1730'erne. Trods den Fodkulde, der maa have hersket i Rummene, finder man meget sjældent Gulvtæpper. Som før nævnt stod Dronningens Seng 1688 paa en Forhøjning, der var betrukket med Klæde; en saadan klædesbetrukken Træ-»Brygge«, der har været behageligere at træde ud paa, naar man stod op, fandtes ofte under Sengene. Usædvanligt var det derimod, naar der for Dronningens Seng ogsaa laa et tyrkisk Tæppe. Ganske vist opbevaredes der 1718 i Rustkammeret paa Rosenborg to »Fodtæpper, som kaldes Alchetiver«, Tæpper hvis arabiske Betegnelse røber deres orientalske Oprindelse, samt 5—6 andre »Fod-Dækkener« af Guld-, Sølv- og Silketraad, men de har vistnok snarest været anvendt til ceremonielt Brug.¹¹ Det stemmer med, at der 1688 i et Møbelkammer paa Københavns Slot sammen med flere mindre fandtes et stort tyrkisk Tæppe (16½ Alen langt), der udtrykkelig siges at være til Brug ved Audiensen. 1693 leveredes til Københavns Slot 29 Alen hvidt Vadmel, hvoraf der forfærdigedes et »Foddækken« kantet med Lærred til Brug under de høje Herskabers Taffel. 1718 anvendtes et Landskabs-gobelin som Tæppe under Bordet i Kongens marmorerede Gemak paa Rosenborg. Det er alt, hvad Inventarlisterne nævner om Gulvtæpper. Noget ganske eksceptionelt er det, naar man paa Frederiksborg finder Gulvet i Kammeret næst ved Fru Moders Gemak helt overdraget med rødt Klæde.

Ikke alene fra Gulvet kom Kulden — ogsaa de blyindfattede Vinduer gav rigelig Adgang for den, naar det trak, og Vinden peb mellem de raslende smaa Ruder. Først den nærmest følgende Periode tog ogsaa

her Skridtet fuldt ud og erstattede dem med de langt tættere Vinduer med Træsprosser. I 1680'erne og 1690'erne ser vi derimod stadige Anskaffelser af Blindrammer til Gemakkerne paa Københavns Slot, øjensynlig Forsatsvinduer, ofte med Glas, men i mange Tilfælde blot med Papir. Naar Maleren Henrik Ditmars Enke 1678 betales for »Taftes Vinduer« paa Rosenborg, og Jacob Coning 1680 fik 110 Rigsdaler for Taftes Skilderier i Dronningens Sovekammers Vinduer, ligger det ogsaa nær at tænke sig, at det maa have drejet sig om en Art Forsatsvinduer.¹² Gardiner kan det efter Ordlyden sikkert ikke have været, selvom det er i Christian V's Tid, der anskaffes Gardiner til Slottene. De tog dog ogsaa noget af for Trækken fra Vinduerne. 1688 nævnes der kun Gardiner i et Mindretal af Værelserne paa Københavns Slot, f. Eks kun i to af Kongens Gemakker og slet ikke i Dronningens, men derimod i næsten alle Kronprinsens Gemakker; alle disse Steder var de af Taft, hvide eller grønne, undertiden røde; i de mere underordnede Rum var de af Rask, en Art tyndt Klæde. Paa Frederiksborg kom der Gardiner for alle Vinduer inden Aarhundredets Udgang, og det samme skete paa Rosenborg vistnok 1706; her var de af Rask eller et Bomuldsstof (»Gaasøje«); Bomuldsgardiner var en Tid netop Mode; de var f. Eks. anvendt i Madame de Maintenons Apartement paa Slottet i Versailles. Op-hængningen var i al Fald efter 1700 meget kunstfærdig, som naar der i 1704 til Prins Vilhelms Gemakker paa Københavns Slot leveredes Gardiner af rød Carmoisin Taft med krusede Kapper og med Kvaster og Lidser, der i Audiensgemakket var røde og blaa, i Kabinettet carmoisin aurora og blaa. Man mindes de Mønsterstik for pompøs Tapetsererophængning af Gardiner, som Daniel Marot i de samme Aar udgav i sine berømte Samlinger af Forbilleder for den fornemme Boligs Indretning.¹³

Mod Træk i Værelserne beskyttede ogsaa de store mangefløjede Foldeskærme betrukne med Damask, Silke med ostindisk Syning, Rask eller Lærred bemalet med Landskaber; de fandtes i 1688 især i Sovegemakkerne paa Københavns Slot. Naar der ikke fyredes i Kaminerne, lukkedes Kaminaabningerne med tilpassede Træskærme, ofte bemalede med »Perspektiver«, naturligvis ogsaa for at forhindre Trækken gennem

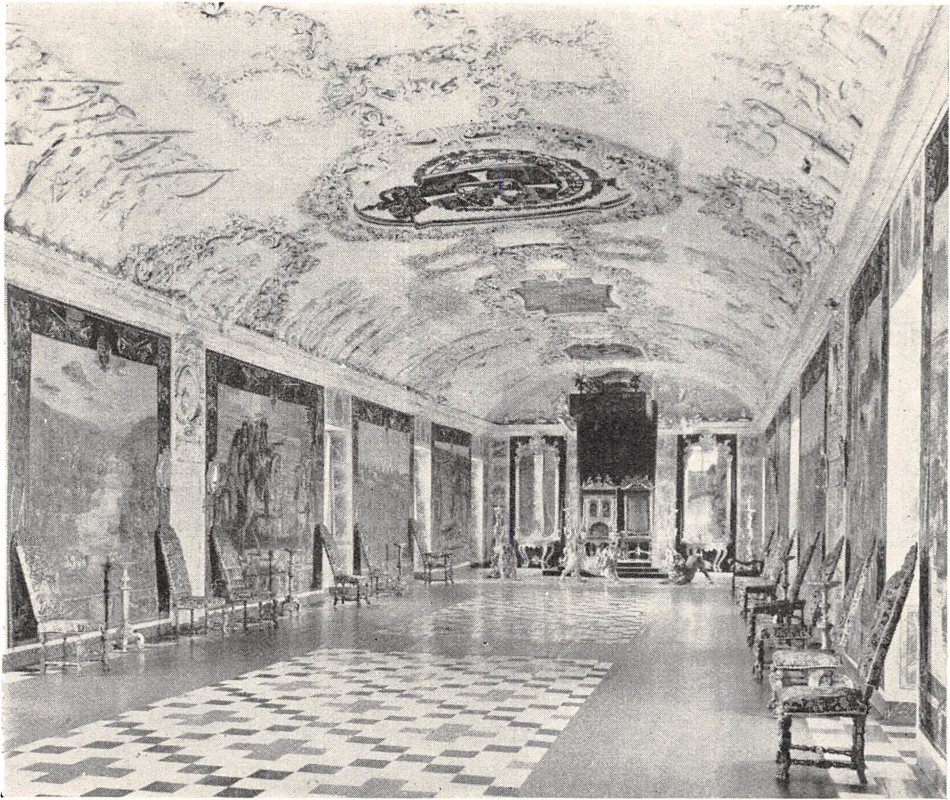
den aabne Skorsten. Fyredes der i Kaminerne, ydede de en nødtørfdig Varme, der dog som Straalevarme kunde være voldsom nok lige i Kaminens Nærhed. Til Beskyttelse mod Straalevarmen indførtes derfor den lille fritstaaende Kaminskærm, noget nyt paa denne Tid; i 1688 og 1696 nævnes enkelte paa Københavns Slot og Rosenborg, i 1718 adskilligt flere paa Rosenborg. I Regelen var det en firkantet Ramme med udspændt Stof, flyttelig op eller ned ad en lodret Stang paa en Fod, der oftere var af Sølv. 1688 nævnes et Par Skærme af malet Kobber, og en af drevet Sølv stod 1696 i Riddersalen paa Rosenborg.

Ældre Tidens Jernrist i Kaminen med Jerngitter ell. l. til at holde paa Brændet, erstattedes nu undertiden af kunstfærdige Brandbukke af drevet Messing eller Sølv, anbragt parvis. De nævnes dog næsten kun paa Rosenborg, hvor der den Dag i Dag findes flere Eksemplarer fra Christian V's Tid (et enkelt Par af Messing dog øjensynlig ældre). I adskillige Værelser fandtes i Stedet for Kaminer Jernovne.

Til at lune og varme bidrog om Aftenen ogsaa de mange Lys, der brændte i Gemakkerne. Paa Københavns Slot brugtes i Christian V's Tid om Vinteren ugentlig over 100 store Vokslus og 17—1800 Tællelys. De brændte i Stager af Sølv og Messing paa Borde og Gueridoner eller høje Træstager, der stod paa Gulvet, i Lysekroner af Glas, Bjergkrystal eller Sølv og andre Metaller og i Lysarme, der var fastgjort paa Væggen, ofte med et Spejl eller en Sølvplade som reflekterende Baggrund; i Gange og paa Trapper, hvor Trækken var værst, hang mangede Lygter. Undtagelsesvis brugtes ogsaa Olielamper. 1690 fik Dronningen til Jul en »invention til at hænge over Bordet med en Lampe udi«.¹⁴

Den almindeligste Vægbeklædning i de fornemme Gemakker var i Christian V's Tid Gyldenlæder og vævede Billedtapeter, Gobeliner. De sidste var de kostbareste, men nogen Regel for Anvendelsen af det ene eller andet synes ikke at have eksisteret; dog har man tilsyneladende foretrukket Gobeliner i Audiensgemakker, hvor Udstyrelsen maa formodes at have været anlagt paa at virke særlig pompøs. Det var, som vi saa, i 1688 Tilfældet med baade Kongens og Dronningens Audiensgemakker paa Københavns Slot, og det samme gjaldt alle de kongelige Børns Forgemakker, der benyttedes til Modtagelser. I den her behand-

Riddersalen paa Rosenborg (før 1917).

Gobelinerne er ophængt i 1690'erne (nedtaget 1917), Loftet udført 1708-09. Kongens Tronstol og Solvløverne er fra 1660'erne, Salens Stole fra 1718, øvrige Inventar senere.

ledede Periode ses der ikke at være tilkommet nye Gobeliner hverken paa Københavns Slot eller Frederiksborg. Paa Rosenborg blev i Begyndelsen af 18. Aarhundrede ophængt en ny Serie Gobeliner fra Audenarde (i Flandern) i Prinsesse Sophie Hedvigs Forgemak, hvor de endnu findes. Interessantere er dog de Gobeliner, som Christian V 1685—92 lod væve til Rosenborg paa et kongeligt Værksted i København under Ledelse af den flamske Tapetvæver Bernt v. d. Eichen.¹⁵ Som Prøve paa sin Kunst vævede han først 3 (endnu bevarede) Tapeter med Aleksanders Historie, Kopier efter en af de Serier, som Lebrun havde udført paa Manufacture royales Tapetvæveri i »Les Gobelins« i Paris. De hang

baade 1696 og 1718 i »Kammeret ved Tronen« paa Rosenborg som det eneste direkte Vidnesbyrd paa de danske Kongeslotte om Paa-virkning fra Datidens Centrum for europæisk Tapetvævekunst. Den sammesteds udførte Serie af Tapeter med Fremstillinger af Ludvig XIV's Historie kan ganske vist have virket som Inspiration for Iværksættelsen af v. d. Eichens Hovedværk, den store Serie til Rosenborgs Riddersal med Billeder fra den skaanske Krig med særlig Fremhævelse af Christian V's Deltagelse. Her havde Kongen dog et nærmere Forbillede i den ældre van Manders Gobeliner i Frederiksborgs Riddersal med deres Fremstillinger fra Christian IV's Tid. — I Rosenborgs Sal blev Gobelinerne anbragt med seks paa hver Langvæg. Flere af Salens Vinduer blev blændet og dækket af dem — sikkert et ganske bevidst barokt Træk i den Hensigt at opnaa en ensartet Inddeling af de to lange Vægge i faste store Flader. Man kom herved bort fra den urolige Virkning, Salen havde fra Christian IV's Tid paa Grund af sine mange tætsiddende Vinduer i Vestvæggen over for næppe halvt saa mange i den modsatte.

Før Gobelinernes Anbringelse havde Salens Vægge været beklædte med Gyldenlæder, ligesom Riddersalen paa Københavns Slot var det 1688. Gyldenlæder anskaffedes stadig Perioden igennem i forskellige Bundfarver. 1696 leveredes til den nygifte Kronprinsesse Louises Sovekammer paa Københavns Slot »et Garniture Gyldenlæder med en skildret Jagt paa«. — Som en billigere Erstatning for Gyldenlæder maa man vist betragte Anvendelsen af malede Lærredstapeter. 1688 nævnes saadanne ikke paa Københavns Slot, men 1696 blev Riddersalen betrukket med bemalet Lærred, og 1705 fik et Kammer paa Slottet Lærredstapet bemalet med Landskaber.

Gobelin dækkede vistnok altid Væggene lige til Fodpanelet. Medens det gammeldags høje Panel, der dækkede hele Væggen, ikke synes at have eksisteret paa Københavns Slot og paa Rosenborg kun nævnes i de tre Rum, hvor det endnu er bevaret, var derimod Brystpaneler almindelige i Rum, hvor Væggene over dem var beklædt med Gyldenlæder eller Stof. I Daniel Marots førømtalte Mønsterstik for Indretningen af fornemme Gemakker ser man i alle Rum Brystpaneler; over

disse er Væggene paa de fleste Stik betrukne med Stof, ofte inddelte i brede, lodrette Striber og altid med Rækker af Frynser og med Kapper foroven langs Loftsgesimsen, enten udskaarne i Tunger og besatte med Agramaner eller opbundne i kunstfærdige Ophængninger.

Stof som Vægbeklædning fandtes paa Christian IV's Tid paa Frederiksborg især i de mere beskedne Rum. Som Regel var der anvendt farvet Klæde, men hvor det i enkelte Tilfælde benyttedes i fornemme Lokaler, kunde der ogsaa være Tale om kostbare Stoffer. I »Fru Moders Gemak« var der endnu 1705 sorte Fløjlstapeter, broderede med Danmarks Vaaben, fra Christian IV's Tid, og Kammeret næstved var omdraget med et Stof, hvori man paa Gyldenstykkets Grund saa »fiolenbrune« Fløjlsblomster indvævet med Guldtraad og spredt mellem Blomsterne Christian IV's Navn. 1686 blev i Runddelen foran Gangen til den nyindrettede Audienssal opsat et Silketapet af hvidt Atlask indvævet med Strøblomster og Christian IV's kronede Monogram i rødt og Guld, udført efter Tegning af selve Generalbygmesteren Lambert van Haven.¹⁶ Her omtales, at Tapetet langs Gesimsen foroven var kantet med Frynser. Paa Københavns Slot var allerede tidligere, som det før er nævnt, Kongens Audiensgemak omdraget med rødt Damask med Guldfrynser langs Gesimsen, men ellers fandtes Stof 1688 paa dette Slot kun anvendt som Tapet i nogle Gange og vigtigere Hoffunktionær-værelser og da kun uldent Stof, i Regelen betegnet som sribet »fransk Kammerbehængsel«. Lige efter 1700 blev Stoftapeterne den store Mode, og da oftest sammensat af to Stykker i hver sin Farve, anbragt vekselvis i lodrette Baner. Anvendelsen af to Stoffer paa denne Maade har ældre Traditioner og kan i hvert Fald i Frankrig træffes i spredte Tilfælde gennem Ludvig XIV's Tid. 1687 blev imidlertid en hel Række Gemakker paa Slottet Marly nyindrettede med Betræk af denne Art, og nu synes der at blive Tale om en Mode. I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede fik selve Ludvig XIV's Sovegemak i Versailles saadant Silketapet i to Farver.¹⁷ 1701 finder vi Moden første Gang omtalt paa de danske kongelige Slotte, da Prins Carls Sovekammer paa Københavns Slot blev betrukket med Damask, hver anden Bredde grøn og hver anden rød, og hans Kabinet med to Farver blomstret Silke. 1702 fik

Prins Vilhelms Kabinet paa samme Maade Betræk af carmoisin engelsk Mohr og sribet Silketøj, og 1703 Dronningens Sovekammer af carmoisin blomstret Fløjl og grønt Damask. Over sidstnævnte Betræk sad foroven en »Falbula« af tilsvarende Fløjl og rødt og grønt Damask med gule og Sølv Galoner paasyet »slangevis«. Saadanne Falbula'er eller Kapper nævnes ved alle denne Art Betræk i disse og de følgende Aar. Paa Rosenborg findes endnu et saadant Tapet af rødt Damask og hvidt Mohr i det o. 1706 indrettede Sovegemak; det er prydet med to Lag tungede Kapper af rødt Damask langs Loftet, kantede med krusede Volanter af det hvide Mohr med Sølvkanteseem og med paasyede Sølvagramaner i en Buerække. Det grønt-rødt-hvidt sribede Mohr, der fra 1706 til i Dag har klædt Væggene i Frederik IV's Havestue paa Rosenborg leder Tanken hen paa et silkestribet Brokatel, som Silkevæveren Claudi Brunov 1700 havde leveret til Prins Vilhelms Audiensgemak paa Københavns Slot — den egentlige Indledning til den nye Række Silketapeter der.¹⁸ Her i Havestuen er der langs Gesimsen ikke blot tungede Kapper, men tillige over dem lige under Gesimslisten en Frynserække af Silke i Tapetets tre Farver med tætsiddende Smaakvaste — en veritabel Klunkerække fra Begyndelsen af 18. Aarhundrede. En lignende Række findes ogsaa i Christian IV's Skrivestue, der ved samme Tid blev betrukket med et grønt Silkestof med paatrykte Guldblomster, sikkert af orientalsk Oprindelse. Under alle disse Silketapeter blev Væggene ifølge Inventarregnskaberne beklædt med Spaanmaatter, der endnu sidder paa deres Plads paa Rosenborg. De har baade beskyttet de kostbare Tapeter og virket som en lunende Isolation af Rummets Vægge.

I Inventarlisterne over den franske Krones Møbler i Ludvig XIV's Tid findes talrige Eksempler paa, hvorledes man gennemførte et Fællespræg over et Gemak ved at lade baade Sengens Gardiner m. v., Bordtæppe og Stolebetræk udføre af samme Stof som Vægbeklædningen.¹⁹ Noget tilsvarende finder man allerede i Enkelttilfælde i Christian IV's Tid; paa Frederiksborg var endnu 1705 i det førømtalte Kammer »næst ved Fru Moders Gemak« baade Bordtæppe og Bordhimmel samt Betrækkene paa 6 lave og 6 høje Stole af samme Stof som det ovenfor beskrevne Tapet — et Stof der forøvrigt endnu er bevaret i Stolebetræk

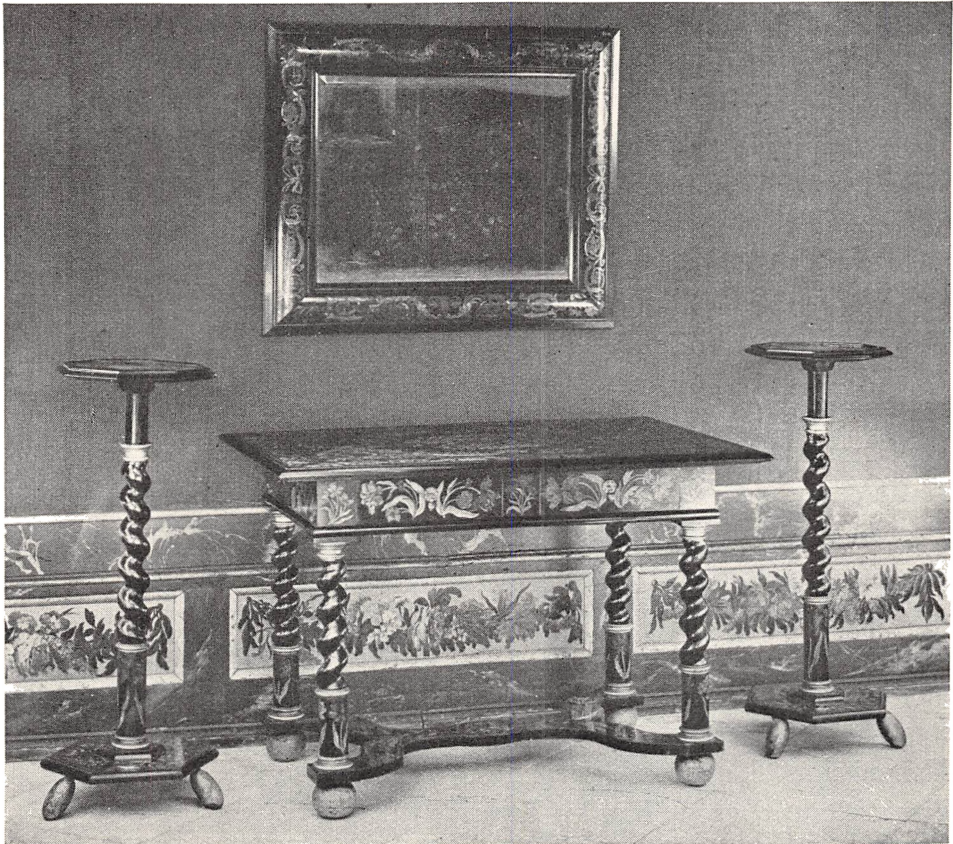
baade paa Rosenborg og Frederiksborg. I 1686 blev ikke blot Væggene i den tidligere nævnte Runddel paa Frederiksborg klædt med det af Lambert van Haven tegnede Stof, men ogsaa Værelsets 6 marmorerede Bøgestole. For de efter 1700 betrukne Værelser gennemførtes det baade paa Københavns Slot og paa Rosenborg i Regelen, at Stolene fik samme Betræk som Væggene. Derimod var den pragtfulde kongelige Seng, der 1706 opstilledes i Sovegemakket paa Rosenborg med de rød- og hvidstribede Vægge, omhængt med blaat Damask overbroderet med Guldagramaner og kongelige Navnetræk og med guldtakkede hvide Taftes Falbelader paa Kapperne. Enheden over Rummet var da her — og vist i det hele taget i Danmark — ikke saa gennemført som i Frankrig, selvom man, som det i det foregaaende er vist, hyppigt søgte at fastholde en herskende Hovedfarve i et Interiør.

I senere Tider har man søgt at skabe dette Enhedspræg ogsaa ved at danne Møblementet i ensartet Udførelse fra Snedkerens Haand. En ganske bestemt Kombination af Møbler, der kendetegnes som sammenhørende ved Udførelse i samme Træsart, ensartede Indlægninger ell. lign. træffes i de franske Inventarlistet fra Ludvig XIV's Tid. Det drejer sig altid om et Bord med to tilhørende Gueridoner og sjældnere tillige et Kabinetsskab; til Tider maa ogsaa et Spejl have hørt med.²⁰ Ogsaa i Danmark finder man denne Kombination; her er der i Regelen Tale om Bord og to Gueridoner, meget ofte tillige Spejl. Bordet er i saa Tilfælde paa Vej til at udvikle sig til et Konsolbord, den i en følgende Periode saa almindelige Type. Enkelte af de bevarede Borde af disse »Møblementet« er allerede tydeligvis kun beregnede til at staa under Spejlet op mod Væggen — de har en Forside. Paa samtidige udenlandske Afbildninger, bl. a. et af Daniel Marots Stik ser man Bordet anbragt paa denne Maade under Spejlet, flankeret af to Gueridoner.²¹ Under Gennemgangen foran af de kongelige Gemakker paa Rosenborg er allerede nævnt Eksempler paa sammenhørende Borde og Gueridoner. Flere Møbelsæt af denne Art er endnu bevarede paa Rosenborg. Tidligst er et forgyldt udskaaret Bord med to Gueridoner med Sophie Amalies Monogram og med Plader af Kunstmarmormosaik med det danske og lyneborgske Vaaben; de reddedes 1689 fra Sophie Amalien-

borgs Brand og bragtes til Rosenborg; Gueridonerne er allerede tidligere nævnt. Det er maaske ikke tilfældigt, at disse franske Møbeltyper første Gang findes i Forbindelse netop med Dronning Sophie Amalie. Omtrent ligesaa tidligt er et Bord af Ibenholt med Blomsterindlægninger i flerfarvet Træ og Ben, der allerede 1696 stod paa Rosenborg; hertil hører baade Gueridoner og Spejl. Sammenknyttet ogsaa med et Skabsmøbel kan et saadant Møbelsæt paa de tre Slotte kun paavises i et enkelt Tilfælde: i 1718 stod i Kongens marmorerede Gemak paa Rosenborg et Bord af Buxbom »rart indlagt med indianske Figurer og Strøblomster, hvortil hørte baade 2 Gueridoner, Spejl og et »Cantor« i samme Udførelse; medens det sidste er forsvundet, findes de øvrige meget ejendommelige Stykker endnu i Frederik IV's Kabinet paa Rosenborg.²²

Det var især paa Rosenborg, saadanne Sæt af Møbler fandtes; i 1696 var der i al Fald en halv Snes Sæt og 1718 om ved 15, med eller uden Spejle. Derimod kan der i Frederiksborgs Inventar 1705 vistnok ikke paavises eet, og paa Københavns Slot var der i 1688 kun et enkelt Sæt; først 1708 leverede derefter Hofsnedkeren Claus Harder til Kronprinsens Gemakker sammesteds to Borde med tilhørende to Par Gueridoner, det ene Sæt med Blomster-Intarsier, det andet udført af »Sukkerdansen« og Oliventræ; i 1716 købtes til Prins Christians Audiensgemak to indlagte Nøddetræs Borde med fire Gueridoner. Disse Møbelsæt var altid af en vis Kvalitet — og som før nævnt var Rosenborg i denne Periode det eneste af de tre Slotte, der næsten helt var møbleret med Kvalitetsmøbler.

Selvfølgelig var der adskilligt flere Borde paa Slottene, end dem der hørte til disse »Møblementer«, i Regelen mindst et, ofte flere i hvert Gemak. Naar der i nogle Forgemakker paa Københavns Slot ikke nævnes Borde, skønt Rummene vitterligt har været benyttede til Tafler, skyldes det som før antydtes, at man her til hver enkelt Lejlighed kunde hente Borde (og Stole) fra Møbelkamrene; disse Borde var ganske simple, i Regelen Fyrretræsplader paa Bukke eller med en Rammefod til at folde sammen; hyppigt havde ogsaa Bordpladen Hængsler og kunde lægges sammen. Paa Frederiksborg stod 1705 endnu adskillige store Egetræsborde med »lukket« Fod, flere af dem forsynet med en

Sammenhørende Bord, Spejl og Gueridoner paa Rosenborg.
 Indlægningen af flere Farver Træ i Ibenholt.
 Kommet til Rosenborg før 1696.

Bordhimmel. Bordhimlen fandtes overhovedet ikke paa de andre Slotte og vistnok ej heller den gammeldags Bordtype. Hvor en Antydning om Bordenes Form gives, tales der altid om aaben Fod og Krydsfod; i adskillige Tilfælde var Foden paa Rosenborg smykket med Billedskærerarbejde og forgyldt. Af de 21 Borde, der nævnes 1696 paa Rosenborg, havde 6 Plader af Marmor eller Kunstmarmor og forgyldte eller marmorerede Fødder, 2 var indlagte, 2 lakerede og 8 prydede med Metal- eller Spejlbelægninger; 1718 var Forholdet noget lignende, dog med

flere indlagte og lakerede Borde. Paa Københavns Slot var der 1688 i Gemakkerne 38 Borde, hvoraf de 26 var af Fyr og dækkedes af Bordtæpper, medens 10 kun angives som et grønt eller et rødt Bord, altsaa enten »anstrøgne« eller muligvis i enkelte Tilfælde lakerede; 2 beskrives overhovedet ikke. En Differentiering af Bordtyper til speciel Anvendelse findes ikke i Inventarlisterne for 1688 og 1696 ud over, at der paa Københavns Slot 1688 nævnes to smaa grønne Spilleborde. Det er imidlertid ved denne Tid saadanne særlige Bordtyper begynder at optræde. 1697 leverede Hofsnedkeren Claus Harder 2 lakerede og forgyldte Theborde til det nygifte Kronprinspars Gemakker; man erindres om den Rolle Thedrikningen kom til at spille i det sidste Par Aartier af det 17. Aarhundrede; Christian V drak selv hver Morgen enten The, Kaffe eller Chokolade, medens Frederik IV begyndte Dagen med The eller en Kop tynd Kødsuppe.²³ Paa Rosenborg stod 1718 en rødakeret ostindisk Tromme, der øjensynlig brugtes som Thebord, idet der paa den var anbragt 12 Par Thekopper og 12 Par Kaffekopper. Andetsteds paa Slottet fandtes ogsaa et rigtigt indlagt Thebord, formentlig et endnu paa Stedet bevaret Bord med en opstaaende Kant om Bordpladen — som paa Østens lakerede Thebakker. — 1704 leverede Claus Harder til Københavns Slot et Nøddetræs Skrivebord med sort drejet Fod, indeni betrukket med grønt Klæde; Beskrivelsen minder om det Skrivebord paa Rosenborg, der tidligere kaldtes Christian IV's, men som maa være fra o. 1700.²⁴ 1708 lavede samme Snedker til Kronprinsens Kabinet et Skrivebord af »Succerdan« og Oliventræ. Et specielt Sengebord nævnes 1718 i et Sengekammer ved Prinsessens Gemak paa Rosenborg. En særlig, ny Bordtype, hvis Plade kan vippes lodret paa en Søjlefod ell. l., repræsenteres samtidigt af »et lille hollandsk ovalt lakeret Bord med sin Feder under til at slaa op« og flere andre af samme Art. Hyppigst af alle Specialborde træffes dog Spillebordene, store og smaa, trekantede, firkantede, ottekantede, ja endog tolvkantede. 1693 forærede Kongen Dronningen et Spillebord i Julegave. To »Allabaset«-Borde, der 1710 kom til Københavns Slot, var betrukket med grønt Klæde, et ottekantet Spillebord, der stadig findes paa Rosenborg, omtales 1718 som broderet med et »a l'ombre Spil« i engelsk Syning, medens et Dam-

Spillebordsplade paa Rosenborg.

Betræk broderet med et L'hombre-Spil (oplagt Spil i Ruder). Kommet til Rosenborg før 1718.

spillebord sammesteds var beklædt med Sølv. Det er jo ikke ubekendt, hvor stor en Plads Spil af forskellig Art indtog blandt Fornøjelserne ved Christian V's Hof.

Hvad Hvilemøblerne angaar er der tidligere givet et Par Eksempler paa Sengenes overdaadige Udstyr af Stoffer. 1697—98 afbetalte Kongen i 3 Terminer en Seng med 15.000 Rdlr. Det maa have været et usædvanligt Pragtstykke, muligvis anskaffet til Kronprinsens Bryllup det foregaaende Aar. — Selvom man i Danmark ikke kender noget Sidestykke til den franske »lever«, saa vi dog, at Dronningens Seng 1688 var adskilt

fra det øvrige Værelse ved et Gelænder ligesom Ludvig XIV's i Versailles — og paa samme Maade opstilledes f. Eks. 1706 den kongelige Seng paa Rosenberg.

Begrebet Løjbænk var 1688 repræsenteret paa Københavns Slot af to Eksemplarer, den ene marmoreret, den anden betrukket med Sejldug; et finere Stykke stod 1696 paa Rosenberg. 1705 leveredes til Københavns Slot en Løjbænk med Rygstykke og Klap ved Enden, betrukket med rødt Machei (en Art Klæde) og 1708 en »Cannappe eller Løjbænk«. 1718 nævnes paa Rosenberg en »Hvilebænk« med forgyldt Træfod og med hvidt ostindisk Atlask og ostindisk Syning og endvidere en »indiansk Hvilebænk« af sort Træ (formentlig Ibenholt), siret med Elfenben og flettet med Rør. Det er Sofaens Forløbere; den sidstnævntes »indianske« Herkomst kan styrke Formodningen om, at dette Møbels Aner maa søges i Orienten, hvor Varmen gør det nødvendigt at hvile midt paa Dagen.²⁶

Af Stolene paa Københavns Slot ser det ud til, at de fleste i 1688 har været udført af Valnød med drejet Træværk og betrukne med Gyldenlæder eller Fløjl med Frynser. Ved Frynsernes Art synes en Rangforordning mellem Stolene at kunne antydes, f. Eks. naar der i Dronningens Forgemak, hvor Tafler som nævnt ofte holdtes, stod 14 ens Taffelstole, hvoraf de to havde Guld- og Sølvfrynser og de øvrige 12 Frynser af Sølv og rød Silke; Majestæterne har ikke saa vel kunnet sidde til Bords i Armstole. I Regelen gennemførtes sikkert ellers Rangforordningens Krav efter fransk Mønster ved Anvendelsen af forskellige Slags Stole. I Riddersalen paa Rosenberg stod saaledes 1696 to store Lænestole samt 10 Stole med Ryg uden Armlæn og 2 uden Ryg, alle med flamsk Gobelinbetræk. Typerne varierede fra store, tunge, højryggede, overpolstrede Lænestole til lette Feltstole og Taburetter. Ved Siden af Stole med drejet Træværk har der været andre med Udskaaringer, i hvert Fald et Par Lænestole paa Rosenberg 1696 med forgyldt og forsolvet Træ; Billedhuggeren Chr. Nerger, en indvandret Sachser, udførte allerede 1680 til Kongen en udskaaren Stol.²⁷ Fra Midten af 1690'erne tales der stadig om Billedhuggerarbejde paa Stole og Taburetter, der leveres til Københavns Slot. I Frankrig var drejede Stoleben

paa den kongelige Møbelfabrik efterhaanden helt blevet fortrængt af udskaarne Balustreben o. l. Men ved Siden af Indflydelsen herfra faar Paavirkning fra engelsk Møbelkunst, i al Fald fra Aarhundredskiftet, Betydning for Stoletypernes Udvikling i Danmark. 1706 kom der til Rosenborg 30 engelske højryggede Stole med Rørfletning i Sæde og Ryg. Lakereren Johannes v. Bracht ferniserede dem og Silkevæveren Joachim Wriede leverede grønt Fløjl til Betrækning af en løs Hynde paa Sæderne.²⁸ 1710 leverede Stolemageren Fr. Bos til Københavns Slot 6 Stole af engelsk Model »med Billedhuggerarbejde« og med Gyl-denlæders Betræk, og 1716 tilkom 24 nye højryggede engelske Stole »af Billedhuggerarbejde«, med Polstringer paa Sæde og Ryg. Stole af denne Art med den smalle, høje Ryg med Udskæringer og Rørfletning eller Polstring i Sæde og Ryg er os velkendte fra vore Museer.

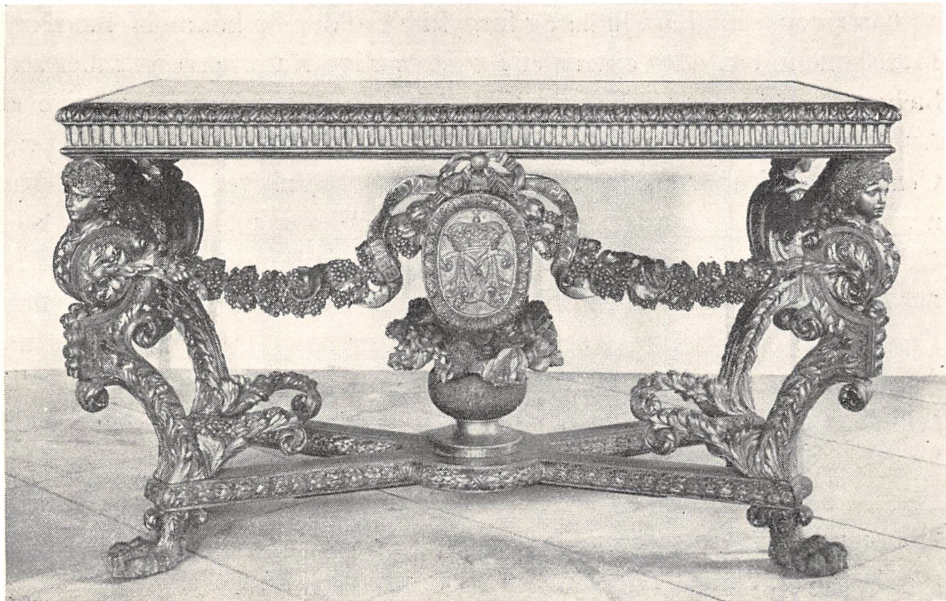
Af Gemmemøbler fandtes Kister ikke mere i Gemakkerne; paa Københavns Slot brugtes nogle store Egekister med »gammelt Billedsnideværk« til Opbevaring af Klæder i et Magasin. De fleste Skabe stod paa Københavns Slot i Sovekamre og Garderobes og var i Regelen malede (et af dem i Valnødtræsfarve) eller eventuelt lakerede (grønt med Guldblomster) eller angives simpelthen at være af Fyr. Det drejer sig hovedsagelig om Klæde- og Linnedskabe med en eller to Døre; et enkelt Bogskab er tidligere omtalt. Tidens store nordtyske finerede Skabe med Halvsøjler eller Pilastre og svær Gesims synes overhovedet ikke at have været anvendt paa Slottene. Derimod traf vi ved Gennemgangen af de kongelige Gemakker paa Rosenborg flere indlagte Skabe her. De betegnes som Tresur (af fransk dressoir) eller Cantor (Kontor); nogen klar Forskel er der vistnok ikke; de af dem, der kan identificeres med endnu eksisterende Møbler, er alle Kabinetskabe staaende paa en høj aaben Fod. Det i Dronningens Kabinet nævnte »Skatol« maa dog snarest forstaas som et Møbel med Skuffeunderdel. 1712 leveredes til Prins Christians Sovegemak paa Københavns Slot et stort Skab ($3\frac{1}{2}$ Alen højt og $2\frac{1}{2}$ Alen bredt) med 4 Skuffer foruden og to Døre foroven, det første paatrufulde Eksempel paa en Type, der i den følgende Tid blev saa almindelig. Ordet Kommode, der ved denne Tid dukkede op i Frankrig som Betegnelsen for den følgende Tids mest yndede Møbel,

nævnes endnu ikke her i den behandlede Periode; derimod omtales 1706 og 1708 det næsten synonyme Begreb Dragkister paa Københavns Slot, og 1718 nævnes i Kongens Kabinet paa Rosenborg en Dragkiste med 4 Skuffer og med Messingbeslag.

Af de Møbler, der iøvrigt prægede Interiørerne, maa endnu først og fremmest fremhæves Spejlene, der allerede er omtalt ovenfor; paa Københavns Slot fandtes 1688 adskillige store Spejle saavel i Rammer af Sølv eller Ibenholt med Sølvlister som i udskaarne forgyldte Rammer, og forholdsvis endnu flere prydede Gemakkerne paa Rosenborg. Undertiden indgik et Spejl som vist i et »Møblement«; til andre Tider kunde der optræde Sæt af Spejle, oftest dog blot Par som to Pragtstykker paa Rosenborg 1718 i forgyldte udskaarne Rammer med en Krone holdt af to Løver foroven og med indsatte smaa graverede Spejl-Zirater, hvoraf det ene endnu hænger paa Stedet, medens det andet er havnet paa Fredensborg. Endelig maa der endnu en Gang gøres opmærksom paa de mange Smaating, Sølvtoj, Porcelæn, Ure m. v., som var med til at give Interiørerne Liv, men som kun i mindre Grad kan efterspores i Inventarerne.

Der er i det foregaaende gentagne Gange nævnt Leverandører eller Oprindelsessted for de behandlede kongelige Møbler. Der skal endelig til Slut gives nogle videre Antydninger i samme Retning. Der har givetvis været Tale om Import af Møbler, men efter Inventar- og Kammerregnskaberne at dømme maa dog en meget stor Del ogsaa af de kostbarere Ting skyldes dansk Haandværk. Blandt andet er Hofsnedkeren Claus Harder og Stolemagerne Gert Jacobsen og Fr. Bos i Københavns Slots Inventarregnskaber nævnt som Leverandører af adskillige finere Møbler, hvoraf nogle allerede er omtalt; selvom det ikke er noget Bevis for, at de selv har lavet dem, er det dog det sandsynligste. Den foregaaende Hofsnedker Lorentz Corbrianus fik i 1670'erne og 80'erne flere Gange Betaling for »Cantor'er«; 1689 fik han et saa anseligt Beløb som 1000 Rigsdaler for et Kabinet, der blev »sat paa Rosenborg«. Ogsaa den blinde Snedker Johan Bielefeld arbejdede for Kongen; et af hans Kabinetsskabe staar paa Nationalmuseet.²⁹ Billedhuggeren Chr. Nerger leverede ikke blot Stole, men ogsaa udskaarne

Bord paa Rosenborg med Plade af Kunstmarmormosaik og udskaaen blaa og forgyldt Fod, hvorpaa Dronning Sophie Amalies Devise og Monogram.

Bordet er beregnet til at staa mod en Væg (det har en Bagside). Reddet med to tilhørende Gueridoner fra Sophie-Amalienborgs Brand 1689.

Bordfødder og Spejlrammer. En stor Del af de lakerede Møbler var behandlede af Hoflakereren Christian van Bracht og hans Sønner.

En Del af Importen af de i denne Tid saa yndede orientalske, mest kinesiske, oftest lakerede Møbler foregik direkte fra Østen gennem det ostindiske Kompagni. 1689 betalte Kongen det ostindiske Kompagni for fire Kister; 1718 stod paa Rosenborg to saadanne af »indiansk« Træ med Messingbeslag — til Opbevaring af Tæpper og Duge. 1718 omtales paa Rosenborg flere lakerede »indianske« Kontorer, hvoriblandt et kan identificeres med et fornemt japansk Skuffemøbel i Nationalmuseets etnografiske Afdeling. Møbler af lignende Oprindelse er nævnt i det foregaaende, ligesom de i mange Tilfælde har været mere eller mindre direkte Forbillede for hjemlige Efterligninger.

Men ogsaa fra fremmede europæiske Lande har Kongen købt Møbler. 1695 fik f. Eks. et Par nürnbergske Handlende Betaling for Spejle, Borde

og Gueridoner med Spejlglas og forgyldte Fødder, og baade Hollændere, Franskmænd og Jøder optræder i de kongelige Kammerregnskaber som Sælgere af Møbler til Kongen; Nationalitetsangivelserne kan give en Antydning af, at det ikke blot var fra Frankrig, Impulserne kom. Gennem de importerede Ting, gennem Afbildninger i Stik og gennem Rejser i Udlandet stiftede man herhjemme Bekendtskab med Udlandets Moder. Oftest var Paavirkningen ret langsom, til Tider skete ogsaa en hurtig Udvikling. Nyanskaffelser i Anledning af den senere Frederik IV's Giftermaal og end mere efter hans Tronbestigelse synes f. Eks. at staa i Forbindelse med Fremkomsten af nye Stoleformer, Udskillelsen af særlige Bordtyper og de nye Moder i Vægbeklædning; i hvor høj Grad Frederik IV personlig har interesseret sig for disse Forhold, ved vi ikke. Ved Modernes Tillem্পning paa de smaa og i mange Henseender endnu gammeldags danske Forhold skabtes den her skitserede ydre Ramme om vore to første »fødte« Enevoldsherskeres Tilværelse.

---

1. K. Fabricius i »Danmarks Konger«, 1944, S. 326 f. 2. P. Brock: Rosenborg I, 1881, S. 134 ff og passim. — F. R. Friis: Samlinger, 1872—78, S. 205 og passim. 3. De nævnte Kilder findes i Rigsarkivet (Rentekammerets Arkiv, Slotsregnskaber) undtagen Rosenborgs Inventarier, af hvilke det fra 1718 er i Rosenborgsamlingens Arkiv og det fra 1696 kun foreligger i trykte Udgaver, dels i Kjøbenhavns Aftenpost 1772—73, dels i Bogform under Titlen »Det Kongelige Konst-Kammer paa Christiansborg Slot samt Rosenborg Slots Inventarium fra Høystsalig Christian V's Tiid«, 1775 (senere Optryk u. A.). Udgifveren er i begge Tilfælde Adressekontorets Leder, Agent H. Holck. I Kjøbenhavns Aftenpost 1772 Nr. 1, hvor første Stykke af Inventariet er aftrykt, oplyses: »Følgende Fortegnelse er man kommet over ved en Auktion.« De to Udgaver er i alt væsentligt overensstemmende i Ordlyd. Men den Orden, hvori Værelsernes Beskrivelse gives, er forskellig, og nogle Værelser er i Aftenposten blevet splittet paa flere Steder. Aftenposten indeholder tillige (1773 Sp. 62 f.) en Fortegnelse over Møbler i Dronningens Kabinet, der ikke findes i Bogudgaven. Indre Kriterier viser, at Originalen maa være redigeret efter 1694 og før ²⁷/₆ 1696. I Rigsarkivet (Slotsregnskaber, Rosenborg 1702—04) findes en Liste betegnet »Manquement A^o 1702 befunden udi Rosenborgs det gamle Inventarium som A^o 1696 er forfattet«. Sammenholdes denne med de trykte Inventarier, viser det sig, at Forlægget for disse maa have været et Eksemplar af dette Inv. fra 1696, der har været benyttet ved Revisionen 1702, idet en Del af de da fundne Mangler er tilføjet. »Manquement«-Listens Folioangivelser viser tillige, at Udgaverne for den første Parts Vedkommende (indtil S. 115 i Udg. 1775), omfattende Slottets øverste Etage og de fleste øvre Taarnværelser, maa være i Hovedsagen overensstemmende med Originalen. Herefter mangler i al Fald Klædekammeret, og Beskrivelsen af de nedre Etager er derpaa gengivet baade ufuldstændigt og i ændret Rækkefølge. Nærmest Originalen kommer vistnok Trykket fra 1772—73, medens Ud-

gaven 1775 synes at betegne en yderligere Omredigering. Hvor Ordlyden af de enkelte Beskrivelser kan kontrolleres, synes den korrekt gengivet. 4. Beckett: Frederiksborg, 1914, S. 191. 5. C. C. Andersen: Københavns Slot, 1902, S. 12 ff. — Mejborg: Billeder af Livet ved Christian V's Hof, 1882, S. 31 og passim. — J. Boulenger: L'ameublement français au grand siècle, 1913, S. 10 ff. 6. Boulenger: Anf. St. S. 14 f. — Ms. Rostg. fol. 62. 7. Werlauff: Om Danebrog og Danebrogordenen, 1872, S. 25. — Wanscher: Rosenborg, 1930, har en anden Opfattelse af Værelsernes Fordeling. 8. F. R. Friis: Anf. St. S. 107. — Ms. Rostg. fol. 62. 9. C. C. Andersen: Anf. St. S. 15. 10. Slomann: Møblernes Historie i Omrids (af Haandværkets Bog, Møbelsnedkeri), S. 34 f. 11. Jfr. Maleri paa Rosenborg af Frederik IV's Salving, hvor Kirken er smykket, delvis behængt med orientalske Tæpper, hvoraf flere endnu findes paa Rosenborg. 12. Marquard: Kgl. Kammerregnsk., 1918, S. 190, 234. 13. (P. Jessen:) Das Ornamentwerk des Daniel Marot, 1892, Pl. 162. — Boulenger: Anf. St. S. 62. 14. Marquard: Anf. St. S. 392. 15. Hist. Medd. om Kbhvn. i R. VIII, 1921, S. 100 ff. — Tilskueren 1931 II, S. 14 f. — R. Josephson: Tessin i Danmark, 1924, S. 176 og 178. 16. Flamand Christensen: Kongedragterne paa Rosenborg, 1940, S. 129 ff. 17. J. Guiffrey: Inventaire general du mobilier de la couronne 1613—1715, II, 1887, S. 376 ff. — Boulenger: Anf. St. S. 32. 18 Om Brunov se Nyrop: N. L. Reiersen, 1896, S. 49 f. 19. Guiffrey: Anf. St. f. Eks. S. 228 f. 20. Sst. f. Eks. S. 140 f. 21. Das Ornamentwerk des Daniel Marot, Pl. 153. 22. Burlington Art Magazine, : LXV, 1935, Pl. V (s. 125). 23. Ms. Rostg. fol. 62. — Jfr. om Thedrikning f. Eks. J. Bircherods Dagbog (Molbechs Udg. 1846) ^{10/11} 1687. 24. Wanscher: Anf. St. S. 68. 25. Mejborg: Anf. St. S. 39 f, 103. — Marquard: Anf. St. S. 444, 492, 495, 504. 26. Slomann. Anf. St. S. 36. 27. Marquard: Anf. St. S. 218. 28. Partikulærkamm. Bygningsregnsk. 1706, S. 35 f. — Rosenborgs Inv. 1718. 29. Marquard: Anf. St. S. 363. og passim. — Liisberg: Kunstammeret, 1897, S. 122.

Universitetet og Jøderne.

Om Fortolkningen af Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788,
Kapitel I, Paragraf 15.

Af Harald Jørgensen.

Endnu ved Slutningen af det 18. Aarhundrede levede Jøderne i Danmark som en Stat i Staten. For at faa Opholds- og Arbejdstilladelse krævedes der særlig kongelig Bevilling, og kun faa Næringer stod Jøderne aabne. I Løbet af Aarhundredet fandt der en vis jødisk Indvandring Sted, navnlig fra Tyskland, men endnu omkring 1785 fandtes der i København kun ca. 250 Familier omfattende henved 1200 Personer. I Modsætning til Udlandet fandtes der ikke her i Landet nogen Ghetto. Jøderne i København boede ganske vist i bestemte Gader, f. Eks. i Læderstræde, hvor den ældste Synagoge var beliggende, men der var ingen Bosættelsestvang, og der var heller ikke Tale om, at det Offentlige forlangte særlig Dragt eller specielle Kendetegn paasyet Klæderne. Alligevel levede Jøderne i stor Afsondrethed og uden større Forbindelse med deres Omgivelser. I borgerlig Henseende var de underkastet de specielle jødiske Love og hørte ikke under de almindelige statslige og kommunale Myndigheder, de talte deres eget, fremmedartede Sprog, og de havde deres særprægede religiøse Skikke. Jøderne repræsenterede saaledes et udpræget Fremmedelement, og selv om man fandt sig i deres Nærværelse, ønskede man at have saa lidt Forbindelse med dem som muligt.¹

I denne Tingenes Tilstand skete der henimod Aarhundredskiftet saavel herhjemme som overalt i Europa en afgørende Vending. Ved-

tagelsen af Menneskerettighedernes Erklæring i 1789 fik stor Betydning for Jøderne, og overalt hvor de franske Revolutionshære rykkede frem, løstes det jødiske Folks Lænker. Ogsaa Kejser Napoleon viste sig paa dette Omraade som en ægte Søn af Revolutionen. Dog var der ikke overalt Tale om den fuldkomne borgerlige Ligestillethed, men sammenlignes Tilstanden omkring 1815 med Forholdene ved det 18. Aarhundredes Midte, havde Udviklingen taget Stormskridt.

Ogsaa til Danmark naaede de nye Tanker, og selv om man ikke straks gik i Gang med det fornødne Lovgivningsarbejde, var det dog tydeligt, at der fra de øverste Statsmyndigheders Side blæste en blidere Vind mod det jødiske Befolkningselement. Navnlig Kronprins Frederik var en Talsmand for religiøs Tolerance, og han støttedes bl. a. af Danske Kancellis mest fremtrædende Medlem, Generalprokurør Chr. Colbjørnsen. Et overmaade vigtigt Skridt i frisindet Retning var Reskriptet af 19. September 1788, hvorved man aabnede Haandværksslavene for Jøder.

En ny Tid stundede saaledes til, men den bankede ligesaa haardt og afgørende paa den jødiske Menigheds Port. En Forudsætning for uvidede borgerlige Rettigheder var, at denne Menighed selv bidrog til at nedrive de eksisterende Skranker. Man maatte opgive den tidligere Afsondrethed, lægge sig efter det Lands Sprog, i hvilket man havde taget Ophold, og gøre en Indsats for Højnelsen af den almindelige Kultur, som stod sørgeligt lavt. En vis Revision af det religiøse Liv og de mange indviklede Skikke var ligeledes fornøden. Ikke alle inden for Troessamfundet forstod den nye Tids Tale, og der gjorde sig meget stærke Modsætninger gældende. Omsider sejrede dog den Kreds, der vilde gaa Reformernes Vej, og 29. Marts 1814 kunde Frederik VI underskrive den Anordning, der tilsikrede danske Jøder lige Ret med andre Undersaatter til at drive Erhverv og lagde Jøderne i alle borgerlige Spørgsmaal ind under danske Myndigheder. Et meget vigtigt Skridt var gjort i Retning af at indlemme og sammensmelte det jødiske Fremmedelement i det danske Folkesamfund, og selv om fuld Ligestillethed ikke var gennemført, og mange Fordomme levede videre, betegner 1814 det afgørende Vendepunkt i de danske Jøders Historie.

Et af de Steder, hvor der endnu stod visse Kampe tilbage at ud-kæmpe for de mosaiske Troesbekendere, var Københavns Universitet. Uden større Vanskelighed aabnedes Universitetets Porte for de unge jødiske Studenter. Der var foreløbig ikke mange af dem, men de fik uden Betænkelighed Ret til at underkaste sig de sædvanlige Universitetseksaminer, og de fik ogsaa Del i Stipendierne. Ganske vist mente Regensprovsten, Professor F. C. Petersen saa sent som i 1840, at Regensen var »en christelig Stiftelse« og bestemt kun for Kristne, og han forudsaa de største Vanskeligheder, hvis en Jøde skulde være Kontubernal med en Kristen.² Han indstillede derfor til det teologiske Fakultet, der havde Overopsynet med Regensen, at Jøder burde udelukkes Professor Petersens Frygt deltes dog ikke af Fakultetet, og i en Skrivelse af 7. Nov. 1840 erklærede Universitetsdirektionen sig enig med Fakultetet.

Langt større Vanskeligheder opstod, da Videnskabsmænd af jødisk Herkomst ønskede at komme i Betragtning ved Besættelsen af ledige Lærerposter ved Universitetet.

Under Forhandlingerne om disse Spørgsmaal fik den gamle Bestemmelse i Universitetsfundatsen, at en Professor med sin Haands Underskrift og sin Ed skulde bekende sig til den augsburgske Konfession, ny Betydning, og der fandtes adskillige Professorer, der hævdede, at denne gamle Bestemmelse, der ganske vist nu kun forlangtes opfyldt ved Lærernes Valg til Medlemskab af Konsistorium, udelukkede mosaiske Troesbekendere.³ I det følgende vil vi fremdrage en Række Eksempler paa, hvorledes denne Bestemmelse, der fandtes optaget i Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788, Kapitel I, § 15, blev fortolket.

I Sommeren 1824 indgav den unge Nationaløkonom David Nathan David en Ansøgning til Universitetsdirektionen om Tilladelse til at holde offentlige Forelæsninger ved Universitetet. David var i 1809 blevet dimitteret og havde Aaret efter taget den saakaldte filosofiske Eksamen, men nogen Embedseksamen ved Københavns Universitet havde han ikke underkastet sig. En Del Aar opholdt han sig i Udlandet, vendte tilbage til København, hvor han fulgte Professor Chr. Olufsens nationaløkonomiske Forelæsninger, og drog derefter til Göttingen,

hvor han i 1823 erhvervede den filosofiske Doktorgrad. Utvivlsomt var det en Svækkelse for David, at han ikke havde nogen dansk videnskabelig Grad, og at hans Disputats ikke var særlig betydelig, men aldeles givet er det, at de religiøse Betæneligheder hos de forskellige Myndigheder, der fik Sagen forelagt, vejede tungt til ved Afgørelsen af hans Anmodning.

Til Belysning af Forhandlingerne findes et ganske fortrinligt Materiale, idet samtlige Vota fra det filosofiske Fakultets Medlemmer og de øvrige Myndigheder er bevaret. Det filosofiske Fakultet bestod i 1824 af 25 Medlemmer, og af disse har de 19 udtalt sig i David-Sagen, medens der ikke er bevaret Vota fra Astronomen H. C. Schumacher, Litteraturhistorikeren Rasmus Nyerup, Filologerne Th. Bruun og P. O. Brøndsted samt de to naturvidenskabelige Lektorer J. H. Bredsdorff og Georg Forchhammer. Endvidere kan der, selv om der er bevaret Udtalelser fra Matematikeren E. G. F. Thunn og Filologen F. C. Petersen, ikke siges noget bestemt om disses Stilling til det principielle Spørgsmaal.

Tilbage er 17 Videnskabsmænd, hvis Stilling nøje lader sig præcisere, og om hvilke man kan sige, at de delte sig i 3 Grupper. Et Mindretal vilde aabne Dørene paa vid Gab for mosaiske Troesbekendere, et andet Mindretal vilde ligesaa absolut lukke dem ude fra alle Universitetsembeder, og et stort Mellemparti ansaa det muligt at give Dispensation fra Fundatsens Regler, naar særdeles Duelighed var forhaanden.

Til det første Mindretal hørte K. L. Rahbek, der udtalte, at det var hans »inderlige Ønske«, at Davids Troesbekendelse ikke maatte lægge ham Hindringer ivejen, og han tilføjede, at han nærrede en fast Tillid »til mine Collegers liberale Sindelag, den høie Directions humane Tænkemaade og den Aand, der i saa lang en Række af Aar har hæderlig udmærket den danske Regiering«. Ogsaa Historikeren Laurids Engelstofts Stilling er klar. Udvortes Religionsbekendelse bør ikke komme i Betragtning ved Besættelsen af videnskabelige Poster.

Paa den modsatte Fløj marcherede en Gruppe Videnskabsmænd op, der med Henvisning til Universitetsfundatsen erklærede, at Jøder ikke kunde beklæde en Universitetsstilling. Professor Chr. Olufsen var

en energisk Forkæmper for dette Synspunkt, men det maa her tilføjes, at hans Votum i Sagen i saa høj Grad er præget af Skepsis overfor Davids rent faglige Kvalifikationer, at det er vanskeligt at adskille hans saglige Indvendinger og hans religiøse Fordomme. Til Olufsen sluttede sig endvidere G. Wad, Børge Thorlacius og N. I. Schouw, altsaa Fakultetets ældste Medlemmer.

Mellem disse to Mindretal grupperede sig et Midterparti, der hævdede, at man nok kunde lade en Person, der ikke tilhørte Statskirken, bestige et Universitetskateder, enten med eller uden Dispensation, men de egentlige Lærerpøster maatte i Almindelighed forbeholdes Tilhængere af den anerkendte Statskirke. Som Talsmand for dette Synspunkt optraadte H. C. Ørsted, der bl. a. udtalte: »Hvad Religionen angaaer, da er jeg aldeles af den Mening, at man aldrig deraf bør tage Anledning til at lægge andre Hindringer i Veien for den lovlige Brug af deres Evner. Jeg troer derfor, at det ikke skulde komme Dr. Nathan David til Hinder, at han er af den mosaiske Troesbekjendelse, dersom han vilde søge Cancelliet om Tilladelse til at holde Forelæsninger over Statsøconomien; men naar han vil optages som Lærer ved Landets høieste Læreanstalt, saa attraaer han enten blot en Ære, der ingen Fordel bringer ham, eller han vil derved bane sig Vei til en Professur, hvortil man vist nok ikke maa ønske nogen Mosait antagen, med mindre han skulde vise en ualmindelig Dygtighed«. Til dette Krav om særlig Dygtighed sluttede sig Matematikeren C. F. Degen, og Ørsted fik desuden Følgeskab af Adam Oehlenschläger, Filologen J. L. Rasmussen, Landøkonomen Gregers Begtrup (der senere optraadte som Davids Konkurrent til Embedet som Professor i Nationaløkonomi), Naturhistorikeren J. Reinhardt og Kemikeren W. Chr. Zeise. Ogsaa saa fremtrædende Medlemmer af Fakultetet som F. C. Sibbern og J. F. Schouw stod i det store og Hele paa samme Standpunkt. Man mente ikke, at David behøvede Dispensation for at optræde som Privatdocent, da det stod aabent for alle Troesbekjendere at tage en Universitetseksamen og herved erhverve de paagældende Rettigheder, men med Hensyn til Lærerpøsterne forholdt det sig anderledes. Professor Schouw søgte og fandt et Forsvar for Fundatsens Bestemmelse om Professorernes Tilhørsforhold

til Statskirken i »den større Tillid den Studerende skal have til den beskikkede Lærer, den Indflydelse denne har ved Examina, den Deel han tager i halv-religiøse Handlinger, f. Eks. Reformationsfesten«. Nær til Schouw sluttede sig Dekanen Professor J. W. Hornemann, og til Midtergruppen hørte endvidere Chr. Werlauff.

Strengt taget havde David kun anmodet om jus docendi, men da alle var klare over, at den unge nationaløkonomiske Videnskabsmand sigtede videre, kom Diskussionen i Fakultetet ikke blot til at dreje sig om dette Spørgsmaal, men om Problemet Jøders Ansættelse som Lærere ved Københavns Universitet. Overfor dette Spørgsmaal stillede Fakultetet sig overvejende køligt. Et Mindretal var ganske afvisende, medens det store Flertal nok vilde akceptere en jødisk Videnskabsmand, men kun under Forudsætning af, at han repræsenterede en særdeles Duelighed.

Fra Fakultetet gik Sagen videre til Konsistorium, der fraraadede, at man gik ind paa Davids Ansøgning, og hermed var hans Sag foreløbig tabt. Universitetsdirektionen naaede ikke at faa taget Stilling til Sagen, thi da det sivede ud, at Fakultetet var meget uvillig til at anbefale Dispensationen, foretrak David at trække Ansøgningen tilbage. I Stedet for indgav han en Ansøgning til Kancelliet om Tilladelse til at holde offentlige Forelæsninger i København, og da denne Tilladelse blev givet, forelæste David i Vinteren 1824—25 over Nationaløkonomien i Studenterforeningens Lokaler.⁵

Endnu engang forsøgte David at forcere Vejen til Universitetet. I 1826 indgav han Ansøgning om at blive ansat som Lektor i Nationaløkonomi, eventuelt uden Gage, hvis Universitetet ikke saa sig i Stand til at lønne ham. Sagen kom under Behandling i Universitetsdirektionen, der paa det Tidspunkt bestod af Statsmanden Ove Malling, Professor Laurids Engelstoft og Kancellideputeret A. B. Rothe. Der var almindelig Enighed om at afslaa Andragendet under Henvi-
sing til Universitetets Opfattelse i 1824, kun Rothe tog til Orde for at tilstaa David jus docendi, dog vilde man som Anerkendelse af hans videnskabelige Virksomhed tillade ham at disputere for Doktorgraden uden i Forvejen at have taget Magistergraden. Sagen blev forelagt

Kongen, der resolverede i Overensstemmelse med Direktionens Indstilling.

Det har utvivlsomt vanskeliggjort Davids Stilling, at han ikke var i Besiddelse af nogen dansk videnskabelig Grad, og at hans nationaløkonomiske Produktion paa det Tidspunkt endnu ikke var af større Omfang, men den afgørende Hindring for hans Udnævnelse til Universitetslærer var utvivlsomt hans jødiske Afstamning. David var selv klar herover, og da hans gamle Fader var død i Sommeren 1830, lod han sig kort efter døbe, og straks efter aabnedes Universitetets Port for ham. Ved kgl. Resolution 12. Oktober 1830 udnævntes David til ekstraordinær Professor i Statsøkonomi, og herved blev den Stilling, som havde staaet ledig siden Professor Olufsens Død i 1827, omsider besat.

Naar David, der saalænge havde ønsket at overtage et Universitetsembede, i Sommeren 1830 besluttede at lade sig døbe, staaer det utvivlsomt i Forbindelse med, at hans nære Ven og Troesfælle, Levin Abrahams, havde gjort samme Erfaringer som David. I 1822 var Professoren i Fransk, den indfødte Genfer M. N. Puerari, blevet afskediget efter Ansøgning, og Posten stod foreløbig ledig, da man manglede egnede Kandidater. I 1829 besluttede Universitetsdirektionen imidlertid at besætte Stillingen, og man indstillede cand. jur. og Magister Levin Abrahams.⁶ I Forestillingen gjorde Universitetsdirektionen gældende, at Ansøgeren var vel kvalificeret og vel anbefalet. »Vel er han født af israelitiske Forældre«, hed det derefter, »men endskjøndt der efter Universitets Fundatsen af 7. Maj 1788, Capt. I, § 15 i Alm. skal holdes over, at enhver tiltrædende Professor strax under sin Haand udsteder den edelige Forsikring, at han bekjender sig til den uforandrede Augsburgske Confession, tilføjes dog udtrykkelig, at om det skulde ske, at en Mand, som bekjender sig til en anden Kirke, for sin besynderlige Duelighed i de levende Sprog eller anden Videnskab, som ikke vedkommer Religionen, blev ansat som Lærer, forbeholder Kongen sig selv i saadant Tilfælde at dispensere i denne Post, ligesom det ogsaa forhen er sket. Directionen skulde derfor allerunderdanigst bemærke, at det er Directionen bekjendt, at han [Abrahams] er sindet med det Første

at gaa over til den herskende Kirke, og at han endnu udsætter det tildels af den Grund, at saadan Overgang ikke skulde tilskrives mindre agtværdige Bevæggrunde«. Der er ingen Tvivl om, at det var Løftet om at gaa over til den kristne Kirke, der banede Vej for Abrahams som Lektor ved Universitetet, og da man 3 Aar senere indstillede ham til Professor, kunde man med Tilfredshed konstatere, at Religions-skiftet havde fundet Sted.⁷

En halv Snes Aar senere dukkede Problemet op paany, dennegang i det medicinske Fakultet.⁸ En Stilling som Lektor i patologisk Anatomi og almindelig Patologi var opslaaet ledig, og der meldte sig to Ansøgere, nemlig Dr. C. E. Fenger og Licentiat Adolph Hannover, af hvilke den sidste tilhørte det mosaiske Troessamfund. Det medicinske Fakultet vedtog at lade de to Ansøgere konkurrere om Posten, men forinden Konkurrencen løb af Stabelen, fandt man det rigtigst at forespørge Universitetsdirektionen, om man nu ogsaa kunde lade Hannover deltagere, og om han kunde blive udnævnt til Lektor eller Professor, hvis han gik sejrrig ud af Konkurrencen.

Fakultetets Forespørgsel blev straks sat i Cirkulation i Direktionen, der paa det Tidspunkt bestod af Professor, Dr. jur. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Professor Laurids Engelstoft og Kommitteret J. O. Hansen. Kolderup-Rosenvinge voterede først og kom til den Opfattelse, at Jøder ifølge Universitetsfundatsen var udelukket fra Universitetsstillinger. Naar der i Fundatsen blev talt om Dispensation fra Reglen om at anerkende den augsburgske Troesbekendelse, gjaldt det kun Personer, der tilhørte en »anden Kirke«, hvorved maatte forstaas et andet kristeligt Religionssamfund, og Jøderne kunde saaledes aldeles ikke komme i Betragtning. Med stor Iver gik Professor Engelstoft imod denne snævre Fortolkning af Begrebet Kirke, og han bestræbte sig for ved Henvielse til en Række udenlandske filosofiske og teologiske Forfattere at godtgøre, at Kirke i Alm. blev taget i en videre Betydning som et Samfund af Mennesker, som var forenet om fælles Gudsdyrkelse. Endvidere udviklede Engelstoft, at Regeringen ved Fundatsens Tilblivelse overhovedet ikke havde tænkt paa at udelukke Jøderne, da allerede paa det Tidspunkt Tolerancens Principper var ved at bane

sig Vej og havde gjort betydelige Fremskridt. Den Kommitterede J. O. Hansen sluttede sig helt til Engelstofts Anskuelse.

Forinden videre foretoges, ansaa man det dog nødvendigt at forelægge Kancelliet Sagen, og i en Skrivelse af 2. Febr. 1843 udviklede dette Kollegium, at man maatte give Professor Kolderup-Rosenvinge Ret i hans Fortolkning af Begrebet »anden Kirke«. Dog vilde man anbefale, at der i dette Tilfælde blev givet Dispensation, saaledes at Hannover, hvis han gik sejrrig ud af Konkurrencen, kunde udnævnes til Universitetslærer, »hvorhos det dog er en Selvfølge, at der, ved hans Ansættelse som Lector, ei kan gives ham nogen Adgang til eventualiter at indtræde som Medlem i Consistoriet«. Der er ingen Mulighed for at komme bag om denne Udtalelse og undersøge, om der inden for Kancellikollegiet var Enighed, men det er af Vigtighed at fastslaa, at Kancelliet, uagtet det maatte indrømme, at Fundatsen juridisk udelukkede Jøderne fra Universitetsstillinger, alligevel anbefalede en Dispensation.⁹ Ligesom i Slutningen af det 18. Aarhundrede repræsenterede Kancelliet Tolerancens Princip i Modsætning til flere Universitetslærere, der ved juridiske Fortolkninger af en ældgammel Bestemmelse i Universitetsfundatsen vilde holde anderledes Troende ude fra almindelige borgerlige Stillinger.

Som Sagen havde udviklet sig, blev det nødvendigt at forelægge Kongen Spørgsmaalet, men forinden fandt man det dog nødvendigt ogsaa at høre Konsistorium, der udtalte sig i Overensstemmelse med Kancelliet. Efter at alle Parter paa denne Maade var hørt, udarbejdedes en udførlig Betænkning, der i det væsentlige hvilede paa et Udkast af Engelstoft. Det udvikledes heri, »at den væsentlige Forandring, der efterhaanden er indtraadt i Henseende til Jødernes Dannelse, Stilling og samtlige Forhold imod hvad fandt Sted paa Fundatsens Tid, i Forbindelse med den større Tolerance i Henseende til Religion, som i vore Dage finder Sted, vel kunde tale for nu at tilstaa en Dispensation, som man paa Fundatsens Tid end ikke har tænkt sig som en Mulighed, ligesom saadant heller ikke vilde være uden Analogi med adskillige andre Indrømmelser, som i den senere Tid ere gjorte de mosaiske Troesbekjendere, der navnlig ikke ere udelukkede fra flere

andre ikke ubetydelige Embedsposter«. Man afviste derefter den Indvending, at Jødernes religiøse Skikke skulde kollidere med deres Embedspligter. Derimod fandt man, at der muligvis kunde opstaa Betæneligheder ved det Forhold, »at der, uagtet den betydelige Forandring, som er foregaaet med Jødernes Dannelse og deres Forhold til Borgersamfundets christelige Medlemmer, dog endnu hos mange hersker en vis Fordom mod Jøderne, saa at Følelsen vilde stødes ved at see academiske Læreposter betroet Mosaiter, og navnlig nogen skadelig Tilbagevirkning deraf paa deres Docentstilling kunde lade sig befrygte. Men uagtet saaledes vistnok et og andet kunde tale imod at meddele den her omhandlede Tilladelse, synes det dog langt mere at stemme overens med den nyere Lovgivnings Aand, at opgive saadanne ældre Foranstaltninger, hvorved Jøderne isoleres fra de øvrige Statsborgere, og som, forsaavidt de ikke havde deres Grund i Fordomme, fornemmelig hidrørte fra det lave Dannelsestrin, hvorpaa Jøderne tilforn befandt sig. Det synes ogsaa at være i Universitetets Interesse, at Mænd af udmærket Talent, sjelden Kundskab og Dygtighed, ikke holdes borte fra Universitetets Tjeneste blot paa Grund af Religionsforskjellen, naar der blot er Spørgsmaal om saadanne Videnskabsfag, der ikke staa i nogensomhelst Forbindelse med Religionen«. Forestillingen mundede derefter ud i en Indstilling om, at Hannover skulde have Tilladelse til at konkurrere, og, hvis han sejrede, at overtage et Embede, dog uden at erhverve Ret til at indtræde i Konsistorium. Ved Res. 17. Febr. 1843 godkendtes denne Indstilling.¹⁰

Resolutionen var en betydelig Sejr for Professor Engelstoft, der havde lagt sig stærkt i Selen for en mere liberal Anskuelse af dette vigtige Spørgsmaal, og for de jødiske Videnskabsmænd var det et stort Fremskridt, at det ved kgl. Resolution var fastslaaet, at Bekendelse til den jødiske Religion ikke udelukkede fra Universitetsstillinger. Konkurrencen tog derefter sin Begyndelse, og i denne sejrede Fenger, idet han af samtlige Medlemmer af det nedsatte Bedømmelsesudvalg bestaaende af Dekanen, Professor D. F. Eschricht og Professorerne C. C. Withusen, O. Bang, J. C. Møller og S. Stein samt 3 af det kgl. medicinske Selskabs Medlemmer, Professor Ludvig Jacobson, Dr.

J. C. Bendtz og Dr. A. Ahrensen blev erklæret for den bedst kvalificerede. Det videnskabeligt forsvarlige i denne Afgørelse lader sig ikke bestride, og Hannover havde ingen Grund til at føle sig fortrydelig over, at Fenger blev den foretrukne. Fakultetet viste ogsaa sin Velvilje over for ham ved at indstille, at han fik tildelt den medicinske Doktorgrad uden videre offentlig Prøve paa Grund af sine videnskabelige Kvalifikationer, et Forslag som Konsistorium dog fraraadede paa Grund af Konsekvenserne. Mere tvivlsom er Udgangen af den Konkurrence, som fandt Sted i 1846 i Anledning af et ledigt Lektorat i Anatomi. I denne Konkurrence deltog Hannover sammen med Prosektor V. C. F. Bondesen og Konservator ved Universitetets anatomiske Samling, Regimentskirurg Ib Ibsen. Den sidste maatte have særlig kgl. Dispensation for at deltage, da han var ustuderet.¹¹ Resultatet af Konkurrencen blev, at Ibsen med en overvejende Majoritet af Bedømmelsesudvalget og efter enstemmig Indstilling af Fakultetet blev indstillet og udnævnt til den ledige Post.¹² Ved denne Afgørelse saa man ganske bort fra Hannovers videnskabelige Kvalifikationer og foretrak Ibsen, der havde aarelang praktisk Virksomhed bag sig ved den anatomiske Samling, og som var bekendt for sine haandværksmæssigt set fortrinlige Præparater. Om religiøse Fordomme har øvet Indflydelse paa Afgørelsen, er det umuligt at udtale sig. Derimod er det givet, at det var en videnskabelig Forbigaaelse af Hannover, som det medicinske Fakultet i det lange Løb maatte beklage.¹³

Ved Junigrundlovens § 84 bortfaldt de nyudnævnte Professorers Forpligtelse til at bekende sig til den rene og uforfalskede Lære i Overensstemmelse med den Augsburgske Troesbekendelse, en Bestemmelse der havde været strengt hævdet siden Universitetsfundatsen af 31. Marts 1732. Alligevel aflagdes Eden frivilligt indtil 1872, men kun af de Professorer, der indtraadte i Konsistorium.¹⁴ I 1872 vedtog Konsistorium imidlertid højtideligt, at Eden for Fremtiden skulde bortfalde. Endnu paa det Tidspunkt havde ingen Videnskabsmænd af jødisk Herkomst opnaaet Stilling ved Universitetet, bortset fra Mænd som David og Abrahams, og der skulde hengaa flere Aartier, inden denne Begivenhed indtraf.

1. J. Salomon og Josef Fischer: Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for Anord. af 29. Marts 1814, 1914. 2. Univ. Dir. Ark. Univ. og Skolesager 1843, Nr. 988. 3. H. Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie II, 1879, S. 16. 4. Univ. Dir. Ark. Forestillinger 1839, Nr. 1910. 5. D. K. 1. Dept. Indlæg til Brevbog 1824, Nr. 3128. 6. Univ. Dir. Ark. Forestillinger 1832—33, Nr. 1390. 7. Abrahams var ikke den første Jøde, der lod sig døbe for at opnaa en akademisk Værdighed. Lægen Chr. de Meza havde i 1783 erhvervet den medicinske Doktorgrad og traadte s. Aar over til Kristendommen. Bibliotek for Læger 1892, S. 133 ff. 8. Univ. Dir. Arkiv. Univ. og Skolesager 1843, Nr. 988. 9. D. K. 1. Dept. Brevbog 1843, Nr. 453. Intet Indlæg. 10. Univ. Dir. Ark. Kgl. Resolutioner 1843, Nr. 2366. 11. Univ. Dir. Ark. Kgl. Resolutioner 1846, Nr. 2779. 12. Kultusmin. Ark. Universitetets Breve 1855, Nr. 41—44. Se desuden Univ. Dir. Ark. Kgl. Resolutioner 1847, Nr. 2852. 13. Se Otto C. Aagaards Artikel om Hannover i Dansk Biografisk Leksikon IX, 1936, S. 62 f. og om Ib Ibsen XI, 1937, S. 181. 14. H. Matzen: Kjøbenhavns Universitets Retshistorie II, 1879, S. 16.

Et jysk Hoveriforslag fra 1788.

Af Fridlev Skrubbeltrang.

Den sociale, økonomiske og kulturelle Fremskridtsepoke, der her i Danmark fik sit lysende Gennembrud med de store Landboreformer, er ikke mindst imponerende ved den Hurtighed, hvormed Problemerne blev bragt paa Bane og delvis ogsaa gjort klar til en Løsning. Optakten varslede en frugtbar Lovgivningsperiode. Godt ni Maaneder efter Nedsættelsen af den store Landbokommission 25. August 1786 kom Fæstelovgivningen sund og velskabt til Verden, og ved Midsommer Aaret efter laa Bondefriheden smilende i Vuggen. Livskraftige Reformlove syntes at skulle indfinde sig med en Regelmæssighed som Familiebegivenhederne i den bonde- og børneglade C. D. Reventlows lykkelige Lensgrevehjem.

Hoverilovgivningen kom saa sent til Verden, at den mødte en haardere Modvind end de Love, der udsprang af det første, uimodstaaelige Reforminitiativ, men dette skyldtes ikke Reventlows Nølen i Landbokommission eller Rentekammer. Saa tidligt som i Februar 1788, længe før Stavnsbaandsløsningen var en Realitet, forelaa der fra hans Haand en meget fyldig Betænkning vedrørende Hoveriet, »denne hele Landet næsten lige saa magtpaaliggende Sag«.¹ Reformtidens Historikere har ikke skænket Hoverilovgivningens Forhistorie tilstrækkeligt agtpaagivende Opmærksomhed. Hans Jensen, der i 1. Bind af »Dansk Jordpolitik« giver det Reventlowske Udkast en ret fyldig Omtale, har noteret sig, at der til det heftede Eksemplar af Hoveribetænkningen (i Landbokommissionens Arkiv) er føjet »forskellige Anmærkninger«, men nogen nærmere Analyse har han ikke foretaget. I Virkeligheden

indeholder Anmærkningerne Referater af en Række Landøkonomers Udtalelser om de paagældende Hoveriproblemer. For fleres Vedkommende — det gælder saaledes C. W. Morgenstjerne, F. W. Wedel-Jarlsberg og Fr. Buchwald — drejer det sig sandsynligvis om Uddrag af Skrifter fra samme Periode, men det vilde være meget nærliggende at sammenholde de fleste af disse Vedtegninger med Edv. Holms Bemærkning om, at Reventlow sendte sin Betænkning til »adskillige Proprietærer« for at høre deres Mening om den.² Holm, der har sin Viden fra et af General Eickstedts Breve til Kammerherre Johan Bülow, Sanderumgaard, dateret 29. Sept. 1790, synes ikke at kende mere til Sagen.

Skæbnen vil imidlertid, at i det mindste en Del af »Proprietærerne«s Udsagn er bevaret. Blandt Rentekammerets talrige Hoverisager fra denne Periode har de gemt sig i en lille Pakke med den lidt misvisende Paategning »1782—88. Breve og Koncepter ang. Virkningen af Hoveriforordningen 12. August 1773«.³ Pakkens Indhold af Oplysninger om Hoveriet skriver sig fra Aarene 1788—93 og omhandler ikke fortrinsvis Virkningerne af 1773-Forordningen. Af særlig Interesse er fire Promemorier vedrørende Reventlows Hoveribetænkning, alle fra 1788. Et af disse skyldes den lærde Amtmand og historiske Samler Hans de Hofman og er dateret Fredericia 28. Marts, mens de tre andre Promemorier er forfattet af Landinspektørerne J. J. Berner (dateret Frederiksberg 6. Marts), Daniel Wesenberg (Vester Ølby 2. April) og Knud Nielsen (Hunderup 16. August).

Efter Reventlows Henstilling har de fire Mænd udtalt sig uforbeholdent om Hoveribetænkningen, med særligt Henblik paa de Egne, hvor de fortrinsvis har haft deres Virksomhed. Overlandinspektør Berner repræsenterede Sjælland, Knud Nielsen, der ejede en større Gaard i Skt. Knuds Sogn ved Odense, kunde som Landinspektør udtale, at han ikke i Afhandlingen fandt noget »stridende eller upassende med Landbruget og Agerdyrkningen her i Fyens Stift«, mens Hans de Hofman navnlig øste af sine Erfaringer fra Koldinghus Amt 1773, da han sammen med to Kommissærer skulde fastsætte Smaahoveriet paa 24 Herregaarde. I 17 Aar havde Hofman nu selv ejet Jordegods, »uden

Forpagter eller Foged«, men dette havde ikke ændret hans bondevenlige Indstilling. Uden Hoveriforordning og Fæstelove vilde Bonden efter hans Anskuelse forblive en Slave, mens Godsejeren i det lange Løb vilde tabe lige saa meget som Bonden.⁴ Ogsaa Landinspektør D. Wesenberg boede i Koldinghus Amt, men hans talrige Embedsrejser havde givet ham et udstrakt Kendskab til Forholdene i hele Landsdelen og inspirerede ham, som vi skal se, til et særligt jysk Hoveriforslag. Wesenbergs Bemærkninger til Reventlows Hoveribetænkning var langt udførligere end de tre andre Herrers.

I Virkeligheden var den jyske Kritik af den lollandske Godsejers Tanker om Hoveriet repræsenteret ved i det mindste endnu et Navn, nemlig Etatsraad A. C. Teilmann, Nørholm, der baade som Jorddrot og landøkonomisk Skribent udfoldede sig med en Selvsikkerhed, der næppe senere er overgaaet af nogen jysk Agrarpolitiker. Teilmanns Kommentarer til Reventlows Hoveribetænkning findes blandt de Wormskioldske Papirer i den store Landbokommissions Arkiv,⁵ og det er muligt, at Justitsraad Peder Wormskiold, der var Medlem af Landbokommissionen, har tilsendt Teilmann Forslaget, som denne kritiserer skaanselsløst. Meget karakteristisk er Teilmanns Harceleren over de (paatænkte) detaljerede Lovbestemmelser, med den ironiske Bemærkning: »Hvor en Deputeret i Rentek[ammeret] eller en Mand af Statsraadet skal give Ladefoged-Instrux, der vil det nok falde smukt ud«. Den agrariske Skepsis overfor »Regereriet« fra den røde Bygning var lige saa udtalt i Slutningen af det 18. Aarhundrede som et Stykke ind i det 20. — Teilmanns overlegne og ringeagtende Karakteristik af Reventlows Hoveriforslag er forøvrigt af Edv. Holm citeret som et Eksempel paa Reformmodstandernes grove Skrivemaade.⁶ Landinspektør Wesenbergs Kommentarer var Udtryk for en helt anden, mere saglig og afgjort reformvenlig Indstilling.

Daniel Jacob Wesenberg var ikke Jyde, men mange Aars Arbejde og Omrejsen blandt jyske Bønder havde præget baade hans Sprog og hans Anskuelser saa stærkt, at det tyske kun svagt slaar igennem. Han var født i Schönhausen i Mecklenburg-Schwerin, sandsynligvis i 1736,⁷ og kom til Danmark som Landmaaler i Begyndelsen af 1770'erne.

Landinspektør blev Daniel Wesenberg i 1773 og havde i Aarene før 1788 den Glæde at faa sine to ældste Sønner, Johan Friederich og Ludvig W., der begge en Tid assisterede Faderen, udnævnt til Landmaalere og senere Landinspektører. Efter adskillige Skuffelser lykkedes det i 1801 Daniel Wesenberg at opnaa Embedet som Stiftslandinspektør for Ribe Stift, og i mange Aar var Fader og Søn Kolleger, idet Ludvig Wesenberg fik det tilsvarende Embede i Aarhus. Ogsaa to yngre Sønner blev Landinspektører, mens to blev Amtsforvaltere.⁸ Som Stiftslandinspektør holdt Wesenberg ud til langt op i Oldingeaarene, idet han først fik sin Afsked i 1828. Han døde to Aar senere.⁹

Omkring 1788 var Landinspektørgagen næppe Daniel Wesenbergs Hovedindtægt, idet han drev en større Bondegaard i Nørre Bjært Nord for Kolding. I sine Anmærkninger til det Reventlowske Hoveriforslag omtaler han denne Ejendom som »i Størrelse lige med mange Herregaarde, ikke mange er dobbelt saa store, og faa er fire Gange saa store«. Han driver Gaarden med 12 Tjenestefolk som Medhjælpere og er derfor tilbøjelig til at mene, at ogsaa Hovedgaardens drift vil kunne gennemføres »med faa eller ogsaa slet ingen Bønder«.¹⁰

Det var dog næppe udelukkende Daniel Wesenbergs praktiske Erfaringer som Landmand og Landinspektør, der opmuntrede hans Skrivelyst. Reformbevægelsen havde efter 1786 i den Grad hidset Gemytterne op mod hinanden, at snart sagt enhver landbokyndig Mand med Respekt for sig selv og Øvelse i Gaasefjerens finere Brug maatte udtale sig om Tidens mest brændende Problem. »Jeg har ikke været den sidste, som har anset den hidtil værende *connexion* imellem Jordegodsejeren og Bonden ufordelagtig for Bonden og Jordegodsejeren og skadelig for det almindelige. Derom vidner mit Skrift under Navn Villig,« hedder det i Indledningen til Wesenbergs Forslag til en Hoverianordning for Jylland. Hans trykte Indlæg i Reformdrøftelsen er aabenbart gaaet tabt. Erslews Forfatterleksikon, der anfører Wesenbergs Forfatterskab fra en senere Periode (overvejende landbrugsfaglig Litteratur) kender det ikke. I sit før 1788 udkomne Skrift havde Wesenberg efter eget Referat gjort sig til Talsmand for den Tanke, at naar Bonden først fik Frihed for sin Person (»den Frihed, han hiden-

til, til Skamme for vores oplyste Tider, mangler«), burde Godsejeren have friere Raadighed over Bøndergodset.¹¹ Wesenberg syntes for saa vidt at stille sig paa Linje med N. C. Clausson, A. C. Teilmann, Fr. Buchwald, C. W. Brabrand m. fl., der med stor Iver krævede de Baand løst, som vilde hindre Godsejeren i frit at udnytte sin Ejendomsret, naar Bonden blev fri for Stavnsbaand.¹² De udførlige Betragtninger over Hoverispørgsmaalet røber dog en mere moderat Indstilling, en tydelig Ængstelse for en forhastet Indførelse af den Kontraktfrihed, som ikke mindst de tidligere Reformmodstandere nu ønskede praktiseret, i Haab om at kunne udnytte Frihedstankerne til økonomisk Fordel for Godsejerne.

Paa Vej fra Ringkøbingegnen til to Kommissionsmøder Nord for Holstebro havde Wesenberg modtaget Reventlows Hoveribetænkning, med Paalæg om hurtigst muligt at tilbagesende Papirerne, da Sagen med det første skulde forelægges i Landbokommissionen. I et Brev, dateret Stavning 23. Marts 1788, kvitterer han for Modtagelsen og udtaler sin Glæde over »det første Skridt til Bondestandens Frihed« og sin Forvisning om, at Godsejerne i det lange Løb vilde vinde mere, end de tabte ved denne Reform. En retsindig Patriot kunde med kristeligt Taalmod bære de Bebrejdelser, som Stavnsbaandsløsningen vilde give Anledning til. Hvad den kommende Hoverireform angik, stod det Wesenberg klart, at Princippet maatte blive forskelligt for Jylland og Øerne, men naar »Hoveri-Forfægterne« vilde hævde, at Bonden ikke behøvede at holde flere Tjenestefolk og Heste for Hoveriets Skyld, burde man benytte sig af denne Paastand og sætte visse »strengte Grænser« for Hoverimisbrug. Skønt Wesenberg finder, at Reventlow allerede »omhyggeligt har fejlet i alle Kroge«, lover han dog i Løbet af 8 Dage at gøre sine Anmærkninger til Hoveribetænkningen og ud fra sit Kendskab til de lokale Forhold foreslaa en Hoveriplan for Jylland.¹³

Først fem Dage senere kunde Wesenberg gaa i Gang med Arbejdet, men allerede 2. April forelaa Resultatet i Form af godt 40 tætskrevne Foliosider, hvoraf omtrent Halvdelen et selvstændigt Hoveriforslag. Landinspektørens dobbelte Svarskrivelse genspejler Reventlows Iver for Sagens hurtige Fremme. En enkelt Passus i Grevens Henvendelse

synes i særlig Grad at have stimuleret Wesenbergs Selvfølelse og aktive Reformlyst, fremgaar det af hans indledende Bemærkninger.

»Da jeg videre læste, at Deres højgrevelige Excellence ikke var saa bekendt i den jyske Forfatning, som De ønskede, saa troede jeg, at det var mest magtpaaliggende derom at erfare mine Tanker, helst [da] De havde den Formodning, at denne Provins, hvori jeg har arbejdet i 16 Aar og idelig med Jordegodsejere haft at bestille (og jeg kender den virkelig indtil det inderste), ikke kunde være mig ubekendt. Derfor paalagde jeg mig, efter et kort *raisonnement* om Sagen, at afgive mine *rationes dubitandi* og støbte en Hoveri-Anordning, for saa vidt jeg formente, at den kunde være passelig til den Del af Jylland, hvo[r] Bonden er mest undertrykt, og dette er den hele Vesterkant samt Jyllands skarpe Ryg, Egnen ved Limfjorden samt Salling, Thy og Mors undtagen, endskønt ikke almindelig. Østerkanten fra Vejle til Horsens, Skanderborg og Aarhus om ad Randers falder godt nok, undtagen Bugten ved Ebeltoft og Grenaa.«¹⁴

At Bonden er »undertrykt« har i denne Forbindelse næppe noget med Stavnsbaand og Herremandsvilkaarlighed at gøre. Wesenberg tænker paa Naturens Karrighed, der i økonomisk Henseende holdt Bønderne nede og forøvrigt ogsaa stillede Godsejerne vanskeligere, end det var Tilfældet i det øvrige Land. Derfor opponerer han stærkt mod at tage den Struenseeske Hoverianordning af 1771 til Rettesnor. Som bekendt satte denne kortlevende Anordning Hoveriet i Forhold til Hartkornet, og »paa Vesterkanten og den jyske Ryg«, hvor Bondebrugene var særlig smaa, maatte Følgen blive, at Godsejerne ikke lov-mæssigt kunde opnaa Halvdelen af det til Hovedgaardens Drift nødvendige Hoveri. Wesenberg røber som adskillige andre »jyske« Skribenter en vis Mistillid til alt for detaljerede Kollegieforskrifter, men anser paa den anden Side Hoverikommissærernes Medvirken for meget betydningsfuld, da selv den mest indgaaende Hoverianordning i Praxis vil nødvendiggøre visse Reguleringer. Bonden kunde saaledes faa Godtgørelse i Landgilde, hvis han kom til at yde for meget Hoveri, eller omvendt yde Vederlag for Hoveriøttelser i Form af Landgildeforhøjelse.¹⁵

Wesenberg delte de mere optimistiske Reformtilhængeres Syn paa Udviklingen, naar han mente, at Bondefrihedens endelige Sejr vilde overflødiggøre en langtrækkende og udpræget bondebeskyttende Lovgivning. Men Erfaringerne fra 16 Aars Virksomhed blandt jyske Bønder og Godsejere har dog overbevist ham om, at en Hoverianordning vil være paakrævet, indtil Stavnsbaandet er bragt til endeligt Ophør. En Genindførelse af 1771-Anordningen vilde allerede af de anførte Grunde være urimelig, og endnu mindre kunde man blive staaende ved den gældende Anordning af 12. August 1773. »Det første *reglement* var misligt i mange Henseender, det sidste i alle Dele, da den havde kuns den eneste Bestemmelse, at Bonden skulde forrette alt, hvad Husbonden begærte.«¹⁶ Kun de Gaardfæstere, der boede længst fra Hovedgaarden, fik deres aarlige Hoveri nærmere fastsat i Fæstebrevene, og disse Bestemmelser burde staa ved Magt, men efter Wesenbergs Opfattelse var en Bonde ikke velskikket til dagligt Hoveri, hvis han havde mere end en halv Mil til Hovmarken.¹⁷

I sine Kommentarer til den Reventlowske Hoveribetænkning vender Wesenberg sig ret skarpt mod de Godsejere, der næppe vilde indrømme, at de overhovedet havde Indtægter af Bøndergodset. Møntet paa Herren til Ravnstrup, Baron F. W. Wedel-Jarlsberg, er saaledes følgende jyskfarvede Bemærkning: »En *product*, ved hvis *production* lige saa meget er spildt, som *producten* beløber sig til, er ingen *product* og Staten ikke til den mindste Nytte«.¹⁸ Selv har Wesenberg gjort et Forsøg paa at taksere Hoveriet »ved de Gaarde, hvor *oeconomien* ikke duer, hvor Bonden næsten den hele Uge ligger til Hove med de fleste Folk, han har.« Skønt W. kun beregner en Gangdag til 6 sk (næppe mere end til en Tjenestekarls Kost alene) og en Spanddag til 12 sk, kommer han til det forbløffende Resultat, at de værst hoveriplagede Bønder maa udrede 4 Gange saa meget pr. Td. Hartkorn som hoverifri Bønder paa samme Gods betaler i Landgilde.¹⁹ Man kunde derfor ikke undre sig over, at Godsejerne holdt paa ubestemt Hoveri, saa længe Bønderne svarede en forholdsvis lav Landgilde. Wesenberg er helt enig med Reventlow i den Grundsætning, at det i intet Tilfælde bør paalægges Bønder at udføre mere Hoveriarbejde, end at de desuden med

deres Tjenestefolk og Heste kan overkomme Arbejdet hjemme, men W. regner med den Mulighed, at Godsejeren i Forstaaelse med Hoverikommissionen kunde formaa Fribønderne til mod passende Vederlag at paatage sig en Del Kørsel og Høstarbejde. Da ikke mindre end godt 55 Procent af Fæstebønderne i det sydvestlige Jylland (Koldinghus, Riberhus, Lundenæs og Bøvling Amter) var helt eller delvis hoverifri,²⁰ kunde dette Forslag i Virkeligheden faa stor praktisk Betydning.

Som Helhed er Wesenbergs Bemærkninger til Reventlows Hoveribetænkning trods al Anerkendelse Udtryk for stor Selvstændighed og præget af hans jyske Erfaringskreds. Han viser megen Interesse for landbrugstekniske Fremskridt af enhver Art og fremhæver en enkelt Gang sit Hjemlands Forhold paa Jyllands Bekostning. I Omtalen af Høvtærskningen, der er særlig byrdefuld, hvor Hovedgaarden oppebærer mange Tiender in natura, udbryder han: »Hvem der har set Omgangen i andre Lande nærved, til Eksempel Mecklenburg, i Henseende [til] Tærskningen, maa falde i Forundring, naar han ved saadan alvorlig Gerning ser Redskaber, som ligner Nürnberger Duketøj.«²¹ Men selv om Agerbruget efter Wesenbergs Mening i mange Henseender staar tilbage og Jylland i sin Helhed er »den mest forskellige Provins«, finder han en Række Momenter, der gør denne Landsdel velegnet som Forsøgsmark for en Hoverireform. Hartkornet er gennemgaaende ringe, Jordbunden og Jordbehandlingen er mindre besværlig og Høst-udbyttet ikke saa stort, herved bliver Hoverireguleringen lettere at gennemføre end i de øvrige Provinser. Wesenberg lægger megen Vægt paa en praktisk Fremgangsmaade, der kan faa Ordningen til at glide. Han finder Reventlows Hoveritabeller, der skulde sikre et retfærdigt Omgangshoveri, meget anbefalelsesværdige, men afviser dem alligevel, da ingen Ridefoged, han kender, vilde være i Stand til at føre dette Tabelregnskab. Godsejeren burde vel selv gøre det, »mens hvo[r] mange Charles Teilmann[er] har vi.« Wesenbergs Kendskab til de faktiske Forhold bevirker, at han i sit eget Hoveriforslag afholder sig fra at gaa mere i Detaljer, end Nødvendigheden kræver.²²

I sit »Underdanigste Forslag til Hoveri-Reglement for Jylland« ønsker Wesenberg i bevidst Modsætning til mange Stridsskrift-Forfattere

at dele Sol og Vind lige mellem Godsejer og Fæstebonde («begge er mine Brødre, og intet kan friste mig at hælde mere til den ene, end til den anden Side»). Han vil, saa langt hans Indsigt rækker, foreslaa den rette Middelvej mellem de Krav, der fastholdes af »Hoveriets eller Slaveriets Forfægtere«, og »det almindelige Raab« om Hoverifrihed fra den anden Side. Indtil Bondestanden Aar 1800 faar sin Frihed, bør den værnes mod Overgreb, men ogsaa Godsejerne maa sikres Hoveri »efter Hovedgaardens Fornødenhed«, naar blot Hovbønderne samtidig kan overkomme at drive deres eget Landbrug uden at blive Godsejeren, sig selv og Staten til Byrde. Som god Landinspektør ønsker Wesenberg Hoveribestemmelser med Tilknytning til »foregaaende *locale* Undersøgninger af redelige og indsigtsfulde Kommissarier, hvis *relationer* grunder sig paa foregaaende Hovedgaardsopmaalinger, følgelig paa Kort og Kæde«, og i Tilfælde af Uklarhed eller Uenighed maa Rentekammeret have den endelige Afgørelse, »fordi Landets *oekonomiske* Forfatning rettest ved Kammeret bør komme i Betragtning.«²³

Wesenberg kommer derefter ind paa det vanskelige Spørgsmaal om den enkelte Fæstebondes Hoveripligt. Han holder sig til den almindelige Formening, at 6 Skæpper Rug-Sædeland eller 10 800 Kvadratalen er »den Del, som en Bonde med en tilbørlig bespændt Plov i hver Vang kan dyrke«, uden at forsømme sit eget. Dette gælder, naar Bonden kun bor indtil ½ Mil fra Hovmarken. Fjernereboende Hovbønder maa have passende Afkortning, og 2 Mils Afstand udelukker alt Avlingshoveri.²⁴ Ved Bestemmelsen af, hvor stor en Bondegaard skulde være for at yde fuldt Hoveri var Hartkornet en ganske uefterrettelig Maalestok. Det vigtigste Hensyn maatte være, at Gaardens Markbrug var »af den Størrelse og Godhed, at derpaa kan fødes de Folk og Bæster og Høveder, som, foruden Gaardens Drift, til fuld Hoveri behøves«, og Wesenberg regner her med kun 3 à 4 Heste (paa Sjælland var det dobbelte Hestehold almindeligt hos Fæstebønder med Helgaardshoveri), men derimod med et ret betydeligt Folkehold: Karl, Pige og Dreng; Gaardmanden skulde nødigt selv gaa til Hove. Forpligtet til halvt Hoveri maatte en Bonde være, naar han holdt 2 »gode Bæster« og havde Karl eller voksne Børn som Medhjælper, mens

Fjerdingshoveri kunde kræves, »naar enten holdes om Sommeren 2de saakaldte Helmisses eller og, som ofte, Jorden bliver drevet ved lejede Plove«. I dette sidste Tilfælde kunde Spanddagene dog bortfalde og Hoveriet udelukkende bestemmes til Gangdage.²⁵

Om Hovedgaardsmarkernes Drift bemærker Wesenberg, at Spørgsmaalet vilde volde større Vanskeligheder paa Lolland, Sjælland og i Hads Herred, hvor kun $\frac{1}{6}$ af Agermarken var ubesaaet og de lerede Jorder krævede »mer end almindelig Dyrkning«. Men i største Delen af Jylland blev højst Halvdelen af Marken besaaet, og da Jorden hverken faldt stiv eller svær, vilde tre Pløjninger til hver Saaning i Reglen være fuldt tilstrækkeligt, og mange vilde hjælpe sig med een eller to. Brak var i de fleste Egne næsten ukendt. »Da jeg har den Overbevisning, at Agerdyrkingen almindelig i Jylland staar paa en slet Fod, saa vil jeg hellere *recommendere* en bedre Dyrkning, end jeg vil ved Forslag give Anledning til slettere Dyrkning end hidentil,« bemærker Wesenberg, der paa dette Punkt viste sig mere principfast end den kommende Hoveriforordning.²⁶

Wesenberg skelner i sit Forslag mellem bestemt og ubestemt Hoveri. Ved det sidste forstaas Hovarbejde, hvis nøjagtige Bestemmelse selv i bedste Fald vilde blive alt for »subtil« og uforstaaelig for Bonden. Mens Plovmaal, Høslæt, Købstadrejser, Hakkelseskæring og Skovning af Brænde uden større Vanskelighed kunde udmaales i »Dagsgerninger«, gjaldt dette ikke Tærskning, Møgagen, Grøftegravning og Tørveskær, der fandt Sted under vidt forskellige Forhold.

Mens mange Bøndergaarde paa Øerne var saa store, at Driften efter Wesenbergs Skøn oversteg Bondens Kræfter, var de jyske Bøndergaarde gennemgaaende mindre, end de burde være, og ofte utilstrækkelige til en Families Underhold. I det sydvestlige Jylland (»fra Koldinghus' Vesterside langs om ved Søen imellem Varde, Ringkøbing om ad Baroniet Rysensten«) kunde kun faa Bønder holde Tjenestefolk i Vinterhalvaaret, og de unge maatte derfor i stort Tal udvandre til Østjylland, Fyn og Holsten. Ogsaa om Sommeren søgte mange deres Brød i Holsten og paa Øerne, da der næppe var Næringsveje paa Hjemegnen det halve Aar. »Man beskylder Jyden for Udvandringslysten,

men jeg kalder det Udvandringsnødvendighed«, bemærker Wesenberg.²⁷ Han vilde anse det for heldigt, om Godsejerne fik friere Hænder til Udstykning eller Gaardsammenlægning efter de forskellige Egnes Behov. De strengeste Anordninger havde jo dog ikke kunnet hindre Gaardnedlæggelse i stor Udstrækning, mens paa den anden Side mange Bøndergaarde var blevet udstykket, navnlig i Koldinghus Amt. Skulde Folkemængden fordeles nogenlunde ligeligt, kunde det efter Stavnsbaandsløsningen blive nødvendigt at give Godsejeren friere Raadighed over Bøndergodset, dog uden Indgreb i Fæsternes lovlige Rettigheder.²⁸

Det almindelige Forsvar for Hoveriet gik ud paa, at Bonden kunde udføre det med de samme Tjenestefolk og Heste, som han alligevel maatte holde til Fæstegaardens Drift. Dette var naturligvis ikke rigtigt m. H. t. det byrdefulde daglige Hoveri. Da Landbrugsarbejdet var meget ujævnt fordelt over Aarets Maaneder, maatte Hoveriet blive lige saa skadeligt for Bonden, som det ofte var utilfredsstillende for Godsejeren. Wesenberg gør Forholdet anskueligt, idet han sætter sig i Hovbondens Sted; »Jeg holder ikke mere Folk og Spænd [end] som jeg eragter højst nødvendig til at dyrke den paaboende Gaard . . . I den Tid, jeg kunde hjælpe andre, er de ikke forlegen, og i den Tid, jeg kan næppe hjælpe mig selv, er andre mest trængende. Dette er den rette Side, hvorfra Hoveriets Skadelighed bør betragtes«. Alligevel vilde W. antage, at han »uden alt for utaalelig Skade« een Dag om Ugen vilde kunne undvære alle sine Tjenestefolk og Heste. En tilsvarende Hoveribyrd er det centrale Element i Wesenbergs Forslag til et Hoverireglement for Jylland i Perioden 1. Jan. 1789 til 1. Jan. 1800. Naar den fulde Bondefrihed var indført, vilde der formentlig kun blive Tale om frivillige Hoveriforeninger.²⁹

Forslagets § 1 bestemmer, at alle Bøndergaarde, der hidtil har ydet det saakaldte »daglige« Hoveri, fremdeles skal være hoveriagtige, medmindre de ligger over en Mil fra Hovedgaarden. I §§ 2—5 fastsættes $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ Hoveri i Forhold til Folke- og Hestehold. Som fuldt hovgørende maa Bonden ugentlig præstere 1 Spanddag, samt 1 Gangdag af Karl, Pige eller Dreng, ved halvt Hoveri ydes 2 Gangdage eller 1 Spanddag (to Bønder maa slaa sig sammen om Plov dage; holder

ingen af dem Tjenestekarl, maa de skiftevis pløje), og Fjerdingshoveri forrettes af de Bønder eller Bolsmænd, som har indtil 10 Tdr. Sædeland, med 1 Gangdag ugentlig; her maa Bonden selv møde, hvis han ikke har Tjenestefolk. Af Spanddage kan højst 6 udnyttes til Købstadrejser o. l., hvor Bonden er forpligtet til at tage Fragt baade frem og tilbage. Det skal dog efter § 6 være Godsejeren tilladt at overføre 4 Gangdage og 4 Spanddage fra Vinter- til Sommerhalvaaret (udenfor Høslæt- og Høstperioderne).

§ 7 fastsætter, hvad der maa regnes for en Plovdag, en Dagsrejse eller en Dagsgering (»bestemt Hoveri«), endvidere hvad der kan regnes for et »forsvarligt« Læs ($\frac{1}{3}$ Favn Brænde eller 3 Tdr. Rugs Vægt), og hvor meget der ved Kørsler maa afkortes for Bønder, der har over $\frac{1}{2}$ Mil til Hovedgaarden. Da mange Hoveriarbejder ikke kunde bestemmes paa anden Maade, var det vigtigt at fastsætte Arbejdsdagens Længde til de skiftende Aarstider, ligeledes med passende Afkortning for de længst fraliggende Bøndergaarde. I de fire Sommermaaneder skulde Hovbudene saaledes møde Kl. 5 Morgen og arbejde til Solnedgang, dog med 3 Timers Hvil. Heste og Stude kunde græsse paa Hovmarken, efter Godsejerens Anvisning (§ 8). Ved Hovarbejdet skulde Bonden selv sørge for Vogne og almindelige Landbrugsredskaber »efter Egnens Skik« (§ 9). Rigtigst vilde det være at omdele Ageren til Hovmaal baade Foraar og Efteraar (§ 10). Ved Høslæt og Kornhøst (»de 2de vigtigste Forretninger en Landmand har«) skulde Godsejeren kunne betinge sig 4 ekstra Gangdage af hver Hovbonde, dog højst 1 Gangdag om Ugen (§ 11). Denne Forpligtelse vilde saaledes tynde de mindre Brug forholdsvis haardt.

Hovtærskning skulde efter Wesenbergs Forslag afløses. Tærskningen vilde være et passende Arbejde for en Del af de mange Husmænd, hvis Beskæftigelsesmuligheder i alt for ringe Grad laa Godsejerne paa Sinde. I Modsætning til adskillige af Tidens landøkonomiske Skribenter har W. intet at indvende mod Tilvæksten i Husmandsbefolkningen, »mens det har været mig modbydeligt, at jeg har set dem uden alle Næringsveje, da jeg ikke fatter, at Husmanden kan leve af det Pligtsarbejde, han ugentlig gratis skal gøre i Haven.«³⁰ I sit Promemoria havde

Wesenberg endvidere paatalte, at Bønderne (Gaardmændene) maatte skatte af den Jord, Husene laa paa, og føde Husmændenes Kreaturer, selv om kun Godsejeren havde Brug for deres Arbejde. — Som Løn-tærskere skulde Husmændene lønnes med hver 18. Tønde af det af-tærskede Korn, og kunde de ikke klare sig hermed (paa egen Kost), vilde Lysten til at fortjene noget nok lære dem at bruge bedre Red-skaber til Tærskningen ((jfr. Bemærkningen om »Nürnberger Dukke-tøj«!). Ved Hjælp af de staaende Solde, som kunde købes i Lübeck for 5 Rigsdaler, vilde en Karl kunne rense indtil 100 Tdr. Korn paa een Dag. Kornsaaning burde ikke være Hoveriarbejde, men udføres af Ladefoged, Ladekarl eller kyndige Daglejere. Ogsaa Kornopbæring maatte anses for utilladeligt Hoveri, da Kornet lettere kunde transpor-teres fra Loen pr. Vogn og hejses op ved Hjælp af en lidet bekostelig Vindé, »ikke at tale om, at mange unge Folk ved den Lejlighed, naar Kornet skal bæres paa Loftet, lider Skade paa deres Helbred«, tilføjer Wesenberg human. Den lange § 13 afsluttes med Forbud mod en Række Hovarbejder, der er Avlingen uvedkommende.

Da Bonden i Reglen er mest bebyrdet, naar Godsejeren savner Med-hjælpere »med den rette Duelighed til økonomisk Drift«, foreslaar Wesenberg, at der udsættes en aarlig Præmie paa 200 Rigsdaler til det Gods i Jylland, der ved Aarets Slutning bevisligt har de fleste Hov-dage tilovers. De Gang- og Spanddage, som ikke udnyttes, skal uden videre Godtgørelse komme Bonden til gode (§ 14). Opstaar der Uenig-hed om Hoveriet, skal begge Parter frit kunne forlange Politiforhør (§ 15). Hvad angaar god Ordens Opretholdelse ved Hovarbejdet er Wesenberg enig med Reventlow i, at hverken Bonden eller hans Hustru maa straffes med Prygl, »da de hører til den nærende Klasse og er Statens Borgere«, mens andre Hovbud (»om det ogsaa er Bondens voksne Børn«) maa kunne kaldes til Orden med nogle Rap af Gods-ejerens eller Ridefogdens Pisk. Dog kan det Hovbud, der »fortrøster sig at være fornærmet«, forlange Politiforhør i Sagen (§ 16).

Et vigtigt Punkt er Bestemmelsen om Hoveritilsigelse (normalt med Aftens Varsel) med tydelig Angivelse af Arbejdssted, medbragte Red-skaber m. v. (§ 17). En nøjagtig Opmaaling af alle Hovedgaardsmar-

ker skal paabydes, og for at kunne dømme i Tilfælde af Tvistigheder maa Rentekammeret forbeholde sig en Kopi af Opmaalingen. Kan den anordnede Kommission ikke forlige Godsejer og Fæstebønder i Hoverisager, maa dens Medlemmer afgive deres Kendelse og lade Sagen gaa til endelig Afgørelse i Rentekammeret (§ 18 a og b). Hoverikommissionen skal ogsaa tage Affære i Tilfælde af Ildebrand paa Godset og stille Forslag om Bøndernes Arbejdsydelser til de nedbrændte Gaarde. Udgiften maa bæres af Godsejer og Fæstebønder i Forening, men Bonden bør ikke undgælde, hvis Herremanden har forsømt at tegne Brandassurance (§ 18 c).

Blev det ugentlige Hoveri fastsat som foreslaet, skulde yderligere Bestemmelser være nødvendige og den omfattende Regnskabsføring med Hovdagene kunne undgaas (§ 19). Kun for de i § 6 omtalte Spand- og Gangdage, samt for Plovdagene, skal Bonden have Kvitte- ring (Billetter). Endelig fastslaar Wesenberg, at bestaaende Kontrakter mellem Godsejeren og de »hovfrie« Bønder om visse Spand- og Gangdage, Rejser m. v. skal forblive i Kraft (§ 20) og holder Muligheden aaben for en Udligning mellem Landgilde- og Hoveriafgifter, uanset hvad Fæstebreve eventuelt bestemmer (§ 21). Spørgsmaal om Godtgørelse maa her afgøres ved Hoverikommissærernes eller i sidste Instans Rentekammerets Kendelse.

»Det gode og det onde kommer efter Talemaaden fra Sønden« bemærker Wesenberg spøgefuldt til Forsvar for sit (sydvest)jyske Hoveriforslag. Hans reformvenlige Indstilling, der syntes helt fri for Fanatisme, havde dog kun, hvad en Række landbrugstekniske Forbedringer angik, sin Rod i det mecklenburgske. Sansen for det maadeholdne, men sikre Fremskridt — til Gavn for Hoveribønderne og næppe til Skade for Godsejeren — udsprang for Wesenbergs Vedkommende af et usædvanligt indgaaende Kendskab til det Jylland, som han havde ofret sin bedste Manddomsgerning. Dette var naturligvis ogsaa Baggrunden for Reventlows Henvendelse. Landboforholdene paa Sjælland og Lolland kendte Wesenberg ikke saa nøje, men vilde med Bestemthed hævde, at den jyske Bonde (inden for $\frac{3}{4}$ af Nørrejyllands Omraade) »tilforlade-

lig var *in summa miseria*, om hans Levemaade ikke var mere sparsom-
melig, end den sjællandske Bondes«. ³¹ Alligevel var Wesenbergs Hoveri-
forslag med dets Hensyntagen til Forholdene i den mest hartkornsfat-
tige Del af Landet mere fordelagtigt for de vestjyske Godsejere end
1771-Anordningen. Sammenlignet med 1790'ernes Hoverilovgivning er
det forholdsvis enkelt i Linjerne. Landinspektøren havde aabenbart
Erfaring for, at jyske Bønder og Godsfunktionærer hellere stolede paa
Hukommelsen, end de støttede sig til Skrivekunsten.

C. D. Reventlow har utvivlsomt studeret Wesenbergs Forslag med
Interesse, idet han refererer en Række Afsnit i Randen af sin Hoveri-
betænkning. Hvorvidt det jyske Hoveriforslag fik direkte Betydning
for den kommende Hoverilovgivning, lader sig vanskeligt paavise, men
sammen med de øvrige, mindre indgaaende Kommentarer til den
Reventlowske Betænkning maatte det give et stærkt Indtryk af store
Landsdelsforskelligheder, saavel med Hensyn til Hovedgaardsdriftens
Krav som Bondebrugets hoverimæssige Ydeevne. Heri laa en kraftig
Opfordring til at slaa ind paa de mindelige Hoveriforeningers Vej, som
det skete i Aarene 1791—95.

---

1. C. D. Reventlows Hoveribetænkning findes som Bilag til Landbokkommissionens Forhand-
lingsprotokol, Nr. 125. Dens Hovedtræk er refereret i Hans Jensen: Dansk Jordpolitik I, S. 185
—89. Se ogsaa Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI, 1. Del, S. 345 f., og Axel Linvald:
Kronprins Frederik og hans Regering I, S. 243 ff. (med Noter). 2. Danmark-Norges Historie
VI, 1. Del, S. 345 (med Note). 3. Jfr. Vejledende Arkivregistraturer II, S. 215. 4. Anf. Pk.
»Breve og Koncepter ang. Virkningen af Hoveriforordningen af ¹²/₈ 1773«, Slutningen af Hoff-
manns Promemoria. 5. Pk. Diverse Dokumenter dels hidrørende fra Reventlowske og Worm-
skioldske Papirer, dels afleverede fra Etatsraad Zeuthens Bo. 1786—97. Heri »Erindringer« af
A. C. Teilmann. 6. Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne, S. 174 f. (Noten). 7. Det
fremgaar af hans Ansøgning til Enkekassen ¹⁸/₈ 1789 (Nr. 2235), at der hersker nogen Tvivl
om Fødselsaar og -maaned. Hans Hustru Carolina Dorothea Giese, var født 1738, men Folke-
tællingerne 1787 og 1801 gør begge Ægtefæller lidt yngre, end Attesterne fra 1789 hjemler.
8. R. K. Landv. Ktr. Diverse. Pk. »Fortegnelser over samtlige Landinspektører og Laandmaalere
i Danmark ca. 1784—94 og 1810—22«. — V. Richter: 100 Aars Dødsfald 1790—1890. 9. Ers-
lews Forfatterleksikon, Supplementbindet, der korrigerer en tidligere Oplysning, hvorefter
Wesenberg ved sin Død skulde være over 100 Aar gl.! 10. Wesenbergs Promemoria, S. 10. —
Folketællingen 1787 nævner kun 10 Tjenestefolk (heraf 5 Karle), maaske medregner W. to af
sine egne Sønner. 1801 havde han 7 Tjenestekarle. 11. Wesenbergs Hoveriforslag, S. 1,
jfr. S. 7 f. 12. Se herom Hans Jensen: Dansk Jordpolitik I, S. 161 ff. 13. Wesenbergs Brev
af ²⁹/₃ 1788 findes blandt de Zeuthenske Papirer i Landbokkommissionens Arkiv. 14. Wesen-

bergs Promemoria, S. 1 f. 15. Promemoret, S. 2 og 6. 16. Promemoret, S. 3 ad pag. 4—8 i Reventlows Betænkning. 17. Promemoret, S. 3 f., ad pag. 9—12 hos Reventlow. 18. Anf. St., S. 5. 19. Anf. St., S. 16, ad Reventlows Betænkning pag. 92 ff. 20. Undersøgelser paa Grundlag af Hoverireglementer fra o. 1770, jfr. min Afhandling i Fortid og Nutid XIV, S. 22. 21. Promemoret, S. 16. 22. Anf. St., S. 21 f. 23. Wesenbergs Forslag, S. 1 ff. 24. Smstds. S. 3 f. 25. Smstds., S. 3 f. (a—e). 26. Smstds., S. 4 f. Jfr. Hoveriforordningen af ⁶/₁₂ 1799. 27. Forslaget, S. 6 f. 28. Smstds., S. 7 f. Da Landbokkommissionen i 1789 udbad sig Godsejeres og Amtmænds Betænkninger ang. Bøndergaardenes »tjenligste Størrelse«, gik Kravene gennemgaaende i Retning af større og mere hoveridytige Gaarde (se den store Landbokkommissions Forhandlingsprotokol, Bilag Nr. 152). 29. Forslaget, S. 8 f. — Efter disse indledende Betragtninger følger det egentlige Reglement S. 10—19. 30. Promemoret, S. 10. 31. Smstds., S. 12 f. — Arkivar Bruun har under Korrekturlæsningen henledt min Opmærksomhed paa en kort Artikel om Daniel Wesenberg og hans Sønner i Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikuls-væsen, Bd. 15 (1938), S. 131—35 (med Henvisninger).

Danmarks Fred med Preussen 1814.

Af Georg Nørregaard.

Kielerfreden af 14. Januar 1814 angik kun Danmarks Forhold til England og Sverige. Endnu stod den danske Regering overfor den Opgave at tilvejebringe Fred med Koalitionsmagterne Rusland og Preussen og tillige med Spanien. Med Rusland afsluttedes en Fred i Hannover den 8. Februar; men da Nordmændene nægtede at rette sig efter Kielertraktaten, afslog England og Rusland indtil videre at ratificere Fredstraktaterne, og samtidig trak det ud med Fredsslutningerne med Preussen og Spanien, idet Stormagterne nærrede Mistanke om, at Regeringen i København opmuntrede Nordmændene i deres Selvraadighed.

Selv om Kielerfreden saa afgjort maa betragtes som den vigtigste af Danmarks Fredsslutninger i det skæbnesvangre Aar, knytter der sig dog nogen Interesse ogsaa til Freden med Preussen. De gangbare Fremstillinger af Danmarks Historie giver ikke noget Begreb om, hvor vanskelig Stillingen takket være Nordmændenes Optræden blev for det danske Monarki i Forsommeren 1814, og det er lidet kendt, hvorledes Preussen udnyttede de pinlige Forhold til at berøve Monarkiet de vigtigste Fordele, som Kielerfreden bragte. Til Gengæld mildnedes Preussens Tryk nok noget ved Baron Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlows Indgriben. Han gjorde herved et Forsøg paa at komme til at spille en Rolle i dansk Politik, og hele Fredsslutningen fik sin særlige Kulør ved hans Optræden.

Han var Søn af den nordtyske Adelsmand Carl August Hardenberg og Komtesse Juliane Frederikke Christiane Reventlow, en Datter af

Christian Ditlev Reventlow (d. 1759) til Brahetrolleborg. Faderen havde efter et omtumlet Liv i forskellige tyske Landes Tjeneste drevet det til at blive Preussens politiske Hovedfigur, Statskansler og Udenrigsminister, 1814 ophøjet i Fyrstestanden. Sønnen knyttedes derimod til Moderens Fædreland, blev dansk Hofjægermester og Kammerherre. Han tilbød nu sin Tjeneste — saa vidt ses ud af et ærligt Sindelag.

Hans Opfattelse af de politiske Forhold i København formuleres meget tydeligt og næsten alt for selvstændigt i hans Korrespondance. »Hvis jeg var Kongen« er et hyppigt tilbagevendende Udtryk i Brevene. Han taler med dyb Foragt om den franskvenlige Politik, Kongen havde ført siden 1807. Han finder, at Danmark har været blind for sin egen sande Interesse, at den ene ydmygende Traktat er sluttet efter den anden, og at Landet nu nyder den ringeste Anseelse blandt alle Magterne.¹

Heller ikke Udenrigsministeren Niels Rosenkrantz til Ryegaard var efter hans Hoved. En Udenrigsminister burde efter Hardenberg-Reventlows Mening føre stort Hus, hvor Kurtisaner og Skønaander mødtes med Lærde og Diplomater. Rosenkrantz' Hjem prægedes af Sygdom og Sørgmodighed. Under hans Styre forekom Udenrigspolitikken alt for valen og eftergivende. Hardenberg-Reventlow vilde beslutsom Optræden og aktiv Indgriben. Han fandt, at Rosenkrantz var moden til Afgang, og ifølge Brevene ventede han efter Kielerfreden, at et Ministerskifte vilde finde Sted med det første. Som Afløser tænkte han sig Joachim Bernstorff, som han agtede højt og gerne vilde samarbejde med.

Muligvis var Betragtningerne over Rosenkrantz noget præget af den øjeblikkelige Skuffelse over den haarde Fred i Kiel. I alt Fald hindrede de ikke et Tilbud om Tjeneste uden Hensyn til, hvem der stod i Spidsen for Udenrigsstyret. Hardenberg-Reventlow stod i Foraaret overfor en Rejse til Faderen, og den Mulighed forelaa, at han herved kunde virke til Danmarks Fordel. Han vidste rigtignok, at Fyrst Hardenberg følte sig nær knyttet til Danmarks store Modstander, den svenske Kronprins Carl Johan. Dette skyldtes blandt andet Taknemmelighed for Berlins Udrivelse af Napoleons Magtomraade. Carl Johan havde stort set

Æren heraf saavel som af de allieredes afgørende Sejr ved Leipzig det foregaaende Efteraar. Men Hardenberg-Reventlow hævdede, at til Trods for denne venskabelige Tilknytning besad Fyrst Hardenberg under alle Omstændigheder en *ædel* Sjæl og værdsatte de Folkefærd, der forsvarede deres Integritet og Uafhængighed, og han haabede at kunne interessere Faderen for Danmarks Sag. Han kendte ogsaa den preussiske Konge personligt og flere af de allieredes Diplomater.

Hardenberg-Reventlow synes at have delt Samtidens almindelige Uvilje mod Carl Johan, og han opfordrede til, at den danske Hær skulde krige imod ham for at hindre, at Norge faldt i hans Haand. Man maatte hellere gøre Brud paa Kieltraktaten end hengive sig til Forsynet.

Han omtaler, at Carl Johan havde søgt at gøre ham selv mistænkelig i Frederik den Sjettes Øjne, idet han havde begunstiget hans Godser i Holsten ved Inddrivelse af Kontributioner; men Hardenberg-Reventlow hævder, at han overfor de danske Myndigheder havde erklæret, at han ikke ønskede saadanne Begunstigelser, og han gjorde Krav paa at være værdig til den danske Konges Tillid.²

Den danske Regering viste sig dog forbeholden. Niels Rosenkrantz, der i Øjeblikket var dens førende Personlighed, kendte vel sagtens Hardenberg-Reventlows kritiske Indstilling og yndede ham ikke. Rosenkrantz forudsaa, at han som sin Faders Søn kunde faa en stor Stjerne i Preussen. Alene det var betænkeligt. Skal man bedømme Hardenberg-Reventlow efter hans Breve, maa man ogsaa antage, at han har været noget for aabnemundt til at egne sig for Diplomati.

Saa farlig som hele Situationen var for Danmark, turde man dog ikke afvise den fremrakte Haand. Man besluttede at sende Hardenberg-Reventlow til Berlin med Brev til den preussiske Konge. Fuldmagt til at undertegne en Fred med Preussen blev derimod udstedt til de to Gesandter Chr. Bernstorff i Wien og Edm. Bourke i London.³

Paa Forhaand skulde man ikke vente, at den Fred, der skulde underhandles, kunde frembyde store Vanskeligheder. Den bestaaende Krigstilstand daterede sig fra 1813, da Preussen faldt fra Napoleon og gik over til de allierede, medens Danmark endnu en Tid holdt fast ved

den franske Alliance.⁴ Hverken til Lands eller til Vands var det kommet til fjendtlige Sammenstød mellem Parterne. Det væsentligste Formaal ved Fredsslutningen maatte forekomme at være Genaabning af Handelsforbindelserne.

Saa simpelt laa det dog ikke. Ifølge Kielerfreden skulde Sverige til Danmark afstaa Forpommern og Rügen. Disse Landskaber skulde tjene som en Slags Godtgørelse for Norge; men Preussen ønskede i allerhøjeste Grad at komme i Besiddelse af dem. Da nu Danmark var i Vanskeligheder, maatte Situationen naturligvis udnyttes. Preussen kunde stille store Krav som Betingelse for Freden. Hardenberg-Reventlow antyder paa et tidligt Tidspunkt, at det vilde være godt, hvis Preussen vilde nøjes med Forpommern til Skadesløsholdelse.⁵ Af Instrukserne til Bernstorff i Wien fremgaar, at den danske Regering ikke var tilbøjelig til at forhandle med Preussen om Sagen, men naturligvis paa Betingelse af, at Preussen erstattede os Landet. Helst vilde man have Territorium til Gengæld, men uforudsete og farlige Omstændigheder kunde maaske bevirke, at man lod sig nøje med Penge. En endelig Aftale kunde dog ikke træffes, før Sverige havde udleveret Landskabet. En foreløbig Ordning kunde derimod nok finde Udtryk i en særskilt eller hemmelig Artikkel.

Fredsslutningens egentlige Problem var altsaa, hvad Danmark skulde have for Forpommern, og Forhandlingerne herom kunde nok medføre Uenighed.

Medens Instrukserne om Fredsslutningen var paa Vej til Gesandterne, indtraf i København en Stormagtskommission, som efter Carl Johans Opfordring skulde finde ud af, om den danske Regering understøttede Nordmændene. Denne Begivenhed betegnede Toppunktet af Fare for Danmark. Hvis Understøttelsen blev paavist, vilde Danmark faa samtlige Stormagter imod sig. De havde garanteret Carl Johan Besiddelsen af Norge, og denne Garanti var de til Sinds at staa ved.

Blandt Stormagtskommissionens 4 Medlemmer var ogsaa Preusseren Baron Martens. Han fik i sin Instruks fra Hardenberg⁶ Besked om at tage sig af det pommerske Spørgsmaal, og i Virkeligheden kom det til Realitetsforhandlinger mellem ham og Rosenkrantz. Hardenberg

havde i Forvejen ventileret Sagen hos Chr. Bernstorff. Han tilbød nu paa Preussens Vegne at betale Landskabet med dets reelle Værdi i Penge. Martens skulde udlægge, hvor fordelagtigt dette vilde være for Danmark med dets elendige finansielle Stilling. En Ordning af Pommerns Afstaaelse skulde gøres til en Hovedbetingelse for Fredens Afslutning. I øvrigt viser Hardenbergs Udkast til Instruksen Rettelser baade frem og tilbage angaaende Erstatningsydelsens Art.

Rosenkrantz kom Martens til Hjælp ved selv at begynde paa Spørgsmaalet, da de anden Gang taltes ved. Det var vistnok den 16. Maj. Rosenkrantz erkendte, at Erhvervelsen af Landskabet var nødvendig for Preussen, men af ringe Værdi for Danmark. Men han krævede bestemt Erstatning i Territorier. Penge kunde ikke gøre det. Frederik den Sjette kunde ikke taale flere offentlige Ydmygelser. En almindelig Utilfredshed i Befolkningen kunde ellers blive Følgen, og dette vovede man ikke at udsætte sig for paa et Tidspunkt, hvor der allerede herskede kraftig Gæring i Sindene. Som Landstrækninger, der kunde overtages til Gengæld, udpegede han Enklaverne i Holsten, Byen Lübecks Territorium og Bispedømmet Eutin.⁷ Martens nævnede paa sin Side Lauenburg, og dette fandt Rosenkrantz passende; men det tilhørte Hannover, og Rosenkrantz mente ikke, det blev let at faa det afstaaet derfra. De andre omtalte Landskaber tilhørte ganske vist heller ikke Preussen, men var formentlig lettere at faa Fingre i.

End mere usikker blev hele Handelen derved, at Sverige erklærede, at hvis ikke Nordmændene føjede sig godvilligt, blev Pommern slet ikke overleveret til Danmark. Forhandlingerne mellem Martens og Rosenkrantz maatte derfor blive uden Resultat. Martens fastholdt som ufravigelig Betingelse for Freden, at Pommern blev afstaaet for en Pengesum; og han krævede som en Retfærdighedshandling fra dansk Side, at der blev ydet Skadeserstatning til preussiske Undersaatter, hvis Skibe var kapret af Danmark under Krigen — Martens havde hørt noget om, at det drejede sig om ikke mindre end 83 Skibe.

De to Herrer kom saa vidt med hinanden, at de forsøgte at formulere en Underhaandsaftale. Martens fik endog Rosenkrantz til at forelægge et Udkast i Statsraadet den 3. Juni, hvorefter Preussen ikke lovede

andet end Penge. Ja, Rosenkrantz indstillede ligefrem, at Kongen skulde bifalde, at Aftalen blev truffet saaledes uden nogen Konvention: »den sikrer vel ikke, at nogen Besiddelse opnaas, men mere bliver vel ikke at opnaa«. ⁸ Dette blev imidlertid alt andet end godt modtaget i Statsraadet; navnlig var Kongen derimod. Rosenkrantz fremskaffede ved senere direkte Henvendelse til Frederik den Sjette en Erklæring, hvorefter Overdragelsen kunde ske mod delvis Dækning i Territorium. Martens spekulerede paa, om han skulde gaa med hertil, hvis man vilde nøjes med territorial Erstatning for Fjerdedelen eller Femtedelen af Territoriet, men fandt, at det overskred hans Instruks og opgav det.

Den danske Regering følte sig efterhaanden noget stærkere. Det var lykkedes at overbevise Stormagtsrepræsentanterne om, at Frederik den Sjette havde en god Samvittighed og ikke spillede under Dække med Nordmændene. Allerede en halv Snes Dage efter det omtalte Statsraadmøde strammede Rosenkrantz sig op overfor Martens og skildrede for ham, at Danmark havde foreslaaet Fred med England, længe før Preussen havde turdet røre sig imod Frankrig etc. ⁹ Der var slet ingen Grund til, at Preussen skulde optræde saa overlegent.

Noget betød det ogsaa, at Hardenberg-Reventlows Ekspedition ikke forløb ganske resultatløst. ¹⁰ Han var blevet godt modtaget hos Kongen af Preussen, der endnu opholdt sig i Paris, og Faderen, Fyrst Hardenberg, havde den 2. Juni sluttet en provisorisk Konvention med ham om Genoptagelse af Handelsforbindelsen. Danske Skibe, der var holdt tilbage i preussiske Havne, vilde saaledes hurtigt blive fri. Ved Forhandlingen havde han haft Bistand af Chr. Bernstorff. Samtidig havde han bearbejdet de allierede Statsmænd til Fordel for Frederik den Sjette. ¹¹

Det kunde derefter maaske have været naturligt at lade Hardenberg-Reventlow forsøge at hale ogsaa selve Freden i Land. Endnu vilde man dog ikke give ham Fuldmagt. Scenen for de allierede Statsmænds Virksomhed henlagdes i Juni til London, og der sad jo Bourke med sin Fuldmagt. Man lod derfor ham gøre et Forsøg overfor Fyrst Hardenberg. ¹²

Ogsaa Hardenberg-Reventlow rejste med til London, sikkert nok til stor Gene for Bourke, som nu skulde bryde ind i de intime Forhand-

linger mellem Fader og Søn; men den 28. Juni kunde Bourke meddele til København, at Fyrsten ikke vilde undertegne en Fred med Sønnen *sub spe rati*, men nok tiltræde en Fred med Bourke, og samme Dags Morgen havde Hardenberg ladet en Embedsmand fra det preussiske Udenrigsministerium, Jordan, overrække et Forslag. Dette indeholdt en hemmelig Artikel om Overdragelsen af Pommern til Preussen, naar Danmark fik Landskabet udleveret af Sverige.

Bourke ræsonnerede imidlertid som saa, at naar Handelsforholdet var gaaet i Orden, hastede det ikke saa stærkt med at binde sig i Spørgsmaalet om Pommern. Hvis ikke Nordmændene gav efter, opnaede man alligevel ikke Ratifikation hos Preussen lige saa lidt som hos England og Rusland. Maaske kunde Danmark staa sig ved at vente. Ved Forhandlingerne den følgende Dag viste han derfor den største Forsigtighed. Striden stod ligesom i København om Erstatningernes Beskaffenhed. Bourke forlangte, at der skulde staa, at Størstedelen af Erstatningen skulde ydes i Territorium og Befolkning. Han frygtede, at hvis der blot stod »Territorium og Penge«, kunde Preussen rede sig ud af det med at ofre meget lidt Territorium. Jordan klagede over Vanskeligheden ved at finde passende Territorier, hvortil Bourke svarede, at netop dette gjorde ham tilbageholden. Preussen kunde ikke være bekendt at overtage en saa smuk Provins uden at ofre noget derfor. Bourke var i det hele taget meget utilbøjelig til at underskrive Tillægsparagraffen. Ogsaa om Handelsforholdene foreslog han en nøjere Formulering, og Mødet endte uden Resultat, idet Bourke foreslog, at Forhandlingerne fortsatte i København.

Bagefter mødte Hardenberg-Reventlow op og vilde have Freden undertegnet paa Basis af en Erstatningsydelse »dels i Penge og for største Delen i Territorium og Befolkning«. Denne Indgriben føltes selvfølgelig som meget fornærmelig af Bourke. Efter sin første Indskydelse optraadte Gesandten ganske affejende overfor Hardenberg-Reventlow; men han tog dog Anledning til at løbe til Castlereagh, Englands ledende Minister, for at æske hans Mening. Denne advarede mod at tro, at Danmark var udenfor Fare, blot fordi det undertegnede Freden med Preussen. Den afgørende Indberetning fra Stormagtskommissæ-

terne i København forelaa ikke endnu. Paa Spørgsmaalet, om det var rimeligt, at Danmark skulde undgælde for Nordmændenes Opførsel, kunde Bourke ikke faa noget Svar. Alt dette skulde ikke opfordre til at antage Tillægsparagraffen. Hardenberg-Reventlow beskrev til Gengæld Bourkes Opræden med megen Bitterhed. Han mindedes, hvor venligt Chr. Bernstorff havde hjulpet ham med Handelskonventionen i Paris, og han nærede siden en ringe Mening om Bourke som Forhandler;¹³ men Rosenkrantz fandt, at Bourkes Stejlhed ikke havde skadet Kongens Interesser.¹⁴

Hardenberg-Reventlow gav imidlertid ikke op. Inden Faderen forlod London den 30. Juni, naaede Sønnen sammen med ham at faa redigeret et Udkast til Fredstraktat med en hemmelig Artikel om Pommern. Dette blev tilligemed et »officielt behageligt« Brev fra Fyrst Hardenberg til Rosenkrantz sendt til København med Grev Harald Holck, der var forlovet med Hardenberg-Reventlows Datter Ida. I Brevet bad Fyrsten om, at der maatte blive udstedt Fuldmagt for Sønnen til at undertegne Freden. Hardenberg-Reventlow understregede, hvor stor Beredvillighed Preussen nu viste overfor Danmark.¹⁵

Samtidig benyttede han Lejligheden til at ansøge om, at hans Godser maatte blive ophøjet til Grevskab. Han var selv blevet preussisk Greve, samtidig med at Faderen ophøjedes til Fyrste. Hovedsædet for sit Gods Krenkerup¹⁶ paa Lolland ønskede han opkaldt efter Faderen med Navnet Hardenberg. Ganske vist havde han selv ingen Søn, men haabede paa denne Maade, at Navnet maatte blive i Minde. Han siger om sig selv, at han hellere vilde være Lensbesidder i Danmark end regnes blandt de nye Fyrster i Europa.¹⁷ Formodentlig har han tænkt paa de mange Fyrster, Napoleon havde velsignet Hofkalenderne med.

I Mellemtiden surmulede Rosenkrantz i København. Han frygtede, at Fyrst Hardenberg oprullede falske Forhaabninger. Han mente at vide, at Hardenberg-Reventlow ønskede at spille en Rolle paa Kongressen i Wien og siden at blive dansk Gesandt i Berlin. Selv om man kunde staa sig ved at smigre Faderen, vilde det danske Hof dog ikke strække sig saa vidt.¹⁸ I Stedet fik den danske Gesandt i Berlin, Eyben, Besked paa at være paa sin Post, naar Fyrst Hardenberg kom tilbage.¹⁹

Først da det »venlige« Brev fra Fyrst Hardenberg ankom, og Ud-kast til Tillægsparagraffen forelaa, maatte Rosenkrantz bøje sig for Hardenberg-Reventlows Initiativ. Han forelagde straks Papirerne for Kongen, der besluttede at udnævne Hardenberg-Reventlow til dansk Greve og tildele ham Storkorset af Dannebrog. Det eneste, der faldt Kongen for Brystet, var, at Fristen for Ratifikationerne var sat til 8 Uger, en forholdsvis lang Tid, naar man tog den korte Afstand mellem København og Berlin i Betragtning. Det ligesom understregede Faren for, at heller ikke Preussen vilde ratificere, hvis ikke Norge føjede sig. Men dette maatte man se bort fra. Der var nu ikke andet at gøre end at udstede Fuldmagten til Hardenberg-Reventlow. Men kun Fuldmagt til at undertegne selve Freden. De videre Forhandlinger om, hvilke Territorier man kunde faa i Stedet for Pommern, skulde ikke betros ham. Man ventede, de vilde blive henlagt til Wienerkongressen, og Rosenkrantz forsikrede Chr. Bernstorff om, at de vilde blive lagt i Hænderne paa ham. Overfor Eyben beklagede han dybt, at han maatte se en anden tiltage sig Æren for Freden, skønt Hvervet naturligt burde have tilfaldet ham; men han forsikrede, at Hardenberg-Reventlow ikke skulde faa hans Post i Berlin.²⁰

Selve Fuldmagten behandlede i Statsraadet først nogle Dage senere, nemlig den 22. Juli. Rosenkrantz var i Mellemtiden blevet mere spag. Han anførte nu, at der ogsaa kunde blive Tale om at give Hardenberg-Reventlow Fuldmagt og Instruks til at underhandle om Godtgørelsen for Pommern, »da det maa ventes, at Faderen, som har ønsket det, vil vise sig mere føjelig mod ham end mod en anden«. Denne nye Fuldmagt skulde han dog først have, naar han overbragte den færdigredigerede Traktat — derved vilde han opfordres til at fremskynde Ratifikationen. I Forbindelse med Fredsslutningen skulde Fyrst Hardenberg udnævnes til Ridder af Elefanten, Jordan til Kommandør af Dannebrog.²¹ Man vidste, at Begærligheden efter Ordener var stor ved det preussiske Hof.

Vejen syntes saaledes banet for Hardenberg-Reventlow. Han havde nu forladt London og var paa Vej til Tyskland.²² Undervejs traf det sig imidlertid saa ulykkeligt for ham, at han blev overfaldet af Syg-

dom, saa Forhandlingerne maatte udsættes en Tid. Han laa syg i Aachen, og Rosenkrantz forudsaa allerede, at det hele maatte henlægges til Wienerkongressen, saa Hardenberg-Reventlow fik Anledning til at dukke op der. Han instruerede derfor Brødrene Bernstorff om Sagen.²³ Hardenberg-Reventlow kom dog paa Benene og naaede at mødes med Faderen i Berlin inden Afrejsen til Wien, og den 25. August kunde de i Fællesskab undertegne Freden.

Denne Fred²⁴ var et ret kortfattet Dokument. Hovedartiklerne fastsatte udover selve Fredens Indtræden, at Parterne skulde indgaa en Handelstraktat. Endvidere skulde de nedsætte en Fælleskomité til at træffe Afgørelse om de Pengekrav, Parterne maatte have overfor hinanden, Reklamationer vedrørende Skibe o. lign. Preussen lovede Støtte, saa Danmark kunde faa Godtgørelser for Norge udover svensk Pommern og Rügen. Ratifikationsfristen blev kun 6 Uger. Den vigtigste, men hemmelige Artikel fastslog, at Kongen af Preussen overfor Kongen af Danmark havde udtalt Ønsket om at erhverve det hidtil svenske Pommern og Rügen. Den danske Konge erklærede, at der intet var i Vejen for en Forhandling herom, saasnart Sverige havde afgivet Landskaberne, og han lovede at afstaa dem til Preussen mod en »ækvivalent Godtgørelse, dels i Territorium og Befolkning og dels i Penge«. Territoriet skulde ligge bekvemt for Danmark og sammen med Pengebeløbet dække Landskabernes »reelle Værdi«.

Hardenberg-Reventlow havde saaledes naaet sit Formaal. Troligt nok havde han gjort Danmark en Tjeneste. Selve Fredens Bestemmelser afgav dog ikke kraftige Garantier. Meget vilde afhænge af den Loyaltet, hvormed de blev opfyldt fra Preussens Side. Omfanget af Erstatningen var jo ikke saa meget som antydet.

I Mellemtiden undergik Danmarks Stilling en stadig Forbedring. Navnlig fjernede Mosskonventionen den 14. August i Norge Faren for, at Landet skulde blive inddraget i en ny Krig for Norges Skyld. Og Stormagterne begyndte at vise sig venligere, da de ansaa det for bevisst, at den danske Regering ikke opæggede Nordmændene. Den 12. August overrakte England langt om længe Ratifikationen af Kielerfreden. Det kan ogsaa nævnes, at Bourke den 14. August i London

undertegnede en Fred med Spanien. Ratifikationen af Freden med Preussen stødte da heller ikke paa Vanskeligheder. Den fandt Sted allerede den 31. August, men først den 8. September kunde Hardenberg-Reventlow, der igen hindredes af sit Helbred, meddele sin Regering, at den var i Orden. Han havde selv medbragt en dansk Ratifikation hjemmefra, og han paatog sig personlig at bringe den preussiske Ratifikation til København. Samtidig bragte han Frederik den Sjette den preussiske Sorte Ørns Orden.

Hermed ansaa han sit Hverv for afsluttet.

Han planlagde nu at blive Vinteren over i København, men vilde ellers trække sig tilbage til sine Godser, idet Sygdommen aabenbart hindrede ham i at deltage i de videre Forhandlinger om, hvilke Territorier Preussen kunde give for Pommern.

Som Belønning for sit Værk ønskede han beskedent at blive udnævnt til Over-Jægermester; men ellers var han ikke i Tvivl om Værdien af sin Bedrift. I et Brev til Kancellipræsident, Justitsminister Kaas, som han takker for at have bidraget til, at han kom af Sted, taler han om sin Sendelse, hvorved han »paa en saa ærefuld Maade har kunnet vinde Kongens og Fædrelandets Bifald«. ²⁵ Og meget selvbevidst sender han et Brev til Kongen med gode Raad om, hvad der nu var at gøre. Det er ligesom en Art politisk Testamente efter hans korte Optræden paa Danmarks politiske Stjernehimmel. Han beklager her først, at det daarligere Helbred hindrer hans fortsatte Virksomhed. Det drejede sig om Rheumatisme. I Aachen havde det sat sig for Brystet og været slemt. Naar han derfor maatte trække sig tilbage, mente han at kunne tale frit ud til sin Konge. Han forsikrer, at Kongen af Preussen og Fyrst Hardenberg er sande Venner af Danmark, men ikke venligt stemt overfor Carl Johan. Men han fortsætter »Den strenge Retfærdighed, som alle herlige Løfter og Proklamationer udbredte ved Porten af Paris [da de allierede var ved at komme Napoleon til Livs], tør de undertrykte ikke gøre Regning paa. Personlig Gunst eller Fordom bestemmer som oftest Ansigterne og Handlemaaden. Den pedantiske diplomatiske Vej har Hovedkvartererne og vedvarende Rejser meget tilsidesat. Staternes Skæbne bestemmes ikke mere ved ministerielle

Noter; ved de høje Suveræners Møde, ved øjeblikkelige Samtaler med Folk, som findes i Omgivenhederne og er behagelige, afgøres nu ofte de vigtigste Begivenheder«. Hardenberg-Reventlow har gjort sine Erfaringer.

Rosenkrantz ytrede endnu i sidste Omgang sin Mistillid. Ved et Statsraadmøde den 31. August antydede han, at naar Hardenberg-Reventlow ikke vilde fortsætte Forhandlingerne, skyldtes det nok, at han indsaa, at der ikke var nogen Ære at hente, vel at forstaa derhen, at man ikke opnaaede nogen tilfredsstillende Godtgørelse for Pommern.

Dette var uden Tvivl en uretfærdig Betragtning. Hardenberg-Reventlows Sygdom var rigtig nok.²⁶ Dermed være ikke sagt, at de omtalte Forhandlinger skulde gaa let eller give gode Resultater. Rosenkrantz bange Anelser var berettigede, som det siden skulde vise sig.

Hardenberg-Reventlow kom ikke senere til at tage aktiv Del i de politiske Begivenheder saadan som i 1814; men han vedblev at følge godt med i Tingenes Gang og frimodigt og selvsikkert at afgive sine uforgribelige Meninger til Venner og Bekendte om, hvordan Staten burde styres.

---

1. Breve fra Hardenberg-Reventlow til Olinto dal Borgo $\frac{5}{2}$ og $\frac{24}{2}$ 1814, i Rigsarkivets Privatarkiver. 2. Brev fra Hardenberg-Reventlow til Olinto dal Borgo $\frac{18}{3}$ 1814, smst. 3. Ordre til Wien $\frac{10}{4}$ og $\frac{22}{4}$ 1814. Ordre til Gesandten i London mangler i Rigsarkivet for 1814. Rosenkrantz' Optegnelser til Brug i Statsraadet $\frac{22}{4}$ 1814 i Pakken: Korrespondanceakter vedr. Forhandlingerne med Sverrig om Norges Afstaaelse 1814, Dept. f. u. A. Sverrig Ia, Rigsarkivet. Ordre til den danske Gesandt i Berlin $\frac{27}{7}$ 1814. 4. Krigserklæringen til Preussen dateredes først $\frac{22}{10}$ 1813. 5. Brev til Olinto dal Borgo $\frac{1}{3}$ 1814, Rigsarkivets Privatarkiver. 6. Aktstykker vedk. Stormagternes Mission til Kjøbenhavn og Christiania i Aaret 1814, udg. af Yngvar Nielsen i Christiania Videnskabselskabs Skrifter 2. Kl., 1897, Nr. 3, optrykker S. 100—168 Martens og Hardenbergs Korrespondance, om Pommern særlig S. 104, 115—116, 128, 130—35, 164, 165. 7. Senere nævnede Rosenkrantz ogsaa Østfrisland; men Martens siger herom i sin Indberetning $\frac{9}{6}$ 1814, at dette Land snarere kunde tjene som Godtgørelse, hvis Preussen foretrak Elben for Emsmunden og lagde an paa at skyde sine Grænser frem til Ejderen og Nordsøen, en Bemærkning, der viser, hvor tidligt Regeringen i Berlin havde Kig paa de holstenske Havne. 8. Rosenkrantz' Optegnelser til Brug i Statsraadet $\frac{3}{6}$ 1814 i foranævnte Pakke om Norges Afstaaelse. 9. Rosenkrantz' Optegnelser $\frac{13}{6}$ 1814 i Pakken: Notitser til Foredrag i Statsraadet og for Kongen 1814—16, Dept. f. u. A., Rigsarkivet. 10. Rosenkrantz' Koncepter til Instrukser til Hardenberg-Reventlow $\frac{22}{4}$, $\frac{11}{5}$ og $\frac{5}{6}$ 1814 samt hans Udkast til Brev til Kongen af Preussen $\frac{20}{4}$ 1814, ligeledes Indberetninger fra Hardenberg-Reventlow $\frac{29}{5}$, $\frac{1}{6}$ og $\frac{3}{6}$, vedlagt Konventionen af $\frac{2}{6}$ 1814 i Original med H.-R.s og Jordans Underskrif-

ter, alt i Pakken: Korrespondancesager vedr. Fredsbruddet med Preussen 1813 og Fredsforhandlingerne 1814, Dept. f. u. A., Preussen I b, Rigsarkivet. 11. Brev fra Hardenberg-Reventlow til F. J. Kaas ⁴/₇ 1814 i Rigsarkivets Privatarkiver. Jfr. ogsaa Ordre til den danske Gesandt i Berlin ³⁰/₅ og ²⁷/₇ 1814. 12. Herom Bourkes Depecher ²⁸/₈ og ¹/₇ 1814. 13. Brev fra Hardenberg-Reventlow ³/₄ 1815 i Pakken: Privatbreve 1814—15, Hamburg III, Rigsarkivets Gesandtskabsarkiver. 14. Ordre til den danske Gesandt i Stockholm ¹²/₇ 1814. 15. Hardenberg-Reventlows Indberetning ⁵/₇ 1814, hvorved Fyrst Hardenbergs Brev til Rosenkrantz ³⁰/₈ 1814 i Pakken om Fredsbruddet og Fredsforhandlingerne med Preussen. 16. Hardenberg-Reventlow skriver herom, at dets »Etymologi af den krænkede Jomfru, som endte Livet i Fængsel i Kælderen, ikke pryder Stedet«. 17. Breve fra Hardenberg-Reventlow til F. J. Kaas ⁴/₇ 1814 og til Ernst Schimmelmann ⁵/₇ 1814, Kopi af Ansøgningen om Grevskabets Oprettelse vedlagt Brev til Kaas ²⁰/₈ 1814, alt i Rigsarkivets Privatarkiver. 18. Ordre til de danske Gesandter i Wien og Berlin ⁵/₇ 1814. Jfr. Rosenkrantz' Udkast ⁸/₇ 1814 til Instruks for Chr. Bernstorff som Danmarks Repræsentant ved Kongressen i Wien, i Pakken: Akter fra og om Kongressen i Wien 1814—15, I, Østrig III, Rigsarkivets Gesandtskabsarkiver. 19. Ordre til Berlin ¹²/₇ 1814. 20. Ordre til de danske Gesandter i Wien og Berlin ¹⁰/₇ 1814. 21. Rosenkrantz' Optegnelser i Pakken: Notitser til Foredrag i Statsraadet og for Kongen 1814—16. Instruksen til Hardenberg-Reventlow findes i Koncept og i underskrevet Original i Pakken om Fredsbruddet og Fredsforhandlingerne med Preussen; Rosenkrantz gør opmærksom paa, at han har tilføjet »og Rügen«, hvor svensk Pommern nævnes i Traktatudkastet. Jfr. ogsaa Ordre til den danske Gesandt i Berlin ²⁷/₇ 1814. 22. Hardenberg-Reventlows Breve og Indberetninger fra Aachen ²⁷/₇, fra Münster ¹⁴/₈, fra Berlin ²³/₈, ²⁰/₈, ²⁷/₈, ³/₉ og ⁸/₉ 1814 i Pakken om Fredsbruddet og Fredsforhandlingerne med Preussen. 23. Ordre til Wien ¹¹/₈ 1814. Instruks for Brdr. Bernstorff ¹⁷/₈ 1814 i Pakken: Akter fra og om Kongressen i Wien 1814—15, I. 24. Danmarks Traktater efter 1800, I (1877), 81—83. 25. Hardenberg-Reventlows Brev til Kongen ²⁷/₈ 1814 i Pakken om Fredsbruddet og Fredsforhandlingerne med Preussen. Brev fra Hardenberg-Reventlow til F. J. Kaas ²⁰/₈ 1814 i Rigsarkivets Privatarkiver. 26. Jfr. Depecher fra den danske Generalkonsul i Hamburg til Schimmelmann ³⁰/₉, til Rosenkrantz i Wien ⁵/₁₀ 1814.

Forskydninger i Nordslesvigs Befolkningstal siden 1920.

Af Knud Kretzschmer.

Da der i Aar er gaaet 25 Aar siden Genforeningen, kan det være paa sin Plads at se, hvilke talmæssige Forskydninger den nordslesvigske Befolkning har været underkastet i dette Tidsrum, idet der dog ses bort fra Forskydninger mellem Land og By og inden for Næringsvejene.

Statistisk Aarbog har i de senere Aar i Tabel 5 »By- og Landbefolkningen i Landets Hoveddele« meddelt to Talrækker vedrørende Folketællingen 1921. I den ene anføres den samlede Befolkning i hele Riget, i den anden er Nordslesvig ikke medregnet. Differencen bliver 163.622 Personer = Nordslesvigs Befolkning; men dette giver næppe altfor præcise Forestillinger, mens derimod Angivelsen af Befolkningstætheden, henholdsvis 76 og 79,6 Personer pr. km², straks gør det klart, at Nordslesvig i 1921 var tyndere befolket end det øvrige Land. Det er imidlertid ikke særlig frugtbart at sammenligne med hele Riget, idet Hovedstadens vældige Befolkningstæthed vil handicappe Nordslesvig som iøvrigt enhver anden Landsdel. Snarere skulde man stille Nordslesvig op mod Nørrejylland, idet Natur- og Bebyggelsesforhold er meget ensartede i begge disse Omraader. Ogsaa overfor Nørrejylland kommer Nordslesvig imidlertid til kort; her var Befolkningstætheden i 1921 kun 42,1 pr. km², mens Nørrejyllands var 52. Vil man borteliminere den Betydning, Aarhus og de andre større Byer har for Befolkningstætheden, bliver Billedet ikke ændret; de rene Landdistrikter i Nordslesvig, taget

for sig, havde knapt 32 Indb. pr. km² og laa under samtlige jyske Amters Landdistrikter, Ringkøbing Amt ene undtaget.¹

Før 1864 var Forholdet et ganske andet. Ved Folketællingen 1860, den sidste inden Krigen, havde Nordslesvig en Befolkningstæthed paa 37,9, mens Nørrejylland kun var 27,3 pr. km². I Kongeriget voksede Befolkningen i Tiden 1864—1921 imidlertid med næsten 100 %, mens Nordslesvigs kun steg 11,1 %, fra 147.290 til de førnævnte 163.622. De vigtigste Aarsager til denne næsten Stagnation er velkendte, først den store Udvandring, især af værnepligtige, som tog Fart 1870, da Optionsfristen udløb, men som varede ved til henimod 1890, og som i den Tid skal have beløbet sig til 57.414 Personer,² dernæst Udvisningerne i Köllertiden, som er beregnet til 800—1000 Mennesker,³ endvidere Tabene i den første Verdenskrig, som nu paa Grundlag af Navne paa Mindestene og i Kirkerne sættes til 5271 Mænd,⁴ yderligere den større Dødelighed blandt Hjemmebefolkningen, som denne Krig medførte (den synes iøvrigt ikke at have været katastrofal; »den kirkelige Statistik«, som Thade Petersen udtrykker det, anslaaer den kun til 236 Personer),⁵ og endelig de svært beregnelige indirekte Tab: alle de Børn, der af de førnævnte Grunde ikke blev født i Nordslesvig eller slet ikke blev født.

Nøjagtigt Tal paa Nordslesvigs Befolkning i Genforeningsaaaret, end sige paa den officielle Genforeningsdag d. 15. Juni 1920, har man ikke og kan man ikke have. For mange uberegnelige Faktorer spiller ind til, at man blot tilnærmelsesvis kan slutte tilbage fra Folketællingsdagen d. 5. Novb. 1921. Thi adskillige Bevægelser i Befolkningstallet, ud over de normale, fandt Sted i Løbet af de første ca. 17 Maaneder inden Folketællingen. Selve Versaillestraktaten fremkaldte en Til- og Fraflytning, idet dens § 113 aabnede Mulighed for Option for Danmark eller for Tyskland; men denne Option blev kun effektiv, hvis den inden 12 Maaneder efter Optionserklæringens Afgivelse blev paafulgt af en Flytning til det Land, man havde opereret for. Adgang til at optere for Danmark stod aaben for enhver tysk Statsborger, der var 18 Aar gammel, og som var født i Nordslesvig⁶ uden at have fast Bopæl der (idet alle tyske Statsborgere, som havde fast Bopæl i Nordslesvig, ved Gen-

foreningen automatisk blev danske Statsborgere, samtidig med, at de mistede deres tyske Indfødsret); dog gjaldt for de tyske Statsborgere, som var flyttet til Nordslesvig efter d. 1. Oktober 1918, den Bestemmelse, at de kun med den danske Regerings Billigelse kunde erhverve dansk Indfødsret.⁷ Modsat kunde enhver Person over 18 Aar, som ved Genforeningen havde Bopæl i Nordslesvig, optere for Tyskland; — her krævedes saaledes ikke, at vedkommende skulde være tysk Statsborger, ej heller at han skulde være født i det afstaaede Omraade.

Det var H. P. Hanssen, der i Paris som Medlem af den danske Rigsdagsdelegation udformede det Forslag til Optionsregler, som d. 6. Marts 1919 blev forelagt den belgisk-slesvigske Kommission.⁸ Det synes ikke, som Delegationen har diskuteret H. P. Hanssens Forslag nærmere, skønt der nok kunde have været Anledning dertil, idet 2. Punkt »Enhver, der er født i den Del af Slesvig, som tilbagegives til Danmark, har Ret til at optere for Danmark«, syntes at indebære, at langt den største Del af Nordslesvigs ca. 163.000 Indbyggere kunde tænkes at ville optere. Det var jo ikke Meningen, idet da saa at sige alle automatisk blev danske Statsborgere ved Genforeningen. Ingen af Delegationen var Jurist eller havde juridisk Træning, men den belgisk-slesvigske Kommission sad inde med den nødvendige Sagkundskab, der maa have ændret det danske Forslag til det mere rimelige: enhver Person, født i den Del af Slesvig, som vender tilbage til Danmark, og som ikke er bosat i denne Egn,* [har] Ret til at optere for Danmark.^{8a} Iøvrigt accepterede Kommissionen i sin Indstilling Delegationens Forslag. I det endelige Traktatudkast er der imidlertid sket to Ændringer, den ene af reel Natur, for saa vidt som den kunde betyde en Begrænsning af Optionsretten og samtidig en Forøgelse af Optanternes Antal, idet der bestemtes, at Ægteemandens Option ogsaa omfattede Hustruens,⁹ den anden vistnok blot af formel Art; der bestemtes nemlig, at Retten til at optere for Danmark kun tilkom tyske Statsborgere, mens det danske Forslag havde Udtrykket: »Enhver«. Nu har det næppe været Delegationens Mening, at ogsaa Statsløse, polske Landarbejdere o. l., som maatte være født i Nordslesvig, skulde have Optionsret, men i alle Tilfælde er det i Over-

* Udhævet af Forf.

enstemmelse med al Statsret, at Optionsret kun tilkommer Statsborgere i det Land, som afstaar Dele af sit Territorium til en anden Stat. Ogsaa her er det sikkert den juridiske Sagkundskab, i dette Tilfælde den højeste juridiske Sagkundskab, der som Raadgiver for Fredskonferencens fire store d. 13. Marts 1919 korrigerede, men ellers i det store og hele bifaldt Indstillingen.^{9a} I den senere saakaldte »Tresidige Traktat« mellem de allierede, Danmark og Tyskland, der officiøst blev overrakt den danske Gesandt i Paris d. 31. Maj 1920, men som aldrig traadte i Kraft, idet Tyskland ikke ratificerede, bestemtes i § 3, 2. Stk., at Optionsretten ogsaa tilkom den, der var født eller siden 1900 var fastbosiddende i 2. Zone eller havde været opført paa Valglisterne.¹⁰ Men denne meget omfattende Udvidelse gennemførtes som sagt ikke, saaledes at den Sydslesviger, som ønskede at blive dansk Statsborger, maatte gaa den for alle Udlændinge nødvendige Vej, at ansøge om ved Lov at naturaliseres.¹¹ Men da Naturalisation i første Række er betinget af flere Aars Ophold i Danmark, var den Vej ikke særlig farbar. Vilde Sydslesvigeren bo i Danmark, kunde han paa det Tidspunkt forholdsvis let opnaa Opholdstilladelse, og denne Udvej har mange benyttet sig af som en Nødhjælp.

Versaillestraktatens § 113 bestemte, at Optionsretten indtraadte samtidig med, at Danmark generhvervede Suveræniteten over Nordslesvig, og at Fristen varede fulde to Aar, altsaa fra d. 15. Juni 1920 til d. 14. Juni 1922. Den for Optionens Gyldighed nødvendige Flytning kan da være begyndt straks efter, at Genforeningen havde fundet Sted. Men dette betyder dog ikke, at Nordslesvig herved behøvede at faa en Befolkningsforøgelse. Thi hvis den for Danmark opterende allerede tidligere var flyttet Nord for Kongeaaen, skulde han ikke flytte een Gang til, — men han blev nødt til at optere, hvis han vilde blive dansk Statsborger, idet kun de i Nordslesvig fast bosiddende automatisk erhvervede dansk Indfødsret —; dernæst kunde Optanten med samme Virkning slaa sig ned hvilket som helst Sted inden for Riget, det behøvede ikke at være Nordslesvig, og endelig bestemtes i § 4 i Lov Nr. 247 af 12. Juni 1922, at Kravet om Flytning kunde frafalde af Indenrigsministeriet, hvis Optanten boede i et andet Land end Tyskland, og for saa vidt han

ikke var Statsborger i det Land, han opholdt sig i; — her som allerede i Versaillesstraktatens § 112 vilde man se at komme bort fra det dobbelte Statsborgerskab —; og der foreligger mange Eksempler paa Dispensation fra Kravet om Flytning.¹² Man kan saaledes intet slutte om Tilflytning til Nordslesvig ud fra et eventuelt Kendskab til Antallet af de opterende.

Optionserklæringerne kunde, naar de var afgivet, ikke tilbagekaldes,¹³ men fortrød Optanten inden Flytningen, kunde han ved at undlade denne faktisk gøre Optionen ugyldig. Hvis han paa den anden Side fortrød sin Fortrydelse, eller var det ikke lykket ham at flytte inden for 12 Maaneders Fristen, kunde han endda naa at optere een Gang til, hvis Datoen d. 14. Juni 1922 ikke var passeret; man har virkelig adskillige Eksempler paa, at en Person af en af de ovennævnte Grunde har opteret to Gange.¹⁴ Hvis en Person vilde optere for Tyskland, havde han tilmed Frist til d. 31. December 1922.¹⁵

Den, der vilde optere for Danmark, skulde inden for den nævnte 2 Aars Frist afgive skriftlig Erklæring herom for en dansk Myndighed; nemlig i København Magistraten, i det øvrige Danmark vedkommende Amtmand, uden for Danmark de danske Gesandtskaber, Generalkonsulater eller Konsulater.¹⁶ Der kom faktisk Optionserklæringer fra alle Verdens Egne; f. Eks. rejste en Mand fra en af de spanske Kolonier til Madrid for over for den derværende danske Gesandt at afgive sin Optionserklæring. Den modtagende danske Myndighed kvitterede skriftlig for Modtagelsen, og naar Flytningen til Danmark havde fundet Sted, eller Indenrigsministeriets Dispensation forlaa, var Optionen i Orden. Skulde Optanten straks eller senere ønske Bevis for, at han var dansk Statsborger, udstedte Indenrigsministeriet, hvis det fandt, at Forudsætningerne for Optionen var i Orden, et Indfødsretsbevis. At dette Dokument blot er en Fastslaaen af en Ret, som allerede er erhvervet, og ikke i sig selv har nogen retsstiftende Karakter, ses af § 3, 2. Stk. i Lov af 12. Juni 1922, som lyder: »Erhvervelsen af Indfødsret regnes fra den Dag, da Optionserklæringen er indleveret til kompetent dansk Myndighed«. Men ingenlunde alle Optanter havde Hast med at sikre sig Bevis for deres Statsborgerforhold, og der er intet i Vejen

for, at Indenrigsministeriet endnu et Stykke ud i Fremtiden kan komme til at udstede disse Indfødsretsbeviser. Det seneste Bevis i Forbindelse med Versaillestraktatens § 113 har Protokol-Nr. 5135 og er udstedt d. 30. Sept. 1943 til en Fabriksarbejder i Stockholm, der opterede i Januar 1921.¹⁷ Der gik saaledes over 22½ Aar, før vedkommende sikrede sig et Bevis for sit danske Statsborgerskab.

Af disse 5135 Protokol-Nr. kan man imidlertid ikke slutte alt for meget m. H. t. Antallet af de for Danmark opterende. De betegner kun et Minimumstal. Men det virkelige Tal paa Optanterne kan man hverken naa til ad denne eller ad nogen anden Vej. Thi »Ægtemandens Option omfatter ogsaa Hustruen, og Forældrenes Option omfatter ogsaa Børn under 18 Aar«.¹⁸ De 5135 Indfødsretsbeviser er kun udstedt til Hovedpersoner, uden at det af Beviset eller af Indenrigsministeriets Optionsprotokol fremgaar, hvor mange eventuelle Bipersoner Optionen ogsaa omfatter.

Ministeriet har end ikke paa det rene, hvor mange Optionserklæringer der er indleveret til de kompetente Myndigheder. Da Advokat Johs. Andersen 1. Sept. 1922 — ganske vist kun faa Maaneder efter Optionsfristens Udløb — skrev sin Afhandling: »Versailles-Fredens slesvigske Optionsbestemmelser«,¹⁹ henvendte han sig til de nordslesvigske Amtskontorer og til Konsulatet i Flensborg for at faa Oplysninger om Antallet af afgivne Optionserklæringer. Til andre Myndigheder henvendte han sig ikke; men der er intet i Vejen for, at der rundt om i danske Gesandtskaber og Konsulater endnu ligger Optionserklæringer fra 1920—22, selv om adskillige har afleveret til Udenrigsministeriet, ligesom Københavns Magistrat og Amtskontorerne endnu ikke behøver at have afleveret. Naar Indenrigsministeriet har Kendskab til den førnævnte Optant fra den spanske Koloni, skyldes det, at han ønskede Dispensation fra Bestemmelsen om Tilflytning, hvorefter Gesandtskabet maatte indberette Sagen. Det samlede Tal paa afgivne Optionserklæringer kendes saaledes ikke.

Men selv om det var kendt, var man lige vidt, for af Erklæringernes Aflevering kan man ikke slutte, at Flytning har fundet Sted, ej heller,

at Optionen eller Flytningen omfattede samme Antal Personer, som var opført paa Erklæringen. Den opterende kan have giftet sig i Mellemtiden, faaet eller mistet et Barn o. s. v.

Nu kunde man mene, at under den 2. Verdenskrig maa alle have haft Brug for at dokumentere deres Statsborgerskab, jfr. Legitimationskortene, saaledes at de 5135 Indfødsretsbeviser maatte dække saa at sige alle Hovedpersoner. Men der er i de senere Aar udstedt paa-faldende faa Beviser, siden 1936 kun 7, i flere af Krigsaarene slet ingen. Og skulde man saa mene, at det netop beviser, at saa at sige alle Optanter for længe siden har skaffet sig Indfødsretsbeviser, modsiges det bl. a. af Tilfældet med Optanten i Stockholm, der først i Sept. 1943 fik sine Papirer i Orden.

Ligesom Optanternes Tal er ukendt, ved man heller intet om, hvor mange af dem der har taget Ophold i Nordslesvig, — eller hvorfor de har opteret.²⁰

Hvad Optanter for Tyskland angaar, er Tallet meget lavt. Kun 74 Hovedpersoner med 58 Bipersoner har opteret og fuldbyrdet Opteringen ved Flytning fra Nordslesvig til Tyskland og senere faaet udstedt tyske Statsborgerbeviser.²¹ Om en enkelt vides, at hun nok har afgivet Erklæring, men er ikke flyttet. Nogle af disse Optanter var dansksindede, f. Eks. den nuværende Redaktør af »Flensborg Avis«, Tage Jessen, der havde fast Bopæl i Kollund, men vilde kunne tage Del i det danske Arbejde i Sydslesvig uden at risikere en Udvisning og derfor maatte optere. Hovedparten af Optanterne var dog sikkert tysksindede, men deres Tal er paafaldende lille, ikke mindst sammenlignet med de Tusinder af Sønderjyder, der opterede for Danmark 1864—70. Hovedparten af de tysksindede i Nordslesvig har aabenbart fulgt Parolen om at blive og værne og udbygge tysk Folkeliv under det fremmede Styre. Og adskillige af dem, der opterede for Danmark, er kommet dem til Hjælp, jfr. Note 20.

Helt bortset fra de faa, der opterede for Tyskland og flyttede bort, skete der efter 15. Juni 1920 en »Afvandring« fra Nordslesvig af tysksindede, som automatisk var blevet danske Statsborgere ved Genforeningen. De opterede ikke, hvad de havde været i deres gode Ret til;

men befandt sig aabenbart saa ilde under de nye Forhold, at de rejste sydpaa med deres ny erhvervede danske Statsborgerret i Behold, enten i god Tro eller af Beregning, for at kunne vende tilbage og gøre deres Borgerrettigheder gældende, naar Tiden var inde. Dette lidt besynderlige Forhold blev imidlertid reguleret ved Traktaten af 10. April 1922 mellem Danmark og Tyskland. Heri bestemtes, at »De kontraherende Parter er enige om, at Personer, som d. 15. Juni 1920 endnu havde deres Bopæl i [Nordslesvig], men som ved denne Overenskomst Ikrafttræden [d. 7. Juni 1922] allerede har forlagt deres Bopæl til Tyskland uden Optionserklæring, vil være at betragte som tyske Statsborgere, og at de ikke har erhvervet dansk Statsborgerret i Overensstemmelse med Versaillesstraktatens § 112, medmindre de allerede har erholdt et dansk Statsborgerbevis ..... eller inden d. 14. Juni 1922 andrager derom hos det kgl. danske Indenrigsministerium ..... Saadanne Personer, som først er udvandret fra Nordslesvig efter Udgangen af Aaret 1920, skal dog være berettiget til at andrage om et dansk Statsborgerbevis indtil d. 15. August 1922«. ²²

*

Ogsaa fremmede Statsborgere findes i Nordslesvig. Men det nøjagtige Tal kendes kun fra Tællingen d. 5. Novbr. 1930, den eneste Gang Statistisk Departement har behandlet Materialet vedrørende Udlændinge.²³ Da fandtes der 3106 tyske Statsborgere, 504 polske, 238 russiske og 303 andre, ialt 4151 fremmede Statsborgere. Mændene var i Overtal undtagen for de tyske Statsborgeres Vedkommende, idet der her var 110 flere Kvinder end Mænd, og godt og vel $\frac{2}{3}$ af de fremmede boede i de rene Landdistrikter. Ved Genforeningen har Udlændingenes Tal sikkert været større. Thi dels blev der hvert Aar naturaliseret adskillige (inden for Aarene 1922—27, hvor »Statistiske Efterretninger« opgav mere specificerede Tal for samtlige naturaliserede for hele Landet, var 727 født i Sydslesvig og Holsten; langt de fleste af disse havde Bopæl i Nordslesvig, og det samme gælder en væsentlig Del af de 1026, som var født i det øvrige Tyskland), dels var Tallene

paa de i Udlandet fødte Personer langt større ved Folketællingen 1921 (19.111 Personer) end senere (1940 var Tallet dalet til 11.259).

Af de nævnte 19.111 Personer fra 1921, der var født i Udlandet, stammede ikke mindre end 6490 fra Sydslesvig og 10.125 fra det øvrige Tyskland, ialt 16.615, hvilket var = 10 % af den samlede nordslesvigske Befolkning, et Tal, der — hvor stort det end kan synes i sig selv — dog betegner en vældig Nedgang fra Preussertiden, hvor det 1871 beløb sig til ca. 20.000 = 13 % og 1905 til ca. 30.000²⁴ = ca. 19 %. Ved Folketællingen 1940 var kun 9808 = 5,2 % af den hjemmehørende Befolkning født Syd for Grænsen, nemlig 2719 i Sydslesvig, 7089 i Holsten eller sydligere Egne.

Naar disse Tal viser en stadig Nedgang, skyldes det næppe saa meget Udvandring som Uddøen; det er snart et gammelt Udsagn, at de tyske Præster i Nordslesvig har de fleste Begravelser, men deres danske Kollleger de fleste Daabshandlinger. Denne Udvikling maa ogsaa faa Betydning for de sproglige Forhold. Nu ved man ganske vist intet nøjagtigt om Styrkeforholdet mellem dansk og tysk Talesprog i Nordslesvig, da ingen fra dansk Side har ønsket at optage nogen officiel Sprogstatistik, saa man er henvist til lokale Undersøgelser, foretaget af Privatmænd, eller til det rene Skøn. Et saadant indlod Pastor Schmidt sig paa saa tidligt som d. 18. Novb. 1920, da han erklærede, at »to Trediedele af Nordslesvigs Tyskhed har dansk Sprog«. ²⁵ Hans Paastand er blevet citeret Gang paa Gang, ogsaa fra dansk Side; men hvor meget ligger der i den, og gælder den stadig? Nogle af de tilrejsende Optanter kan jo have været tysktalende og derved styrket den Trediedel, der ikke talte Dansk, men Nedgangen i de tyske Statsborgeres og de Syd for Grænsen fødtes Tal maa tilsvarende have svækket de tysktalende. Regnede han kun med de 7505, der stemte tysk ved Folketingsvalget i Sept. 1920, og deres Familie, giver det tilsammen et Mindretal paa ca. 15—16.000; en Trediedel tysktalende heraf giver ikke store Tal, og er det blevet væsentlig større siden da? Ganske vist er Stemmetallet steget nøjagtigt 100 %, men langt den største Stigning falder paa Landdistrikterne (149,5 %), hvor tysk Talesprog næsten er ukendt, mens Købstædernes tyske Stemmetal er steget med 63,5 % og Flækkernes kun

med 51 %. Og kan man tænke sig, at det var tysktalende, der holdt sig tilbage ved Folketingsvalget 1920, men som senere er mødt frem?

Foruden de tyske Statsborgere har ogsaa Polakker og Russere nogen Interesse. Antallet af polske og russiske Statsborgere 1930 er meddelt. Ifølge Tællingen 1921 var henholdsvis 619 og 613 født i Polen og Rusland, Tal som i 1940 var dalet til 294 og 313. Da det langt overvejende Antal findes i Landdistrikterne og fortrinsvis i Haderslev Amt og Sønderborg Amtskreds med de relativt store Gaarde, er de sikkert overvejende indvandrede Landarbejdere; at forholdsvis mange af dem er Kvinder (henholdsvis 45 og 44 %), tyder i samme Retning; ellers kunde man have gættet paa, at det var Krigsfanger fra forrige Verdenskrig, der var blevet »hængende«.

Af Folketællingen 1921 fremgaar endelig, at 14.297 Indbyggere i Nordslesvig var født Nord for Kongeaaen; Tyskerne kaldte dem i agitatorisk Hensigt »Reichsdänen« og bruger vel Udtrykket endnu; den danske Oversættelse er imidlertid forlængst gaaet af Brug.²⁶ Ved hver af de følgende Tællinger steg deres Antal, til det 1940 naaede op paa 24.838. Kongeagrænsen udviskes mere og mere, samtidig med at Forbindelsen sydpaa bliver svagere.

Alt i alt er Nordslesvigs Befolkning, Sønderjyder, Optanter, fremmede Statsborgere og dem fra det gamle Land taget under eet, i Aarene 1921—1940 vokset med $24.810 = 15,2\%$ til 188.432 Indbyggere, hvilket giver en Befolkningstæthed paa 48,5 pr. km².

Nordslesvigs Befolkning, fordelt efter Fødested

(efter Stat. Tabelværk V. A 22).

	født i Nordslesvig	født Nord for Kongeaaen	tilsammen født i Danmark	født i Sydslesvig	født i det øvrige Tyskland	tilsammen tyskfødte	født i Polen	født i Rusland
1921	129.739	14.297	144.036	6.490	10.125	16.615	619	613
1925	139.669	21.017	160.686	»	»	13.530	»	»
1930	141.155	22.044	163.199	»	»	11.234	»	»
1940	150.091	24.838	174.929	2.719	7.089	9.808	294	313

Fremmede Statsborgere i Nordslesvig d. 5. Novbr. 1930

(efter Stat. Tabelværk V. A 20 p 36*)

Borgerret i	Tyskland	Polen	Rusland	andre Lande	tilsammen
Mænd	1.498	272	132	180	2.082
Kvinder	1.608	232	106	123	2.969
Ialt . . .	3.106	504	238	303	4.151

Nordslesvigs Befolkningstal.

	Areal	1860	1910	1921	1930	1935	1940
Nordslesvig . . .	3.882 km ²	147.290	166.603	163.622	177.691	184.284	188.432
Indb. pr. km ² . .		37,9	42,9	42,1	45,7	47,5	48,5
Nørrejylland . .	25.674 km ²	700.206	1.198.457*	1.334.857	1.445.671	1.487.588	1.534.889
Indb. pr. km ² . .		27,3	46,7	52,0	56,3	57,9	60,0

* gælder Folketællingen 1911.

1. Stat. Meddelelser 4 Række, 63. Bd., 1. Hefte p. 100. 2. Grænsevagten XVIII, 5. 3. H. P. Hanssen i Sønderjydske Aarbøger 1903, p. 286. Her maa dog tages i Betragtning, at adskillige af de udviste var indvandret fra Kongeriget netop for at erstatte Tabet af de udvandrede. 4. Flensborg Avis ⁹/₃ 1944. 5. Grænsevagten IX, 146. 6. Naar »Hejmdal« d. ¹⁴/₈ 1920 i en Korrespondance fra København skriver: »Typograf H. er født i Flensborg og har altsaa Optionsret«, er dette sidste saaledes ikke rigtigt. 7. Versaillestraktatens § 112. 8. Sdj. Aarb. 1926, p. 178. 8 a. Tardieu: Slesvig paa Fredskonferencen, p. 164. 9. Ibid. p. 166. 9 a. Ibid. p. 168, Fodnote. 10. Grænsevagten V, 317. 11. Jfr. Grundlovens § 50, 1. Stk. 12. Udenrigsministeriets Arkiv. 13. Traktat (Nr. 11) af 10. April 1922 mellem Danmark og Tyskland, § 5. Stk. 5, ganske specielle Undtagelser fra Hovedbestemmelsen ses der her bortfra. 14. Slesvig delt — 2. Udg. p. 415. 15. Traktaten af ¹⁰/₄ 22 § 3. 16. ibid. § 4. 2. Stk. 17. Indenrigsministeriets Arkiv. 18. Versaillestrakt. § 113, 2. Stk. 19. Slesvig delt — 2. Udg. p. 401 ff. 20. 1927 kom H. P. Hanssen ind paa de 5152 Enkeltpersoner, som omfattes af de af Johs. Andersen behandlede 2631 Optionserklæringer, og hævdede, at det overvejende var tysksindede, der boede Syd for Grænsen (se Grænsevagten IX. 324). Det er muligt, men ikke bevisligt, at Flertallet var tysksindede, men det er usandsynligt, at Optanterne væsentlig skulde bo Syd for Grænsen. I Flensborg afgaves 396 Erklæringer, omfattende 1062 Personer 5: ¹/₅ af det samlede Antal. Hvorfor skulde Syd for Grænsen boende have afgivet Optionserklæringer i Haderslev (omfattende 1127), Aabenraa (1054) eller Sønderborg (881), naar Flensborg laa dem nærmere? Selv om vi — uden nogen Ret — lagde de 1008 Personer, som omfattes af Erklæringerne, der afgaves i Tønder, til Flensborg, gav det end ikke Halvdelen af de 5152. — 21. Udenrigsmin.s Arkiv. 22. § 1. 4. Stk. 23. Stat. Tabelværk V. A. 20 p. 36*. 24. Grænsevagten XXI. 106. 25. ibid. III. 133. 26. Frede Nielsen: Fra Udmark til Forpost 119.

Register.

Ved Albert Fabritius.

- Aarøe, Niels Nielsen, Sognepræst, 167.
Abrahams, Levin, Filolog, 218, 222.
Acro, Konge af Caenina, 3.
Adolf, Hertug af Slesvig Holsten Gottorp, 53.
v. Ahlefeldt, Bertram, Raad, 50.
—, Claus, 128 f.
Ahrensen, A., Mediciner, 222.
Akeleie, Sofie, 170.
Albrecht Alkibiades, Markgreve af Brandenburg, 48.
Analdus, Provincialprior, 12.
Andersen, Johs., Advokat, 258.
Andresen, Ludwig, Historiker, 25.
Anna, Kurfyrstinde af Sachsen, 51.
Ansharis, Jens, Byfoged, 138 f., 149.
Arenfeldt, Axel, Hr., 165.
—, Ellen, g. Juul, 175.
—, Ellen, g. Parsberg, 108.
—, Ide, 163.
Arup, Erik, Historiker, 85, 97.
August, Kurfyrste af Sachsen, 48, 50—52.
Augustus, Kejser, 2 f.
Bader, Peter Terkell, 151.
Bager, Anders Eggertsen, 146.
—, Oluf, Magister, 148.
Bang, Gustav, Historiker, 96, 102, 107, 110.
—, O., Mediciner, 221.
Banner, Slægten, 100 f.
—, Erik, Rigsmarsk, 50.
van Barby, Andreas, kgl. Raad, 44—56.
Beck, Lave, Landsdommer, 165.
Begtrup, Gregers, Landøkonom, 216.
Beloch, K. J., Historiker, 4.
Below, Pernille, g. Daa, 108.
Bendtz, J. C., Mediciner, 222.
Bering, Vitus, Historiograf, 129.
Bernier, J. J., Landinspektør, 225.
Bernstorff, Christian Günther, Greve, Diplomat, 242—249.
—, Joachim Frederik, Greve, Diplomat, 241.
Beuther, Michael, Historiker, 89 f.
Bielefeld, Johan, Snedker, 208.
Bielke, Slægten, 100 f.
—, Jørgen, Major, 106.
—, Ove, 109.
Bild, Anne, g. Brahe, 165.
—, Niels, 151.
Bille, Slægten, 100 f.
—, Claus, DRR, 113.
—, Eske, Rigshofmester, 50.
—, Gertrud, g. Schult, 175.
—, Hans til Jungetgaard, 108.
—, Henrik t. Tirsbæk, 163, 167, 172.
Bille, Karen, g. Bille, 175.
—, Ove, Biskop, 33—35.
—, Rønnow t. Sandbygaard, 165.
—, Sophie, g. Rosenkrantz, 106.
—, Sophie, g. Sehested, 113.
—, Steen t. Kærsgaard, 175 f.
—, Steen, Landsdommer, 58—60, 64.
—, Vibeke, g. Brockenhuus, 162, 175.
Bing, Peder Pedersen, 154.
Blik, Maren, g. Rønne, 161.
Bondesen, V. C. F., Prosektor, 222.
Borchartsen, Johan, 149, 153.
Bortwick, engelsk Gesandt, 54.
Bos, Fr., Stolemager, 207 f.
Bourke, Edm., Gesandt, 242, 245—247, 249.
Brabrand, C. W., Godsejer, 228.
van Bracht, Christian, Hoflakerer, 209.
—, Johannes, Lakerer, 207.
Brahe, Slægten, 100 f.
—, Anne, g. Daa, 165.
—, Anne, g. Rosenkrantz, 100 f.
—, Axel t. Eskebjærg, 163.
—, Birgitte, g. Sehested, 100 f.
—, Mandrup t. Torbenfeld, 164.
—, Otte Steensen t. Næsbyholm, 165.

- Brahe, Steen, 108.
 —, Steen, DRR, 72.
 —, Tyge, Astronom, 58.
Brandt, Niels Poulsen, Sognepræst, 170.
Brask, Hans, svensk Biskop, 58.
Bredsdorff, J. H., Naturfagsmand, 215.
Brochmand, Jesper, Biskop, 36, 38 f., 120, 133, 165.
Brockenhuus, Slægten, 100 f.
 —, Dorte, 163.
 —, Oluf t. Hjuleberg, 162, 175.
 —, Sivert t. Ullerup, 161, 172.
Brunov, Claudi, Silkevæver, 200.
Bruun, Th., Filolog, 215.
Brøndsted, P. O., Filolog, 215.
Buchwald, Fr., Landøkonom, 225, 228.
Bull, Francis, Litteraturhistoriker, 95.
Bülow, Johan, Hofmand, 225.
Bøggild-Andersen, C. O., Historiker, 97.
Caecilius, romersk Slægt, 2.
Camillus, M. Furius, Diktator, 5.
Carl V, Kejser, 52.
Carl (XIV) Johan, 241—243, 250.
Castlereagh, Henry, Lord, Statsmand, 246.
Charlotte Amalie, Dronning, 191.
Chodkiewicz, Jan Carol, Storhetman, 116.
Christensen, Sigrid, Dragthistoriker, 184.
Christian II, 30, 32, 34—36, 39.
 — III, 45, 49—53.
 — IV, 71, 73 f., 76, 121.
 — V, 169, 178, 211.
Christiane, Frøken, g. Sehested, 117.
Christine af Lothringen, 53.
Chølenbruun, Hans Nielsen, Landstingsskriver, 146.
Clausson, N. C., Godsejer, 228.
Clüver, Johan, Teolog, 130.
Colbert, Jean Baptiste, Statsmand, 193.
Colbjørnsen, Christian, Generalprokurør, 213.
de Commines, Philip, Memoireforfatter, 90 f.
Coning, Jacob, Maler, 195.
Corbianus, Lorentz, Hofsnedker, 208.
Cossus, A., Cornelius, Konsul, 3.
de Courtin, Antoine, fransk Resident, 125.
Crassus, M. Licinius, Prokonsul, 3.
Cunningham, Hans t. Gerdrup, 164.
Cörper, Georg, Kancellisekretær, 37.
Daa, Slægten, 100 f.
 —, Henrik, 108.
 —, Ingeborg, 163.
 —, Jørgen t. Fravdegaard, 163.
David, David Nathan, Nationaløkonom, 214—218, 222.
Degen, C. F., Matematiker, 216.
Deldo, Bastarnerkonge, 3.
Ditmar, Henrik, Maler, 195.
Domingo, Ordensstifter, 9 f.
Duwall, Gustav, svensk Resident, 127.
von Ebeleben, Ursula, 163.
v. d. Eichen, Bernt, Tapetvæver, 197.
Eickstedt, Hans Henrik, General, 225.
von Einsiedeln, Maria, g. Poдебusk, 168.
Eleonora af Østrig, 52.
Engelstoft, Laurids, Historiker, 215, 217, 219—221.
Erik af Pommern, 13.
Ernst, Heinrich, Filolog, 131.
Eschricht, D. F., Mediciner, 221.
Eskindsen, Claus, Seminarielærer, 25.
d'Estrades, Godefroy, Greve, Diplomat, 122.
v. Eyben, Adolph, Baron, Gesandt, 247.
Fabricius, Knud, Historiker, 97, 121, 160, 178.
Falenkamp, Bernt, Sognepræst, 175.
Fenger, C. E., Mediciner, 219, 221 f.
Ferdinand I af Østrig, 52.
Folkersen, Detleff, 151 f.
Forchhammer, J. G., Geolog, Kemiker, 215.
Frederik I, 30—43.
 — II, 44, 46, 48, 51 f., 58—60, 71.
 — III, 129, 179 f.
 — IV, 186—211.
 — VI, 213, 245.
Fridericia, J. A., Historiker, 95, 118.
Friis (af Haraldskær), Slægten, 100 f.
 —, (af Hesselager), Slægten, 100 f.
 —, Anne, g. Walkendorff, 165.
 —, Astrid, Historiker, 54.
 —, Bernt, dansk Afsending, 55.
 —, Christian t. Borreby, Kansler, 73—76, 116, 167.
 —, Dorte, g. Lindenov, 108.
 —, Johan, Kansler, 33, 35 f., 38 f., 44, 47—51, 73 f.
 —, Jørgen, Biskop, 33.
 —, Laurids, 163.
 —, Margrethe, g. Gyldenstjerne, 108.
Frisdatter, Margrethe, 148.
Frisen, Else, Hans F. s., 154.

- Fuchs, Caspar, Kancellisekretær, 37.
- Gersdorff, Joachim, Rigshofmester, 128.
- Giedde, Slægten, 100 f.
- , Christian, Oberst, 106.
- Giese, Caroline Dorothea, g. Wesenberg, 238.
- Gjordsen, Claus, Kansler, 31—35, 38 f., 41.
- Gjøe, se Gøye.
- Glambæk, Claus t. Rask, 167.
- Glob, Anders, Rentemester, 36, 42.
- Graef, F., Historiker, 15.
- Gram, Hans, Historiker, 70, 85, 88.
- Grevenor, Henrik, Kunsthistoriker, 135.
- Griis, Birgitte, g. Munk, 163.
- Grubbe, Slægten, 100 f.
- , Alexander, 108.
- , Knud, 164.
- , Margrete, g. Beck, 165.
- Gustaf II Adolf, 58.
- , Vasa, 49, 53, 58.
- Gyldenløve, Christian Ulrik, 129.
- , Hans Ulrik, 199.
- Gyldenstjerne, Slægten, 100 f.
- , Anne Møgensdatter, Ulrik Sandbergs, 133.
- , Clara, g. Friis, 170.
- , Erik Hardenberg, 165.
- , Ermegaard, g. Kaas, 110.
- , Hannibal t. Restrup, 117.
- , Jytte, g. Urne, 108, 164.
- , Jørgen, Kancellisekretær, 38.
- , Karen, g. Lindenov, 165.
- , Knud, Biskop i Odense, 112.
- , Laxmand, 108.
- , Mogens t. Restrup, 112.
- , Mogens t. Findstrup, 133.
- , Mogens t. Fultofte, 165.
- Gøye, Birgitte, Herluf Trolles, 88.
- Gøye, Falk, Hofmester, 130.
- , Mogens, Rigshofmester, 30 f., 34 f., 40, 88.
- Hahn, Vincents, 161, 169.
- v. d. Hamsfort, Cornelius, 151.
- , Magdalene, 154.
- Hanisch, Antonius, Kancellisekretær, 46.
- Hannover, Adolph, Mediciner, 219—222.
- Hans, Markgreve af Küstrin, 53.
- Hansen, Gøde, Sognepræst, 168.
- , Henrik, Kancellisekretær, 37.
- , J. O., Kommitteret, 219 f.
- , Paul-Erik, Historiker, 70 f., 83, 85.
- Hanssen, H. P., Politiker, 255.
- Harbou, Peder t. Slemstrup, 161, 163.
- Hardenberg, Carl August, Fyrste, Statsmand, 240—242, 245—248, 250.
- Hardenberg-Reventlow, Christian Heinrich August, Greve, Statsmand, 240—252.
- , Ida, Ctsse, g. Holck, 247.
- Harder, Claus, Hofsnedker, 202, 204, 208.
- von Haven, Lambert, Generalbygmester, 199.
- Hegelund, Morten Jensen, Kancellisekretær, 37.
- , Peder, Biskop, 80.
- Heise, A., Historiker, 85.
- Helgesen, Povl, 40.
- Henriksson, Henrik, norsk Klerk, 57.
- Hintzler, Anders, Papirmager, 62.
- Hobro, Christian Andersen, Sognepræst, 172.
- de Hofman, Hans, historisk Samler, 225 f.
- Holck, Slægten, 100 f.
- , Christian, DRR, 65, 74.
- , Eiler, Baron, 108, 174.
- , Harald, Greve, 247.
- Holm, Edvard, Historiker, 178, 225 f.
- Holtendorf, Hans, 142, 151, 153.
- Hornemann, J. W., Botaniker, 217.
- Huitfeldt, Arild, Kansler, 68—93.
- , Beate, Knud Ulfelds, Hofmesterinde, 76.
- , Christopher, DRR, 89.
- , Claus, 84.
- , Jacob, 74.
- Hvas, Jens til Kaas, 37.
- Hvid, Christian, Rentemester, 36 f., 39.
- Høeg, Elisabeth, g. Holck, 108, 174.
- , Just, DRR, 128.
- , Jytte, g. Krag, 167.
- , Mogens t. Todbøl, 162, 164.
- Ibsen, Ib, Regimentskirurg, 222.
- Jacobsen, Gert, Stolemager, 208.
- , Peder, 153 f.
- Jacobson, Ludvig, Mediciner, 221.
- Jensen, Hans, Historiker, 224.
- Jessen, Tage, Redaktør, 259.
- Johan Frederik, Hertug af Sachsen, 48, 51.
- Jonsson, Arngrin, 75.
- Jordan, preussisk Embedsmand, 246, 248.
- Jordanis, Ordensgeneral, 12.
- Juel, Slægten, 100 f.,
- , Absalon, Førstesekretær, 74.
- , Anne Maltedatter, g. Sehested, 113.
- , Juel, Erik, DRR, 114, 117, 133.

- Juel, Iver Kjeldsen, Kancellisekretær, 34, 39, 42.
 —, Jens, Baron, Statsmand, 114.
 —, Niels, Søhelt, 114.
 —, Ove, 109.
 —, Peder, 108.
 Juul, Slægten, 100 f.,
 —, Aksel, DRR, 37.
 —, Barbara, g. Juul, 108.
 —, Frands, 108.
 —, Jørgen t. Aggersbøl, 175.
 —, Niels, 108.
 —, Ove t. Villestrup, 129.
 —, Susanne, Erik Quitzöws, 162.
 Jørgensen, Ellen, Historiker, 80.
 Kaas (med Muren), Slægten, 100 f.,
 —, (med Sparren), Slægten, 100 f.,
 —, Anna, 163.
 —, Erik t. Bremersvold, 164.
 —, Frederik Julius, Kancellipræsident, 250.
 —, Gjord, 110.
 —, Herman, 162.
 —, Johanne Sophie, g. Juul, 108.
 —, Kirsten, g. Skram, 174.
 —, Mogens, Kancellisekretær, 34, 39.
 —, Niels, 110.
 —, Niels, Kansler, 71—74, 80, 84.
 Kaus, Baltzer, Boghandler, 60—62.
 Kemp, Tage, Arvebiolog, 111.
 Kinch, J. F., Historiker, 137.
 Kingo, Thomas, Biskop, Digter, 94.
 Klammer, Balthasar, dansk Afsending, 55.
 Klock, Benedict, Kancellisekretær, 37.
 Knudsen, Hans, Landstingskriver, 146, 151, 153.
 Knudsen, Mads, Borger i Odense, 144.
 Koch, Niels, 149.
 Kolderup-Rosenvinge, J. L. A., Retshistoriker, 219 f.
 Kolding, Jon Jensen, Præst, Topograf, 72.
 Koppen, Thomas, Underkansler, 37.
 Krabbe (af Østergaard), Slægten, 100 f.,
 —, Gregers, DRR, 161.
 —, Karen, g. Lykke, 112.
 —, Morten, Kancellisekretær, 37 f.
 —, Niels til Vegeholm, 65.
 —, Tyge, Rigsmarsk, 31, 40, 112.
 —, Tyge t. Stenalt, 117.
 Krag (af Jylland), Slægten, 100 f.
 —, Mogens, Oberst, 165.
 —, Niels, 165.
 —, Niels, Historiker, 69 f., 75 f., 78, 80—88, 91.
 —, Otte, DRR, 129.
 Krummedige, Sophie, Esge Billes, 39.
 Lappalud, Ami, 177.
 Lars Tolumnius, Konge af Væj, 3.
 Lauremberg, Johannes, Matematiker, 130.
 Lauritsen, Niels, Raadmand, 148, 151.
 Lente, Theodor, Kansler, 127.
 Lenz, Fritz, Arvebiolog, 98.
 Lett, Jacob, Borgmester, 148, 152, 154.
 Lindenov, Slægten, 100 f.,
 —, Anders, 109.
 —, Christopher, 108.
 —, Hans, 128.
 —, Hans Johansen, 108.
 —, Helvig, g. Urne, 165.
 —, Sophie, g. Urne, 164.
 de Lionne, Hugues, Udenrigsminister, 122, 125.
 Ludvig XIV, 179.
 Lucassen, Willum, 151.
 Lunge, Anne, g. Høeg, 165.
 —, Ide, g. Skeel, 108, 165.
 —, Kirsten, 108.
 —, Margrethe, g. Skeel, 165.
 —, Sidsel, g. Lindenov, 165.
 Lykke, Slægten, 100 f.
 —, Anne Nielsdatter, g. Sehested, 112, 114—119, 132.
 —, Hans t. Krabbesholm, 117.
 —, Jørgen, DRR, 112.
 —, Kaj, 113.
 —, Niels, NRR, 39, 112.
 Mackeprang, M., Historiker, 136 f.
 Madsen, Jacob, Biskop, 153.
 —, Mogens, Biskop, Historiker, 86 f.
 Magnus, Johannes, svensk Historiker, 68 f.
 Malling, Ove, Statsmand, 217.
 Marcellus, M. Claudius, Konsul, 3.
 Marius, C., Konsul, 5.
 Marsvin, Mette, g. Parsberg, 106, 108.
 Martens, Baron, preussisk Underhandler, 243 f.
 Mathiesen, Jacob, Biskop, 133.
 Meursius, Johannes, Historiker, 131.
 de Meza, Chr., Læge, 223.
 Møllerup, W., Historiker, 44.
 Mollner, Christoph, 49.
 Morel, B. A., Psykiater, 96.
 Morgenstjerne, C. W., Landøkonom, 225.
 Moritz, Kurfyrste af Sachsen, 50 f.
 Moritz af Oranien, Greve, 76.
 Mule, Claus, 153.
 —, Hans, Assessor, 134.
 —, Hans Casparsen, 153.
 —, Jens, Dr., 154.
 —, Marcus, 150, 153.
 Munk (m. Vinranken), Slægt, 162.

- Munk, Christian, 163.
 —, Else, g. Friis, 163.
 —, Else, g. Munk, 163.
 —, Iver, Biskop, 32, 40.
 —, Karen, 170.
 —, Laurids t. Haubrogaard, 161, 163.
 —, Ludvig, Statholder, 76.
 —, Mogens, DRR, 40.
 —, Niels t. Havbrogaard, 163, 172 f.
 —, Niels t. Serridslevgaard, 163.
 —, Richard, 162.
 —, Sofie, 176.
 —, Søren t. Mølgaard, 163, 173.
 Müller, Henrik, Generaltoldforvalter, 128.
 Møller, J. C., Mediciner, 221.
 Napoleon, 213.
 Nерger, Christian, Billedhugger, 206, 208.
 Nielsen, Knud, Landinspektør, 225.
 —, Laurits, Byfoged, 139.
 —, Peder, Raadmand, 146, 154.
 —, Poul, Raadmand, 141.
 —, Thomas, Bonde i Estvad, 170.
 Norman, Ernst t. Palsgaard, 164.
 Nyborg, Hans, Vagtmester, 147.
 Nyerup, Rasmus, Litteraturhistoriker, 215.
 Oldeland, Hans Christoffersen, 142.
 Olsen, Poul, Præst i Dalum, 145.
 Olufsen, Christian, Nationaløkonom, 214—216, 218.
 Oxe, Peder, Rigshofmester, 55, 71.
 Paaske, Tømmermand, 63.
 Paludan-Müller, Caspar, Historiker, 85, 88 f.
 Parsberg, Slægten, 100 f.
 —, Manderup, DRR, 72.
 —, Manderup, 108.
 —, Mandrup, 163.
 —, Niels t. Eskilstrup, 161, 172.
 —, Valdemar, 80.
 —, Verner, Oberst, 106, 108.
 —, Verner, 163.
 Paslick, Knud t. Rønnebæksholm, 164.
 Paulmyer, Jean, Abbed, 125.
 Pax, Mogens, 109.
 Peder Jacobsøn, Biskop i Roskilde, 10.
 Peder Sunesøn, Biskop, 12.
 Pedersen, Christiern, Humanist, 68.
 —, Knud, Opkøber, 60 f.
 Petersen, Christian, Kancellisekretær, 38.
 —, F. C., Filolog, 214 f.
 Podebusk, jfr. Putbus.
 —, Henning, 57.
 —, Predbjørn, DRR, 40.
 Pogwisch, Frans, 129.
 —, Henning, 129.
 —, Henning, DRR, 161.
 —, Lars, 129, 177.
 —, Otto, 129.
 Povl Andersen, Kannik, 32.
 Puerari, M. N., Filolog, 218.
 Putbus, jfr. Podebusk.
 —, Henrik t. Kørup, 163, 168.
 Quitzow, Erik t. Sandager, 161.
 —, Frederik, 163.
 —, Jens, 163.
 —, Josias, 163.
 Rahbek, K. L., Litteraturhistoriker, 215.
 Rane, Dekan i Roskilde, 11.
 —, Provincialprior, 9—12.
 Rantzau, Breide, Statholder, 54.
 —, Christian, Rigsgreve, Statsmand, 128.
 —, Christiane Barbara, g. Parsberg, 106.
 Rantzau, Frants t. Estvad, 172.
 —, Henrik, Statholder, 54.
 —, Lisbeth Sophie, g. Lindenov, 108, 164.
 Rasmussen, J. L. Filolog, 216.
 Reedtz, Slægten, 100 f.,
 —, Birgitte, g. Gyldenstjerne, 165.
 Reimpell, A., Historiker, 26.
 Reinhardt, J., Naturhistoriker, 216.
 Remundus, Ordensgeneral, 12.
 Reventlow, C. D., Lensgreve, 224, 228, 237 f.
 —, Christian Ditlev, Greve, 241.
 —, Ditlev, Kansler, 30.
 —, Juliane Frederikke Christianse, g. Hardenberg, 240.
 Rhadeworm, Valentin, Opkøber, 61.
 Riber, Else Hansdatter, g. C. J. Vejle, 121.
 Richer, fransk Udsending, 49.
 Romilius, romersk Slægt, 1 f.
 —, T. Rocus Vaticanus, Kon-sul, 2.
 Romulus, 1—8.
 Rosenkrantz, Slægten, 100 f.,
 —, Anders til Langtind, 106.
 —, Birgitte, g. Kaas, 110.
 —, Birgitte, g. Skeel, 172, 174.
 —, Børge, 109.
 —, Erik, 109.
 —, Erik, Stiftsbefalingsmand, 121, 133.
 —, Gunde, 109.
 —, Helle, g. Trolle, 174.
 —, Holger, den lærde, 114, 119, 121, 131.
 —, Holger t. Brusgaard, 107 f.
 —, Ide Dorothea, g. Bielke, 106.
 —, Jørgen, DRR, 72.
 —, Jørgen, 109.
 —, Lisbeth, g. Rantzau, 170, 172.

- Rosenkrantz, Niels, Udenrigsminister, 241—244, 247—249, 251.
- , Sophie, g. Brahe, 108.
- Rothe, A. B., Kancellideputeret, 217.
- Rothkirck, Else, g. Sehested, 106.
- Rotther, Christopher, Papirmager, 60.
- Rud, Dorte, g. Gyldenstjerne, 164.
- Rømer, Inger Ottesdatter, g. Gyldenløve, 112.
- von Rønne, Moritz Ernst, 161.
- Rønnow, Joachim, Biskop, 88.
- Rordam, Holger Fr., Historiker, 73, 76, 78, 89 f.
- Sach, A., Historiker, 15, 22.
- Sandberg, Hannibal, 133.
- , Ulrik, Hr., 133.
- Sars, J. E., Historiker, 95.
- Schmidt, Johannes Carl, Præst, Folketingsmand, 261.
- Schouw, Joachim Frederik, Botaniker, 216.
- , N. I., Filolog, Arkæolog, 216.
- Schult, Frederik Ulrik, 175.
- , Hans, Bartskeerer, 151.
- Schulte, Henrik, Rentemester, 37.
- Schulze, Wilhelm, Filolog, 1, 4, 8.
- Schumacher, H. G., Astronom, 215.
- Schäfer, Dietrich, Historiker, 44, 85.
- Secher, V. A., Rethshistoriker, 140.
- Seebled, Otte Knudsen, 148.
- Seefeld, Slægten, 100 f.,
- , Jacob, DRR, 72.
- , Jørgen t. Visborg, 117.
- Sehested, Slægten, 100 f.,
- , Anne, 115, 117, 133.
- , Birgitte, g. Lykke, 115, 117.
- Sehested, Birgitte Maltesdatter, Ulrik Sandbergs, 133.
- , Christian Thomesen, Kansler, 114, 119, 133.
- , Christian Thomesen, Viceadmiral, 114.
- , Claus, 115, 117.
- , Claus, Statholder, 114 f.
- , Dorothea, g. Juel, 108.
- , Enevold, Jensen, 113
- , Frederik, 106.
- , Hannibal, Rigsskatmester, 112—135.
- , Helvig Sophie, g. Thott, 108.
- , Jens, Major, 115, 117.
- , Jens Sten, 117, 127.
- , Jens Thomesen, Landsdommer, 113.
- , Karen, g. Krabbe, 115, 117.
- , Kirsten Enevoldsdatter, 113.
- , Lisbeth, 163.
- , Malte, 115—117.
- , Malte Jensen, Landsdommer, 113.
- , Mogens, 107, 114 f., 117, 119.
- , Niels, 108 f., 111.
- , Niels, Major, 115, 117.
- , Sofie, g. Juel, 114 f., 117.
- , Sten, 115, 117.
- , Sten Maltesen, Rigsmarsk, 113 f.
- , Thomes Maltesen til Bækmark, 114.
- Sibbern, F. C., Filosof, 216.
- Sigbrit Willumsdatter, 39 f.
- Skautrup, Peter, Filolog, 143.
- Skave, Berete, Niels Krabbes, 65, 67, 163.
- Skeel, Slægten, 100 f., 171.
- , Christen Albretsen, DRR, 129.
- , Jørgen, 108.
- , Otto, 108.
- Skinkel, Morten, Kancellisekretær, 37 f.
- Skram, Anne, 165.
- , Ellen, g. Grubbe, 108.
- , Valdemar t. Todbøl, 163, 174.
- Skriver, Jørgen Nielsen, Borgmester, 153.
- , Poul, Borgmester, 150.
- Sléidan, Johan, Historiker, 90 f.
- Sommer, Poul, 150 f.
- Sophie Amalie, Dronning, 201 f.
- Sperling, Otto, Læge, Botaniker, 130.
- Stein, S., Mediciner, 221.
- Sturm, Jacob, 90.
- , Johan, Pædagog, 90.
- Svane, Hans, Ærkebiskop, 121, 128.
- Svaning, Anne Hansdatter, 134.
- , Hans, Historiker, 68 f., 80 f.
- Svave, Peder, Kancellisekretær, 37, 39, 55.
- Sørensen, Lauritz, Opkøber, 61.
- Teilmann, A. C., Landøkonom, 226, 228, 231.
- Thorlacius, Børge, klassisk Filolog, 216.
- Thott, Slægten, 100 f.,
- , Anne t. Faarup, 165.
- , Frederik, 108.
- Thunn, E. G. F., Matematiker, 215.
- Thygesen, Rasmus, Bonde i Salling, 144.
- Trolle, Slægten, 100 f.
- , Herluf, Søhelt, 166.
- , Niels, Hr., 164.
- Udsen, Laurids Ebbesen, 165.
- Ulfeldt, Slægten, 100 f.,
- , Bjørn, 167.
- , Jost Andersen, Kancellisekretær, 38.

- Ulfstand, Slægten, 100 f.,
 —, Jens Holgersen til Glimminge, 113.
 —, Lisbet, Claus Billes, 113.
 Ulrik, Hertug, 129.
 Urne, Slægten, 100 f.
 —, Christian t. Søbysøgaard, 161, 163.
 —, Claus, Kancellisekretær, 36, 39.
 —, Dorte, g. Giedde, 164.
 —, Eiler, 108.
 —, Karen, 163.
 —, Knud, 107.
 —, Knud t. Sonnerup, 162.
 —, Lage, Hr., til Boserup, 36.
 —, Lave, Biskop, 31.
 —, Lisbet Sophie, g. Urne, 107.
 —, Magdalene Sybille, g. Giedde, 106.
 —, Sophie, 163.
 Urup, Else, g. Vind, 106, 164.
 von Utenhof, Wulfgang, Kansler, 30 f., 36, 39, 41, 44.
 Wad, G., Mineralog, Zoolog, 216.
 Valdemar Atterdag, 57.
 Valdemar Christian, Greve, 131.
 Walkendorff, Anne Cathrine, g. Vind, 106.
 —, Axel t. Tidselholt, 165.
 —, Christopher, Rigshofmester, 59 f., 64, 72—76, 92, 142.
 —, Henning, 142.
 Vedel, Anders Sørensen, Historiker, 69, 78—81, 85, 91.
 Wedel Jarlsberg, F. W., Baron, Landøkonom, 225, 228.
 Wegener, C. F., Historiker, 80.
 Vejle, Christen Jensen, Hofprædikant, 120—128, 130.
 Venstermand, Morten, 165.
 Werlauff, E. C., Biblioteksmand, 217.
 Wesenberg, Daniel Jacob, Landinspektør, 225—239.
 —, Friederich, Landinspektør, 227.
 —, Ludvig, Landinspektør, 227.
 Vibe, Sophie Amalie, 163.
 Vind, Slægten, 100 f.
 Vind, Christen, Lensmand, 63.
 —, Christian, Etatsraad, 106.
 —, Hans t. Harrested, 163 f.
 —, Joachim Frederik, Amtmand, 106, 164.
 Virдумarus, Insubrernes Konge, 3.
 Withusen, C. C., Mediciner, 221.
 Wobitzer, Wobislaw, dansk Afsending, 55.
 Wormskiold, Peder, Justitsraad, 226.
 Wriede, Joachim, Silkevæver, 207.
 Wulferde, Anton, Kancellisekretær, 37.
 Vøffling, Niels, 149.
 Young, Peter, skotsk Diplomat, 82.
 Zeise, W. Chr., Kemiker, 216.
 Oehlenschläger, Adam, Digter, 216.
 Ølmand, Laurids, Kancellisekretær, 37—39.
 Ørsted, H. C., Fysiker, 216.

Kr. 18.00